

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**С. НААМАТОВ АТЫНДАГЫ
НАРЫН МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Кол жазма укугунда
УДК 802.0 (075.80)**

САРТБЕКОВА НУРЖАН КООДОЕВНА

**БОЛОЧОК ИНЖЕНЕРЛЕРДИН БАШКА ТИЛДҮҮ
КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий кеңешчи:

педагогика илимдеринин доктору,
профессор Сияев Таштанбек Моңолдорович

Нарын – 2017

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	4
I ГЛАВА. БОЛОЧОК ИНЖЕНЕРЛЕРДИН БАШКА ТИЛДҮҮ КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ ПРОЦЕССИНИН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	
1.1. Инженерлердин кесиптик компетенттүүлүгүнүн теориялык маселелери.....	19
1.2. Инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгү: маңызы жана түзүлүшү.....	50
1.3. Кыргызстандын техникалык окуу жайларында болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун абалы.....	68
БИРИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ	95
II ГЛАВА. БОЛОЧОК ИНЖЕНЕРЛЕРДИН БАШКА ТИЛДҮҮ КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК СИСТЕМАСЫ	
2.1. Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасы.....	100
2.2. Болочок инженердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык модели.....	117
2.3. Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруунун педагогикалык шарттары.....	134
ЭКИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ	149
III ГЛАВА. БОЛОЧОК ИНЖЕНЕРЛЕРДИН БАШКА ТИЛДҮҮ КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПРАКТИКАЛЫК АСПЕКТИСИ	
3.1. Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда «Чет тили» дисциплинасынын орду.....	154
3.2. Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун каражаттары.....	167
3.3. Студенттин өз алдынча ишмердүүлүгүн уюштуруунун башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруудагы ролу.....	181
ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ	195

IV ГЛАВА. ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТТИ ЖҮРГҮЗҮҮ ЖАНА АНЫН ЖЫЙЫНТЫГЫНЫН ИЛИМИЙ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ

- 4.1. Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн критерийлери менен индикаторлору.....**200**
- 4.2. Эксперименталдык иштин методикасы жана жүрүшү.....**214**
- 4.3. Негизги эксперименталдык иштин натыйжаларынын интерпретациясы..**225**

ТӨРТҮНЧҮ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ245

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР250

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ.....255

ТИРКЕМЕЛЕР.....288

КИРИШҮҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. XXI кылымдагы дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде орун алган өзгөрүүлөр болочок инженерлердин кесиптик даярдыгынын багыттарынын кеңейишине жана мазмунунун өркүндөшүнө алып келди. Акыркы мезгилге чейин инженерлерди адистик даярдоодо мамлекет тарабынан аныкталган талаптарда адистештирүүгө басым жасалып келген, ал эми азыркы учурда инженердин адистештирилген даярдыгында социалдык жактан ийкемдүү, адамгерчиликтүү, коммуникабелдүү инсан катары калыптандыруу маселеси актуалдашууда. Мындай талаптын билим берүү күн тартибине келиши эң эле аз дегенде негизги үч объективдүү факторлор менен шартталат: биринчиси – күн санап кулач жайып бара жаткан ааламдашуу тенденциясы; экинчиси – Кыргызстандын дүйнөлүк билим мейкиндигине интеграциялануу талаптары; үчүнчүсү – көп улуттуу мамлекеттеги жарандардын, адистердин чет өлкөлөр менен кызматташуусунун күч алышы болочок инженерлердин башка тилдеги коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандырууну орчундуу педагогикалык маселеге айлантты. Анын үстүнө, жогорку квалификациялуу адистерди даярдоодо Кыргызстандын билим берүү системасынын Болон процессине кирүүсү инженерлерди даярдоодогу жаңы жагдайларды жаратуу менен билим берүүдө башка тилдеги коммуникациялык парадигманын алдыңкы орунга чыгышына түрткү болду. Жалпы европалык билим берүү мейкиндигине кирүү талабы жогорку окуу жайларда билим алып жаткан бардык студенттердин, анын ичинде болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу зарылдыгын туудурат. Бул жагдай студенттердин чет тилин окуп-үйрөнүүсүндө кесиптик билим берүүнүн коммуникациялык, деги эле инсан катары калыптануудагы жана аларды ишке ашыруунун илимий-педагогикалык негиздерин иштеп чыгууну жана аларды билим берүү процессинде ишке ашыруу жолдорунун бүтүндөй системасын түзүүнү талап кылат. Жогорку окуу жайлардагы «Англис тили» окуу дисциплинасы чоң билим берүүчүлүк дараметке ээ болуп, инсанды өнүктүрүү милдеттерин чечүү менен катар, кесиптик билимдерди системалуу

толуктоонун, коммуникациялык билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн каражаты болуп саналат. Компетенттүүлүк мамиленин орун алышы техникалык жогорку окуу жайларда даярдоонун максаты менен натыйжаларын кесиптик окутуунун сапатын арттыруунун шарты катары кароого мүмкүнчүлүк түзөт. Жогорку техникалык билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартын компетенцияларды калыптандыруу процессинде академиялык белгилүү бир компетенциялардын курамынын ичинде башка тилдүү коммуникациялык компетенттүү бүтүрүүчүнү калыптандырууга шарт түзөт.

Илимий маселелердин изилдөө деңгээли. Илимий адабияттар көрсөткөндөй, жогорку окуу жайлардын студенттерин кесиптик даярдоо процессинде ар түрдүү компетенттүүлүктү калыптандыруу чет элдик жана ата мекендик эмгектерде чагылдырылган: кесиптик компетенттүүлүк (С.Н. Алиев, А.Л. Бусыгина, А.А. Воротникова, Е.С. Врублевская, О.Н. Загора, А.В. Ефанов, Ю.В. Койнова, Н.Н. Лобанова, Н.В. Матяш, С.В. Мелешина, Г.С. Сухобская, Н.В. Харитонова, В.И. Юдин), педагогикалык компетенттүүлүк (Н.В. Остапчук), социалдык-педагогикалык компетенттүүлүк (Н.А. Асипова, Н.П. Иванищев, Л. Берестова), кесиптик-коммуникациялык компетенттүүлүк (В.И. Кашницкий, Г.А. Кудрявцева, Т.И. Липатова, Ю.Н. Емельянов), этномаданияттык компетенттүүлүк (Н.Г. Арзамасцева) ж.б. эмгектери бар. Илимий иштердин ичинде чет тилин окутуудагы процессинде ар түрдүү компетенттүүлүктү калыптандыруу проблемаларына арналган диссертациялык изилдөөлөр да арбын: Н.В. Харитонова – мектепке чейинки болочок педагогдордун чет тилин окутуудагы процессиндеги кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу проблемаларын изилдеген. Э.Б. Соловьеванын изилдөөсүндө болочок педагогдордун чет тилин окутуудагы процессиндеги кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруунун педагогикалык шарттары каралган. М.В. Булыгина жана О.А. Лукина чет тилин окутуу процессиндеги маданияттык компетенттүүлүктү калыптандыруу суроолорун чечишкен. Тилдик эмес болочок кесиптин ээлерине М.В. Белянина чет тилин

окутуу процессиндеги ишмердүүлүк компетенттүүлүктү калыптандырууну изилдеген. Ал эми Е.Е. Боровкова изилдөөсүндө болочок педагогдордун маданият аралык компетенттүүлүк ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрүн изилдеген. Ал эми өзүнүн изилдөөсүндө О.Ю. Искандарова медициналык окуу жайларындагы студенттердин башка тилдүү кесиптик коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруусун караган. Аталган изилдөөлөр жогорку окуу жайында окуган студенттердин келечектеги адистердин негизги кесибинин жанында башка социалдык компетенттүүлүктү калыптандыруу зарыл экендигин далилдеп турат.

Болочок адистерди кесиптик даярдоо процессинде компетенттүүлүк мамилени колдонуунун негизги концепциялык жоболору жана идеялары чет элдик жана ата мекендик эмгектерде ачылат: В.И. Байденконун, Д.Б. Бабаевдин, К.А. Биялиевдин, Е.В. Бондаревскаянын, В.А. Болотованын, А.А. Вербицкийдин, К.Д. Добаевдин, Н.Б. Дондокованын, Г.А. Джумагулованын, И.А. Зимняянын, Э.Ф. Зеердин, С.А. Елебесованын, Ж.К. Каниметовдун, А.М. Мамытовдун, Р.П. Мильруддун, В.И. Мусаеванын, А.К. Наркозиевдин, А.С. Раимкулованын, Ю.В. Татурдун, А.П. Тряпицынованын, А.В. Хуторскийдин, З.Б. Чатоеванын.

Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктү (БТКК) калыптандыруу зарылдыгы болочок инженерлерди башка тилде даярдыгын өркүндөтүү: окутуунун жаңы усулдары менен формаларын иштеп чыгууну, заманбап талаптарга шайкеш окуу процессин уюштуруу технологияларын издөөнү талап кылат. Кесиптик, коммуникациялык, маданият аралык, тилдик компетенттүүлүктү калыптандыруу маселелери чет элдик жана ата мекендик изилдөөлөрдө ачылган. Аларга А.С. Андриенконун, Н.А. Асипованын, В.Ф. Аитовдун, Ы.А. Айкенованын, И.Б. Бекбоевдин, К.А. Биялиевдин, И.Л. Бимдин, К.С. Бообекованын, Д.В. Булатованын, Н.Д. Гальсковдун, К.Д. Добаевдин, М.Г. Евдокимованын, А.А. Жолчиеванын, П.К. Кадырбекованын, Л.П. Кибардинанын, Н.Ф. Коряковцеванын, А.К. Крупченконун, Э.М. Мамбетакуновдун, Р.П. Милруддун, С.А. Мусаеванын, Ф.Л. Ратнердин, Е.Ш. Нусубалиеванын, Т.С. Серованын, Т.М. Сияевдин,

Д.В.Толпанын, Н.Л. Уварованын, И.И. Халееванын, Н.И. Чернованын, Л.В. Щербанын ж.б. изилдөөлөрү кирет.

Ушул эле маселелерди ар түрдүү аспектилерде Кыргызстандык окумуштуулардын да эмгектеринде каралган: Э.М. Мамбетакунов жогорку окуу жайында физика мугалиминин кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу маселесинин дидактикалык закон ченемдүүлүктөрүн изилдеген, жаштарды социалдык аспектисинде коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу маселесин Н.А. Асипова изилдеп, маданият аралык коммуникациялык компетенттүүлүктүн маңызын жана мазмунун ачкан. К.А. Биялиевдин докторлук диссертациялык изилдөөсү жогорку окуу жайында кыргыз тилин чет тил катары үйрөтүүдөгү процессиндеги коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу маселесине арналган, Л.П. Кибардина мектептеги педагогдун кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу маселесинин айрым аспектилерин, А.С. Раимкулова кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүк проблемаларын изилдешкен, Сияев Т.М. педагогдун кесиптик компетенттүүлүгүн ар тараптан изилдөө менен бирге анын курамдык бөлүктөрүн анализдеген. А.К. Наркозиевдин изилдөөсүндө жогорку окуу жайлары шартында «компетенттүүлүктүк мамиле», «компетенция», «компетенттүүлүк» деген түшүнүктөрдүн маңызы негизделген, А. Алимбековдун изилдөө иштери мугалимдин этнопедагогикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселелерине арналган, Н.К. Дюшееванын изилдөөсүндө заманбап формациясында болочок мугалимдердин жекелик даярдыгы жана кесиптик компетенттүүлүгүнүн моделдери түзүлгөн.

Акыркы мезгилге чейин билим берүү жаатындагы саясатты калыптандырууда формалдуу билим берүү гана эске алынган, бирок Европалык саммитте (2000-ж. март, Португалия Лиссабон шаары) кабыл алынган Европа Биримдигинин Үзгүлтүксүз билим берүү меморандуму формалдуу менен катар бейформалдуу жана инферналдуу (информалдуу) билим берүүнү да окутуу процессинин тең укуктуу катышуучулары катары кароо сунушталган. Мында бейформалдуу билим берүү документ берүү менен коштолбогон, билим берүү

мекемелеринде, же болбосо коомдук уюмдарда, клубдар менен ийримдерде жүргөн билим берүү түшүнүлөт, ал эми информалдуу (информалдуу) билим берүү адамдын күнүмдүк турмушун коштогон жана максатка багытталган мүнөзгө ээ эмес индивидуалдуу, жеке билим алуу ишмердүүлүгү каралат. Акыркы учурда «информалдуу» деген термин «информалдуу» деген термин болуп колдонулуп келет. Бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн резервдик мүмкүнчүлүктөрүн чет тилин үйрөнүү жаатында колдонуу болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө чоң таасир кылат. Бейформалдуу билим берүүнүн мүмкүнчүлүктөрү А.В. Булгаковдун, А.А. Сарсембаеванын, С.А. Шатохинанын жана башка окумуштуулардын эмгектеринде каралып, ал болочок адисти ар тараптан өнүктүрүүнүн универсалдуу каражаты катары калган, бирок техникалык жогорку окуу жайлардын студенттеринин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселелери бейформалдуу билим берүү шартындагы мүмкүнчүлүктөрүн изилдөөгө арналган эмгектер жокко эсе. Ушуга байланыштуу техникалык жогорку окуу жайларда чет тили боюнча даярдоонун сапатын жана натыйжалуулугун арттыруу багытында анын окутуу усулдарын кайрадан карап чыгуу жана БТККны калыптандыруу максатында бейформалдуу билим берүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн анализдөө зарылчылыгы жаралды.

Ошентип, заманбап инженерлерди даярдоонун теориялык негиздерин анализдөө, аларды даярдоонун практикалык изилдөө абалын жана социологиялык изилдөөнүн натыйжалары төмөнкү **карама-каршылыктардын** бар экендигин көрсөттү:

– чет тилдерин эркин билген башка өлкөлөрдүн техникалык адистери менен ишкер, кесиптик жана инсандык баарлашууга даяр, башка тилдүү социомаданий чөйрөдө иштеп кетүүгө жөндөмдүү инженерлерге болгон социалдык талаптын өсүшү менен аларды техникалык жогорку окуу жайлардагы даярдоонун чыныгы абалынын төмөндүгү;

– дүйнөлүк чакырыктарга жооп бере алган жана эл аралык тилдерде

эркин сүйлөй алган ар тараптуу жөндөмдүү инженерлерге болгон зарылчылык менен техникалык жогорку окуу жайлардын студенттеринде башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун бирдиктүү педагогикалык системасынын жоктугугу;

– болочок инженерлерди жогорку техникалык билим берүүнүн алкагында чет тилдерине окутуп-үйрөтүүнүн жогорку окуу жайларда топтолгон бай практикалык тажрыйба менен ошол процесстин илимий-педагогикалык негиздеринин аныкталбагандыгы;

– формалдуу билим берүү менен бирге эле бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн маанисинин актуалданышы менен алардын технологиясынын иштелип чыкпагандыгы.

Натыйжада изилдөөнүн эң негизги **проблемасы болуп** глобалдашуу шартында Кыргызстанда инженерлерди даярдоодо адистик багытында компетенттүүлүктү калыптандыруу менен бирге башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу эсептелет. Ушундан улам диссертациялык **изилдөөнүн темасын**: «Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери» деп аныктадык.

Изилдөөнүн максаты: болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун педагогикалык, дидактикалык, методикалык жана лингвистикалык негиздерин англис тилин окутуу үлгүсүндө иштеп чыгуу, аталган компетенттүүлүктү калыптандыруунун моделин, усулдук жолдорунун системасын аныктоо жана аларды практикага киргизүү.

Диссертациянын максатына ылайык төмөнкү милдеттер коюлду:

1. «Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгү» категориясынын илимий өңүттөн анализдөө менен аталган аныктамага толуктоо жана тактоолорду киргизүү, анын өзгөчөлүктөрүн жана курамдык бөлүктөрүн, ошону менен бирге техникалык окуу жайларда окуган студенттердин аталган компетенттүүлүккө ээ болуу абалын аныктоо.

2. Жогорку квалификациялуу инженерлерди даярдоонун чет элдик жана ата мекендик тажрыйбасын изилдөөнүн негизинде болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу концепциясын негиздөө.

3. Болочок инженердин БТККны калыптандыруунун илимий-практикалык моделин иштеп чыгуу.

4. Болочок инженердин БТККны калыптандыруунун илимий-усулдук жолдорун иштеп чыгуу.

5. Болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун илимий-педагогикалык системасын иштеп чыгуу жана анын натыйжалуу критерийлерин аныктоо.

6. Педагогикалык экспериментти жүргүзүү менен болочоктогу инженерлердин БТККны калыптандыруу концепциясынын жана моделдин натыйжалуулугун далилдөө.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизин төмөнкү идеялар түзөт:

– системалуулук (Н.А. Асипова, В.Г. Афанасьев, А.А. Бондаревская, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, А.М. Мамытов ж.б.), инсандык-ишмердүүлүк (Е.В. Бондаревская, А.А. Вербицкий ж.б.), маданияттаануучулук (Э.Д. Днепров, В.П. Зинченко, П.К. Кадырбекова ж.б.), коммуникациялык-компетенттүүлүк (Н.А. Асипова, В.И. Байденко, И.А. Зимняя, Г.И. Ибрагимов, В.И. Мусаева, Дж. Равен, Ю.Г. Татур, С.Е. Шишов, А.В. Хуторской Е. Baum, B.S. Bloom, C.U. Chisholm, L. Cohen, N.Grunwald, T. Hoffmann, L. Manion ж.б.) мамилелер;

– чет тилдерине окутууда окуу процессинин кесиптик жана коммуникациялык багытталгандык теориялары (А.В. Аитов, Д.В. Булатова, Н.Д. Гальскова, Д.Б. Гудков, М.Г. Евдокимова, А.А. Жолчиева, П.К. Кадырбекова, А.К. Крупченко, О.А. Леонтович, М.Н. Макеева, Р.П. Милруд, С.А. Мусаева, П.И. Образцов, Е.И.Пассов, Ф.Л. Ратнер, А.А. Рыбкина, А.П. Садохин, В.Л. Скалкин, Н.Л. Уварова, R. Volitho, D. Crystal, V.Muller ж.б.);

– кесиптик билим берүүнүн мазмунун долбоорлоо жана моделдөө теориясы (В.И. Андреев, Ю.К. Бабанский, В.П. Беспалько, Е.В. Бондаревская, Н.Ш. Валеева, Н.Д. Деменкова, В.И. Загвязинский, Г.И. Ибрагимов, В.В. Краевский, Э.М. Мамбетакунов, А.С. Раимкулова, Ю.Г. Фокин, F. Smith ж.б.);

– чет тилдерин окутуудагы долбоорлук окутуу (В.В. Копылова, А.В.Логинова, Т.М. Мартьянова, О.В. Теслина, Fried-Booth, L. Diana ж.б.);

– жогорку окуу жайларда окутуу процессинде студенттерди илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүктүн усулдарына көнүктүрүү концепциялары (П.Н. Андрианов, Е.Ю. Гирфанова, Л.А. Казанцева, Ф.Л. Ратнер ж.б.).

Коюлган милдеттерди чечүү жана сунушталган божомолдуу далилдөө үчүн **изилдөөнүн теориялык жана эмпирикалык усулдары** колдонулду: ата мекендик жана чет элдик педагогикалык, психологиялык, социологиялык, лингвистикалык, дидактикалык изилдөөлөрдү теориялык талдоо; техникалык жогорку окуу жайлар үчүн чет тилдери боюнча типтүү программаларды, окуу пландарын, Европа Кеңешинин башка тилдүү кесиптик багытталган баарлашууга үйрөтүү үчүн материалдарын тандоо жана минимизациялоо боюнча жогорку мектеп үчүн билим берүү программаларын жана документтерин дисциплиналык-мазмундук талдоо, моделдөө; техникалык жогорку окуу жайларда чет тилине окутуу жаатындагы инновациялык тажрыйбаны иликтеп үйрөнүү жана системалаштыруу; эмпирикалык усулдар: психологиялык-педагогикалык тест, сурамжылоо, интервью алуу, контент-анализ; педагогикалык эксперимент: констатациялоочу, калыптандыруучу, жыйынтыктоочу; алынган натыйжаларды статистикалык иштетүү.

Тажрыйбалык-эксперименталдык иш Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде жана Эл аралык инновациялык технологиялар университетинде болочок инженерлерди башка тилде даярдоо процессинде автордун түздөн-түз катышуусу менен турмушка ашырылды. Ошондой эле, изилдөө ишиндеги студенттердин

БТККнын калыптандыруу идеясынын сунуштарын жана негиздерин төрт ЖОЖ боюнча жыйынтыкталган.

Изилдөөнүн темасы боюнча теориялык изилдөө жана аны практикага киргизүү бир нече этаптарда жүргүзүлдү.

Биринчи этап (2007-2009-жж.) – изденүүчүлүк-теориялык этап. Көрсөтүлгөн этап изилдөөчүлүк проблеманы коюу, изилдөөнүн методологиясын аныктоо максатында психологиялык-педагогикалык адабияттарды комплекстүү окуп-үйрөнүү, техникалык жогорку окуу жайларда чет тилин окутуунун тажрыйбасын иликтөө менен байланышкан. Бул изилдөөнүн илимий-педагогикалык, теориялык негиздерин негиздөөгө жана диссертациянын түшүнүктүк-категориялык жана илимий аппаратын иштеп чыгууга жол берди.

Экинчи этап (2010-2012-жж.) – эксперименталдык-талдоочу этап. Бул этапта педагогикалык системаны жана анын теориялык моделин долбоорлоо концепциясын иштеп чыгуу турмушка ашырылды, иштелип чыккан педагогикалык системанын натыйжалуулук критерийлери такталды, эксперименталдык изилдөө жүргүзүлдү, анын жүрүшүндө баштапкы жоболор текшерилди жана түзөтүлдү.

Үчүнчү этап (2013-2015-жж.) – жыйынтыктоочу-жалпылоочу этап. Алдыдагы этаптардын оң натыйжаларынын негизинде изилдөөнүн негизи системалаштырылды. Баштапкы жоболор «Болочок инженердин коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу» аттуу монографияда жана «Англис тили» боюнча болочок инженерлер үчүн окуу куралдарында жарыяланды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын негизделгендиги жана ишенимдүүлүгү болочок инженердин БТККны калыптандыруу процессине, кесиптик даярдоонун мазмунуна азыркы көз караштарга негизделген илимий-педагогикалык жайларды тандоо; изилдөөнүн проблемасына адекваттуу теориялык, практикалык усулдардын комплексин колдонуу; автор түздөн-түз катышкан көп жылдык тажрыйбалык-эксперименталдык иш; изилдөөнүн

натыйжаларын анын ар башка этаптарында системалуу текшерүү; эксперименталдык маалыматтардын сандык жана сапаттык талдоосу; изилдөөнүн жүрүшү менен материалдары Эл аралык, Республикалык жана аймактык конференцияларда, симпозиумдарда талкууланган, ар түрдүү деңгээлдеги басылмаларда чагылган жана анын кеңири илимий сынактан өтүүсү менен камсыздалган.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүдө турат: Кыргызстанда азыркы техникалык адистин кесиптик даярдыгынын жогорку деңгээлин камсыздоого мүмкүнчүлүк берүүчү «Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгү» категориясынын илимий өнүктөн анализдениши менен эң алгачкы изилденди жана аныкталды; техникалык чөйрөдөгү глобализациялык тенденциялардын чакырыгына жооп берген, кесиптик жана эл аралык маданий баарлашууга мүмкүнчүлүктөргө ээ болгон болочоктогу инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун концепциясы даярдалды; болочок инженерлердин формалдуу, бейформалдуу, информалдуу билим берүүнүн интеграцияланышынын негизиндеги башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасынын теориялык модели иштелип чыкты; болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасын долбоорлоонун методологиялык мамилелердин аспектилери белгиленди; илимий-педагогикалык системасынын натыйжалуулугунун критерийлеринин курамдык бөлүктөрү иштелип чыкты; БТКК боюнча даярдалган илимий концепциялык негиздер жана ага байланыштуу билим берүү моделинин натыйжалуулугу педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилди.

Изилдөөнүн теориялык маанилүүлүгү инженерлердин кесиптик ишмердүүлүгүн жана аларды башка тилде даярдоо системасын изилдөөнүн темасынын контекстинде илимий-педагогикалык, теориялык, дисциплиналар аралык талдоо жүргүзүүдө жатат. Бул аларды көп аспектиде кароого,

системалоого жана жалпылоого, техникалык жогорку окуу жайлардын студенттеринде башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессинин илимий-педагогикалык теорияларына толуктоолорду киргизүүгө мүмкүндүк берет. Иште болочок техникалык адистерди сапаттуу башка тилдүү даярдоону камсыз кылуучу педагогикалык системаларды моделдөөдө колдонула алышчу теориялык жоболор камтылган. Изилдөөдө камтылган болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасынын моделин иштеп чыгууга карата түшүнүктөрдүн, жоболордун, идеялардын, мамилелердин тартиптешкен жыйындысы ушул багыттагы илимий билимди түзүү проблемасынын чечилиши катары квалификациялана алат. Педагогика илими жаңы концепция менен толукталган, анда инженердик-техникалык аймакта тилдин ээлери менен инсан аралык, маданият аралык баарлашууну турмушка ашырууга жөндөмдүүлүктү жана даярдыкты калыптандырууну камсыздоочу система түзүүчү байланыштар менен алака-катыштарга изилдөөчүнүн көз карашы берилген. Концепциянын негизинде болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун педагогикалык системасын долбоорлоонун методологиялык мамилелердин аспектилери белгиленген. Долбоорлоо билим берүү процессинин максаттарын, башка тилде даярдоонун мазмунун жана анын формалдуу, бейформалдуу, информалдуу билим берүүнүн алкагындагы усулдарын түзүүгө карата илимий-педагогикалык, теориялык мамилелерди иштеп чыгууну камтыган.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун илимий-педагогикалык системасы иштелип чыкканында жана Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин, Эл аралык инновациялык технологиялар университетинин окуу процесстеринде киргизилгенинде жатат. Ал бүтүрүүчүлөрдүн башка тилде кесиптик баарлашууга жана заманбап шарттарда андан ары өзүн өнүктүрүүгө даярдыгын камсыздоого мүмкүндүк берет. Изилдөөнүн натыйжасында автордук комплекстүү педагогикалык

системаны илимий жана окуу-усулдук камсыздоо иштелип чыгып колдонууга киргизилген жана башка жогорку окуу жайларда аларды атаандаштыкка жөндөмдүү инженерлерди даярдоо максатында колдонууга мүмкүндүк берет: «English language day – Англис тили күнү» (профилдик усулдук программасы 2007-ж.), «Бардык багыттардын 1-2-курстагы студенттеринин оозеки кеп көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн англис тили» (окуу куралы 2008-ж.), «Математиканы окуп-үйрөнүүчү студенттер үчүн англис тили» (окуу куралы 2008-ж.), «КИ, ИСКУ, ИСТИ адистиктеринин студенттери үчүн англис тили» (окуу куралы 2008-ж.), «Архитектура жана дизайн» адистигинин студенттери үчүн англис тили» (окуу куралы 2009-ж.), «Техникалык дисциплиналар үчүн терминологиялык сөздөр менен айтымдар» (окуу куралы, КР ББЖИМнин грифи менен 2011-ж.), «Conversational English» (окуу куралы, 2011-ж.), «Болочок инженерлердин кесиптик - башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн негиздери» (окуу куралы, 2012-ж.), «Болочок инженердин коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу» (монография 2012-ж.), «Жер үстүндөгү транспорттук-технологиялык машиналар жана коммуникациялар боюнча орусча-кыргызча-англисче терминологиялык сөздүк» (окуу куралы, КР ББЖИМнин грифи менен, 2013-ж.). Болочок адистердин БТККны калыптандыруунун педагогикалык системасынын иштелип чыккан теориялык модели бардык тилдик эмес жогорку окуу жайларда ишке ашырыла алат.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы жана колдонууга киргизилиши. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн концепцияларын камтыган монография жарыяланган, болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун каражаттарын чагылтуучу окуу куралдары басылып чыккан. Изилдөөнүн натыйжалары Эл аралык жана Республикалык илимий-практикалык конференцияларда баяндалган, талкууланган жана жактырылган: Бишкекте (2005-2016-жж.), Лондондо (2011-ж, 2015-ж.), Алматыда (2011-ж, 2012-ж.), Норт Чарлстондо (2015-ж), Москвада (2012-ж, 2016-ж.), Венада (2015-ж), Махачкалада (2015-ж). Изилдөөнүн натыйжалары Н. Исанов атындагы

Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура жана Эл аралык инновациялык технологиялар университеттеринде билим берүү процессине колдонууга киргизилген.

Илимий натыйжаларды алууга автордун жекече салымы изилдөөнүн проблемасын коюу, жетектөөчү идеяларын сунуштоо, концепциясы менен стратегиясын иштеп чыгуу, болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун илимий-педагогикалык системасынын теориялык моделин иштеп чыгуу, аны долбоорлоонун методологиясын негиздөө, техникалык жогорку окуу жайлардын студенттерин башка тилде даярдоого бейформалдуу жана информалдуу элементтерди иштеп чыгып киргизүү, эксперименталдык ишти уюштуруу жана ага түздөн-түз катышуу менен аныкталат.

Коргоого төмөнкү жоболор коюлат:

1. Кыргыз Республикасында «Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгү» категориясынын илимий өңүттөн анализге алуу менен башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн аныкталган мааниси жана маңызы. Техникалык багыттагы адистиктерди даярдоодогу башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү менен бирге Кыргыз Республикадагы техникалык окуу жайларда окуган студенттердин коммуникациялык компетенттүүлүгүн изилдеген абалы.

2. Жогорку квалификациялуу инженерлерди даярдоого байланыштуу илимий-теориялык окууларга таянуу, чет элдик жана ата мекендик билим берүү тажрыйбасын изилдөөнүн негизинде болочоктогу инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу концепциясы. Концепциянын маңызын төмөнкү идеялар камтыйт: формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн интеграцияланышы; болочок инженерлердин үзгүлтүксүз билим алышы; тиешелүү маданий, билим жана тарбиялоо чөйрөлөрүнүн түзүлүшү; билим, билгичтик, көндүмдөрдүн негизинде БТКК калыптандыруунун системасы.

3. Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун интеграциялык илимий-практикалык

модели. Аталган модель БТККны калыптандыруудагы салттуу дидактикалык принциптерге (билимдин турмуш менен байланышы, удаалаштык, кошумчалык, дисциплиналар аралык интеграция, социомаданий жана кесиптик багытталгандык, топтук бирге аракеттенүүнүн вариативдүүлүгү) ж.б. илимий-методикалык жагдайларга негизделген.

4. Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун илимий-усулдук технологиялары жана жолдору заманбап технологияларга таянуу менен жалпы маданий таануучулук, этномаданий өзгөчөлүктөргө, коммуникациялык жана инсанга багытталгандык концепцияларга негизделип, социалдык, интерактивдүүлүк, коммуникациялык методдорго жана ыкмаларга берилген мүнөздөмө.

5. Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун илимий-педагогикалык системасы, формалдуу жана бейформалдуу билим берүүнүн негизи жана анын натыйжалуулук критерийлери. Сунушталып жаткан БТККны калыптандыруунун педагогикалык системасын долбоорлоо методологиясы төмөнкү илимий-методикалык талаптарга таянат: системалуулук, инсандык-ишмердүүлүк, коммуникациялык-компетенттүүлүк, проблемалык-долбоорлук, маданияттаануучулук, илимий критерийлеринин курамдык бөлүктөрүнүн мотивдештирүү, когнитивдик жана рефлексиялык деңгээлдери, аталган критерийлердин болочоктогу инженерлердин чет тилди үйрөнүү мотивдери, чет тилдеги маалыматтарды түшүнүү деңгээлдери, рефлексиялык жөндөмдөрү, ошондой эле студенттердин өздүк өнүгүүсүн шыктандыруунун педагогикалык шарттары.

6. Педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип, далилденген педагогикалык тажрыйбада колдонууга сунушталган БТККны калыптандыруу боюнча концепциянын, илимий-педагогикалык системанын, илимий-методикалык усулдардын натыйжалуулугу.

Диссертациянын жыйынтыгынын толук чагылдырылышы.
Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары 1 монографияда, 2 окуу китебинде, 7

методикалык усулда, 53 макалада (алардын ичинен 14 чет мамлекеттерде) басылган. Жалпы баллы – 481.

Диссертациянын түзүлүшү. Диссертация киришүүдөн, төрт главадан, алардан чыккан корутундулардан, жалпы кортунду жана практикалык сунуштардан, 361 булакты камтыган (анын ичинде 127си англис жана немец тилдеринде) пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, 19 тиркемеден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 288 бетти түзөт.

I ГЛАВА. БОЛОЧОК ИНЖЕНЕРЛЕРДИН БАШКА ТИЛДҮҮ КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ ПРОЦЕССИНИН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Инженерлердин кесиптик компетенттүүлүгүнүн теориялык маселелери

Жыйырма биринчи кылымда билим системасынын, анын ичинде жогорку билим берүү системасынын орду жана функционалдык мүмкүнчүлүктөрү өзгөрүүгө учурады. Алсак, жалпы европалык билим берүү мейкиндигинин түзүлүшү педагогикалык коомчулукту жогорку кесиптик билим берүүдө компетенттүүлүккө багытталган мамилеге өтүү зарылдыгына алып келди.

Компетенттүүлүк мамиле – бул ата мекендик маданий-билим берүүдөгү жаралган инновация, анын негизги өзгөчөлүктөрү жогорку кесиптик билим берүүнүн тармактык багытталгандыгы, билим берүү процессине практиканын жуурулушкандыгы, билим берүүнү илимдин негизинде куруу болуп саналат. Азыркы бүтүрүүчүнүн кесиптик компетенттүүлүгү жогорку окуу жайынын ишмердүүлүгүнүн натыйжасы болуп саналат да, анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн аныктайт.

Акыркы жылдарда компетенттүүлүк мамиленин актуалдашуусу бир катар факторлор менен шартталган. Индустриалдык коомдон постиндустриалдык коомго өтүү курчап турган чөйрөнүн аныкталбагандык деңгээлинин артышы, процесстердин жүрүшүнүн динамизминин өсүшү, маалымат агымынын көп эсе арбышы менен коштолгон. Коомдо базар механизмдери активдүү иштей баштады, ролдук мобилдүүлүк өстү, жаңы кесиптер пайда болду, мурдагы кесиптердин демаркациясы (чектелиши, бөлүнүшү) жүрдү, анткени аларга талаптар өзгөрдү–алар кыйла интеграциялашкан, азыраак адистешкен болуп калды. Ушул өзгөрүүлөрдүн баары аныкталбагандык шартында жашай алчу, чыгармачыл, жоопкерчиликтүү, стресске туруктуу, жашоо ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү түрлөрүндө конструктивдүү жана компетенттүү аракеттерди кылууга жөндөмдүү инсанды калыптандыруу зарылдыгын жаратат. Ийгиликтүү

кесиптик ишмердүүлүк үчүн жогорку билим алуу менен токтоп калуу азыр жетишсиз экени айкын болуп калды; өздүк билимдерди башка аймактан да толуктоо, кошумчалоо зарылдыгы келип чыкты. Мындай кубулуштун натыйжасы катары үзгүлтүксүз билим берүү концепциясынын кабыл алынгандыгы актуалдуулугу маселе болду.

Ошентип, компетенттүүлүк мамиле модернизация процессинин негизги аспектилерин өзүнүн бардык маанилеринде кыйла терең чагылтат. «Компетенттүүлүк мамиле» түшүнүгү XXI кылымдын башында билим берүүнү модернизациялоо проблемалары жана жолдору жөнүндө талаштарга байланыштуу таралды. Компетенттүүлүк мамиле студенттин бири биринен оолак билимдер менен билгичтиктерди өздөштүрүүсүн эмес, аларга комплекстүү ээ болуусун болжойт. Буга байланыштуу окутуу усулдарынын системасы башкача аныкталат. Окутуу усулдарын ылгоонун жана түзүүнүн негизине алар билим берүүдө аткарышкан тиешелүү компетенциялар менен функциялар түзүмү жатат. Жалпы билим берүүчүлүк программа ишмердүүлүктүн бардык аймактарында жана бардык конкреттүү кырдаалдарда, анын үстүнө ишмердүүлүктүн жаңы аймактары менен жаңы кырдаалдар жаралган тез өзгөрүп жаткан коомдун шартында проблемаларды натыйжалуу чечүү үчүн жетиштүү болгон студенттердин компетенттүүлүк деңгээлин калыптандырууга жарамсыз. Жогорку окуу жайлардын максаты–түйүндүү компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу. Билим берүүнү модернизациялоонун өкмөттүк стратегиясы жалпы билим берүүнүн жаңыланган мазмунунун негизине «түйүндүү компетенттүүлүктөр» салынарын белгилейт. Жогорку окуу жайларда калыптандырылуучу жана өнүктүрүлүүчү түйүндүү компетенттүүлүктөрдүн катарына маалыматтык, социалдык-укуктук жана коммуникациялык компетенттүүлүк кирүүгө тийиш экени болжонот.

Түйүндүү компетенттүүлүктөрдү аныктоого карата ушул мамиле ЮНЕСКОнун документтеринде аныкталган пайдубалдуу максаттарды түшүнүүгө ылайык келет: билимдерди алууга үйрөтүү (окууга үйрөтүү);

иштөөгө жана иштеп табууга үйрөтүү (эмгек үчүн окуу); жашоого үйрөтүү (тиричилик үчүн окуу); бирге жашоого үйрөтүү (бирге жашоо үчүн окуу).

Белгилүү болгондой, «инженер» (франц. *ingénieur*, лат. *ingenium*– жөндөмдүүлүк, табышкерлик) – жогорку техникалык билимдүү адис, максатка жетүүнүн материалдык каражатынын архитектурасы жана анын функционалдык касиеттери, каражаттын өзүнө жана максатты материалдык ишке ашырууга барабар ошол каражатты даярдоонун ыгы (технологиясы) жөнүндө маалыматтын түзүүчүсү жана каражатты даярдоого жетекчилик менен көзөмөлдү турмушка ашыруучу инсанды түшүндүрөт [361].

Негизги инженердик милдет жаңы чечимдерди иштеп чыгуу жана бар нерселерин оптимизациялоо болуп саналат. Мисалы, долбоорлук чечимди оптимизациялоо (анын ичинде варианттуу долбоорлоо), технологияны оптимизациялоо ж.б. Принципиалдуу жаңы чечимдерди (анын ичинде ойлоп табууларды) иштеп чыгуу инженердик эмгектин азыраак, бирок кыйла маанилүү бөлүгүн түзөт. Башында инженерлер деп согуштук машиналарды башкарган адамдарды аташкан. «Жарандык инженер» түшүнүгү XVI кылымда Голландияда көпүрөлөр менен жолдорду куруучуларга карата, анан Англияда ж.б. өлкөлөрдө жаралган [361]. XVI кылымдагы орус армиясында инженерлер «розмыслдар» деп аталган. Инженер түшүнүгү менен наамы Россияда эбактан колдонулуп келген, ал жакта инженердик билим берүү 1701-жылы Москвада Математикалык жана навигациялык илимдер мектеби, анан 1712-жылы биринчи инженердик мектеп негизделгенден башталган. Россиянын системалуу билим бере баштаган биринчи инженердик окуу мекемеси 1701-жылы Петр I негиздеген Математикалык жана навигациялык илимдер мектеби болгон. Россия Федерациясында билим берүү системасынын англо-саксондук модели негиз катары кабыл алынган.

Ал эми И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин таржымалы 1953-жылдан башталат, ошол жылы Кыргызстандын инженердик тармагында жогору квалификациялуу адистердин жетишсиздигине байланыштуу Кыргыз мамлекеттик университетинде

техникалык факультет түзүлгөн, бирок ал өзүнө жүктөлгөн милдетти аткара албады, ошондуктан 1954-жылдын 1-сентябрынан тартып, Кыргызстандын билим берүү кызмат көрсөтүүлөрү билдиргендей, Фрунзе шаарында Кыргыз мамлекеттик университетинин техникалык факультетинин базасында өз алдынча политехникалык институт пайда болгон. И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети 1992-жылдан баштап иштеп келе жатат жана Фрунзе политехникалык институтунун инженердик кадрларды даярдоодо татыктуу ишин улантуучусу болуп саналат [360].

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университети 1992-жылдын 4-майында Кыргыз архитектура-курулуш институтунун базасында түзүлгөн, ал өз кезегинде Фрунзе политехникалык институтунун архитектура жана инженердик-курулуш факультеттеринин (1954-ж.) базасында уюштурулган. 1998-жылдын январында Кыргыз архитектура-курулуш институту Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университети деп өзгөртүлгөн [360].

«Инженер» түшүнүгү ар түрдүү чечмеленет: жогорку техникалык билимдүү адис; теориялык ой-пикирлердин жана материалдык каражаттардын негизинде үнөмдүү жашоого жөндөмдүү объектилерди, долбоорлорду түзүүчү адис [103]; техниканы жана технологияны долбоорлоо, конструкциялоо, функция аткаруу, практикалык колдонуу проблемаларын илимий негизде чечүүчү адис [81].

Орус окумуштуулары А.И. Ракитов, Ю.Г. Татур жана башкалары инженердик ишмердүүлүк деп «индивидуалдуу жана топтук эмгекти, өндүрүштү, технологиялык процесстерди, буюмдар менен инструменталдык системаларды конструкциялоону жана долбоорлоону башкарууну талдоону, тынымсыз өркүндөтүүнү жана уюштурууну» түшүнүшөт [161]. Адатта инженердик ишмердүүлүктү функциялар менен натыйжалардын, мотивдер менен максаттардын, өнүгүү менен функция аткаруунун, жашоосу менен мүнөздөмөлөрүнүн өзгөчөлүктөрүнүн, иликтөө менен моделдөөнүн, баалоо менен долбоорлоонун бөтөнчүлүктөрүнүн курамынын биримдигинде

караштырат. Негизинен алганда, инженердик ишмердүүлүк акыл эмгегинин дене күч эмгегинен ажыроосунан келип чыккан, ошондуктан инженердин бөтөнчө функциясы байыркы мезгилдерден биздин күндөргө чейин техниканы жаратуу процессин интеллектуалдык камсыздоо болуп эсептелген. Ушуга негиздеп атайын инженердик билим берүүнү ушул кесиптин маңыздык мүнөздөмөсү катары кароо керек. Инженердик ишмердүүлүктүн үч принципалдуу тибин ажыратылат: биринчи тиби (XX кылымдын биринчи жарымына чейин) техникалык билимдин мүмкүнчүлүктөрүнөн чыгып, техникалык объектилерди жаратуу менен өндүрүүгө максатталгандыгы менен мүнөздөлөт; экинчи тиби табигый-илимий жана инженердик ишмердүүлүктүн натыйжалары колдонулуучу приборлордон улам көз каранды болот, техникалык объектилердин өсүп отурган татаалдыгы инженердик билимдин табигый-илимий билимдерге көз карандылыгын жаратат. Азыркы шарттарда табигый-илимий, инженердик жана күнүмдүк компоненттер өз ара тыгыз байланышкан: өндүрүштө колдонулуучу илим сыйымдуу технологиялар керектөөчүлөрдүн табиттерине багытталат. Бул адамдардын кесиптик практикалык ишмердүүлүгүнүн кардиналдуу өзгөрүүсүнө алып келди, азыркы тапта техника менен технологиянын негизинде үчүнчү тиби турмушка ашырылат [189]. Өнөр жайга илим сыйымдуу технологияларды кеңири киргизүү, бир канча техникалык илимдердин кесилишинде турган, аларды чечүү процессинде ар түрдүү профилдеги адистердин күч-аракеттерин бириктирүүнү талап кылган аларда чечилүүчү инженердик милдеттердин бөтөнчөлүгү көптөгөн инженердик адистиктердин трансформациясына алып келди. Азыркы инженер өз функцияларын ийгиликтүү аткаруу үчүн жалпы жана атайын билимдердин, көндүмдөрдүн жана билгичтиктердин суммасына гана эмес, ар түрдүү профилдеги адистердин командада жемиштүү иштөөсүн камсыздоочу инсандын белгилүү бир сапаттарынын комплексине да ээ болууга тийиш. Азыркы экономикалык программалар жана илим сыйымдуу, жогору технологиялуу тармактарды, өнөр жайдын бир катар базалык тармактарын өнүктүрүүгө, ошондой эле ата мекендик товарлардын, технологиялардын жана

кызмат көрсөтүүлөрдүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыздоого багытталган илимий-техникалык приоритеттерди ишке ашырууну талдоо кеңири масштабдуу инновациялык, илимий-изилдөөчүлүк, тажрыйбалык-эксперименталдык жана ишке киргизүүчүлүк ишти жүргүзүү зарылдыгын көрсөтөт, ал тиешелүү кадрлык камсыздоону талап кылат. Адистерге карата үстөм талаптар илимий-изилдөөчүлүк жана инженердик - инновациялык ишке жөндөмдүүлүктөр менен шыктуулуктар, пайдубалдуу даярдыгынын жогорку деңгээли, кесиптик-чыгармачылык сапаттарын өнүктүрүү болуп калат.

Ошентип, инженер илимий-техникалык революциянын башкы фигурасы, илимий-техникалык прогресстин негизги фактору катары кабыл алынат. Технологиялык жана маалыматтык өнүгүү доорундагы, долбоорлук маданияттын доорундагы инженердик кесиптин өзгөчө ролу жакшы белгилүү, бирок азыркы инженердик билим берүүгө карата конкреттүү талаптар али толук өлчөмдө калыптанбаган. Бул талаптар инженердик ишмердүүлүктүн системалуу мүнөзү жана аны баалоо критерийлеринин көп өлчөмдүүлүгү менен аныкталышат: функционалдык, этикалык жана эстетикалык, экономикалык жана экологиялык. Азыркы учурда маалыматтык технологиялардын өнүгүүсү, технологиялык өнүгүүнүн тездөөсү, техносферанын көп түрдүүлүгүнүн арбуусу, экологиялык факторлордун маанисинин өсүшү менен инженердик ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрү маанилүү өзгөрүүдө.

Компетенттүүлүктөр окутуу процессинде түптөлөт, жана жогорку окуу жайында гана эмес, жакынкы жана алыскы курчап турган чөйрөнүн: үй-бүлөнүн, достордун, иштин, саясаттын, диндин, маданияттын ж.б. таасири астында да. Буга байланыштуу компетенттүүлүк мамилени турмушка ашыруу студент жашап жана өнүгүп жаткан бүткүл билим берүүчүлүк-маданий кырдаалдан көз каранды болот. Ар бир компетенттүүлүккө колдонмолуу аны өздөштүрүүнүн ар түрдүү деңгээлдерин ажыратууга болот (мисалы, минималдуу, өзгөртүлгөн, жогору) [359].

Компетенттүүлүк мамилеге тийиштүү аныктамалар менен классификациялардын көп түрдүүлүгүн белгилөө менен [40, 58, 78, 205, 216,

220, ж.б.], айрым варианттарын белгилейбиз: компетенттүүлүк мамиле өндүрүш аймагынын талаптарына жооп берет [359]; компетенттүүлүк мамиле өзгөрүп жаткан социалдык-экономикалык чындыкка жооп кылып билим берүүнүн мазмунун жаңылоо катары көрүнөт [206]; компетенттүүлүк мамиле – бул адамдын окуу сюжеттери менен окуу кырдаалдарынын чектеринен тышкары натыйжалуу аракеттенүү жөндөмдүүлүгүнүн жалпыланган шарты [46]; компетенттүүлүк мамиле билим берүүнүн натыйжаларын моделдөө менен долбоорлоо усулу болуп саналат [48].

Жогорку аныктамалардан көрүнгөндөй, компетенттүүлүк мамиленин категориялык базасы билим берүү процессинин максатка багытталгандыгы жана максатты түздөн-түз ишке ашыруу идеясы менен тыгыз байланышкан.

Компетенттүүлүк мамиленин ичинен эки базалык түшүнүк бөлүнүп чыгат: компетенция жана компетенттүүлүк. Ушул түшүнүктөрдү талдайлык. «Компетенция» жана «компетенттүүлүк» терминдеринин тек-жайы «competence» жана «competence approach» дегендерде жатат, бул, аныкталышы боюнча «knowledge, abilities, skills and attitudes» (билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр жана мамилелер) дегендик, алар негизги кесиптик милдеттерди чечүү контекстинде көрүнөт. Талдоо көрсөткөндөй, чет элдик изилдөөчүлөрдүн көпчүлүгү «компетенция» түшүнүгүн баарынан мурда инсандын белгилүү бир ишмердүүлүктү аткаруу жөндөмдүүлүгү, дараметтүү мүмкүндүгү же белгилүү бир параметрлери менен байланыштырышат. Алсак, акыркы он жылдыктарда пайда болгон чет элдик изилдөөлөрдүн көбүндө, «компетенция» түшүнүгү жөндөмдүүлүктөр, билимдер жана билгичтиктер топтому эмес, тапшырманы жогорку деңгээлде аткаруу үчүн зарыл, конкреттүү кырдаалга адекваттуу, б.а. аракеттин жүрүү максаттары менен шарттарына ылайык бүткүл ресурстарды (билимдер менен билгичтиктер, көндүмдөр, жөндөмдүүлүктөр жана психикалык сапаттар системасына уюмдашкан) мобилизациялоого жөндөмдүүлүк же даярдык катары чечмеленет. Ф. Эрпенберг компетенцияларды инсандын ишмердүүлүк шартында өзүн уюштуруу

диспозицияларына тийиштүү кылат [240]. Б. Бергман кесипкөйдүн компетенцияларын эң маанилүү, персоналдуу (жекече) ресурс деп санайт [240].

Компетенция (лат. *competere* – ылайык келүү, туура келүү) – жалпы түрдөгү милдеттерди чечүүдө, ошондой эле белгилүү бир кеңири аймакта билимдерди, билгичтиктерди колдонуу, практикалык тажрыйбанын негизинде ийгиликтүү аракеттенүү жөндөмдүүлүгү. Терминдин кеңири колдонулуусу:

Кесиптик компетенция – практикалык тажрыйбанын негизинде ийгиликтүү аракеттенүү, кесиптик түрдөгү ишмердүүлүктүн милдеттерин чечүүдө билгичтиктер менен билимдерди колдонуу жөндөмдүүлүгү.

Компетенция (юримдикалык термин) – конкреттүү органдын же кызмат адамынын юримдикалык аныкталган ыйгарым укуктарынын, укуктары менен милдеттеринин жыйындысы; мамлекеттик органдардагы (жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарындагы) анын ордун аныктайт. «Компетенция» түшүнүгүнүн юримдикалык мазмуну өзүнө төмөнкү элементтерди камтыйт: жетектөө предметтери (ыйгарым укуктар таралуучу объектилердин, кубулуштардын, аракеттердин чөйрөсү); органдын же адамдын укуктары менен милдеттери, ыйгарым укуктары; жоопкерчиликтүүлүк; коюлган максаттарга, милдеттерге жана функцияларга шайкештик.

Компетенция (жалпы элдик укуктун категориясы катары) – бул ага жалпы элдик иштердин белгилүү бир көлөмүн мыйзамдык бекитип берүү жолу менен башкаруу процессиндеги конкреттүү субъекттин ролу менен ордун аныктоого жол берүүчү укуктук каражат.

Компетенция (персоналды башкаруу) – бул адистин (кызматкердин) кесиптик милдеттердин белгилүү бир классын чечүүгө жекече жөндөмдүүлүгү. Персоналды башкарууда көбүнчө компетенция деп компанияга ишке орношууга талапкердин, компаниянын кызматкеринин же кызматкерлер тобунун жекече, кесиптик ж.б. сапаттарына формалдуу коюлуучу талаптарды түшүнөт.

Маданият аралык компетенция – башка маданияттардын өкүлдөрү менен ийгиликтүү баарлашуу жөндөмдүүлүгү.

Уюмдун түйүндүү компетенциясы – уюмдун атаандаштык артыкчылыктарынын жыйындысы, анын атаандаштык же гиператаандаштык күрөштөгү башкы көзүрү.

Компетенциялар аймагы – адамдын же уюмдун билимдери менен көндүмдөрүнүн жыйындысы, буларды алар жогорку, атаандаштык деңгээлде аткарышат.

Орусия изилдөөчүлөрү «компетенция» жана «компетенттүүлүк» терминдери ар түрдүү багыттарда чечмеленүүнү жүргүзүшкөн. Алсак, «компетенция» түшүнүгүн төмөнкүчө түшүндүрүшөт:

– билүү жана түшүнүү (академиялык аймактагы теориялык билим, билүү жана түшүнүү жөндөмдүүлүгү), билүү аракеттенүү катары (билимдерди конкреттүү кырдаалдарга карата иш жүзүндө жана ыкчам колдонуу), билүү болуу катары (баалуулуктар социалдык контекстте кабыл алуунун ыгы жана башкалар менен жашоонун ажырагыс бөлүгү катары) [28];

– билүү менен адам практикасында аракеттенүүнүн ортосундагы мамилелер аймагы [33, 58, 107.];

– кызматтын, конкреттүү кырдаалдын жана уюмдун бизнес-максаттарынын талаптары менен аныкталуучу кесиптик ишмердүүлүк процессиндеги билимдердин, көндүмдөрдүн биримдиги;

– билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү тең уюштуруу, бул кырдаалды өзгөртүү боюнча максаттарды коюуга жана аларга жетүүгө жол берет [220];

– дисциплиналардын, процесстердин белгилүү бир чөйрөсүнө карата берилүүчү жана аларга карата сапаттуу жана жемиштүү аракеттенүү үчүн зарыл инсандын өз ара байланышкан сапаттарынын (билимдеринин, билгичтиктеринин, көндүмдөрүнүн, аракеттенүү ыктарынын) жыйындысы [212];

– адистин кесиптик милдеттердин белгилүү бир классын чечүүгө жекече жөндөмдүүлүгү [55];

– билимдердин (процессуалдык, баалуулуктук-маанилик, системалык, декларациялык) ачык системасы, ал ишмердүүлүктө компетенциянын ээси туш болуучу чыныгы турмуштук маанилүү проблемалардын жаралуусуна жараша активдешет жана байыйт.

А.К. Маркова жана Ю.Г. Татур адамдын компетенциялары менен жеке сапаттарын: кайраттуулугун, чыдамдуулугун, чынчылдыгын ж.б. айырмалоо керек деп эсептешет. Башка жагынан карасак, компетенциялар жекече сапаттар (мисалы, ишке жөндөмдүүлүк, тырышчаактык, чыдамдуулук, оорчулуктарды жеңүү, токтоолук, оптимизм, көңүл калуулардагы сабырдуулук ж.б.) менен бекемделүүгө тийиш. Компетенцияларды өздөштүрүү айрым окуу дисциплиналарын, циклдерин, модулдарын да, жалпы кесиптик жана адистик дисциплиналарга интеграциялануучу дидактикалык бирдиктерди да окуп-үйрөнүүдө болуп өтөт. Бул түшүнүктүн «*билимдерге*», «*билгичтиктерге*», «*көндүмдөргө*» карата жалпыланган интегралдуу (бирок аларга карама-каршы эмес, өзүнө алардын бардык конструктивдүү мазмунун камтыган) мүнөзү баса белгиленет, бирок изилдөөчүлөрдүн көпчүлүгү компетенциялар: а) окуучунун, студенттин инсандык касиеттине тийиштүү; б) билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө көз карандысыз; в) студенттердин атайын уюштурулган чыныгы ишмердүүлүктө түзүлөт жана калыптанат деген пикирди билдиришет [124, 194, 195].

Компетенттүүлүк субъекттин конкреттүү кесиптик ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүү мүнөздөмөсү катары окумуштуулар: Н.А. Асипованын, А. Кохтун, Л.П. Кибардинанын, Е.С. Кузьминдин, Э.М. Мамбетакуновдун, А.К. Наркозиевдин, Л.А. Петровскаянын, О.А. Полищуктун А.С. Раимкулованын, П.В. Растяниктин, Т.М. Сияевдин ж.б. эмгектеринде каралган. Аларда «*компетенттүүлүк*» төмөнкүчө аныкталат:

– калыптанган билимдин билгичтиктин жана көндүмдүн негизинде кесиптик ишмердүүлүктү жогорку деңгээлде жүргүзүүнү мүнөздөгөн интегралдык касиет.

– психологиялык сапаттардын айкашуусу өз алдынча жана жоопкерчиликтүү аракеттенүүгө мүмкүндүк берүүчү психологиялык абал катары, адамдын белгилүү бир функцияларды аткаруу жөндөмдүүлүгү менен билгичтиктерине ээ болуусу катары [123];

– өз ишин, аткарылып жаткан иштин маңызын, белгиленген максаттарды аткаруу үчүн татаал байланыштарды, кубулуштарды жана процесстерди, мүмкүн болчу ыктар менен каражаттарды ийне-жибине чейин билүү [60];

– инсандын тигил же бул кесиптик ишмердүүлүктү натыйжалуу жүргүзүү үчүн чечимдерди чыгаруу касиети [123, 194];

– компетенциялардын жыйындысы [212].

Көптөгөн авторлордун пикири боюнча, компетенттүү болуу «берилген кырдаалда алынган билимдер менен тажрыйбаны мобилизациялоо жөндөмдүүлүгү (билгичтиги)» дегенди туюнтат. Ошентип, дефинициялык талдоо көрсөткөндөй, «компетенция» термини «компетенттүүлүктөн» келип чыккан туунду түшүнүк болуп саналат да, адамдын билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн колдонуу аймагын билдирет.

Компетенттүүлүккө терминдик анализ жүргүзгөндө баштапкы категория, жана ал инсандын интериоризацияланган (адамдын психикасынын ички структурасында калыптанышы) жыйындысын, системаны, адамдын кайсы бир «билимдик» жүгүн берет. Өз ишинде «компетенттүү» инсан «кайсы бир маселе боюнча маалыматтуу, анын таанымал билгичи болуп саналган, абройлуу, толук укуктуу, ыйгарым укуктардын чөйрөсүнө ээ, жөндөмдүү» дегенди туюнтат. Демек, «компетенция» менен «компетенттүүлүктүн» айырмасы компетенция кайсы бир адамдын статусун аныктоочу институционалдык түшүнүк болуп саналат, ал эми компетенттүүлүк болсо өз кезегинде функционалдуу түшүнүк болуу менен бирге ал интегралдык касиет катары каралат. Ушуга ылайык биз компетенттүүлүктү инсандын кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгынын түптөлгөн кесиптик жана адистик маанилүү билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн берүүчү калыптангандыгын (инсандын мотивациялангандыгы

жана кесиптик маанилүү сапаттары менен катар) курамдык бөлүгү катары аныктайбыз.

Компетенцияларды эки топко: *жалпы* (түйүндүү, кесиптен тышкары) жана *дисциплиналык-адистешкен* (кесиптиктерге) бөлүүгө болору ачык-айкын. А.К. Маркова кесиптик компетенттүүлүктү «өз алдынча жана жоопкерчиликтүү аракеттенүүгө жол берүүчү психикалык абал, адамдын өз эмгегинин натыйжаларында жатуучу белгилүү бир эмгектик функцияларды аткаруу жөндөмдүүлүгү менен билгичтигине ээ болуусу» катары аныктайт. Автор «компетенттүүлүк» түшүнүгүн инсандын бышып жетилүүсү жана ага эмгектик функцияларды аткарууда жемиштүү аракеттенүүгө жана сезилерлик натыйжаларга жетишүүгө жол берүүчү абалга ээ болуусу менен байланыштырат [124]. Ал эми Э.Ф. Зеердин пикири боюнча, адистин компетенттүүлүгүнүн негизги компоненттери төмөнкүлөр болуп саналат:

1. *Адистик компетенттүүлүк*, б.а. ишмердүүлүктүн конкреттүү аныкталган түрлөрүн өз алдынча аткарууга даярдалгандык, типтүү, тар кесиптик милдеттерди чечүү жана өз эмгегинин натыйжаларын баалоо билгичтиги, адистик боюнча жаңы билимдер менен билгичтиктерге өз алдынча ээ болууга жөндөмдүүлүк;

2. *Социалдык компетенттүүлүк* – бул башка жумушчулар менен жемиштүү топтук ишмердүүлүккө жана кызматташтыкка жөндөмдүүлүк, өз эмгегинин натыйжалары үчүн жоопкерчиликти алууга даярдык, кесиптик окутуунун ыкмаларына ээ болуу;

3. *Индивидуалдуу компетенттүүлүк* – өз квалификациясын тынымсыз арттырууга жана кесиптик эмгекте өзүн көрсөтүүгө даярдык, кесиптик рефлексияга, кесиптик кризистер менен деформацияларды жеңүүгө жөндөмдүүлүк [76].

Орус академиги Б.С. Гершунскийдин пикири боюнча, «*кесиптик компетенттүүлүк*» түшүнүгү негизинен өздүк кесиптик билимдин, тажрыйбанын жана үзгүлтүксүз билим алууга жана өзүн өркүндөтүүгө жекече умтулуунун деңгээли; кесиптик билимдердин, дисциплинаны билүү

көндүмдөрүнүн, аларды ишмердүүлүктө турмушка ашыруу билгичтиктеринин калыптангандыгынын натыйжалуу көрсөткүчү катары, ишке чыгармачыл жана жоопкерчиликтүү мамиле менен аныкталат [52].

Ошентип, «*кесиптик компетенттүүлүк*» термини инсандын интегралдуу сапаты болуп саналса да, жалпыланган эталондук моделге ээ болот. Демек, кесиптик компетенттүүлүктү адистин инсанынын интегралдуу мүнөздөмөсү катары элестетүүгө болот, ал илимий-теориялык билимдер системасын, анын ичинде конкреттүү адистик боюнча атайын билимдерди, кесиптик билгичтиктер менен көндүмдөрдү, тажрыйбаны, компетенттүү болууга туруктуу керектөөнүн, өз профилиндеги кесиптик компетенттүүлүккө кызыгуунун болушун камтыйт.

Ушундан улам, *кесиптик коммуникациялык компетенттүүлүк* – бул маалыматты табуу аны анализдөө жана сактоо касиети жана ал касиеттин негизинде коммуникациялык касиетти жогорку деңгээлде жүргүзүү мүмкүнчүлүгү. Азыркы мезгилдин талабына ылайык инженер кесиптик ишмердүүлүгү натыйжалуу жүргүзүү үчүн сөзсүз түрдө кесиптик коммуникациялык компетенттүүлүккө ээ болушу зарыл.

Кесиптик коммуникациялык компетенттүүлүк өз учурунда татаал система болуп саналат, себеби эң жок дегенде төмөнкү багыттарды өзүнө камтыйт:

Когнитивдик компонент – маалыматтарды топтоо, анализдөө жана иштетүү боюнча теориялык билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн жыйындысы болуп саналат. Мындан тышкары, бул компонент маалыматтарды аралыктарга берүү, ар түрдүү символдорду, чиймелерди жаратуу боюнча жөндөмдүүлүктөр менен мүнөздөлүнөт.

Ишмердүүлүк компоненти – ишмердүүлүктү натыйжалуу жүргүзүү үчүн маалыматтарды ирэттүү жана жыйынтыктуу колдонуу касиетин мүнөздөйт. Ишмердүүлүк компоненти маалыматтардын тез өзгөрүүсү менен мүнөздөлгөн коомдо зарыл болгон маалыматтарды иштетүү жөндөмүн аныктайт.

Рефлексиялык компонент – өзүнүн ишмердүүлүгү өз убагында байкоо, анализдөө жана тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү касиети менен мүнөздөлөт.

Өз учурунда ал өздүк анализди, өздүк текшерүүнү жана өзүн өзү баалоону камтыйт.

Мотивациялык баалуулук компоненти – ишмердүүлүктүн мотивин түзүү, ишмердүүлүктүн эрктик жана баалуулук аспектисин пайда кылуу касиети менен мүнөздөлүнөт. Мындан тышкары, бул компонент ишмердүүлүк жүргүзүүдө багыттуулукту кызыгууну жана келечекке ишенүү ишенимдерин пайда кылат.

Кесиптик коммуникациялык компетентүүлүктүн негизи коммуникациялык каражаттары менен аныкталынат. Өз кезегинде, пикир алышуу процессиндеги каражаттар вербалдуу барлашуу каражаттарынан жана вербалдык эмес баарлашуу каражатынан турат:

1. Вербалдык баарлашуу каражаттары: кеп-сөздөрдүн мааниси жана мазмуну.

2. Вербалдык эмес баарлашуу каражаттары: мимика; жестикуляция; визуалдык байланыш; проксемика; пара - жана экстралингвистика.

Вербалдык эмес баарлашуу каражаттары – бул индивиддердин арасындагы сөздөрдү колдонуусуз (элестер, интонациялар, жесттер, мимика, пантомимика, б.а. тике же кандайдыр бир белгилик формада берилген кептик жана тилдик каражаттарсыз коммуникациялык таасир этүү. Мындай «баарлашуунун» куралы маалыматты берүү менен алмашуу каражаттарынын жана ыктарынын кеңири диапозонуна ээ болгон, өзүнө адамдын өзүн туюнтуусунун бардык формаларын камтыган адамдын денеси болуп калат. Мунун адамдар арасында таралган жумушчу аталышы – бейвербалика же «дененин тили».

Вербалдык эмес баарлашууну түшүнүүнүн эки проблемасы бар: *биринчиден*, тилдик жана кептик баарлашууда маалыматты берүү жана кабыл алуу процессин эки тарап тең андап - туют, ал эми вербалдык эмес баарлашуу аң-сезимсиз же бейандык деңгээлдерде турмушка ашырылат – бул аталган

кубулушту түшүнүүгө бир аз оорчулук жаратат да, «баарлашуу» түшүнүгүн колдонуунун акталгандыгы маселесин коёт, ошондуктан айрымдар вербалдык эмес коммуникация тууралуу кеп жүргөндө «вербалдык эмес жүрүм-турум» түшүнүгүн колдонууга болот деп эсептешет да, аны өзүндө белгилүү бир маалыматты алып жүргөн индивиддин, ал индивид муну андаган-андабаганына карабай, жүрүм-туруму деп түшүнөт; *экинчиден*, көптөгөн илимий эмгектерде «вербалдык эмес баарлашуу», «вербалдык эмес коммуникация», «вербалдык эмес жүрүм-турум» түшүнүктөрү көбүнчө синоним катары колдонулуп, чаташууга алып келет, бирок бул түшүнүктөрдү ажырымдоо жана контекстин тактоо маанилүү. В.А. Лабунская сунуштаган аныктама боюнча: «Вербалдык эмес баарлашуу – бул баарлашуунун бир түрү, ал үчүн вербалдык эмес жүрүм-турумду жана вербалдык эмес коммуникацияны маалыматты берүүнүн, бирге аракеттенүүнү уюштуруунун, өнөк тууралуу элести жана түшүнүктү калыптандыруунун, башка адамга таасир этүүнү турмушка ашыруунун башкы каражаты катары колдонуу мүнөздүү болот» [106]. Ошондуктан «вербалдык эмес баарлашуу» түшүнүгү «вербалдык эмес коммуникация» түшүнүгүнө караганда кыйла кеңири болуп саналат. Психологдор вербалдык эмес белгилерди туура чечмелөө натыйжалуу баарлашуунун эң маанилүү шарты болуп саналат деп эсептешет. *1.1-сүрөттө* баарлашуунун каражаттары көрсөтүлдү.

Концепциялык планда бизге адистин кесиптик компетенттүүлүгүнүн маңызы менен мазмунун түшүнүүгө карата ишмердүүлүктүк мамиле келечектүү болуп көрүнөт. Ушул мамиленин позициясынан компетенттүүлүк анын кесиптик ишмердүүлүгүнүн мазмуну деп аныкталат жана бир эле мезгилде анын ийгиликтүүлүгүнүн өбөлгөсү болуп саналат. Азыркы инженер бүгүн атаандаштык курч рынокто иштейт. Ал ийгиликтүү кесипкөй, өз ишинин чебери болууга умтулуусу тийиш, бул үчүн ал кардарлар менен ийгиликтүү баарлашуу сырларын өздөштүрүүсү керек, б.а. вербалдуу эмес комуникацияга сабаттуу ээ болуусу керек. Инженерлерге «вербалдык эмес сигналдар» экинчи даражадагы маанинин ролун ойношкон.

1.1-сүрөт. Баарлашуунун каражаттары.

Жөнөтүүчү коддоо системасы катары сөздөрдү колдонбостон жөнөткөн маалымат вербалдык эмес коммуникациянын негизинде жатуучу вербалдык эмес кайрылууну түзөт. Акыркы мезгилде инсан аралык коммуникациянын бул аймагы бүткүл дүйнөдөгү техникалык жогорку окуу жайлардын окумуштуулары менен адистеринин көңүлүн улам бурууда. Иштин жайы мында көпчүлүк кайрылуулардын майнабы вербалдык эмес маалымат менен түзүлөт: 37%ы – үндүн тоналдуулугу менен жана 55%ы – жүзүнүн ырайы менен. Бул өзгөчө жөнөтүүчүнүн кайрылуусунун сөздүк бөлүгү карама-каршылыктуу болгон учурларда көрүнөт. Мындай кырдаалда алуучу

кайрылуунун маанисин түшүнүү үчүн вербалдык эмес бөлүккө таянат. Вербалдык эмес сигналдын ыгы катары дене абалына байланыштуу, жетекчи-инженер кенсеге киргенде кол алдындагылары – инженерлер дароо кыйла «жумушчу» келбетти ээлөөгө умтулушары белгилүү. Отурумдун катышуучулары колдонгон дене абалдары да маанилүү. Алар талкууланып жаткан маселеге көңүл буруу же көңүл коштук жөнүндө күбөлөндүрө алышат. Вербалдык эмес коммуникациялар көпчүлүк учурларда аң-сезимсиз негизге ээ болушат, анткени коммуникациялык процесстин катышуучусунун чыныгы эмоциялары жөнүндө күбөлөндүрүшөт да, көрүнүлгөн сезимдердин ишенимдүү индикатору болуп саналышат. Вербалдык эмес маалыматты манипуляциялоо кыйын жана аны ар кандай инсан аралык коммуникацияда жашыруу оор. Сөздөр кандай түшүндүрүлө турганы көп жагынан ушуну менен аныкталат [4]. Вербалдык эмес коммуникациянын негизги типтери *1.1-таблицада* келтирилет.

1.1. Таблица – Вербалдык эмес коммуникациянын негизги типтери

Вербалдык эмес комуникациянын негизги типтери	Мисалдар
Визуалдык комуникация	Символдор жана белгилер, жол белгилери, көрсөткүчтөр жана табличкалар, түстүк белгилөөлөр, графиктер, ар түрдүү математикалык символикалар.
Дененин кыймылы	Жаңсоолор, жүзүнүн ырайлары, көзүнүн кыймылдары, тийип кетүүлөр, дене абалдары (позалар), этикеттин улуттук өзгөчөлүктөрү.
Жеке денелик сапаттар	Дене түзүлүшү, салмагы, бою, чачы менен терисинин түсү, денесинин жыты, булчуңдары.
Кеп	Үнүнүн сапаты, сабаттуулугу, кептин жыштыгы, күлкү, эстөө ж.б.
Чөйрөнү колдонуу	Тышкы айлана-чөйрөнү колдонуу жана туюу ыгы, өзүн чөйрөдө жайгаштыруу манералары, баарлашуудагы дистанциялык жакындык, «өз» жана «жат» аймакты сезүү.
Физикалык чөйрө	Имараттын, эмеректин жана башка объекттердин дизайны, декорациялар, тазалык жана тыкандык, жарыктантылгандык, чуу.
Убакыт	Кечигүүлөр, эрте келүү, өзүн күтүүгө мажбурлоого шыктуулук, убакыт маданияты, убакыт менен макамдын карым-катнашы.

Көптөгөн чет элдик техникалык жогорку окуу жайларда вербалдык эмес коммуникация атайын программаларда окуп-үйрөнүлөт. Мисалы, Савония шаарындагы (Финляндия) колдонмо илимдер университетинде механика факультетинде биринчи курстун ар бир студенти «Адистикке киришүү» дисциплинасын окуп-үйрөнүү аркылуу вербалдык эмес коммуникация менен таанышат. Анын максаты техникалык жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрү бардык жагынан «ийгиликтүүлөр» катары азыркы ишканаларда, эмгек базарында өзүн көрсөтүүгө тийиш болгон инженердик ишмердүүлүккө «вербалдык эмес коммуникациянын» кандай тиешеси бардыгын көрсөтүү. Курс студенттер университетке тапшырышканда, күзгү семестрде башталат. Чилилик Инжиниринг жана илим мектебинин (Сантьяго шаары) кызматчылары 2 бөлүктөн турган «Инжинирингге киришүү» милдеттүү дисциплинасын иштеп чыгышкан. Дисциплинанын стратегиясы экономикалык жана техникалык милдеттери бар этикалык, социалдык жана экологиялык аспектилерге тийиштүү бир катар максаттар менен маалыматтарды бириктирүүдө турган. Дисциплинаны окутуунун дагы бир максаты – кесиптик этиканын негиздери менен тааныштыруу, социалдык жоопкерчилик. Мындай мамиле «Сапат, жоопкерчиликтин этикалык жана башка түрлөрү» программасынын талаптарын канааттандырууга жол берет, алар студенттерден кесиптик жана этикалык императивдердин мүмкүн болуучу конфликти жөнүндө билүүнү жана ар кандай шартта принциптерге ылайык аракеттенүүгө моралдык кайраттуулукту талап кылышат. Студенттер кесиптик жүрүм-турумга, ачылыштар менен инновациялардын социалдык жана техникалык натыйжаларын элестетүүгө, кесиптештерине жана командага карата лоялдуу болууга үйрөнүүлөрү тийиш.

Киришүү дисциплинасы да студенттерде глобалдуу ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө тийиш, себеби бул аны окутуунун дагы бир максаты. Бул программа студенттерде глобалдуу келечектерди көрүүнү, глобализациянын түйүндүү тренддерин жана алардын инженердик практикага таасирин билүүнү, ар түрдүү маданияттардагы саясий, социалдык,

экономикалык, ишкердик жана техникалык ченемдердин окшоштуктары менен айырмачылыктарын аңдоону өнүктүрүүнү талап кылат.

Сингапур политехникалык университети да «вербалдык эмес коммуникация» жаатында четте калган эмес, бул университетте «Инженердик коммуникация» дисциплинасы иштелип чыккан жана колдонууга киргизилген, ал студенттерди графикалык инженердик коммуникациянын графиктер, агымдык, тармактык, процесстик диаграммалар ж.б. өндүү аспаптарынын кеңири аймагы менен тааныштырат. Студенттик командалар бул усулдарды газеталык кесиндилерди талдоо аркылуу, алардын пайдалуулугун жана маалыматтарды берүүнүн альтернативдүү жолдорун талкуулап, текшерешет. Логистикалык чынжырлар, өндүрүш схемалары, өнүмдөрдүн сызгычтары жана уюштуруучу түзүмдөр өндүү башка темалар «case studies» аркылуу текшерилишет.

Ошентип, бул дисциплиналар болочок инженерлердин ар түрдүү тармактардын аймагында эмгек базарында кардарлар менен «вербалдык эмес коммуникация» аркылуу мамиле кылуусундагы кесиптик милдеттерди чечүү үчүн арналышкан. Мындан тышкары, киришүү дисциплиналары – бул идеалдуу тажрыйба аянтчасы, мында жаңы идеяларды сыноого, болочок инженерлерди кесиптик коммуникациялык компетенттүүлүк көндүмдөрүнө үйрөтүүнүн жолдорун иштеп чыгууга жана анын натыйжаларын баалоого болот. Бул дисциплиналардын курстук долбоорлору студенттер-инженерлердин проблемасын аныктоо, талаптар менен чектөөлөрдү айкындоо, ар түрдүү маалыматты издөөнү турмушка ашыруу, функционалдык талдоо жасоо, чечимдердин альтернативдүү варианттарын генерациялоо жана баалоо, ылайыктуу концепцияны тандоо жөндөмдүүлүктөрүн, ошондой эле алардын командада иштөө жөндөмдүүлүгүн, натыйжаларды оозеки жана жазуу жүзүндө берүү жана коргоо көндүмдөрүн, сынчыл талдоо көндүмдөрүн өнүктүрүүгө арналышкан, мында, албетте, вербалдык жана вербалдык эмес коммуникацияны билүү зарыл. Бул дисциплиналардын максаты – инженердик концепцияларды жана иштин усулдарын киргизүү жолу менен, алсак,

долбоорлук иштерди моделдөө жана менеджмент жолу менен студенттерге кесипкөй инженердин ролуна ичкериден кароого жол берүү, ошондой эле инженердик ишмердүүлүктүн берилген конкреттүү аймагында, студенттерди вербалдык жана вербалдык эмес коммуникацияны колдонуп, «долбоорлоо – өндүрүш – тейлөө» түрмөгүнө тартуу.

Азыркы болочок инженердин ишмердүүлүгү ар түрдүү түрдөгү жана формадагы имараттар менен курулуштарды мерчемдөөнү (пландоону), долбоорлоону, курууну жана эсептөөнү камтыйт. Келечекке багытталган жашоо чөйрөсүн тариздөө жаңы чечимдерди издөөдө чыгармачылык менен фантазияны, практикада жана изилдөөдө жооптуу ишмердүүлүккө жөндөмдүүлүктү, ошондой эле кабыл алынуучу чечимдердин жана алардын натыйжаларынын маанилүүлүгүн андоону талап этет. Окуу программасы болочок инженерлерге зарыл болуучу билимдерди, көндүмдөрдү жана усулдарды, коммуникациялык компетенттүүлүктү иштеп чыгууга көмөктөшөт.

Техникалык жогорку окуу жайынын бүтүрүүчүлөрүнүн ишмердүүлүгүнүн мүмкүн болуучу аймактары: инженердик бюролор жана пландоо бюролору, курулуш компаниялары, мамлекеттик жана муниципалдык органдар, энергетикалык жана суу ресурстары аймагы, өнөр жай жана соода компаниялары, турак-жай тармагы, курчап турган чөйрөнү коргоо аймагы, университеттер менен илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүк ж.б.

Веймардагы (Германия) Баухаус университети кеңири окуу жана изилдөөчүлүк профилди иштеп чыккан. Бүгүн университеттин спектри көркөм өнөрлөр менен дизайндан, веб-дизайндан, визуалдык коммуникациядан, массалык маалымат жана маданият каражаттарын тариздөөдөн тартып, архитектурага, курулушка, материал таанууга, технологияга жана курчап турган чөйрөгө, ошондой эле менеджментке чейинки 20дан ашуун окуу программаларын кучагына алат. Жогорку окуу жайынын аталышындагы "Баухаус" термини эксперименттерге ынтааны, ачыктыкты, чыгармачылыкты, өнөр жай практикасына чукулдукту жана интернационализмди символдоштурат. Баухаус салтынан чыгып бардык факультеттер да коомдук

жайларды визуалдык коммуникация аркылуу тариздөөгө катышышат. Болочок инженерлерди тийиштүү аймактарда заманбап жана болочоктогу турмуштук мейкиндиктерди иштеп чыгууга, конструкциялоого жана жабдуулоого талдоочул, чыгармачыл жана инновациячыл кызматташууга даярдашат. Өнүмдөрдү инспекциялоо, консалтингдөө жана иштеп чыгуу болочок инженерлер үчүн массалык маалымат каражаттарын иштеп чыгуучулар же дизайнерлер үчүн сыяктуу эле маанилүү.

Tele-Presence, бизнестин динамикалуу өнүгүп жаткан сегменттеринин бири. «Cisco» компаниясы (америкалык трансулуттук компания) – компаниянын жаңычылдыгынын жана базардын өткөөл абалдарын көрүү жана өз кызыкчылыгында колдонуу жөндөмдүүлүгүнүн жаркын мисалы. Компания мурда сүрөттөөнүн төмөн сапаты менен ассоциациялашкан «видеоконференция» түшүнүгүн толугу менен өзгөрттү да, колдонуучуларга ушунчалык сапаттуу жана табигый видеону сунуштады, керек болсо алар дүйнөнүн түрдүү бөлүктөрүндө жайгашышса да, маектештерде бир бөлмөдө орун алуу таасири толук түзүлөт. Мындан тышкары, жаңы технологияны колдонуу жөнөкөй эле: видео жолугушууну бир кнопканы басуу менен баштоого болот. Башында ири уюмдардагы иш сапар чыгымдарын кыскартуу жана эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн киргизилген бул заманбап технология, мезгилдин өтүшү менен кыйла кеңири багытталгандыкка ээ болду, ал вербалдык эмес коммуникациянын (чөйрөнү колдонуунун) негизги типтерине кирет. Азыркы алдыңкы компаниялар чечимдерди кабыл алуу жана базарга жаңы өнүмдөр менен кызматтарды чыгаруу процесстерин тездетүү, жогору квалификациялуу адистерге жетүүнү кеңейтүү жана бизнес жүргүзүү усулдарын модернизациялоо, б.а. баарлашууда дистанциялык жакындыкка (чөйрөнү колдонуу менен вербалдык эмес коммуникация) жетүү үчүн «Cisco»нун Tele-«Cisco»нун заманбап технологиясы өз артыкчылыктарын бардык каалоочуларга тартуулап, «телекатышуу» түшүнүгүн өзгөртөт. Теле-катышуу чечилиштери эн башынан эле биргелешкен иштин жаңы усулдарын издөөгө мелженген болучу, анда дүйнөнүн каалаган чекитинде жайгашкан ар бир адам жолугушууга

«катыша» жана негиздүү чечимдерди ылдам кабыл ала алмак, –деп түшүндүрөт «Cisco» компаниясынын ага вице-президенти, «Cisco»нун Tele-Presence технологиялык тобунун генералдык менеджери Одд Жонни Винге (OJ Winge). «Cisco» Tele-Presence чечилиштеринин жаңы мууну ар кандай өлчөмдөгү жана визуалдык коммуникациялуу типтеги уюмдарда иштешкен адистердин жеке баарлашуусун демократиялаштырат [359].

«Cisco» Tele-Presence Conductor – «Cisco»нун биргелешкен иш үчүн чечимдердин комплекстүү инфратүзүмүн өнүктүрүүгө багытталган жаңы стратегиясынын мисалы. Conductor конференц-байланышты унификациялоого жана көп чекиттүү видеочакырыктарды жөнөкөйлөнтүүгө жол берет. Conductor конференцияларды интеллектуалдык уюштуруу функциясына ээ, тармактык ресурстарды оптималдуу бөлүштүрөт жана толук масштабдуу ар тараптуу башкарууну камсыздайт [359]. «Cisco» Tele-Presence Callwayге – «Cisco» Collaboration Cloud биргелешкен ишинин булуту аркылуу жазылуу боюнча видеобайланыш сервистерин берүү кызматы кирет. Көп чекиттүү видеобайланыш баштаган кошумча кызматтарды берүүгө да мүмкүн (чөйрөнү колдонуу менен вербалдык эмес коммуникация).

Вербалдык эмес коммуникациянын негизги тиби визуалдык коммуникация да болуп саналат. Визуалдык коммуникация – бул ар түрдүү символдор жана белгилер аркылуу кайсы бир маалыматты кабарлоо мүмкүндүгү. Биз күнүмдүк турмушта көп кездешүүчү визуалдык коммуникациянын түрлөрүнүн бири, ар түрдүү жол белгилери, көрсөткүчтөрү жана кеңсе (офистик) табличкалары болуп саналышат, алар бизге көчөдө кантип кыймылдоо, кайсы багытта жөнөө, чоң имараттагы ал же бул бөлмөнү кантип табуу керектигин айтып турушат. Ар кандай имарат, мейли ал турак үй, дүкөн, театр, мектеп, оорукана же кеңсе имараты болсун, өзүн бизге көрсөткүчтөрү же табличка менен таанытат, ал анын катар номерин жана ал жайгашкан кочөнү, ошондой эле анын арналышын кабарлайт. Эгерде, кинотеатр же университет адатта кошумча тааныштырууга муктаж болбосо, жарнамалык кермелер өздөрү эле айтып турушса, анда дүкөндөр менен көңүл

ачуу мекемелери келүүчүлөрдүн чоң санын тартуу үчүн өз көрсөткүчтөрүн болушунча кооз жана ачык тариздөөгө аргасыз болушат.

Азыркы көптөгөн уюмдар өз имараттарын жабдууда мындай элементти маалыматтык стенд катары колдонушат. Бул фирманын иши жөнүндө, кайсы бир жаңы кызматтар же акциялар, пайда болгон вакансиялар жөнүндө керектөөчүлөргө жеткирүүнүн ыңгайлуу ыгы. Стенддерди даярдоо жана аларды кармоо, ар бир келүүчүнүн суроолоруна жооп бере турган өзүнчө кызматчыны жалдоого караганда кыйла арзанга түшөт. Имараттын ичинде багыт алууга кеңсе табличкасы жардамдашат. Толгон-токой кабинеттери бар чоң имаратта кеңсе табличкасы – багыт алуу үчүн, керектүү кеңсени табуу үчүн алмашылгыс элемент. Мындан тышкары, ал жаңы келүүчүлөрдү азгырып, жарнамалык кызматты да аткарат. Табличкаларды даярдоо варианттары бүгүнкү күндө бири биринен материалды, түстүк гамманы жана иштетүү ыктарын тандоонун кеңири мүмкүнчүлүктөрүнүн эсебинен абдан чоң айырмаланышат. Баарынын арасынан презентабелдүүсү латунь эритмелеринен жасалган, күмүш же алтын түрүндө стилизацияланган металл табличкалары эсептелинет. Алар өз өлчөмүнөн көз карандысыз каалаган келүүчүнүн көз карашын дароо өзүнө тартып алышат, алар такыр башка кеңсени издеп жүрүшсө да. Жасалышынын оригиналдуулугу менен айырмаланышкан табличкалар, рекламалар (визуалдык коммуникациялар), азыркы рынокто өзгөчөлөнүп турууга жардамдашат, жаңы кардарларды тартышат, жаңы пайдаларды алууга, бизнесте жаңы бийиктиктерди багынтууга жол берет. Инженердин кызматы жоопкерчиликтүү болуп саналат. Эреже катары, бул адистер ар тараптуу онүккөн болууга тийиш, анткени аларга кесиптик аянтчада иш жүзүндө бардык технологиялык процесстердин аткарылышына көз салууга туура келет. Бул болсо, болочоктогу кесиптин коммуникациялардан баштап, долбоорлоо билгичтиги менен аяктаган көптөгөн аймактарында белгилүү бир билимдерди талап кылат. Азыркы инженер чынында да талапчыл кардарларды толук өлчөмдө канааттандырууга жөндөмдүү сапаты жогору кызматтарды корсөтүү мүмкүндүгүнө ээ болуш үчүн сөзсүз билимдердин накта феноменалдуу топтомуна ээ болууга тийиш.

Түпкүлүгүндө, болочок инженер тиешелүү профилдик билимге милдеттүү түрдө ээ болуусу керек. Болочок инженер ал же бул чиймелерди натыйжалуу окууну гана эмес, бир караганда, инженердин түздөн-түз милдеттеринен оолак көрүнгөн, сапат менеджменти, экология, жер, инвестициялар, кыймылсыз мүлк объектилери, мыйзамдар жана башка маанилүү маселелерди да талдай билүүгө тийиш. Биздин күндөрдө бир дагы заманбап уюм компьютерсиз жана Интернетсиз жашай албайт, алар өндүрүш процессинин ажырагыс бөлүгү болуп калышкан, ошондуктан заманбап ишканадагы болочок инженер өзүнө ишенген компьютер колдонуучу болуусу керек. Компьютер же башка техника менен «баарлашып жатканда», болочок инженерди дайыма ар түрдүү символдор менен белгилер коштойт, компьютердин клавиатурасындагы клавишалар символдук жана кызматтык болуп бөлүнөт. Бул визуалдык коммуникация.

1. Символдук клавишалар тамгалар менен сандарды киргизүүгө арналган.

2. Кызматтык клавишалар көмөкчү кызматтарды аткарышат.

Клавиатуранын клавишасына бир нече символдор түшүрүлүшү ыктымал. Бир түстөгү символдор латиницага, башка түстөгүсү кириллицага таандык болушат. Клавишанын үстүңкү бөлүгүндөгү символдор Shift басылуу клавишасы менен киргизилет. Клавишалардын комбинациясын басканда кызматтык клавишалар (Shift, Ctrl, Alt) басылат жана кармалып турулат, ал эми символдук клавишалар кыска мөөнөткө басылат. Инженер вербалдык эмес коммуникациянын жардамы менен ал схемаларды окуучу же аларды чийүүчү символдордун тилин билүүсү зарыл. Бул шарттуу тил, ал кыска, жөнөкөй жана так. Табигый тилдеги эч кандай сыпаттоолор аны алмаштырууга жарабайт. Инженердик ишмердүүлүктүн практикасы математикалык тилди да аттап өтө албайт. Ар кандай математикалык символдун артында же сан (тамга), же алар менен болуучу операция турат. Математикалык тил ой жүгүртүүнүн жүрүшү менен натыйжаларынын сандык берилиштерин берет, бирок анда ой жүгүртүүгө болбойт. Эсептөө техникасынын, программалоонун өнүгүүсү менен болочок инженердин алдына формалдуу тилдерди, б.а. машина менен баарлашуу тилдерин окуп-үйрөнүү милдети чыга келди. Бул инженердин элестетүүлөрү

менен ой жорууларын техникалык каражат колдонуучу терминдердин, символдордун жардамы менен сыпаттоого жол берүүчү атайын символдук тил. Бул тил ой жүгүртүү аймагына кошумча көрүмдүк элестетүүлөрдү тартууга жол берет. Илим ой жүгүртүүгө айкындык киргизет. Анан калса бул кесиптик тилге тийиштүү, ал интенсивдүү өнүгүүсү керек. Бул өнүгүү болочок инженерлердин предметтүүлүгү жана конкреттүүлүгү жагына максатка багытталган болууга тийиш. Вербалдык эмес коммуникация символдордон, сөздөрдөн, берилиштерден жана инженер-операторлордон курулат. Бул процесстер схемалар: белгилердин удаалаштыктары, машина менен баарлашуу түрүндө берилишет. Бул инженердин элестетүүлөрү менен ой жорууларын техникалык каражат колдонуучу терминдердин, символдордун жардамы менен сыпаттоого жол берүүчү атайын символдук тил, ал ой жүгүртүү аймагына кошумча элестетүүлөрдү тартууга жол берет. Өз ара түшүнүшүү үчүн инженерлер маектештердин ортосундагы ой жүгүртүү бир деңгээлде жүргөнү маанилүү. Антпесе алар бири бирин түшүнүшпөйт. Акыркы мезгилде вербалдык эмес коммуникациянын бул аймагы Кыргызстандын техникалык жогорку окуу жайлардын дагы окумуштуулары менен адистеринин көңүлүн улам бурууда. Бүгүнкү күндө Кыргызстандын бардык техникалык жогорку окуу жайлардын интерактивдүү такталарды же «акылдуу такталар» деп аталгандарды ийгиликтүү, инновациячыл жана креативдүү колдонушууда. Алсак, Эл аралык инновациялык технологиялар университетинде жамаат интерактивдүү тактаны пайдаланат (визуалдык коммуникация). Бул университеттеги эң сонун, «акылдуу» интерактивдүү такта төмөнкү мүмкүнчүлүктөрдү берет: сүрөт тартуу; семинарлар менен сабактарды on-line жана конференц-залдарда өткөрүү; идеяларды, пландарды жана проспектерди иллюстрациялоо; натыйжалардын жана жетишкендиктердин статистикасын көрсөтмөлүү берүү; иштин планын көрсөтмөлүү көрсөтүү жана кадам сайынкы нускамаларды берүү; визуализация такталарын түзүү. Интерактивдүү тактада сүрөт тартууга, кол менен жазууга, түз сызыктарды, тик бурчтуктарды, айланаларды жана овалдарды сызууга, жазууларды жасоого, сүрөттөрдү

жаратууга жана аларды боёого, жана албетте, өчүрүүгө болот. Интерактивдүү тактада сүрөттөрдү жайгаштырууга, аларды кандай ыңгайлуу болсо ошондой орунтукташтырууга болот. Сүрөттөрдү жайгаштыруу, эгер бул программанын жардамы менен бардык катышуучулар үчүн визуализация тактасын (визуалдык коммуникация) түзүүнү кааласаңыз керек болот, бул өзүнүзгө жана башкаларга эмнеге умтулганыңызды, эмнени көрсөтүүнү каалаганыңызды жакшыраак жана ачыгыраак элестетүү үчүн керек. Өз ойлоруңузду, чечимдериңизди жана пландарыңызды көрсөтмөлүү түшүндүрүү үчүн интерактивдүү тактада презентацияларды көрсөтүүгө болот. Интерактивдүү тактанын жардамы менен ачык, кооз презентацияларды жасоого, семинарлар менен конференцияларды өтүүгө, же татаал темаларды on-line сабактарда айтып берүүгө болот. Сол жакта инструменттер панели орун алган. Бул панелден тактада презентациялар үчүн эмне тартуу керектигин тандоого болот: ийри, сынык сызыктарды, тик бурчтуктарды жана овалдарды тартууга болот. Компьютерде бар сүрөттөр менен фотолорду тандоого жана аларды тактага жайгаштырууга болот. Тексттерди жазууга болот. Тактада презентациялар үчүн түзүлгөндөрдү өзүнүзгө компьютерде (Save) сактоого болот. Ошондой эле компьютерде презентациялар үчүн мурда түзүлгөндөрдү (Open) ачууга, жана албетте, презентациялар үчүн жаңы такталарды түзүүгө болот (New). Мындан тышкары, ийгиликсиз операцияны кайтаруу жебечелеринин жардамы менен жок кылууга болот. Ошентип, эң башкысы интерактивдүү тактаны окутуучулар да, болочок инженерлер да колдоно алышат (визуалдуу коммуникациялуу вербалдык эмес коммуникация). Аныкталган иштердин процесстеринин сапаты болочок инженердин туура чечимдеринен жана, албетте, коммуникациялык компетентүүлүктөрүнөн көз каранды болот. Ошентип, каалаган заманбап компаниянын болочок кызматчысы жогору квалификациялуу жана атаандаштыкка жөндөмдүү болууга тийиштигин эске тутуу керек. Ал заманбап уюмдун ишмердүүлүгүнө тийиштүү эсеп жүргүзүүнү да, отчет түзүүнү да билүүсү керек. Ал бардык дүйнөлүк илимий-техникалык жетишкендиктерди окуп-үйрөнүүдөн жана алдынкы заманбап ишканалардын тажрыйбасын

колдонууга киргизүүдөн өтө албайт. Болочок инженердин милдеттерине аткарылган иштерди да, курулган объекттерди да кабыл алуу тартибин билүү дагы кирет. Ал алардын сапатын текшерүү усулдарын абдан жакшы өздөштүрүүгө тийиш. Азыркы учурда көптөгөн адистер пайда болду, бирок бул аймактагы чыныгы компетенттүү кесипкөйлөрдү табуу анчалык оңой болбойт деп ишенимдүүлүк менен айтууга болот. Болочок инженерлер кесиптик коммуникациялык компетенттүүлүк боюнча мыкты билимдерди колдонуу аркылуу гана чындап феноменалдуу талапка ээ жана ийгиликтүү болуп калышат.

Изилдөөдө биз азыркы инженердин кесиптик ишмердүүлүгүнүн мазмунун талдап чыктык. Азыркы коомдо инженердик кесип эң массалуу гана эмес, инженердик эмгектин коомго таасир этүү даражасы боюнча эң бир маанилүү да болуп калууда.

Ошентип, инженердик ишмердүүлүк жаралуучу өндүрүштүк милдеттерди чечүүдө жатат жана адистердин аракеттери менен бирге аракеттенүүлөрүнөн турат. Инженердик ишмердүүлүктүн бөтөнчөлүгү, бир жагынан, ал дисциплиналык-практикалык болуп саналганында (аны өзү иш алып баруучу табият заттарынын касиеттерин билүү түзөт), башка жагынанал социалдык мүнөзгө ээ болгонунда (коомдогу өндүрүштүк мамилелердин өнүгүүсү жана ошол мамилелерди инсандын субъективдүү чагылтуусу менен шартталган) турат. Бул ишмердүүлүктүн натыйжалуулугу кесиптик компетенттүүлүктүн калыптануу даражасынан тикелей көз каранды болот.

Изилдөөдө биз кесиптик компетенттүүлүктү инженердин инсанынын анын билимдин психологиялык-педагогикалык жана дисциплиналык аймактарындагы терең маалыматтуулугун, кесиптик билгичтиктери менен көндүмдөрүн, адистин ишиндеги келечекке максатталган, динамикалуу баюуга ачык, өзүнө ишенимдүү жана кесиптик ишмердүүлүктө маанилүү натыйжалар менен сапаттарга жетишүүгө жөндөмдүү инсандык тажрыйбасы менен билимдүүлүгүн мүнөздөөчү интеграциялуу (системалуу) касиети катары түшүнүүдөн жол уладык. Жүргүзгөн изилдөөнүн негизинде биз кесиптик

компетенттүүлүктүн түзүмүнө төмөнкү мотивациялардын, билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн, кесиптик маданияттын жыйындысын камтырын аныктадык. Аталган сапаттарды калыптандыруу кесиптик компетенцияларды түптөөгө көмөктөшөт, ошондуктан экономиканын артыкчылыктуу деп аныкталган багыттары жана тармактары боюнча инженердик-инновациялык жана илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүктөр үчүн бийик квалификациялуу адистерди даярдоо жогорку мектептин жакынкы жана кыйла алыскы перспективасындагы негизги милдет болууга тийиш. Техникалык жогорку окуу жайлары кесиптик компетенттүүлүктү бийик маданияты менен айкалыштырган жаңы типтеги инженерлерди калыптандырууга тийиш. Инженердик билим берүүнүн мазмунундагы эң маанилүүлөр төмөнкүлөрдү калыптандырууну камсыздоочу компоненттер болуусу керек:

- инженерлердин интеграциялык жөндөмдүүлүктөрүн, аларда кесиптик даярдык коомдун керектөөлөрүнө тез реакция кылуу билгичтиги жана курчап турган чөйрөнүн морттугун түшүнүү менен бекемделет;

- физикалык, математикалык, биологиялык, ошондой эле гуманитардык илимдерди терең интегралдуу түшүнүүнүн натыйжасы катары проблемаларды моделдөө, тууроо (имитациялоо), оптимизациялоо аркылуу аныктоо басым койгон сынчыл ойлоону болжогон аналитикалык жөндөмдүүлүктөрдү;

- жаңы киргизүүлөрдү долбоорлоо жана өндүрүү менен кошо турмушка ашыруу жөндөмдүүлүктөрүн;

- инженердик ишмердүүлүк турмушка ашырылып жаткан экономикалык, өнөр жайлык жана эл аралык шарттарды эске алуу менен контекстуалдуу түшүнүү жөндөмдүүлүктөрүн;

- бүткүл эмгектик өмүр бою өз билимдерин толуктоо, өз алдынча билим алуу жана дүйнөлүк базардагы ылдам технологиялык өзгөрүүлөргө адаптациялануу жөндөмдүүлүктөрүн.

Ошентип, жогорку кесиптик билим берүүдөгү актуалдуу проблемалардын бири негизги билим берүү программасын түзүүдө, адистерди анын негизинде

даярдоонун сапатын баалоодо компетенттүүлүктүк моделин ишке ашыруу болуп калууда. Мындай моделде бүтүрүүчүлөрдү даярдоонун сапаттык көрсөткүчтөрү компетенциялардын белгилүү бир топтому менен берилет (салттуу, дисциплинардык-мазмундук мамиледеги), аларды калыптандыруу билим берүүнүн ар башка деңгээлдери үчүн тийиштүү түзүм жана мазмун менен, окуу жана кесиптик ишмердүүлүктүн түрлөрү менен, ошол ишмердүүлүктүн көрсөткүчтөрү жана баалоочу каражаттары менен камсыздалууга тийиш. Комплекстүү даярдык, дисциплиналар аралык билимдер менен билгичтиктер, кесиптик ишмердүүлүккө даярдык. Ушул талаптардын баары компетенттүүлүктүк моделде компетенциялардын жыйындысы түрүндө берилген. Квалификациялуулуктан айырмаланып компетенттүүлүктүк моделде чоң мааниге конкреттүү эмгек процессине көз каранды болбогон, эмгек базарынан келип чыккан квалификациялык талаптар ээ болушат. Биздин оюбузча адистин кесиптик-инсандык компетенттүүлүктүк модели адекваттуулуктун (шайкештиктин) белгилүү бир деңгээлине ээ болуусу жана төмөнкүлөрдү сыпаттоосу керек:

- инженер инженердик гана компетенцияларга ээ болбостон, эң жок дегенде бир башка тил боюнча тилдик компетенцияларга ээ болуш керек;

- натыйжалуу ишмердүүлүк үчүн даярдалган аракеттердин түрлөрү менен жалпыланган милдеттердин жыйындысын;

- жалпыланган милдеттердин комплексин ишмердүүлүктүн объектилеринин кеңири спектрине колдонмолуу чечүүгө даярдалгандык даражасын;

- билим берүү системасынын билимдик-ишмердүүлүктүк концепциялык орнотмолоруна жетишүүгө багытталган билим берүүнүн мазмунун;

- ишмердүүлүктүн белгилүү бир түрү менен алектенүү үчүн зарыл болгон инсандык сапаттардын жыйындысын;

- тынымсыз үзгүлтүксүз өнүгүү үчүн кесиптик даярдыкты жогорулатуунун ички мотивин.

Кесиптик компетенттүүлүктө, демек, инженерди даярдоонун мазмунунда да, маанилүү роль теориялык билимди практикалык даярдык менен бириктирүү көндүмдөрүн, атап айтканда технологияларды салыштырып талдоо аймагындагы билимдер жана тажрыйбалар менен инженердик иштин өзүн, интеллектуалдык менчикти сатуу, коргоо системасын, патенттик-лицензиялык ишти, менчик формалары ар башка ишканалардын иштөөсүнүн экономикалык-ченемдик шарттарын, базар механикасын, өндүрүштү, персоналды, коммуникациялардын кеңири спектрин башкаруунун негиздерин өздөштүрүүгө берилет. Окутуу болочок адистердин илимий-техникалык ишмердүүлүгүнө түздөн-түз чукулдатылышы, жогорку окуу жайында окууну аяктаган соң алар иштей турган илим, техника жана өндүрүш менен интеграцияланышы зарыл, ал эми болочок инженерлер кесиптик ишмердүүлүктүн татаал ыктарына ээ болууга жөндөмдүү болуулары керек. Студенттерди илимий-техникалык ишмердүүлүккө даярдоонун мазмунунун башкы блогу–пайдубалдык (математикалык, табигый-илимий, компьютердик) даярдоо, ал илимий-техникалык билим берүүнүн негизи болуп саналат. Илимий-техникалык билим берүүнүн алкагында гуманитардык даярдоонун мааниси анын жогору квалификациялуу адистердин инсанын, моралдык аң-сезимин жана адеп-ахлактык маданиятын калыптандырууга маанилүү салымы менен аныкталат. Университеттердин, техникалык университеттердин жана инженердик жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрүнө болочок кесиптик ишмердүүлүгүндө илимий, конструкторлук же технологиялык жамааттарды башкарууга, же ушундай жамааттарда иштөөгө туура келет. Бул алардан социалдык психологиянын атайын аймактарынын билимдери менен тажрыйбаларын өздөштүрүүнү талап кылат. Илимий кызматчылардын, инженерлердин, ошондой эле ушул аймактагы башкаруучу кадрлардын социалдык-психологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу, илимий-техникалык жамааттардын ишмердүүлүгүнүн жемиштүүлүгүн көп жагынан аныктайт, демек, ал илимий-техникалык билим берүүнүн милдеттүү компонентине айланууга тийиш. Мындай даярдоо чакан илимий топтордо, конструкторлук,

долбоорлук бюролордо, өндүрүштүк жамааттарда биргелешкен ишмердүүлүктүн социалдык-психологиялык компетенттүүлүгүнүн негиздерине ээ болууну камсыздоосу керек.

Биздин өлкөдө эмгек рыногунун түптөлүүсү менен шартталган азыркы шарттарда биринчи планга кесиптик мобилдүүлүк проблемасы да чыгат. Техникалык жогорку окуу жайынын азыркы бүтүрүүчүсү өндүрүштүк объектилерди иштеп чыгуу, өндүрүү, изилдөө жана эксплуатациялоо боюнча инженердик функцияларды турмушка ашыруу үчүн зарыл билимдери гана бар эмес, олуттуу коммуникациялык көндүмдөргө, англис тилин билүүгө ээ адис.

1.2. Инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгү: маңызы жана түзүлүшү

Ааламдашуу жана Кыргызстандын дүйнөлүк мейкиндикке интеграциялануу процесстерине жүргүзүлүп жаткан экономикалык реформаларга жана биздин өлкөнүн чет өлкөлөр менен активдүү кызматташуусуна байланыштуу, чет тилин иш жүзүндө билген адистерди даярдоо зарылдыгы өсүүдө. Болон процессинин контекстинде «сөздүк менен окуу жана которуу» билгичтиги эмес, так ушул чет тилин иш жүзүндө билүү актуалдуу болууда. Инженердик профилдеги болочок адистерди даярдоодо маанилүү орун чет тили жаатындагы компетенттүүлүктү калыптандырууга берилет. Ар башка изилдөөчүлөр бул коммуникациялык ишмердүүлүктү ар түрдүүчө аташат: лингвистикалык, лингво-кесиптик, маданият аралык, тилдик, башка тилдик ж.б. Кээ бир авторлордун пикири боюнча [85, 108, 109, 170], азыркы инженер өз кесиптик ишмердүүлүгүндө эки компетенцияны: кесиптик жана тилдик айкалыштырып, үчүнчүсүн, атап айтканда, лингвокесиптик компетенттүүлүктү алат. Массачусетс технологиялык институтунун профессору, белгилүү америкалык окумуштуусу Аврам Ноам Хомский биринчилерден болуп компетенция менен компетенттүүлүктү ажыратууну сунуштаган. Н. Хомский тил боюнча бирдей эле компетенцияларга ээ болгон адистер, бир эле тексти ар түрдүү деңгээлде окуп айтып бере алат. Кай бирөөлөрү текстке «жан» киргизүү менен окуп бере алса, кай бирөөлөрү эч кандай эмоциясы жок эле окуп берет. Ушундан улам Н. Хомский лингвистикалык компетенттүүлүктү киргизген жана алөз тилин кынтыксыз билген адамдын сапаты катары көрсөткөн [210]. Ал эми, америкалык лингвисттер Д. Хаймс менен С. Савенгтон чыныгы коммуникациялык кырдаал динамикалуу өзгөрүүчү жагдайды болжоорун такташып, лингвистикалык компетенттүүлүк жөнүндө түшүнүктү кеңейтишти, мында лингвистикалык компетенттүүлүк өзүн алынып жаткан маалыматтын жалпы көлөмүнө— лингвистикалык дагы, паралингвистикалык дагы, адаптациялоого тийиш [281]. Лингвистикалык компетенциянын мазмунунан кай бир авторлор төмөнкүдөй

көрүшөт: тилдин системалык-түзүмдүк аспектисин, функционалдык - коммуникациялык аспектисин, кептик чыгармаларды кептик ишмердүүлүктүн багыттоочу негизи катары куруу эрежелерин билүүнү камтыйт. Башка авторлор компетенциянын ушул түрүн түшүнүүнү такташып, ага «лингвистикалык талдоо усулуна ээ болууну, тилдеги белгилүү бир баскычтарды ажыратуу билгичтигин, тилдин негизги бирдиктерин жалпылоо жана ошол бирдиктердин ички касиеттерин көрсөтүүдө моделдерди колдонуу жөндөмдүүлүгүн, тилдик формалардын арасындагы системалык мамилелерди өз алдынча аныктоо жана талдоо ыкмаларын жаңы материалга көчүрүү билгичтигин» кошушат [166]. Орус филологиясына ылайык компетенциянын бул түрүн А.С. Андриенко тилдик компетенция деп атайт, аны лексикалык бирдиктерди аңдалган айтымга айлантуучу лексикалык бирдиктер менен грамматикалык эрежелерди билүү, ошондой эле ошол эрежелерди ой-пикирлерди оозеки жана жазуу формаларында берүү жана кабыл алуу процессинде колдонуу жөндөмдүүлүгү катары аныктайт [14]. Ал эми, Д.В. Толпа тилдик компетенттүүлүк индивидге маалыматты камтыган, табигый тилдин каражаттары менен берилген кабарларды (тексттерди) кабыл алуу, түшүнүү жана жаратуу, ушундай маалыматты эсте сактоо жана аны ой жүгүртүү процесстеринин жүрүшүндө иштетүү мүмкүндүгүн камсыздоочу билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн комплекси менен мүнөздөлүүчү инсандын сапаты деп эсептейт [198]. Анын ою боюнча, жалпы тилдик компетенттүүлүк менен катар, адис кесиптик-тилдик компетенттүүлүккө да ээ болууга тийиш, аны адистин кесиптик маанилүү сапаты деп аныктоого болот, бирок бул аныктаманы ал чет тилине эмес, орус тилине тийиштүү кылат. Н.В. Клименко тилдик компетенттүүлүк баарлашуунун тандалган темалары менен аймактарына ылайык (анын ичинде профилдик-багытталган дагы) тилдик бирдиктерге, ошол бирдиктерди коммуникациялык максаттарда колдонуу көндүмдөрүнө ээ болууну болжойт деп эсептейт [94]. Тилдик компетенция адамдын лингвистикалык (тилтаануучулук) билимдеринин дарамети, сүйлөм түзүүгө жана талдоого, тилдин системасын коммуникация максаттары үчүн колдонууга

жол берүүчү тилдин бирдиктерин талдоо жана жуурулуштуруу эрежелеринин жыйындысы катары түшүнүлөт. Тилдик компетенциянын мазмуну—бул тилдин категориялары менен бирдиктерин жана алардын функцияларын өздөштүрүү, тилдин мыйзам ченемдүүлүктөрү менен функция аткаруу эрежелерин түшүнүү.

Белгилүү изилдөөчү И.А. Зимняя тилди каражат катары, ал эми кепти ойду кептик ишмердүүлүк процессинде тил аркылуу калыптандыруу жана түзүү ыгы катары түшүнөт [77, 78]. Ошентип, «лингвистикалык компетенция» жана «тилдик компетенция» терминдери башка тилдүү чөйрөдө баарлашуу билгичтигин эмес, адамдын өз ойлорун чет тилинде берүү жөндөмдүүлүктөрүн чагылтышат, бирок болочок инженерлерде коммуникациялык жөндөмдүүлүктөрдү жана өнөктүк кызматташтыкка керектөөнү, кыйла жемиштүү жана натыйжалуу өз ара мамилелерди орнотууга жана карманууга умтулууну калыптандыруу зарыл. Чет тилин билүүнүн аркасында ал компьютеризация жана Интернет дүйнөлүк тармагы аркылуу өзүнүн кесиптик аймагындагы эң жаңы жетишкендиктер менен ыкчам таанышат. Бирдиктүү маалыматтык мейкиндиктин шартында, чет тилин билбесе азыркы адис аны кызыктырган билимдер аймагынан зарыл маалыматтын минимумун гана которулган китептерден, макалалардан, баяндамалардан ала алат. Мындан тышкары инженердик профилдеги адистердин кесиптештери менен байланыштары ишкер баарлашуунун ар түрдүү формаларында жүрөт. Мындай формаларга төмөнкүлөр кирет: маектер, кеңешмелер, отурумдар, сүйлөшүүлөр, брифингдер, пресс-конференциялар, презентациялар, жеке маселелер боюнча кабыл алуулар, ошондой эле телефондо сүйлөшүүлөр жана ишкер кат жазышуулар. Ишкер баарлашуунун мына ушул формаларын билүүнү, аларды колдонуу билгичтигин жана тиешелүү тажрыйбага ээ болууну болжогон жалпы дагы, бөтөнчө дагы принциптер менен эрежелер боюнча түзүлөт, аларсыз уюмдун ички да, тышкы да чөйрөсүндө натыйжалуу байланыштарды жолго коюу мүмкүн эмес, ошондуктан инженердик профилдеги адис баарлашуунун эң ар түрдүү кырдаалдарында багыт алууга, өнөк менен өз ара мамилелерди аны менен баарлашуу тактикасын адекваттуу куруп эске алууга тийиш. Ал ошондой

эле өз тарабынан да, каршы тараптан да баарлашууга даяр, ар кандай күтүүсүз нерселерди эске алууга, рефлексиялай жана боор толгой билүүгө, буга психологиялык жактан даяр болууга тийиш. Демек, болочок инженерлерди чет тилине окутуунун максаттарынын бири коммуникациялык максат болуп саналат, ал студентти башка тилдүү жамааттын чектеринде маалымат алмашууга (оозеки жана жазуу түрүндө) тартууну, окуучуда психофизиологиялык механизмди–коммуникаторду түзүүнү болжойт, бул ага берилген коммуникациялык ролдордо (коммуникациялык ишмердүүлүктүн түрлөрүндө) чыгып, ошол тилде белгилүү бир аймактарда жана тилдик формаларда маалымат алмашып катышууга жол ачмак, б.а. кеп болочок инженерлерде чет тили жаатында коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу жөнүндө жүрүүдө. Коммуникациялык компетенция маалыматтарды ар түрдүү булактардан издөө жөндөмдүүлүгү, маалыматтарды топтоштуруу жана анализдөө шыгы, маалыматтарды кесиптик ишмердүүлүккө натыйжалуу колдонуу боюнча көндөмү саналат. Болочок инженерлер коммуникациялык компетенттүүлүккө ээ болушу менен бирге кесиптик ишмердүүлүгүндө коммуникациялык процесс жүргүзү боюнча тажрыйбага ээ болгондон кийин гана коммуникациялык компетенттүүлүккө ээ болушат.

Ошентип, «*башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүк*» термини боюнча илимий изилдөөлөрдүн анализинде бул категорияга төмөндөгүдөй аныктама берүүгө болот: «Башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүк –бул инсандын интегралдуу касиети болуп саналат жана ал инсандын башка тилде эң жогорку деңгээлде коммуникациялык ишмердүүлүктү жүргүзүүнү мүнөздөйт, т.а. башка тилде өзүн эркин түшүндүрө алуу жана башка тилдеги маалыматтарды ар тараптан кабыл алуу жөндөмү жана шыгы».

Изилдөөлөрдө инженерлердин БТККны анализдөөдө беш субкомпетенцияларды колдонушат: лингвистикалык, социолингвистикалык, дискурстук, стратегиялык жана социомаданий [140].

Лингвистикалык компетенция–бул «сөздүк бирдиктерди билүү жана алардын жардамы менен сөздүк бирдиктер андалып-туюлган айтымдарга

айлануучу белгилүү бир формалдуу эрежелерди билүү», өздүк айтымдарды үйрөнүлүп жаткан тилдин ченемдери көз карашынан туура жабдуулоо жана өнөктөрдүн айтымдарын туура кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн божомолдойт.

Социолингвистикалык компетенция—бул «тилдик формаларды кырдаалга ылайык колдонуу жана кайра түзүү жөндөмдүүлүгү» кептик бирге аракеттенүүнү өзүнүн коммуникациялык максаты, тилегине ылайык уюштуруу; маектешке белгилүү бир таасир кылып, коюлган максатка жетүү; өнөктүн коммуникациялык максатын айкындоо жана маектештин айтымын ага ылайык кабыл алуу; маектеш менен байланыш түзүү жана аны колдоо; баарлашуу кырдаалын эске алуу менен, өзүнүн ролуна жана маектештин ролуна ылайык кептик жана кептик эмес жүрүм-турумду куруу; өнөктүн позициясынан жана баарлашуу кырдаалынан чыгып, кептик жана кептик эмес жүрүм-турумду өзгөртүү; өз ара түшүнүшүүгө жетүүгө көмөктөшүүчү баарлашуунун жагымдуу маанайын түзүү билгичтиктери менен мүнөздөлөт.

Дискурстук компетенция «маанилүү коммуникациялык моделдердеги айрым айтымдардын байланыштуулугун (когеренттүүлүгүн) түшүнүү жана ошого жетишүү жөндөмдүүлүгү» – дискурстардын ар түрдүү типтерин кайра түзүү жана коммуникациялык максат менен баарлашуунун кырдаалына ылайык келгенин тандоо, ошондой эле аларды угумда кабыл алуу коммуникациялык билгичтигин ишке ашырат.

Стратегиялык компетенция, «вербалдык жана вербалдык эмес стратегияларды колдонуучунун кодду билүүсүндөгү боштуктарды толтуруу (компенсациялоо) үчүн» колдонуу жөндөмдүүлүгү менен мүнөздөлүп, лингвистикалык кыйналуу учурунда компенсациялоочу каражаттарды: кайра суроону, мимиканы, жесттерди колдонуу билгичтигин болжойт.

Социомаданий компетенция «социомаданий контекст менен айрым бир тааныштык даражасы» катары баарлашууну уюштуруу, ага үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүндөгү кептик жана кептик эмес жүрүм-турум ченемдерин, салттарын эске алуу менен катышуу билгичтигин болжойт. Акырында, социалдык компетенция – «башкалар менен бирге аракеттенүүнү жана өзүнө

ишенимдүүлүктү каалоо» катары – өзүн башканын ордуна коюу билгичтигин жана коомдо түзүлгөн кырдаалдарды жеңүү жөндөмдүүлүгүн камтыйт. БТККны калыптандыруу боюнча орусиялык изилдөөчү А.С. Андриенко төмөнкү компетенцияларды сунуштайт:

– лингвокесиптик компетенцияатайын дисциплиналык ишмердүүлүктүн белгилүү бир аймагында тексттерди кабыл алуу жана жаратуу жөндөмдүүлүгүн, башка тилдүү жалпы илимий жана атайын лексиканы, атайын максаттар үчүн клишени колдонуу, кесиптик багытталган проблематикадагы тексттик материалды талдоону, сындап кайра кароону, жана презентациялоону турмушка ашыруу билгичтигин;

– социалдык-маалыматтык компетенцияны, ал ишмердүүлүктүн кесиптик жана тиричиликтик аймактарында маданият аралык башка тилдүү бирге аракеттенүү процессинде маалыматтын кеңири спектрине сынчыл мамиле билдирүү жөндөмдүүлүгүн мүнөздөйт жана маалыматтык технологияларга ээ болуу деңгээлин аныктайт;

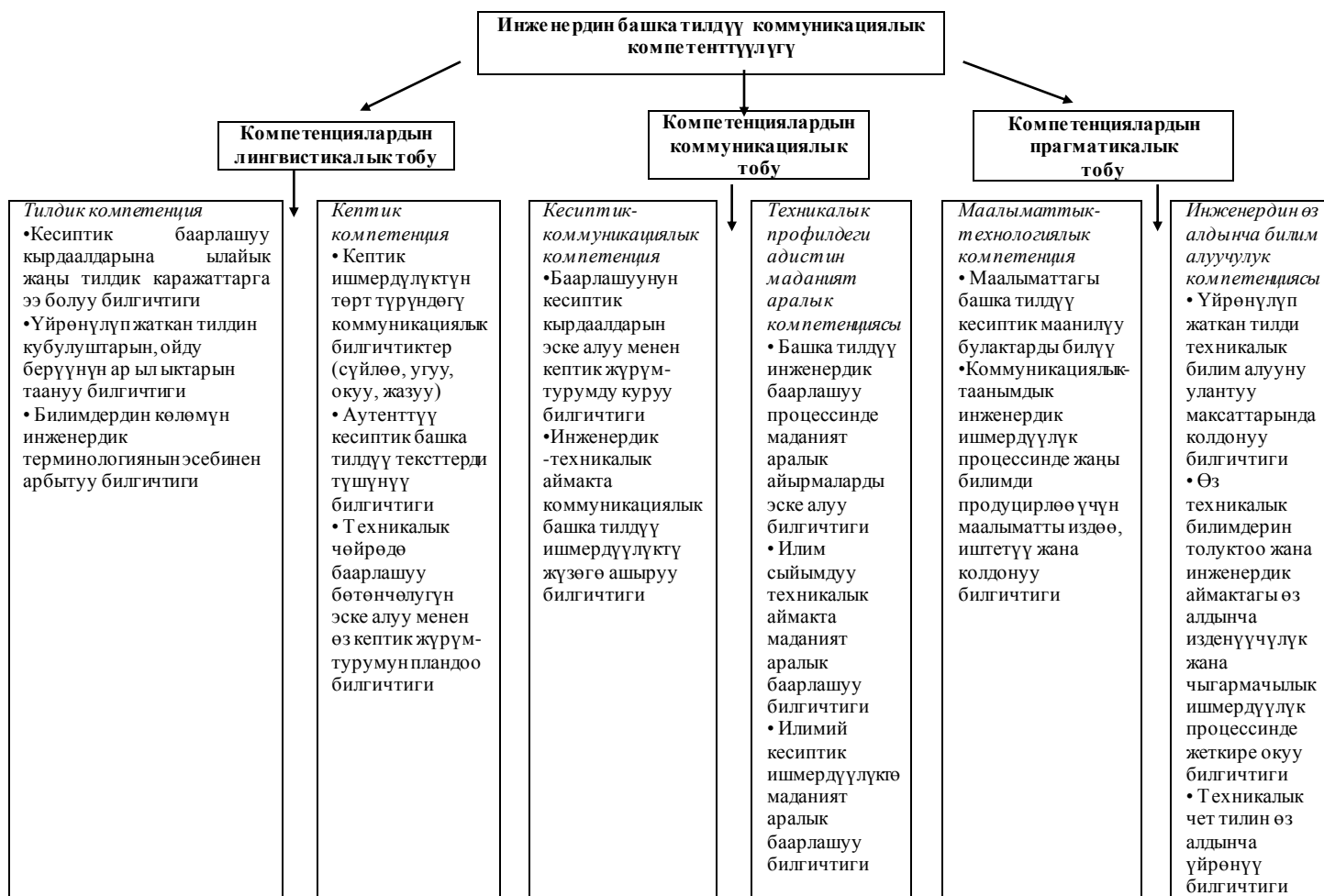
– социалдык-саясий компетенцияны, тилдик полимаданий мейкиндикте жарандык-укуктук жүрүм-турум ченемдерин эске алып багытталуу жөндөмдүүлүгү катары;

– персоналдык компетенцияны, маданияттардын диалогу контекстиндеги коммуникация процессинде инсандын коомдук индивид катары жекече баалуулуктары менен умтулууларын ачууга, кесиптик оорчулуктарга каршы турууга жол берүүчү жөндөмдүүлүк катары; маданият аралык кесиптик баарлашуу максатында компетенциялардын калыптангандык деңгээлин арттырууга, үзгүлтүксүз өз алдынча билим алууга жана өзүн өнүктүрүүгө даярдык, ошондой эле инсандык дараметти актуалдаштыруу жана ишке ашыруу керектөөсү, тынымсыз кесиптик өсүүгө жана өзүн бекемдөөгө, чыгармачылык өзүн өнүктүрүүгө жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүккө умтулуу катары.

Орус изилдөөчүлөрү Е.Н. Соловова жана башкалар болочок адистин БТККны ишмердүүлүктө активдешүүчү жана билимдер менен билгичтиктердин төмөнкү

комплекстеринин өркүндөшү, б.а. компетенциялардын: тилдик, кептик, компенсатордук, социомаданий, коммуникациялык, лингвокультурологиялык, дисциплиналык, маалыматтык жана өз алдынча билим алуучулук болушу менен мүнөздөлүшү мүмкүн деп эсептешет. Алардын ар биринин тилдик даярдыктын айрым этаптарында өнүгүү деңгээли чет тилин иш жүзүндө кесиптик ишмердүүлүктө (өндүрүштүк жана илимий) да, өз алдынча билим алуу максатында да колдонууга жол берет [186]. Башка окумуштуулардын пикиринде башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүк үч деңгээлде берилиши ыктымал: лингвистикалык (инсандын лексикону), социолингвистикалык (инсандын тезаурусу) жана прагматикалык (прагматика) менен [6, 140-б.]. М.Г. Евдокимова башка тилдүү коммуникациялык компетенциянын бардык компоненттеринде лингвистикалык да, социолингвистикалык да, дискурстук да, стратегиялык да, социомаданий да жана социалдык дамаданият аралык аспект катышат деп эсептейт [64]. Биздин оюбузча, БТККны үч деңгээлде бериле алат жана компетенциялардын негизин үч топко бириктириле алат: лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык (1.2.1.-сүрөт). Биринчи лингвистикалык топко биз оозеки жана жазуу башка тилдик кебине ээ болууну аныктоочу негизги компетенцияларды кошобуз. Эгерде, тилдик компетенция тил жөнүндө билимдердин, тилдик элементтерди туура таануу жана пайдалануу билгичтиктеринин жыйыктыгы катары көрүнсө, анда кептик компетенция баарлашуу милдеттерине ылайык кептик жүрүм-турум, тилдик каражаттарды, алардын мыйзам ченемдүүлүктөрүн айтымдарды куруу үчүн– сезимдерди эң жөнөкөй берүүдөн интеллектуалдык маалыматтын өзгөчө боёкторун берүүгө чейин колдонуу аркылуу аракеттеги тилдик система катары бериле алат, б.а. тил–бул каражат, ал эми кеп–кептик ишмердүүлүк процессинде ойду тил аркылуу калыптандыруу жана түзүү ыгы [78]. Экинчи коммуникациялык топ кесиптик-коммуникациялык компетенциянын өзү менен, ал тилдик жана кептик каражаттарды баарлашуу милдеттерине карата адекваттуу колдонуу жөндөмдүүлүгү катары берилген, ошондой эле баарлашуунун кесиптик кырдаалдарын эске алуу менен кептик жүрүм-турумду

1.2.1.-сүрөт. Инженердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн түзүмү.

куруу билгичтигине жана инженердик-техникалык аймакта коммуникациялык башка тилдүү ишмердүүлүктү турмушка ашыруу билгичтигине негизделген.

Ал эми, техникалык профилдеги адистердин маданият аралык компетенциясы, бул болочок инженердин үйрөнүлүп жаткан тилдин маданияты жөнүндө билимдердин белгилүү бир жыйындысына ээ болуусун болжойт, ал аркылуу илим сыйымдуу техникалык аймакта маданий бирге аракеттенүү, ошондой эле башка тилдүү инженердик баарлашуу процессинде маданият аралык ажырымдарды жеңүү билгичтиги ишке салынат [195].

Компетенциялардын үчүнчү прагматикалык тобу инженердин маалыматтык-технологиялык жана өз алдынча билим алуучулук компетенциялары менен берилген, алар өз ара байланышта турушуп, окшош максаттарды көздөшөт. Маалыматтык-технологиялык компетенция изденүүнү турмушка ашыруу, керектүү башка тилдүү кесиптик маанилүү маалыматты ар түрдүү булактардан

табуу, аны бир белгилик системадан башкасына өткөрүү, аны баалоо жана ошол маалыматтын мазмунун адекваттуу коюлган максатка берүү (кыска, толук, ылгап), ошондой эле коммуникациялык-таанымдык инженердик ишмердүүлүк процессинде эл аралык маалыматтык тармактын ресурстарын жемиштүү колдонуу билгичтиктерине негизделет. Инженердин өз алдынча билим алуучулук компетенциясынын өнүгүүсү техникалык жогорку окуу жайларда чет тилдерди үйрөнүүгө бөлүнүүчү убакыттын чакан көлөмү менен азыраак шартталган, ошондуктан инженердик аймакта билимдерин толуктоо жана өз алдынча изденүүчүлүк жана чыгармачылык ишмердүүлүк процесинде жеткире окуп-үйрөнүү адистин өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүн өркүндөтүү максатында үзгүлтүксүз өз алдынча техникалык билим алуусунун маанилүү шарты болуп саналат. Биз инженердин БТККнын калыптангандык деңгээлдеринин сапаттык-сыпаттоочу мүнөздөмөсүн орусиялык изилдөөчү Н. И. Чернованын изилдөөсүнүн негизинде айкындадык [216].

Жогорку техникалык билимдүү болочок адистердин БТККнын калыптангандыгынын төмөн деңгээлине инсан аралык жана маданият аралык бирге аракеттенүүнүн оптималдуу стратегияларын тандоодо тилдик коммуникациянын ролун түшүнбөө; билимдердин кырдаалдык-тиричиликтик мүнөзү; начар өнүккөн тилдик маданият; лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык компетенциялардын жетишсиз калыптангандыгы; таза стандарттуу коммуникациялык кырдаалдарда гана аракеттенүүгө ыңгайлуулук; коммуникациялык милдеттер менен проблемаларды чечүүнүн натыйжалуулугунун аздыгы; тилдик бирге аракеттенүүдөн качууга умтулуу; коммуникациялык бирге аракеттенүү процессиндеги фрустрация (калп, ийгиликсиз) өңдүү сапаттык көрсөткүчтөр ылайык келишет.

БТККнын калыптангандыгынын орточо деңгээлине тилдик баарлашуудагы жана өзүн өнүктүрүүдөгү лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык компетенциялардын түзүүчүлүк ролун түшүнүү; маданият аралык коммуникация аймагындагы зарыл теориялык билимдердин болушу; ээ болгон компетенцияларын кесиптик жана тиричиликтик баарлашуу

кырдаалдарында колдонуу билгичтиги; стандарттуу БТККнын кырдаалдарынын чегинен чыгууга, коммуникациялык милдеттерди аздыр-көптүр натыйжалуу чечүүгө жөндөмдүүлүк; өзүнүн БТККнын абалын диагноздоо жана баалоо билгичтиги мүнөздүү.

БТККнын калыптангандыгынын жогорку деңгээли чет тилин маданият аралык коммуникациянын феномени катары караган билимдерге ээ болууну; өзүн дүйнөнүн тилдик картинасы жөнүндө билимдерге ээ башка тилдүү маданияттын алып жүрүүчүсү катары позициялоону; башка тилдүү баарлашуунун жеке тажрыйбасын өзү диагностикалоо жөндөмдүүлүгүн; башка тилдүү мейкиндиктеги өз алдынча жана жоопкерчиликтүү позицияга умтулууну; лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык компетенцияларды маданият аралык коммуникациянын каражаты катары эркин колдонууну; коммуникациялык милдеттерди чечүүнүн натыйжалуулугунун жогорулугун, башка тилдүү бирге аракеттенүүдөгү активдүүлүк менен демилгелүүлүктү көрсөтөт.

Биз О. Искандаровдун болочок инженердин чет тилин үйрөнүү процессиндеги коммуникациялык ишмердүүлүгү уюштуруучулук-мотивациялык, мазмундук-процессуалдык жана критерийлик-натыйжалык аспектерден турган системаны аныктап, бул ишмердүүлүктүн социалдык табиятынан агып чыгат деген пикирине кошулабыз [83]. Уюштуруучулук-мотивациялык аспект адам, коом, тааным, мотивдер, орнотмолор, багытталуулар, тажрыйбаны баалоо, тартылуулар системасында жатат. Маалыматтык-процессуалдык аспект техникалык кесиптик билимдерге, коммуникациялык ишмердүүлүктүн технологияларына, ошондой эле чет элдик өнөктөр менен баарлашуу үчүн зарыл кесиптик маанилүү коммуникациялык сапаттарга ээ болуу үчүн чет тилин окуп-үйрөнүүдөгү билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр системасын камтыйт. Критерийлик-натыйжалык аспект болочок инженерлерде БТККнын калыптангандыгын этаптуу текшерүүнү, талдоону, түзөтүүнү жана жыйынтыктарын чыгарууну божомолдойт.

Ошентип, болочок инженерлерди чет тилин үйрөнүү процессинде башка тилдүү чөйрөдө баарлашууга даярдоонун уюштуруучулук-мотивациялык аспекти эгер төмөнкү шарттар эске алынса турмушка ашырыла алат: чет тилине окутуунун башкы таанымдык баалуулуктардын бири катары коммуникацияга багытталгандыгы; кесиптик ишмердүүлүктүн проблемаларын талкуулоодогу студенттердин активдүүлүгү жана анын уюштурулушу; формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнү үзгүлтүксүз башка тилдүү даярдоонун бүтүндүк системасына интеграциялоонун негизинде студент – студент, студент – окутуучу активдүү баарлашуусуна түртүү.

Маалыматтык - процессуалдык аспект инженердик аймактагы адистин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн түзүмүндөгү коммуникациялык сапаттардын ролу менен ордун; кесиптик коммуникациялык ишмердүүлүктүн негизги компоненттерин; техникалык профилдеги адистин БТККнын калыптандыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн; баарлашуу кырдаалдарындагы жүрүм-турум алгоритмдерин билүүнү болжойт.

Мына ошентип, БТККнын кыймылдаткыч күчү инсандын керектөөлөрү менен мотивдери болгон баарлашууда көрүнөт да, билим берүү ишмердүүлүгүнүн субъектинен коммуникациялык ишмердүүлүктүн табиятын чагылтуучу козуткучтардын белгилүү бир системасынын болушун талап кылат. Демек, аны калыптандыруу үчүн төмөнкүлөр зарыл:

– кесиптик аймакта жана тиричиликте толук баалуу баарлашуу үчүн зарыл болгон жанрларды эркин билүүгө үйрөнүү. Бул билгичтик негизгиси болуп саналат, анткени ар бир жанр коммуникациянын максатына ылайык өзүнүн бөтөнчөлүктүү формасына жана композициялык курулушуна ээ болот. Жанрдык формалардын көп түрдүүлүгү баарлашуунун коммуникациялык милдеттери жана максаттары менен аныкталат. Ар бир жанрдын бөтөнчөлүктүү мүнөздөмөлөрүн билүү коммуникация үчүн маанилүү болуп саналат;

– терминдерди ишкер контекстте колдонуу билгичтиги. Мында көбүнчө ишкер контекстте колдонулуучу сөздөрдү билүү күнүмдүк-кадимки сөздөрдү билүүдөн кескин айырмаланат;

– баарлашуунун ажырагыс бөлүгү болуп саналган ишкер баарлашуудагы этикеттик кептик формулаларды билүү;

– риторикалык билимдер менен билгичтиктердин негиздерине ээ болуу;

– коммуникациялык кырдаалды баалоонун жана коммуникациялык аракеттерди пландоонун маанилүү параметрлери болуп кызмат өтөшкөн бир катар экстралингвистикалык факторлорду эске алуу. Мындай факторлорго, баарыдан мурда, баарлашуу процессинин жагдайлары, адистин инсандык сапаттары кирет;

– өнөктүн макамдык-ролдук мүнөздөмөлөрүн билүү (психологиялык компетенттүүлүк). Коммуникациянын ийгилиги көп учурда баарлашуунун формасы менен стили кандай тандалганынан көз каранды болот.

Чет тили аймагындагы жогоруда саналган компетенцияларды калыптандыруу, биздин оюбузча, өз ара тыгыз байланышкан практикалык, тарбиялык, билим берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк максаттарга жетүүнү камсыздоого тийиш. Бул изилдөөнүн алкагында жетектөөчү катары биз практикалык максатты бөлүп көрсөтөбүз, ал эми калгандарына жетишүү окуп жаткандардан активдүү таанымдык кептик-ойлонуу ишмердүүлүгү шартында чет тилине ээ болуу процессинде ишке ашат.

Чет тилине окутуунун негизги практикалык максаты студенттерди чет тилине ээ болуу милдеттерин түшүнүп, баамдап жана аларды чыныгы турмуш шартындагы өзүнүн болочок кесиптик ишмердүүлүгүнө шайкештирүүгө, башка тилдүү чөйрөдө баарлашууга үйрөтүү болуп саналат.

Тарбиялык максаттарга биз интеллектуалдык эмгек көндүмдөрү менен билгичтиктерин калыптандырууну, башка тилдүү маданиятка кызыкдарлыкты калыптандырууну киргизебиз. Билим берүүчүлүк максаттарга биз студенттердин жалпы маданиятын жана кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатууну, чет тили боюнча билимдерин өз алдынча билим алуу жана практикада чыгармачыл колдонуу жолу менен толуктоону, тереңдетүүнү жана өркүндөтүүнү тийиштүү кылабыз. Өнүктүрүүчүлүк максаттардан студенттердин интеллектуалдык, эмоционалдык жана мотивациялык

аймактарын өнүктүрүүнү, инсандын өзүк аң сезимин, өзүн көрсөтүүсүн жана өзүн жөнгө салуусун, инсандык рефлексиясын калыптандырууну ажыратабыз. Психологдор ишмердүүлүк, анын ичинде башка тилдүү кептик ишмердүүлүк коюлган максатка жетүүнү камсыздасын үчүн бир эле мезгилде ички жана тышкы мотивдер иштөөгө тийиш деп баса көрсөтүшөт. Тышкы жана ички мотивдердин айкашуусу гана системаны түзөт, анда алар, бирок, теңдеш эмес роль ойношот: ички мотивдер маани түзүүчүлөр (б.а. башка тилдүү айтымга маани берет), тышкы мотивдер негизинен башка тилдүү баарлашууга тике түрткүлөр болуп саналышат. Мотивдер системасы жөнүндө айтып жатып, биз мотивацияны эске алабыз. А.Н. Леонтьевди ээрчип мотивдердин иерархиялашкан системасы катары түшүнгөн мотивация, бир жагынан, башка тилдүү кептик ишмердүүлүктүн баштапкы компоненти болуп саналат; ал аны керектөөнүн негизинде түрткү болот жана багыттайт, ал эми башка жагынан студенттердин башка тилдүү кептик ишмердүүлүккө мамилесин аныктайт деп эсептейбиз [107]. Чет тилин үйрөнүү мотивациясынын түзүмүнө окумуштуулар жалпы окуу жана коммуникациялык мотивдерди кошушат. Алсак, окутуунун коммуникациялык методикасынын автору Е.И. Пассов, коммуникациялык мотивация теориясын өнүктүрүп, мотивациянын эки түрүн ажыраткан: жалпы коммуникациялык мотивацияны, анын деңгээли көбүнчө тилге үйрөтүү процессин уюштуруудан көз каранды болбойт, жана кырдаалдык мотивацияны, анын деңгээли чечүүчү даражада «биз кантип окутабыз, айрым алсак, баарлашуу түзөрүбүз, кандай материалды, кандай ыкмаларды колдонорубуз ж.б.» менен аныкталат. Ал мотивациялык даярдыкты башка тилдүү баарлашууга ийгиликтүү катышуунун маанилүү фактору деп атайт [149]. Биздин оюбузча, башка тилдүү кептик ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу үчүн кыйла оптималдуусу так ушул коммуникациялык мотивация болуп саналат, анткени ал студенттин жаңы башка тилдүү маалыматка ээ болууга багытталгандыгын камтыйт. Коммуникациялык мотивация өзүнүн маңызы боюнча дайыма ички болуп саналат. Башка тилдүү кептик ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу процессинде тышкары

мотивдин ичкиге өтүүсү чечүүчү роль ойнойт эгерде, студент чет тилин өзү үчүн, өз келечеги үчүн үйрөнүү зарылдыгын чындык экенин түшүнсө, анда ал студентти сабакта ийгилик коштойт. Башка тилдүү кептик ишмердүүлүктүн мазмунуна жана студенттердин кызыкчылыктарына жооп берген окуунун оптималдуу ички мотивациясын өнүктүрүү аларда башка тилдүү кептик ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандырууга чоң таасир кылат. Башка тилдүү кептик ишмердүүлүккө ээ болуу процессинде туруктуу мотивациянын калыптануусу жүрөт, ал студенттин керектөөлөрүнүн көрүнүшүнүн формаларынын бири катары чыгат да, студенттин башка тилдүү кептик ишмердүүлүгү менен жүрүм-турумунуна таасир берүүчү ролунда кызмат кылат. Ал эми башка тилдүү кептик ишмердүүлүк дайыма инсандын мотивдери жана керектөөлөрү менен байланышта болгондуктан, мотивацияны студенттерде башка тилдүү кептик ишмердүүлүктү калыптандыруунун кубаттуу фактору катары кароо керек, анткени мотивация студенттерди үзгүлтүксүз, интенсивдүү башка тилдүү кептик ишмердүүлүккө түртөт, алардын эрктик күч-аракеттеринин даражасын конкреттештирет. Мындан тышкары, мотивация башка тилдүү кептик ишмердүүлүктүн функцияларына багытталгандык берет, анын темпин, натыйжалуулугун шарттайт да, башка тилдүү кептик ишмердүүлүктү башкаруунун, жөнгө салуунун ички механизми катары чыгат. Ошентип, чет тилине үйрөтүүдө мотивацияны өнүктүрүү – бул түп максат эмес, ал студенттерде башка тилдүү кептик ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруунун каражаттарынын бири.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде эмгек базарын, иш берүүчүлөрдүн керектөөлөрүн жана бүтүрүүчүлөрдүн ишке орноштурулушун иликтөө менен «Маркетинг жана карьераны өстүрүү борбору» ийгиликтүү иш алып барууда. Борбордо (2008-ж.) азыркы эмгек базары адистердин кесиптик ишмердүүлүгүн аткарууга даярдыгына коюучу атайын талаптар айкындалган, алардын арасынан жалпы коммуникациялык компетенттүүлүктү, анын ичинде чет тилдери аймагындагы компетенттүүлүктү ажыратышкан. Иликтөөлөр инженердик квалификациялуу

адистерге керектөө буюртмалардын жалпы санына карата пайыздык катышта болжол менен 52%ды түзөрүн көрсөткөн. Бул сандын 58%га жакынын ар башка менчик уюмдардын азыркы эмгек рыногунун шартында кесиптик ишмердүүлүк үчүн жетиштүү башка тилдүү компетенттүүлүккө ээ адистерге буюртмалары түзөт. Алсак, кызматтардын 56,3%ы чет тилин эркин билүүнү (тилдин ээсинин деңгээлинде), ал эми 43,7%ы – иш берүүчүлөр кесиптик коммуникацияларга коюшкан талаптарга адекваттуу «жумушчу» башка тилдүү компетенттүүлүктү алдын ала караштырат. Ошентип, техникалык жогорку окуу жайынын студенттери чет тилдери жаатында тийиштүү даярдыктан өтүүлөрү тийиш. Иш берүүчүлөрдүн талаптарына адекваттуу тилдик даярдык алышкан жаш адистер өз квалификациясын турмушка ашыруужана эмгек базарында алардын адистигине ылайык келүүчү татыктуу орун ээлөө үчүн кыйла чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ болушат. Болочок инженерлерде коммуникациялык жөндөмдүүлүктөрдү жана өнөктүк кызматташтыкка муктаждыкты, жемиштүү жана натыйжалуу өз ара мамилелерди колдоого умтулууну калыптандыруу зарыл. Чет тилин билүүнүн аркасында ал Интернет глобалдык тармагынын жардамы менен өз кесиптик аймагындагы эң жаңы жетишкендиктер менен ыкчам тааныша жана өздөштүрө алат. Мындан тышкары, инженердик профилдеги адистердин кесиптештери менен алакалары ишкер баарлашуунун ар түрдүү формаларында жүрөт, б.а. болочок инженерлер сөзсүз түрдө башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүккө ээ болушу зарыл жана ал категория эне тили менен шайкеш түрдө башка чет тилдик каражаттардын негизинде баарлашууну конкреттүү аймактарда, кырдаалдарда жана шарттарда жогорку коммуникациялык жөндөмдүүлүктү камсыз кылуу аркылуу натыйжалуу жүргүзүүнү камсыз кылгантатаал инсандык касиет жана анын негизиндеги коммуникациялык өздүк тажрыйбасы кабыл алынат. Мына ошондуктан чет тилин, артыкча англис тилин билүү болочок адистер, анын ичинде инженерлер үчүн мезгилдин эң негизги талабына айланды. Акыркы жылдары англис тилине талаптар өскөнүн белгилөө керек. Азыркы коомдун объективдүү керектөөсү англис тили сабактарында окуу-тарбия процессин

уюштуруунун оптималдуу жолдорун издөө болуп саналат. Азыркы бүтүрүүчү натыйжалуу коммуникацияга даяр болууга тийиш, бул ага өзүн өз тармагындагы квалификациялуу адис катары көрсөтүүгө гана эмес, бир катар таптакыр жаңы социалдык көндүмдөргө ээ болууга да жол берет: адамдардын ар түрдүү категориялары менен баарлаша билүүгө, командада иштөөгө жөндөмдүү болууга, тегерегиндегилерди мотивациялоого. Бүгүнкү бүтүрүүчү заманбап маалыматтык коомдо толук баалуу чыгармачыл ишмердүүлүккө даяр болуусу керек. Азыркы бүтүрүүчү билимдердин белгилүү бир көлөмүнө гана эмес, окуу жана эмгектик ишмердүүлүктү турмушка ашырууга жол берүүчү билгичтиктер менен көндүмдөргө ээ болууга, ошондой эле заманбап баалуулуктарга, багытталууларга жана чыгармачыл ишмердүүлүктүн тажрыйбасына да ээ болууга, жаңы технологияларды колдонууну билүүгө, өз өлкөсүнүн ичинде да, эл аралык деңгээлде да инсан аралык, маданият аралык кызматташтыкка даяр болууга тийиш. Азыр бүтүрүүчүлөрдүн абсолюттук көпчүлүгү өзүнүн болочок ишмердүүлүгүн чет тилсиз элестете албайт. Англис тили эл аралык баарлашуу тили макамына ээ болду, ошондуктан бүтүрүүчүлөр да, мамлекет да чет тилин иш жүзүндө билүүгө жалпысынан кызыкдар. Чет тилин билүү – бул адам анын жардамы менен өзүнүн жалпы маданий деңгээлин, өзүнүн ойлоо, жаратуу жөндөмдүүлүгүн байытуу мүмкүндүгүн гана эмес, мурда көп жагынан кол жеткис болгон бөтөн ойду баалоо жана башка маданиятка, башка чыгармачылыкка карата өз мамилесин билдирүү мүмкүндүгүн да алуучу каражат. Мына ошондуктан чет тилине ээ болуу ыктарынын ичинен баарынан мурда өнүктүрүүчү дараметке ээ методикаларга артыкчылык берилүүдө. Окутуудагы коммуникациялык - багытталган мамиле бүгүнкү күнү эң талап кылынган жана артыкчылыктуу болууда. Коммуникациялык компетенциянын ар түрдүү теориялары менен моделдери жашап келет, алар өнүктүрүүчү окутуу идеяларына негизделген аң сезимдүү-коммуникациялык усулду карманышат.

Аң сезимдүүлүк менен коммуникациялуулук эриш-аркак. Ар бир конкреттүү кырдаалда ишке ашырылуучу билгичтиктер компоненттеринин

топтому коммуникациялык кырдаалдан көп жагынан көз каранды. Окутуунун натыйжасы үйрөнүлгөн сөздөрдүн, грамматикалык эрежелердин санынан эмес, инсандын өнүгүүсүнөн көрүнөт, буга болсо студент кептик ишмердүүлүк процессинде кандайдыр бир өз турмуштук тажрыйбасын ишке ашырганда, өзү үчүн бир нерсе жаңы алганда, окуяларды түшүнүү менен баалоонун кыйла бийик деңгээлине өткөндө жетишүүгө болот. Мында чоң ролду окутуучунун ролунун өзгөрүүсү да ойнойт, ал эми сабактагы окуялардын жүрүшүн уюштуруучунун, студентке зарыл маалыматка ээ болуу үчүн жолду өзү табууга жардамдашуучу консультанттын, кеңешчинин ролунда чыгат. Окутуудагы инсанга багытталган мамиле ушинтип ишке ашат, мындай технологияларды колдонуу психологиялык тоскоолдуктарды жоюуга көмөктөшөт, чыгармачылыкка түртүүчү жагдай түзүлөт.

Студенттер менен иштөөдө англис тилинде баарлашууга үйрөтүү милдеттерин ишке ашыруу үчүн тилдин Лингво – өлкө таануучулук жана паралингвистикалык (паралингвистика – грек. παρά «жакын» – тил илиминин вербалдуулар менен бирге кептик кабарлоонун курамындагы маанилик маалыматты берүүчү вербалдык эмес (тилдик эмес) каражаттарды, ошондой каражаттардын жыйындысын үйрөнүүчү бөлүмү) каражаттарын колдонууга аракеттенүү керек, андайларга үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн чындыгы кирет. Окутуунун коммуникациялык багытталгандыгы окутууну гумандаштыруунун негизги стратегиясы болуп саналат, анткени так ушул коммуникациялуулук бүтүрүүчүлөрдүн кептик-ойлонуу активдүүлүгүнө түрткү болот, көңүлдүн борборуна форма эмес, мазмун чыгат.

Чет тилин жогорку окуу жайларда окуп-үйрөнүү менен байланышкан проблемаларды чечүүнү, биздин оюбузча, баарыдан мурда, студенттердин турмуштук тажрыйбасына ылайыктуу талаптарга жооп бербеген программаларды өзгөртүүдөн баштоо керек. Жасалма таңууланган темалар студенттердин жакшы баасына арзыбайт да, окуу формалдуу болуп калат. Мындан тышкары, программалар сунуштаган англис тилинин грамматикасы ченемдик (нормативдик) вариантта берилген. Мындан болсо айтымдын

табигыйлыгынын жетишсиздиги жаралат, ал өз оюн берүүдөн өзгөчө байкалат, анткени классикалык синтаксис студенттердин чыныгы кептик - ойлонуу процесстери менен каршылыкка учурайт, анда туура сүйлөм түзүү студент үчүн инсандык айтымга караганда кыйла маанилүү болуп калат, ал эми жөнөкөй эле идеяны берүү үчүн үймөктөшкөн, одоно фразалар колдонулат. Чет тилин үйрөнүүнүн татаалдыгы коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу үчүн шарттарды түзүү зарылдыгында да, б.а. кептик баарлашууга ички даярдык менен жөндөмдүүлүктө да жатат. Ушуга байланыштуу бүгүн окуу дисциплинасы катары чет тилинин функцияларын кеңейтүү жүрүүдө. Ал экинчи пландагы дисциплина болуудан калып, Кыргызстандын чет өлкөлөр менен байланыштарын кеңейтүүчү кыйла талап кылынган дисциплиналардын катарына турууда. Баарлашуу каражаты катары чет тилине ээ болушкан адистерге талаптар арбууда. Бул өз кезегинде, жогорку окуу жайларда чет тилин окутуунун максаттарын өзгөртүүгө жана тактоого таасир этет.

1.3. Кыргызстандын техникалык окуу жайларында болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун абалы

Болочок инженерлерде башка тилдүү чөйрөдө баарлашуу билгичтиктин калыптандыруу зарылдыгы техникалык жогорку окуу жайында тилдик даярдоо системасын өркүндөтүүнү: окутуунун жаңы усулдары менен формаларын иштеп чыгууну, азыркы талаптарга адекваттуу окуу процессин уюштуруу технологияларын издөөнү талап кылат. Азыркы учурда Кыргыз Республикасында көптөгөн жогорку окуу жайлары техникалык адистиктердеги студенттерди кесиптик даярдашат. Ар бир университет өздүк мазмунду жана текшерүү системасын иштеп чыгууга умтулууда, мында бул маселелерге карата бирдиктүү мамиле жоктугун белгилөө керек, анткени менен чет тилин билүүгө карата талаптар бирдей, бул Мамлекеттик билим берүү стандартында чагылтылган. Алардын негизги талабы башка тилдүү чөйрөдө кесиптик жана тиричиликтик баарлашуу үчүн жетиштүү БТККнын болушу саналат.

Кыргызстандын техникалык жогорку окуу жайлардын арасындагы таанымал жетектөөчү лидер Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университети болуп саналат. Университет өлкөнүн алдыңкы техникалык жогорку окуу жайларды катары динамикалуу өнүгүүдө, заманбап материалдык-техникалык жана маалыматтык базага, ынтымактуу жана ишке жөндөмдүү профессордук-окутуучулук курамга ээ. Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде тилдик даярдыкты өркүндөтүүнүн комплекстүү программасы иштелип чыккан жана турмушка ашырылган, ага ылайык чет тилдерине үйрөтүү эл аралык стандарттарга багытталуу менен көп деңгээлдүү мамиленин негизинде курулат. Тилдик даярдыкты өркүндөтүүнүн эң маанилүү түзүүчүсү инженерлерди даярдоо билим берүү программасына кесиптик чет тилинин жаңы курсун киргизүү болуп калды. «Кесиптик чет тили» курсу студенттер эне тилинде өздөштүрүп коюшкан даярдоо багытын түзүүчү бир канча кесиптик дисциплиналарга

(модулдарга) негизделет. 5-8-семестрлер ичинде студенттер ар бир семестрде көлөмү 14-16 саатты түзгөн бир-эки модулду өздөштүрүшөт. Кесиптик чет тили курсун өздөштүрүү мезгили ичинде студенттер 5-6 модулду окуп-үйрөнүшөт. Мындай мамиле тандалган адистикти зарыл терминологиялык камтууну камсыздайт. Аталган курстун максаты – студент-инженерлерди инженердик чөйрөдө кесиптик тилде баарлашууга даярдоо, аларды түп нуска англис тилдүү материалдарды түшүнүүгө гана эмес, Кыргыз Республикасынын илимий мектебинин жетишкендиктерин башкаларга жеткире билүүгө, ошондой эле техникада англис жана америкалык өлчөө системаларын колдонууга тийиштүү механизмдер менен машиналар теориясынын базалык курсунун боштуктарын толуктоого үйрөтүү. Материалды баяндоодо дисциплинанын терминологиялык мейкиндигине чөмүлүүнүн удаалаштыгы, материалды берүүнүн көрсөтмөлүүлүгү принциби, атайын иштелип чыккан көнүгүүлөр менен бекемделүүчү оюн кырдаалдары колдонулат. Студенттерди кесиптик чет тилине үйрөтүү боюнча сабактарды өтүү үчүн чет тилдери кафедрасынын окутуучулары тартылат. Ушул кафедранын окутуучулары кесиптик чет тилин окуу-усулдук камсыздоону иштеп чыгышууда. Мисалы, англис, орус жана кыргыз тилдериндеги «Техникалык дисциплиналар үчүн терминологиялык сөздөр менен айтымдар» окуу куралы, «Жер үстүндөгү транспорттук-технологиялык машиналар жана коммуникациялар боюнча орусча – кыргызча – англисче терминологиялык сөздүк» иштелип чыккан. Окутуунун сапатынын жогорулугун камсыздоо үчүн лингвистикалык жана профилдик кафедралардын окутуучуларынын квалификациясын жогорулатуунун ар түрдүү формалары ишке ашырылууда [357].

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде студенттерди кесиптик чет тилин үйрөнүүгө мотивациялоо проблемалары төмөнкү жолдор менен чечилүүдө:

– предмет аралык байланыштарды орнотуу жана системалык мамилени колдонуу (бир дисциплина боюнча билимдерди башкасын окуп-үйрөнүүдө колдонуу келечегин көрүү үчүн);

- окуу-усулдук камсыздоону иштеп чыгуу;
- сабактардын продуктивдүү (ар түрдүү мамилелерди өз алдынча аныктоо ишмердүүлүгү түшүнүлөт; суроолорго жооптор), репродуктивдүү (ишкер ролдук оюндар);

- окутуучуну тандоо мүмкүнчүлүгү.

Кесиптик чет тилине окутуу процессинин натыйжалуулугу төмөнкү принциптерди ишке ашыруу менен камсыздалат:

- коммуникациялык-кырдаалдык негизде окутуу процессине комплекстүү мамилени (кептик ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүн колдонуу);

- предмет аралык байланышты (адистик дисциплиналарды жана чет тилин үйрөнүү курсунда алынган тажрыйбаны кесиптик маалыматты алуунун каражаты катары колдонуу);

- адистин кесиптик айтымдарынын тилдик маңызын чагылтуучу лингвистикалык материалды тандоону (адистиктин тил астындагы стиль түзүүчү элементтери, ошондой эле күнүмдүк-тиричиликтик стилдин элементтери);

- окуп жаткандардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алууну;

- практикалык багытталгандыкты (болочок кесиптик ишмердүүлүктү инсан аралык баарлашуу кырдаалында, мисалы, сүйлөшүүлөргө катышуу, презентацияларды өткөрүү, ишкер корреспонденция жүргүзүү, аткаруу үчүн зарыл көндүмдөрдү жана билгичтиктерди өнүктүрүү);

- иш режиминин вариативдүүлүгүн (жекече жана топтук иш, аудиториялык жана үйлүк ишти айкаштыруу);

- кесиптик багытталгандыкты;

- проблемалуулукту (окуу материалдарынын дагы, окуу процессинин өзүнүн дагы) [150].

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде долбоорлук - багытталган жана проблемалык-багытталган окутуу да ишке ашырылууда. Проблемалык – багытталган окутуу теориялык милдеттерди милдетке тийиштүү ар кандай билимдерди, ал кандай

гана дисциплинага таандык болбосун, колдонуу аркылуу чечүүнү караштырат. Проблемалык-багытталган окутуу окуу китептериндеги салттуу билимдер теориялык проблемаларды чечүү үчүн зарыл билимдер менен алмаштырылат дегенди туюнтат, бул жалпы билимдерден жаңы билимди түзүүгө жөндөмдүүлүккө өтүү. Долбоорлук-багытталган окутуу көптөгөн дисциплиналарды синтездөөнүн базасында долбоорлоонун практикалык милдеттерин караштырат. Долбоорлук-багытталган окутуу салттуу окутулуучу курстар менен лабораториялык иштер лекциялар курсу менен коштолуучу долбоорлук иштер менен алмаштырыларын болжойт. Мындай окутуу концепциясы темалардын, лекциялар курстарынын жана долбоорлук иштин жүрүшүндө чечилүүчү проблемалуу милдеттердин диалектикалык өз ара байланыштуулугуна негизделген. Долбоорлор усулу окуп жаткандардын өз алдынча аракеттеринин натыйжасында ал же бул проблеманы чечүүгө жана натыйжаларды милдеттүү түрдө презентациялоого жол берүүчү окуу-таанымдык ыкмалардын жыйындысын берет да, практикалык натыйжага так багытталган проблемалык, изилдөөчүлүк, изденүүчүлүк усулдардын кеңири спектрин колдонууну болжойт [124]. Бирге иштегенде студенттер ар түрдүү социалдык ролдорду аткарышат: аткаруучунун, уюштуруучунун, эксперттин, изилдөөчүнүн, аларды өзүнө өлчөп көрүшөт, болочок иш ордундагы мүмкүн болчу кырдаалдарды репетициялашат. Ошентип, өз алдынча иш адистик боюнча билимдерди өздөштүрүү планында гана эмес, студенттердин квалификациялуу адистер катары калыптануусуна чет тилин кошуу боюнча алардын жеке жөндөмдүүлүктөрү менен мүмкүнчүлүктөрүн мобилизациялоо жаатында да индивидуалдаштырылат, аларды татаал проблемалуу кесиптик милдеттерди чыныгыбирге аракеттенүү кырдаалында аткарууга жана чечүүгө даярдайт. Долбоорду ийгиликтүү аткаруу үчүн студент белгилүү бир интеллектуалдык, чыгармачылык, коммуникациялык билгичтиктерге ээ болууга тийиш: текст менен иштөө, башка тилдүү тексттеги башкы ойду ажыратуу, керектүү маалыматты издөө жүргүзүү, аны талдоо, жалпылоолор

жана тыянактар жасоо, проблеманы чечүүнүн бир эмес, бир нече вариантын табуу, ар түрдүү маалыматтамалык материал менен иштөө.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде долбоорлук усулдардын төмөнкү түрлөрү колдонулат: изилдөөчүлүк, маалыматтык жана чыгармачылык, алар кесиптик чет тилине окутуунун шарттарына табигый жуурулушат. Болочок инженерлерди тилдик даярдоодо жогорку окуу жайлардын окутуучулары студенттерди башка тилдүү даярдоону жалпы өнүктүрүүгө да, окуп жаткандарда өзүн текшерүү жана өзүн баалоо көндүмдөрүн калыптандырууга да багытталган дидактикалык инструментарий активдүү колдонулат. Дидактикалык инструментарийдин негизги компоненттери төмөнкүлөр болуп саналышат:

- эстетиктер – тапшырманын белгилүү бир түрүнө карата этаптык көрсөтмөлөр;

- рецептивдүү мүнөздөгү тапшырмаларды коштоочу комментарийлүү ачыктар, (кепти кабыл алуу менен байланышкан. Мисалы, окуу-графикалык символдордун, б.а. тамгалардын жардамы менен коддолгон кептик кабарлоону көрүмдүк кабыл алуу менен байланышкан кептик ишмердүүлүктүн рецептивдүү түрү), мында жооптун бир гана туура варианты мүмкүн;

- белгилүү бир ишти баалоо критерийлеринин ага коюлуучу талаптарды кенен сыпаттоо менен чагылтуучу өзүн текшерүү барактары;

- өз ара текшерүү барактары, алар өзүнүн тайпалаштарынын иштерин сынчыл талдоону турмушка ашырууга көмөктөшөт, студенттер арасында пикирлер жана сунуштар алмашууну болжойт;

- студенттердин рефлексиялык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталган рефлексиялуу анкеталар. Анкетадагы суроолор окуунун жана жетишилген натыйжалардын өздүк тажрыйбасын талдоого жана түшүнүүгө жардамдашкыдай кылып тандалган жана түзүлгөн;

- программанын жаңы компоненттерин киргизүүдө колдонулуучу үйрөтүүчү анкеталар. Алардын натыйжалуулугу аларда таанышуу этабында

өздөштүрүү үчүн зарыл негизги маалымат кысылган түрдө берилгени менен аныкталат.

Жогорку дидактикалык материалдарды колдонуу студенттерде өзүн текшерүү жана өзүн баалоо көндүмдөрүн өнүктүрүүнү; студенттердин өз алдынча ишинин натыйжаларын үзгүлтүксүз текшерүүнү; аларды иштердин ар түрдүү түрлөрүн аткаруу ыкмалары менен стратегияларына үйрөтүүнү камсыздайт. Башка тилдүү баарлашууга үйрөтүү баарлашуу кырдаалын түзүү жолу менен турмушка ашырылат, мында студенттердин социалдык-ролдук жана инсандык-ролдук баарлашуу ишмердүүлүгүнө ээ болуу боюнча бирге аракеттенүүсү уюштурулат [195].

Социалдык-ролдук баарлашуу үчүн маектештер аткарышкан социалдык ролдор чоң мааниге ээ болот. Эгер баарлашуунун субъекти белгилүү бир социалдык ролду түшүнсө жана кабыл алса, анда баарлашуу когнитивдүү-эмоционалдык деңгээлде да, жүрүм-турумдук деңгээлде да ишке ашат.

Инсандык - ролдук баарлашуу жеке инсанды калыптандырууга жана өзгөртүүгө же ага топтук бирге аракеттенүү процессинде билимдердин жыйындысын кабарлоого багытталган. Мындай баарлашуу үчүн мүнөздүү белгилер алынган маалыматка байланыштуу таасирлер менен алмашуу, өздүк пикирин же баасын билдирүү болуп саналат.

Бул технологияларды тандоо алар студенттерди башка тилдүү баарлашууга үйрөтүүгө мүмкүндүк беришкени, бирге аракеттенүүнүн бардык катышуучуларын активдүүлүккө чакырышканы, өз өлкөсүндөгү жана үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүндөгү баарлашуунун социомаданий кырдаалдарындагы окшошту жана айырмалууну салыштырууга үйрөтүшкөнү; үйрөнүлүп жаткан тилди ошол маданияттын ээлери менен баарлашуу жана бирге иштешүү каражаты катары колдонуу мүмкүндүгүн андоого жол беришкени, процесстин башка катышуучулары менен биргелешкен окуу ишмердүүлүгүнө көндүрүшкөнү менен шартталган.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде маалыматтык технологияларга чоң көңүл

бурулат. Окуу процессинде грамматикалык же лексикалык материалды үйрөтүү үчүн түзүлгөн программалар колдонулат. Мындан тышкары, лексикалык материалды үйрөтүү белгилүү бир контексттин алкагында жүрүүчү, графикалык материал, аудио- жана видеоматериалдар кошулуучу программалар түзүлүүдө. Фонетикалык көндүмдөрдү калыптандырууга жардамдашуучу программалар, ошондой эле оюн элементтерин камтыган программалар колдонулууда. Маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын кеңири спектринде түйүндүүлөрү электрондук окуу куралдары менен окуу китептери болуп саналышат. Дал ошондуктан аталган жогорку окуу жайдын окутуучуларынын квалификациясын жогорулатуу курстарынын программасына мультимедиялык окуу куралын түзүүгө жардамдашуучу ар кандай программалар менен иштөөгө үйрөтүү кирет. Бул программаларда тексттик материалды гана эмес, графиканы, аудио-видеоматериалдарды камтыган окуу куралын түзүүгө жол берет, ошондой эле жаңы материалды өздөштүрүү сапатын жакшыртууга жана дисциплинага кызыгуу менен чет тилин үйрөнүүгө мотивацияны арттырууга жардамдашуучу бир катар көнүгүүлөрдү түзүүгө мүмкүндүк берет [130].

Тайпаны «теңдештирүү» жана артта калып жаткан студенттерге чет тилин таануу шарттарын камсыздоо үчүн Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде студенттерге өз алдынча иштөөгө мүмкүндүк берүүчү окуу-усулдук материалдар тездетилген темптерде түзүлүүдө. Мындай мүмкүндүктү, мисалы, «Англис тили курсу» окуу комплекси берет. Анын курамына төмөнкүлөр кирет: окуу куралы, иш дептери, видеосабактар, аудиожазуулар, көп колдонулган англис сөздөрү менен айтымдарынын орустилине котормосу бар эки тараптуу карточкалар. Англис тилин өз алдынча өздөштүрүүгө окуу комплексинде орус тилиндеги комментарийлердин, тапшырмалар менен тесттерге ачкычтардын, тилдин квалификациялуу «ээлери» үн кошушкан видеосабактар менен аудиожазуулардын, усулдук сунуштардын болушунун аркасында жетишилет [112]. Компьютер өзүнүн мүмкүнчүлүктөрү боюнча иш

жүзүндө лингвистикалык даярдоодогу маалыматты кабыл алуунун бардык органдарына таасир этүүчү идеалдуу окутуу каражаты болуп саналат. Анын башкы функциясы – күнүмдүк, монотондуу ишти уюштуруу жана аткаруу, окуп жаткандарды машыктыруу, активдүүлүгүн арттыруу аркылуу кептик көндүмдөрүн өнүктүрүү. Мындан тышкары, компьютердик окутуучу программалар студенттерге аралыктан (дистанттык) окутуунун алкагында, ал акыркы жылдарда Кыргызстандын жогорку окуу жайлардын билим берүү процессинде уламтаралууда, өз алдынча билим алуу үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берет. Студенттердин тилдик компетенцияларын максатка багытталган өнүктүрүүнүн натыйжалуу технологиялары катары жогорку окуу жайлардын окутуучулары төмөнкү технологияларды натыйжалуу ишке ашырышууда:

- чет тилине интенсивдүү окутуу технологиясы, анын максаты материалдын максималдуу көлөмүн сапаттуу өздөштүрүүгө, башка тилдүү кептик ишмердүүлүктү натыйжалуу турмушка ашыруу үчүн зарыл жана жетиштүү көндүмдөр менен билгичтиктер комплексине ээ кылууга жетишүү болуп саналат. Мындай технологияны пайдалануу студенттин инсанын окутуу процессинин борбордук фигурасына алып чыгат;

- түрдүү деңгээлдеги вариативдүү окутуу технологиясы, анын негизинде студенттерди жана алардын өзгөчөлүктөрүн деңгээлдик дифференциация жатат;

- модулдук окутуу технологиясы;

- компьютердик технология, ал телекоммуникациялардын, компьютердик окутуучу жана текшерүүчү программалардын электрондук чөйрөсүн жана каражаттарын колдонот.

И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинде жаңы типтеги билим берүү процессин өркүндөтүү үчүн мультимедиялык программалык-усулдук комплексти – окутуучу менен студенттин педагогикалык активдүү маалыматтык бирге аракеттенүүсүнө шарттарды түзүү үчүн окуу процессин колдоого алуучу колдонмо программалык өнүмдөр,

тиешелүү дисциплиналык аймактар боюнча маалыматтар базалары кошулуучу системаны колдонушат. Персоналдык компьютерди колдонуу окутуу процессин индивидуалдаштырууга мүмкүндүк берет. Ар бир студент өзүнө жеткиликтүү темпте маалымат менен, тексттер менен иштөөгө мүмкүндүк алат, бирок мультимедиалык технология каражаттары көмөкчү катары каралышат да, эч качан студенттин окутуучу менен жандуу баарлашуусун алмаштыра албайт. Компетенциялар билим берүү процессине окуу мекемесинин технологиялары, мазмуну, жашоо стили аркылуу «салынгандыктан», техникалык адистиктердин студенттерин чет тилине үйрөтүүнүн негизги максатына жетишүү, деп эсептешет И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинде инсанга багытталган, компетенттүүлүктүк, ишмердүүлүктүк мамилелердин шартында гана мүмкүн, анын негизинде төмөнкү принциптер жатат.

Биринчи принцип – инсандык мамилешүү принциби. Окутуучу менен студент пикирлештер болуп саналышат. Адамдык баарлашуу байланыш түзүүдөн башталат. Сүйлөөчүлөрдүн баштапкы коммуникациялык адаптациясы жана бири бирине карата тууралануусу зарыл. Мындай шарттарда комплекстер, ички чыңалуулар жоюлат, эркиндик жана өз ара түшүнүшүү келет. Окутуучу ар бир жеке студенттин индивидуалдуу өзгөчөлүктөрүн, анын темпераментин, окуунун максаты менен милдеттерин эсте тутууга тийиш. Чет тилине үйрөтүү студенттин социалдык тажрыйбаны өздөштүрүүсүнө көмөктөшүүсү, анын эркин ойлонуу жөндөмдүүлүгүнө түрткү болуусу керек. Ал студентте анын өз алдынча билим алуусуна көмөктөшүүчү инсандык касиеттер менен сапаттарды өнүктүрөт: мотивацияны, рефлексияны, өз алдынча окууну каалоону.

Экинчи принцип – чет тилине үйрөтүүнү студентте экинчи тилдик инсандын белгилерин өнүктүрүүгө багыттоо, б.а. окутуучу студентти чет тилинин жардамы менен үйрөнүлүп жаткан тилдин алып жүрүүчүсү катары өзүн кандай тутууга гана үйрөтпөстөн, анда үйрөнүлүп жаткан тилде тексттик ишмердүүлүктү турмушка ашырууга даярдыкты, башка маданияттын өкүлү менен адекваттуу бирге аракеттенүүгө жөндөмдүүлүктү да өнүктүрөт.

Үчүнчү принцип – кырдаалдуулук. Чет тилине үйрөтүүдө материалды баарлашуу кырдаалдары менен проблемаларынын негизинде ылгоо жана уюштуруу маанилүү, алар ар бир студентти кызыктырат. Сүйлөө мотивациясы сүйлөөчүлөргө тийиштүү кайра түзүлгөн кырдаалда гана жаралат.

Төртүнчү принцип – моделдөө. Өлкө таануучулук билимдердин көлөмү чоң, демек, өлкөнүн маданиятын топтоштурулган, концентрацияланган түрдө берүү үчүн зарыл материалдардын санын ылгап алуу керек. Мындай учурда тилдин мазмундук кырын темалар эмес, проблемалар түзүшөт. Лингвистикалык билимдерди минимизациялоо жана тартиптештирүү максатында тилдин системасы модель түрүндө берилет: схемалар, таблицалар, салыштыруулар ж.б. колдонулат.

Бешинчи принцип – окуу баарлашуусунун кош функциясы. Ал төмөнкүдө жатат, окутуучу үчүн бул баарлашуу пландалып коюлган. Педагог кептик ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүнүн көндүмдөрү менен билгичтиктерин калыптандыруу, иштетүү жана бекемдөө максатында баарлашууну башкарат. Башка жагынан карасак, студенттер үчүн баарлашуу максат катары чыгат, анткени кептин аркасы менен алар окуу кырдаалдарынын чегине чыга алышат.

Алтынчы принцип – тайпаларды гомогендүү түзүү. Студенттер алардын функционалдык сабаттуулук деңгээлин аныктоочу алдын ала тестирилөөдөн өтүшөт. Ошол деңгээлдерине ылайык окуу тайпалары түзүлөт.

Жетинчи принцип – окутуунун ишмердүүлүктүк негизи. Ал студенттин тышкы жана ички (акыл-эстик) активдүүлүгүндө берилет. Окутуунун өз алдынча, топтук жана жамааттык формаларынын көлөмү арбыйт, ал эми кептик активдүүлүктү окутуучу көрсөткөн, студенттер болсо аларды сураган учурда гана активдүү болушкан салттуу фронталдык иштөө кыскарат.

Сегизинчи принцип – тайпалык бирге аракеттенүү, мында баарлашуу аркылуу ар бир студенттин индивидуалдуулугу ачылат. Инсан аралык бирге аракеттенүүлөрдү үч багытта кароого болот: окутуучу менен студенттин баарлашуусу, окутуучу менен бүткүл тайпанын баарлашуусу, студенттердин ич ара баарлашуусу. Окуу тайпасында ар бир студенттин мүмкүнчүлүктөрүн

натыйжалуу айкындоого жана ачууга жол берүүчү психологиялык «климат» түзүлүүсү керек.

Тогузунчу принцип – кесипке, адистикке багытталгандык. Тилдик эмес адистиктердин студенттерин чет тилине окутуу программасы ишкер баарлашуунун негиздерин жана тиешелүү адистиктин тилин үйрөтүүгө багытталат. Жогорку окуу жайында окутуунун экинчи курсунда студенттер болочок адистиги боюнча баарлашууга жана адабияттарды окууга үйрөнүшөт. Тилдик эмес жогорку окуу жайында окуп жаткандардын кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында чет тилине окутууда колдонулуучу мындай мамиле билим берүү системасынын чордонуна студенттин «адам» катары жана «кесипкөй» катары инсанын коёт, ошол инсанды өнүктүрүүнүн, анын табигый дараметин жана кесиптик ролун ишке ашыруунун чыр-чатаксыз шарттарын камсыздайт [95].

Эл аралык инновациялык технологиялар университетинде кесиптик-багытталган окутуу үчүн материалдарды түзүү модели иштелип чыккан, анда рецептивдүү материал – интерактивдүү иштөө үчүн кызыгуу жараткан ар кандай маалыматтык-каныккан үзүндү (жазуу тексти, аудио- же видеоматериал түрүндөгү); мазмуну – тексттин кесиптик багытталган мазмуну, ал интерактивдүү баарлашуунун зарыл шарттарын түзүү үчүн колдонула алат; тилдик практика лингвистикалык системанын үстүнөн иштөөнү жана коммуникациялык көндүмдөрдү машыктырууну камтыйт. Ушул этапта проблемалуу кырдаалдардын мисалында көндүмдөргө ээ болуу боюнча көнүгүүлөр (skill – getting) киргизилет. Мындай моделдин өзөгү тапшырма болуп саналат, аны толук өлчөмдө дифференцияланган деп атоого болот, анткени ар бир катышуучудан анын жөндөмдүүлүктөрүнө, мүмкүнчүлүктөрүнө, мурдагы тажрыйбасына жана жумшалган эмгегине жараша өздүк салым кошуу күтүлөт. Рецептивдүү материалдын, тилдик практиканын мазмунунун үстүнөн пландуу иштөө чыгармачылык интерактивдүү тапшырмага (долбоорго, эссеге, кейске, портфолиого) алып барат. Бул этапта эми кептик жана коммуникациялык билгичтиктерди колдонуу

(skill-using) жөнүндө айтууга болот. Окутуунун ыкмаларын тандоо студенттин жана окутуучунун инсанынын касиеттеринин өзгөчөлүктөрүнөн чыгып турмушка ашырылат, мында интерактивдүү мамиленин алкагында окуу процессинде окутуучу менен студентке бирдей роль таандык болору көңүлгө алынат.

И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетине караштуу Ү.А. Асаналиев атындагы Тоо-кен иши жана тоо-кен технологиялары институтунда «Чет тили» дисциплинасынын бөтөнчөлүктүү мүнөздөмөлөрүн ажыратуу зарыл деп эсептешет, алар инженердик-техникалык адистиктердин студенттерин окутууда эске алынуусу керек жана техникалык жогорку окуу жайында окутуу технологияларын тандоого тикелей таасир кылышат:

– негизгиси жана жемиштүүсү тикеден тике инсан аралык же «жандуу» баарлашуу болуп саналат, анткени бул адам үчүн кыйла табигый жана маалыматка бай ишмердүүлүк тажрыйбасы менен алмашуу ыгы;

– «жандуу» баарлашууда гана окутуучу студентке таасир этүүнүн бардык каналдарын (визуалдык, аудитивдүү ж.б.) колдоно алат;

– окутуу процессиндеги түйүндүү фигура окутуучу болуп саналат: ал окуу маалыматынын тикеден тике булагынын ролун аткарат;

– «жандуу» баарлашуу көбүнчө сабактарда жүрөт, ошондуктан аларды өткөрүүнүн үзгүлтүксүздүгү (ар күн сайын) чоң роль ойнойт;

– башкысы катары угуу менен сүйлөөнү ажыратып, кептик ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүнө үйрөтүү керек;

– чет тилине тилдин ээлери менен баарлашуусуз үйрөтүү маанисиз.

Ошондуктан, биринчиден, сабактарда окуучуларга нукура башка тилдүү кепти угууга жол берүүчү окутуунун ар түрдүү техникалык каражаттарын башка Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде окуу процессинде студенттердин кызыккандыгын калыптандыруу максатында чет тилин окутууда илимий мини-конференциялар уюштурулат. Биринчи курста бул «Үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн маданияты», «Үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн улуу адамдары»

өндүү темалардагы, же студенттер өздөрү сунушташкан темалардагы конференциялар болушу ыктымал. Бул үчүн алар чет тилиндеги кызыктуу макалаларды табышат да, аларды орус же кыргыз тилдерине которушат. Экинчи курста конференциянын темасы эми студенттердин адистиги менен түздөн-түз байланышкан болот. Зарыл маалыматты алар Интернеттен, чет өлкөлүк газеталардан, журналдардан табышат [167]. Үйрөнүлүп жаткан тилдеги көндүмдөрүн өркүндөтүүнүн үстүнөн иштөө мотивациясын маанилүү колдоо катары достук мамилелер кызмат өтөйт деп эсептешет Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде. Мында чоң колдоону тилдик борборлор же лабораториялар, китепканалык бөлүмдөр көрсөтө алышат, аларга келип, адистер менен кызыктырган темаларда маектешүүгө болот. Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде аудиториялык сабактарга кошумча катары аудиториядан тышкары иштөө жүргүзүлөт, ал студенттердин өздөштүргөн билимдерин бышыктоосуна жана колдонуусуна көмөктөшөт, алардын жалпы кругозорун кеңейтет [223]. Чет тили боюнча аудиториядан тышкары иштөө (бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагында) техникалык адистиктердин студенттерине алар тилин үйрөнүп жатышкарыкан элдин адабияты, тарыхы, маданияты менен кыйла терең таанышуу мүмкүндүгүн берет. Ал эки башкы милдетти чечет: биринчиден, ошол дисциплинага кызыгуунун өсүшүн, билимдердин тереңдешин, көндүмдөр менен билгичтиктердин өркүндөөсүн; экинчиден, студенттердин бош убактысын алардын жалпы жана филологиялык кругозорун кеңейтүүчү аларды жалпы, адептик жана эстетикалык өнүктүрүү максатында уюштурууну. Аудиториядан тышкары иштөө бул милдеттерди чет тилинин өзүнүн каражаттары менен жана жалпы эле жогорку окуу жайларда чет тилин окутуунун практикалык, жалпы билим берүүчүлүк жана тарбиялык максаттарына ылайык чечет. Аудиториялык жана аудиториядан тышкары иштөөнүн максаттары менен милдеттери дал келгени менен, алардын мазмунунда, уюштурулушунда жана өткөрүү формаларында маанилүү

айырмалар байкалат. Студенттердин аудиториядан тышкары ишке катышуусунун окуу ишмердүүлүгүнүн милдеттүүлүгүнөн айырмаланып ыктыярдуу мүнөздө болушу. Студенттер аудиториядан тышкары иштин ал же бул түрлөрүнө катышуу маселесин, баарыдан мурда, кызыкчылыктарына, жаңы бир нерсени билүүнү, чет тилин белгилүү бир максатта кошумча үйрөнүүнү каалоосуна жараша өздөрү чечишет. Аудиториядан тышкары ишти уюштуруунун бул жетектөөчү принциби окутуучуну студенттердин кызыкдарлыгын өз убагында байкоого, сабактан кийинки мезгилде аларды өздөрүн кызыктырган ишмердүүлүккө тартууга жана муну менен аларда сабакка кызыгууну ойготууга милдеттендирет.

Сабактардын сабактан тышкары мүнөзү аны өткөрүү убагына, ордуна, формасына тийиштүү катаал сабактык регламентациянын жоктугунан (өткөрүү орду парк, музейдин залы ж.б. болушу мүмкүн); башка жагынан, билимдерди, көндүмдөрдү жана билгичтиктерди эсепке алуунун, баллдар менен баалоонун жоктугунан көрүнөт. Аудиториядан тышкары иштин натыйжаларын текшерүү кечелер, концерттер, дубал гезиттер, викториналар ж.б. формасында турмушка ашырылат. Аудиториядан тышкары иштин маанилүү айырмасы студенттердин аны аткаруудагы чоң өз алдынчалуугу жана демилгелүүлүгү да болуп саналат. Окутуучунун жардамы жетектөөчү роль ойногон окуу ишинен айырмаланып, аудиториядан тышкары иште студенттер кызыкчылыктары менен шыктарына жооп берген аудиториядан тышкары иш-чараларды аткарууда да, уюштурууда да өз алдынчалыкты, табышкерликти, чыгармачылыкты көрсөтүшөт.

Аудиториялык жана аудиториядан тышкары иштин ортосундагы саналып кеткен айырмаларга карабай, алардын табигый өз ара байланышы байкалат. Аудиториядан тышкары иш аудиториядагы ишке таянат. Чет тили боюнча класстан тышкары иштер, белгилүү болгондой, чет тили сабактарында түзүлгөн көндүмдөр менен билгичтиктерге ээ болууга негизделет, ошондуктан студенттер ушул көндүмдөр менен билгичтиктерди мүмкүн болушунча толук колдонгону, бир эле мезгилде аларды аудиториядан тышкары иштин шарттары менен өзгөчөлүктөрүнө шайкеш өркүндөтүшкөнү жана өнүктүрүшкөнү

маанилүү, ошентип, алар студенттердин окуу ишмердүүлүгүнө жалпысынан оң таасир көрсөтө алышат. Чет тилинде сабактан тышкары баарлашуу кандайдыр бир өлчөмдө аны табигый колдонууга чукулдашат да, ал мотивациянын маанилүү каражаты болуп кызмат кыла, кептик практика жана тилди билүү үчүн зарыл боло алат. Бул усулдук талапты кыйла толук ишке ашыруу бир катар шарттарды сактаганда гана мүмкүн. Биринчиден, тилдик окуу материалынын тематикасы жана аны үйрөнүүнүн удаалаштыгы аны сабактарда гана эмес, аудиториядан тышкары иште да, ар башкача комбинациялап жана вариациялап, колдонууга жол берүүгө тийиш. Чет тили боюнча заманбап окуу китептери окуу тематикасын баарлашуунун жаңы кырдаалдарында жана сабактан тышкары иш-чаралардын жаңы темаларында, негизинен үйрөнүлгөн тилдик материалдын чектеринде, өнүктүрүүгө, комбинациялоого жана бириктирүүгө мүмкүндүк берет. Албетте, жаңы материалдын белгилүү бир санын киргизүүдөн кача албайбыз жана керек болсо ал абадай зарыл, анткени бул чет тилиндеги кептик ишмердүүлүктүн мазмундук кырын жакшыртууга жана муну менен студенттердин индивидуалдуу-кептик тажрыйбасын маанилүү байытууга мүмкүндүк берет. Аудиториялык жана аудиториядан тышкары иштин табигый байланышын ишке ашыруунун экинчи бир шарты студенттердин кызыкдарлыгы, мазмундун маалыматка байлыгы, иштин ар түрдүү формаларынын кызыктуулугу болуп саналат. Аудиториядан тышкары иштин массалык иш-чаралары кечелер, конкурстар, КВНдер ж.б. болуп саналат. Алар туруктуу уюштуруучулук түзүмгө ээ болушпайт да, аларды өткөрүүнүн тематикасы, максаты, шарттары менен аныкталышат: тематикалык (үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн салттарына арналган); кызыктуу адамдар менен жолугушууларга арналган (мисалы, чет элдик меймандар менен); аткарылган иштин жыйынтыктары боюнча чыгармачылык отчеттор (мисалы, ар жыл сайын студенттик илимий конференциялар); чет тилиндеги көркөм өнөрлөрдүн декадалары; үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн жазуучулардын чыгармачылыгына арналган адабий кечелер.

Ошентип, Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде чет тилинде баарлашуунун табигый чөйрөсүнүн жана керектөөсүнүн жоктугун сабактын өзүнүн коммуникациялык багытталгандыгын күчөтүү жана аудиториядан тышкары иш менен компенсациялоонун туруктуу практикасы түптөлгөн. Психологиялык тоскоолдорду жоюп, аудиториядан тышкары иш чет тилин үйрөнүүнүн эмгек сыйымдуу процессин кызыктуу жана шаттуу кылат, студенттердин жалпы жана филологиялык кругозорун кеңейтет, болочок адистин инсанынын билингвисттик жана бимаданий өнүгүүсүнө көмөктөшөт [223]. Түпкүлүгүндө, англис тилин окутуу азыр да, мурда да (керек болсо советтик мезгилде да) ар бир жогорку окуу жайында факультеттер аралык (же жалпы университеттик) чет тилдери кафедраларынын күчтөрү менен турмушка ашырылып келген, бирок, тилекке каршы, азыркы байкоолор жана массалык педагогикалык тажрыйба мындай окутуу көп жагынан формалдуу турмушка ашарын, студенттин кесиптик адистешүүсү начар эске алынарын (же дегеле эске алынбасын), ошондой эле тиешелүү көндүмдөр менен билгичтиктердин калыптангандыгын объективдүү текшерүү жоктугун көрсөтөт: англис тили боюнча отчеттуулук формасы үч зачет (эреже катары, 1-2-курстардын кышкы экзамендик сессиясында жана 1-курстун жайкы сессиясында тапшырылуучу) жана бир экзамен (2-курстун жайкы сессиясында) болуп саналат. Мындан тышкары, тажрыйбалуу методисттер сабактарды өтүүнүн интенсивдүүлүгүнүн төмөндүгүн, тилди билүүнүн индивидуалдуу деңгээли эске алынбасын, ошондой эле биринчи жана экинчи курстарда гана жалпы билим берүү программасынын алкагында турмушка ашырыларын (эгер кеп чет тилдеринен котормочуларды же окутуучуларды даярдашкан лингвистикалык жогорку окуу жайлар жөнүндө жүрбөсө) байкашкан. Мунун баары окуу процессинин натыйжалуулугун төмөндөтүүчү, муну менен болочок адистердин кесиптик карьерасына терс таасир кылуучу факторлор болуп саналат. Алсак, мисалы, жетектөөчү усулдук принциптердин бири мурда калыптанган көндүмдөр менен билгичтиктерди, ошондой эле окутуунун максаттары менен милдеттерин эсепке

алуу принциби болуп саналат. Ал эми биринчи курста кээде керек болсо орто мектепте окуп-үйрөнүлгөн тил да эске алынбайт (мисалы, жогорку окуу жайына тапшырганга чейин немец тили окулган, ал эми жогорку окуу жайларда англис тилин, мындай учурларда зарыл болгондой «нөлдөн» баштабастан, 11-класстын мектеп программасынын деңгээлинде англис тилин билгендерге даректелген окуу программалары жана окуу куралдары боюнча окуу сунушталат). Мындан тышкары, биринчи жана экинчи курстарда гана окутуу жетишсиз экенин, ал эми көндүмдөр менен билгичтиктерди текшерүү тилди колдонуунун бардык аймактарын: угууну, грамматиканы, окуу көндүмдөрүн жана окулганды түшүнүүнү, жазуу кебин жана аны ишке ашыруу жөндөмдүүлүгүн, ошондой эле англис тилинде диалог жүргүзүү мүмкүндүгүн кучагына алууга тийиштигин белгилебей коюуга болбойт. Мындай көрүнүштөр (керек болсо белгилүү жана таанымал) жогорку окуу жайларда кезигишет да, көбүнчө элементардуу грамматиканы билүүнү аныктоочу тестирлөөгө, же жөнөкөй адаптацияланган текстти окууга жана аны которууга (мындай форма өзгөчө экзаменде колдонулат) алып барып такайт. Байкоолор экзамендик билеттер бардык жерде эле түзүлө бербесин, эгер алар болгон күнү да комплекстүү эместигин, жана экзамен (зачет) өзү көп жагынан формалдуу мүнөзгө ээ болорун көрсөттү. Бул студенттер жогорку окуу жайды аяктаган соң ишке орношууда (анткени, иш берүүчүнүн англис тилиндеги тестирлөөсүнөн же маектешүүсүнөн өтө албайт) же окууну улантууда (мисалы, аспирантурада, англис тили боюнча кандидаттык экзамен тапшырууну болжойт, андагы талаптардын бири англис тилинде реферат жазуу жана чет элдик адабияттар менен иштөө болуп саналат), ошондой эле (көптөгөн илимий аймактар үчүн) жөнөтүлгөн материалдардын кол жазмаларына алардын грамматикалык жарамдуулугу жаатында катаал талаптары менен белгилүү болгон чет элдик илимий басылмаларда диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжаларын жарыялоодо кыйынчылыктарды баштан кечиришине алып келет. Эрксизден суроо туулат: мындай студенттерге кандай жол менен жардам кылууга болот? Жогоруда баяндалган себептерден улам алар жогорку окуу жайында окуп

жатып эле оорчулуктарга туш болушары жашыруун эмес (болочокто кесиптик карьерасын куруу жөнүндө айтпай койсок да болот). Жооп ачык-айкын: англис тилин кошумча, б.а. жогорку окуу жайынан сырткары үйрөнүү зарыл. Кандайча жана кантип? Мында бардыгы конкреттүү студенттин билүү деңгээлинен көз каранды болот: же «нөлдөн» индивидуалдуу окуп баштап, же тилге тайпалык үйрөтүү турмушка ашырылуучу студенттер үчүн англис тили курсуна катышып, мектепте окуган жылдарда алынган лексикалык-грамматикалык компетенция кайра түзүлөт же жаңыланат (бирок кыйла тереңдетилген деңгээлде, түрдүү стилдердеги заманбап лексикалык каражаттарды, синтаксистик жана фразеологиялык конструкцияларды ж.б. сыпаттоо менен), текст менен иштөө, көргөндү, укканды же окулганды түшүнүү жана талкуулоо, англис тилинде кат жазышууну жүргүзүү жана ар түрдүү мазмунда маектешүү билгичтиги калыптанат. Студенттер үчүн англис тили курсу индивидуалдуу да боло алат, студенттин үйүндө же окуу борборунда барып окуу сабактарын уюштуруу жолу менен. Тайпага катталууда, окутуучуну, окутуу каражаттары менен усулдарын, дидактикалык материалдарды тандоодо сөзсүз кириш тестирлөөсү өткөрүлөт, ал катталуу учурундагы студенттин англис тилин билүү деңгээлин аныктайт, анын кесиптик адистешүүсү жана алынган тилдик көндүмдөр менен билгичтиктерди пайдалануу жаатындагы жекече пландары талданат. Башка тайпалар менен иштөөдөгүдөй эле, студенттер үчүн англис тили курстары тилди билүү деңгээлинен чыгып даярдоону камсыздайт (мисалы, Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate же Upper-Intermediate), ошондой эле сөзсүз билимдин турмуш менен байланышы, удаалаштык, кошумчалык, дисциплиналар аралык интеграция, социомаданий жана кесиптик багытталгандык, топтук бирге аракеттенүүнүн вариативдүүлүгү принциптерин эске алат. Мындай курстардагы сабактар ата мекендик да, чет элдик да (тилдин ээлери) педагогдор тарабынан турмушка ашырыла алат. Ырас, усулдук изилдөөлөр баштапкы деңгээлде кийинкилери менен иштөө тилдик тоскоолдун жаралуу мүмкүндүгүнөн жана буга ылайык, окуу процессинин баалуулугунун төмөндөөсүнөн улам анча кааланбай турганын көрсөтөт. Азыркы тапта

студенттерге даректелген жана тилдик компетенциядан деңгээлди жогорулатууга, ошондой эле эгер студент сабактар башталган учурда тилди билбесе, тилди билүүнүн баштапкы деңгээлин калыптандырууга багытталган англис тили боюнча атайын окуу куралдары иштелип чыккан. Мында кыска мөөнөттөрдө зарыл тилдик көндүмдөр менен билгичтиктерди өнүктүрүүгө түрткү болуучу абдан натыйжалуу экспресс-технологиялар бардыгын белгилей кетели. Ушундай окуу куралдарынын мазмуну тууралуу айтып жатып, алар маданияттык жана социалдык жактан таанып-билүүчүлүк, баалуу экенин, студенттерди англис тили таралган өлкөлөрдүн жашоо-турмушу менен, ошондой эле алардын болочок кесиби жана анын өкүлдөрүнүн башка мамлекеттердеги иши менен тааныштырарын белгилеген жөндүү.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде компетенттүү жана атаандаштыкка жөндөмдүү адистерди даярдоо максатында 2001-жылы «Компьютердик жана тилдик технологиялар» деген аталышта Лингвистика жана жаңы маалыматтык технологиялар кафедрасы уюштурулган. Кафедранын негизги ишмердүүлүгү катары университеттин окуу процессине жаңы маалыматтык технологиялар жана чет тилдерин үйрөтүү кирген. 2003-жылы «Компьютердик жана тилдик технологиялар» кафедрасы «Лингвистика жана жаңы маалыматтык технологиялар» кафедрасы деп аталган. Ал эми 2012-жылы «Котормонун маданий аралык байланыштары жана автоматташтырылган системалары» кафедрасы деп аты өзгөртүлгөн. Кафедра 2001-жылдан баштап 520502 Лингвистика жана жаңы маалыматтык технологиялар багыты, 520502.01 Теориялык жана колдонмо лингвистика адистиги боюнча студенттерди кабыл алат, бүтүрүүчүнүн квалификациялык даражасы «лингвист». Профессордук-окутуучулук курамдын кесиптик чеберчилигин жана илимий дараметин жогорулатуу жана тажрыйба алмашуу максатында жыл сайын кафедрада усулдук семинарлар өткөрүлөт, жогорку окуу жайлар аралык, эл аралык конференциялар өткөрүлөт. 2006-жылдан тартып жыл сайын «Мамлекеттик, расмий жана чет тилдерин маалыматтык технологияларды колдонуу менен

изилдөө жана окутуу» деген аталыштагы илимий конференция өткөрүлөт, конференциянын катышуучуларынын илимий макалалары Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин «Жарчысында» жарыяланат. Студенттердин тилдик көндүмдөрүн жакшыртуу жана өркүндөтүү максатында ар жыл сайын окутууга чет элдик адистер – АКШдан, Австралиядан, Канададан ж.б. жактардан тилдин ээлери тартылат. Институтта «Лингвистика жана жаңы маалыматтык технологиялар» кафедрасында чет тилдерин окутууда башкысы кесиптик багытталгандык, студент менен окутуучунун активдүү бирге аракеттенүүсү болуп саналат. Институттун бүтүрүүчүлөрү эки-үч чет тилдерин жана аларды окутуунун заманбап методикасын билишет, кеңири профилдеги (оозеки жана жазуу котормосу) котормочуларга айланышат. Азыркы учурда тилдердин толук номенклатурасын англис, немец, француз жана кытай тилдери түзүшөт. Сабактар чакан топтордо, заманбап талаптар боюнча жабдылган аудио- жана видеоаудиторияларда, ошондой эле программалары жана Интернетке чыгуусу кеңири тандоого ээ компьютердик класстарда өтөт. Wi-Fi зоналары да бар. Институтта чет тилдердеги окуу-усулдук жана маалыматтамалык материалдардын, көркөм адабияттардын чоң фонду түзүлгөн, кеңири видеотека жана электрондук китепкана бар. Жаңы маалыматтык технологиялар институту эл аралык кызматташтыкты тынымсыз турмушка ашырат, ал азыркы тапта бир канча багыттар боюнча өнүгүүдө. Институт Улуу Британиянын, Германиянын, АКШнын, Франциянын, Словакиянын, Кытайдын, Индиянын, Россиянын жана Казакстандын университеттери менен кызматташат. Институтта бир канча борборлор иштейт: Индия борбору, Чыгыш тилдери жана маданияттары борбору, Кыргыз-Герман борбору. Жогору квалификациялуу профессордук-окутуучулук курам, чакан топтордогу заманбап методикалар боюнча сабактар, лингвистикалык илимдин заманбап талаптары боюнча жабдылган аудио-видеоаудиториялар, программалары жана Интернетке чыгуусу кеңири тандалуучу компьютердик класстар, Wi-Fi зона, чет тилдердеги китептери арбын китепкана студенттерге компетенттүү жана атаандаштыкка жөндөмдүү

адистерден болууга жардамдашат. «Лингвист» профили лингвистикалык билим алууга багытталган, ал мезгилдин талаптарына ылайык бир тилди гана үйрөнбөстөн, бир нече тилдер менен адабияттарды, ошондой эле тилдерди өз алдынча үйрөнүүгө жөндөмдүү «лингвисти» даярдоонун негизи болуп саналат. Окуу планы эки чет тилине жана бакалавр даражасын алган соң ар түрдүү максаттар үчүн жана ар башка шарттарда окутуунун ар түрдүү усулдары менен байланышкан бир катар дисциплиналарга үйрөтүүнү караштырат. Лингвисти даярдоо системасы чет элдик университеттердеги ушул өндүү даярдоо системаларына окшош, бул бүтүрүүчүлөрдүн терең билим алуусун, ошондой эле бийик атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыздайт алат. Лингвистиканын бакалавры алынган пайдубалдуу жана атайын даярдыгына ылайык аныкталган тартипте кесиптик ишмердүүлүктү турмушка ашыра алат. Лингвистиканын бакалаврынын кесиптик ишмердүүлүгүнүн объектиси тилдер аралык коммуникациянын каражаты катары чет тилдери, оозеки жана жазуу жүзүндөгү котормо, тил илиминин жалпы жана жеке теориясы болуп саналат. Бакалавр даражасын алган соң бүтүрүүчүлөр 520500 – Лингвистика; 520517 – Котормо теориясы маданият аралык, тилдер аралык байланыш багыттары боюнча магистратурада билим алуусун уланта алышат. Окутуу формалары: күндүзгү; окутуунун ченемдик мөөнөтү 2 жыл. Академиялык даража – лингвистиканын магистри, бул жаңы маалыматтык технологиялар институтунда 2010-жылдан бери иштөөдө. «Лингвистика» профилинин алкагында билим алуу бүтүрүүчүлөрдү Кыргызстанда гана эмес, чет өлкөлөрдө да атаандаштыкка жөндөмдүү кылат, ошондой эле алар төмөнкүдөй мүмкүндүктөрдү алышат: оозеки жана жазуу жүзүндөгү котормонун көп аймактарына адистешкен кеңири профилдеги котормочу болуп ийгиликтүү иштөөгө; биздин өлкөдө жана чет өлкөлөрдө билим алууну ийгиликтүү улантууга; зарылдыгына жараша көптөгөн тилдерди үйрөнүүгө жөндөмдүү тилдин изилдөөчүлөрү, компетенттүү адистер болууга; чет өлкөлүк өнөктөр менен байланыштары бар ар түрдүү мамлекеттик жана жеке менчик

мекемелерде ийгиликтүү иштөөгө; биргелешкен ишканаларда жана чет элдик компанияларда ийгиликтүү иштөөгө.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын алдыңкы техникалык жогорку окуу жайлардын болочок инженерлерди башка тилдүү даярдоонун өзгөчөлүктөрүн талдоо окуу процессинде окутуунун салттуу да, инновациялык да ар түрдүү усулдары, формалары, технологиялары ишке ашырыларын, бирок азырынча бейформалдуу жана информалдуу башка тилдүү билим берүү дарамети жетишсиз натыйжалуу колдонулуп жатканын көрсөтөт. Биринчи курстун студенттеринин коммуникациялык жөндөмдөрү атайын тестти тапшыруу менен аныкталды. 1.2. - таблицада келтирилген тесттин жыйынтыгы Кыргыз Республикасынын окуу жайларында окуган студенттердин коммуникациялык жөндөмдүүлүктөрү төмөн деңгээлде экендигин далилдейт.

1.2. – таблица. –Студенттердин коммуникациялык жөндөмдүүлүктөрү

Окуу жайы	Жыл дар	Жалпы саны	Студенттердин коммуникациялык жөндөмдүүлүктөрү пайыз менен				
			Абдан төмөн	Төмөн	Орто	Жогору	Эң жогору
КМКТ АУ	2008	147	7	22	52	16	-
	2009	203	9	21	45	18	2
	2010	167	8	19	50	19	4
баары		517	8	21	50	18	3
ЭИТУ	2008	30	7	23	56	10	-
	2009	23	5	18	44	29	3
	2010	33	8	14	51	24	3
баары		86	7	18	51	21	3
НМУ	2008	55	6	21	58	10	-
	2009	52	4	17	46	25	3
	2010	66	5	28	42	19	2
баары		173	5	21	54	18	2
КӨУ	2008	78	4	20	57	15	-
	2009	82	7	28	46	11	2
	2010	74	6	23	49	15	2
баары		234	6	24	50	13	2
жалпы		1 010	7	21	52	18	2

Себеби, тестке катышкан студенттин арасында коммуникациялык деңгээли жогору жана эң жогору болгон студенттердин үлүшү 2% айлансында болду. Жогорку окуу жайларында билим алып жатышкан студенттердин коммуникациялык жөндөмү орто болгондору жарымын, тактап айтканда 50% түзөт. Жогорку окуу жайында билим сапатынын төмөн болуп жатканынын себептеринин бири студенттердин коммуникациялык жөндөмдөрүнүн деңгээлдери орто жана төмөн болуп жаткандыгы менен түшүндүрүлөт. Диссертациялык изилдөөдө Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетин, Эл аралык инновациялык технологиялар, С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин жана Кыргыз-Өзбек университетинин биринчи курстарында техникалык багыттарда окуган студенттеринин арасында тест 2008-2010 окуу жылдарында жүргүзүлдү. Коммуникациялык жөндөмдү аныктоо тестти тиркемеде берилди (*1 - тиркеме*).

Көрсөтүлгөн ар бир окуу жайынын чет тилдер кафедрасынын окутуучулардын арасында «Англис тилинин» окутулушу, ар дисциплинанын орду жана окутуу технологиялар боюнча ананимдүү анкета жүргүзүлдү. Анкетага көрсөтүлгөн окуу жайларынын техникалык адистиктерге «Англис тили» дисциплинасын окуткан окутуучар катышты. Алсак, Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин 19 окутуучусу, Эл аралык инновациялык технологиялар университетинин 3 окутуучусу, С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин 5 окутуучусу жана Кыргыз-Өзбек университетинин 4 окутуучусу, жалпысынан 31 окутуучу катышты. Катышкан окутуучуларга «Англис тили» келечектеги инженерлерге окутуунун илимий маселелери боюнча 12 суроодон турган анкета сунушталды. Анкетанын түзүлүшү экинчи тиркеме берилди. Анкетанын биринчи суроосу: «Англис тили жана келечектеги инженерлердин кесиптик компетенттүүлүгүн байланышы кандай?» деген суроону камтыган. Катышуучулардын 62%ы англис тилин келечектеги инженерлерге чет тилиндеги маалыматка ээ болуунун каражатты деп эсептейт. Ал эми, окутуучулардын 12%ы чет тили кесиптик компетенттүүлүккө түздөн-

түз таасир тийгизет деп эсептешет. Ошол эле учурда анкетага катышкан окутуучулардын 7%ы англис тили кесиптик компетенттүүлүккө кыйыр гана таасир этет деп эсептешет. Окутуучулардын калган бөлүгү, т.а. 19% окутуучулар жооп бере алышкан жок. Анкетанын экинчи суроосу билим берүүнүн концептуалдуу маселесине, билим берүүнүн компетенттүүлүк мамилесине байланышкан. Тилекке каршы, анкетага катышкан окутуучулардын 57%ы билим берүүнүн компетенттүү мамилеге так аныктама бере алышкан эмес. Анкетага катышкан окутуучулардын 13%ы компетенттүүлүккө негизделген мамиленин өзгөчөлүктөрүн көрсөтүшкөн. Ошол эле мезгилде, окутуучулардын 11%ы компетенттүүлүк мамиленин аныктамасын инсандын келечектеги боло турган компетенттүүлүк мүнөздөмөлөр менен байланыштырып жооп түзүшкөн. Анкетага катышкан окутуучулардын 19%ы жооп берүүдө кыйынчылыкка кездешкенин көрсөтүшкөн. Коммуникация процесси маалыматты топтоону, аларды сактоону, кабыл алууну жана берүүнү өзүнө камтыйт. Анкетага катышкан окутуучулардын дээрлик көпчүлүгү, т.а. 71%ы коммуникациялык процессти бир жактуу аныктамасы беришкен. Коммуникациялык процесстин түзүлүштөрү толук берүү менен окутуучулардын 18%ы кесиптик даярдык деңгэлдеринин жогорку абалда экендигин далилдешкен. Мындан тышкары, окутуучулардын 11%ы жоопту көрсөтө алышкан жок. Анкетанын кийинки маселеси башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн аныктамасы боюнча ачык суроо коюлган. Натыйжада окутуучулардын көпчүлүк бөлүгү, 69%ы так аныктама бере алышкан жок. Окутуучулардын 18%ы коммуникациялык компетенттүүлүктү коммуникациялык процесс боюнча когнитивдик билимге ээ болуу жана коммуникация процессин натыйжалуу жүргүзүүнү мүнөздөгөн инсандын ички касиети катары белгилешкен, бирок, окутуучулардын 13%ы жооп түзүүдө кыйынчылыктарга дуушар болушкан. Болочок инженерлерге чет тилин окутуунун эң негизги маселердин бири – башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу болуп саналат, ошондуктан, чет тили боюнча адис окутуучулар сөзсүз түрдө башка тилдүү кесиптик

компетенттүүлүктү жогорку деңгээлде түшүнүүсү зарыл, бирок, окутуучулардын 52%ы башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүккө так аныктама бере алышкан эмес. Мындан тышкары, окуучулардын 13%ы бул аныктама боюнча кыйынчылыкка ээ болушкан. Окутуучулардын 35%ы гана башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү терең түшүнөт. Адатта, чет тилин окутууда ар түрдүү формаларды тандашат, бирок, анкетага катышкан окутуучулар көбүнесе – 47%ы традициялуу формаларды көрсөтүшкөн. Чет тилди окутуудагы формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу формаларды айкалыштыруу зарылчылыгын 43% окуучулар көрсөтүшкөн. Тилекке каршы, окутуучулардын 10%ы коюлган суроого жооп таба алышкан эмес. Чет тилин окутуудагы формадуу билим берүүнүн формаларын түшүндүрүү окутуучуларга кыйынчылыкты түзгөн жок. Алардын 82%ы формалдуу билим берүүнүн түрлөрү катары семинар, практикалык иш, аудиториядан тышкары уюштуруу формаларын көрсөтүшкөн. Азыркы мезгилде чет тилин окутууда окутуунун бейформалдуу формасы аныкталган жыйынтыкты берүүдө, бирок, анкетага катышкан окутуучулардын 49%ы бейформалдуу формада окутуу процессин жүргүзүшпөсү айкындалды. Ошол эле учурда, бүгүнкү күндө окутуучулардын 38%ы бейформалдуу форманы ийгиликтүү уюштура алышкандыгын көрсөтүштү. Ал эми, окутуучулардын 13%ы бөлүгү бул маселе боюнча өз пикирлерин ачык көрсөтүшкөн жок. Чет тилин окутууда эң негизги формалардын бири информалдуу түрдө жүргүзүү, т.а. мүмкүн болушунча ар бир студенттин өз алдынча билим траекториясын түзүү болуп саналат. Эгерде, окутуучу чыгармачылык менен ар бир студенттин өздүк мотивин негизинде, ар бирине жондөмүнө жараша көнүгүүлөр аткарылса, анда окуу процессинин натыйжасы сөзсүз түрдө жогору болот. Ошол эле учурда, окутуучулардын 42% бүгүнкү мезгилге чейин информалдуу форманы колдонушпаганы аныкталды. Алардын 49%ы ар бир студентке индивидуалдуу көнүгүүлөрдү бере тургандыгы белгиленди. Тилекке каршы, окутуучулардын 9%ы бул маселеге кызыгуусу төмөн экендиги аныкталды.

Республиканын окуу жайларында чет тилин окутуу өзгөчө аудиторияда өтөөрү баарыбызга белгилүү, т.а. англис тилин окутууда кыргыз, орус жана англис тилдери жарыш түрдө орун алат. Бул жагдай, чет тилдерин окутуунун өзгөчө маселесин, көп тилдүүлүк маселесин пайда кылат. Диссертациялык изилдөөнүн алкагында келечектеги инженерлерге англис тилин окутууда негизги каражат сөздүк үч тилдүү вариантта даярдалып, басылып чыгарылган. Ошол эле мезгилде, окутуучулардын көпчүлүгү көп тилдүүлүк маселесине көңүл коюшпаганды аныкталды. Алсак, окутуучулардын дээрлик көпчүлүгүн кесиптик даярдыгында көп тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүк жетиштүү деңгээлде эмес экендиги белгиленди, анткени анкетага катышкан окутуучулардын 64%ы англис тилин окутуу эки тилде гана өтөөрүн белгилешти, бирок, окутуучулар көп тилдүү компетенттүүлүктү калыптандыруучун атайын тренингдер уюштуруунун зарылчылыгы белгиленди, т.а. көп тилдүү окутууну уштурууну абдан зарыл деп эсептешкен окутуучулар 53%ды түздү. Ошол эле мезгилде, көп тилдүүлүк 38% окутуучуларга эч кандай маселе түзпөгөндүгү белгиленди. Тилекке каршы, 9% окутуучулар көп тилдүүлүк боюнча пикирлерин ачык билдире алышкан жок.

Башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруунун негизги ыкмаларынын бири – студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүн уюштурууда окуу мазмунун «жөн гана» көркөм адабияттардан албастан, тескерисинче кесиптик мамилени пайда кылуу керек, т.а. келечектеги механик инженер өз алдынча ишмердүүлүктө кесиптик аймакта иш алып барышы зарыл. Эгерде, студент англис тилинин этиштеринин чактары боюнча өз алдынча ишмердүүлүккө тапшырма алса, анда анын мазмунун сөзсүз түрдө кесиптик жагдайда болушу керек. Тапшырманы аткарууда мисалы, автомашинанын кыймылдаткычын схемаларын, алардын иштөө механизмдерин англис тилинде жазуу менен аткарыш керек, бирок, анкетанын жыйынтыгы көрсөткөндөй бардык эле окутуучулар бул маселеге туура мамиле түзбөгөндүгү аныкталды, себеби анкетага катышкан мугалимдердин 69%ы окуу мазмунун адабияттардан, маалымат каражаттардан алаарын көрсөтүштү. Окутуучулардын бир аз бөлүгү

гана, т.а. 17%ы кесиптик багыттагы иштөөнү уюштурушат. Баса көрсөтүүчү факт, окутуучулардын 14%ын бул маселе кызыктырбайт.

Азыркы мезгилде чет тилин окутууда студенттердин лексикалык базасын түзүүгө багытталган технологиялар кеңири колдонулат дагы, анын жыйынтыгы натыйжаны түзө албайт. Тескерисинче, англис тилин окутууда студенттер оозеки сүйлөөнү кабыл алууга жана таза, катасыз жазуу ишмердүүлүгүнө ээ болушу керек. Демек, англис тилин окутууда сөзсүз түрдө тренинг, түздөн-түз практикалык байланыштарга катышуу, чет тилдик «чөйрөгө сүңгүп» кирүү жана башка технологиялар кеңири пайдаланышы керек. Тилекке каршы, анкетага катышкан окутуучулардын 68%ы китептик, традициалдуу окуу технологиясын колдоноорун билдиришкен. Баса көрсөтүүчү факт, окутуучулардын 12%ы «On-line» режиминде вебинарларды жүргүзүү менен окутуу процессин уюштура ала тургандыгын көрсөтүшкөн, 20%ы жаңы технологияларды өздөштүрүүгө аракет жасабаганды белгиленди.

Демек, республикабыздагы төрт окуу жайынын студенттеринин арасында жүргүзүлгөн тестирлөө жана ал окуу жайлардын окутуучулардын арасында уюштурулган анкетанын жыйынтыгы башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу үчүн атайын изилдөөнүн актуалдуугун жана анын маанилүүлүгүн далилдейт.

БИРИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ

Кыргызстандагы компетенттүүлүк мамиле – бул негизги өзгөчөлүк жогорку кесиптик билим берүүнүн тармактык багытталгандыгы, билим берүү процессине практикалардын кошулгандыгы, билим берүүнү илимдин негизинде куруу болуп саналган ата мекендик маданий-билим берүүчүлүк салттын нугунда жаралган инновация болот. Бүтүрүүчүнүн кесиптик компетенттүүлүгү жогорку окуу жайынын ишмердүүлүгүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн аныктоочу негизги натыйжа болуп саналат. Акыркы он жылдыкта компетенттүүлүк мамиленин актуалдашуусу факторлордун бүтүндөй бир катары менен шартталган. Индустриалдык коомдон постиндустриалдык коомго өтүү курчап турган чөйрөнүн аныкталбагандык деңгээлинин жогорулоосу, процесстердин өтүүсүнүн динамизминин өсүүсү, маалыматтык агымдын көп эсе арбуусу менен коштолгон. Коомдо базар механизмдери активдүү иштей баштады, ролдук мобилдүүлүк өстү, жаңы кесиптер пайда болду, мурдагы кесиптердин демаркациясы жүрдү, анткени аларга талаптар өзгөрдү, алар интеграциялуу, азыраак адистешкен болуп калышты. Ушул өзгөрүүлөрдүн баары аныкталбагандык шартында жашай билген инсанды, чыгармачыл, жоопкерчиликти, стресске туруктуу, жашоо ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү түрлөрүндө конструктивдүү жана компетенттүү аракеттерди жасоого жөндөмдүү инсанды калыптандыруу зарылдыгын жаратат.

Компетенттүүлүк мамиленин ичинде эки базалык түшүнүк: компетенция жана компетенттүүлүк бөлүнүп турат. Дефинициялык талдоо «компетенция» термини «компетенттүүлүктөн» чыккан туунду түшүнүк экенин, жана адамдын билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн колдонуу аймагын туюнтарын көрсөтөт. Компетенция менен компетенттүүлүктүн айырмасы компетенция кайсы бир адамдын макамын аныктоочу институционалдык түшүнүк экенинде, компетенттүүлүк болсо өз кезегинде функционалдуу түшүнүк экенинде жатат.

Кесиптик компетенттүүлүктү адистин инсанынын интегралдык мүнөздөмөсү катары элестетүүгө болот, ал илимий-теориялык билимдер системасын, анын ичинде конкреттүү адистик боюнча атайын билимдерди, кесиптик билгичтиктер менен көндүмдөрдү, тажрыйбаны, компетенттүү болууга туруктуу керектөөнүн болушун, өз профилиндеги кесиптик компетенттүүлүккө кызыгууну камтыйт.

Азыркы инженердин ишмердүүлүгү жаралуучу өндүрүштүк милдеттерди чечүүдө жатат да, адистердин аракеттери менен бирге аракеттенүүлөрүнөн турат. Анын бөтөнчөлүгү, бир жагынан, ал дисциплиналык-практикалык болгонунда (аны ал иш алып барган табияттын заттарынын касиеттерин билүү түзөт), башка жагынанал социалдык мүнөзгө ээ экенинде (коомдогу өндүрүштүк мамилелердин өнүгүүсү жана ошол мамилелердин инсан тарабынан субъективдүү чагылтылуусу менен шартталган) жатат. Бул ишмердүүлүктүн натыйжалуулугу менен натыйжалуугу кесиптик компетенттүүлүктүн калыптангандык деңгээлинен тикелей көз каранды.

Инженердин кесиптик компетенттүүлүгү – инсандын интеграциялык (системалуу) касиети, ал анын билимдердин психологиялык-педагогикалык жана дисциплиналык аймактарындагы терең маалыматтуулугун, кесиптик билгичтиктери менен көндүмдөрүн, иштеги келечектүүлүккө (прогностикалуулукка) максатталган, динамикалык баюуга ачык, өзүнө ишенимдүү жана кесиптик ишмердүүлүктө маанилүү натыйжалар менен сапаттарга жетишүүгө жөндөмдүү адистин инсандык тажрыйбасы менен билимдүүлүгүн мүнөздөйт.

Кесиптик компетенттүүлүктүн түзүмү өзүнө төмөнкү категориялардын жыйындысын камтыйт: мотивацияларды, билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү, кесиптик маданиятты. Бул сапаттарды калыптандыруу кесиптик компетенцияларды түптөөгө көмөктөшөт.

Биздин өлкөдө эмгек рыногунун калыптануусу менен шартталган азыркы шарттарда биринчи планга кесиптик мобилдүүлүк проблемасы да чыгат, ошондуктан техникалык жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүсү өндүрүштүк

объектилерди иштеп чыгуу, өндүрүү, изилдөө жана эксплуатациялоо боюнча инженердик функцияларды турмушка ашыруу үчүн зарыл билимдерге гана эмес, олуттуу коммуникациялык көндүмдөргө, чет тилин билүүгө да ээ адис. Ушуга байланыштуу бүгүн окуу дисциплинасы катары чет тилинин функцияларын кеңейтүү жүрүүдө. Экинчи пландагы дисциплинадан ал кыйла талап кылынган окуу дисциплиналары менен бир катарга турууда. Чет өлкөлөр менен байланыштарын кеңейтип жаткан Кыргызстанга баарлашуу каражаты катары чет тилин билген адистер талап кылынат. Бул болсо, өз кезегинде, чет тилин жогорку окуу жайларда окутуунун максаттарын өзгөртүүгө жана тактоого таасир этет, ошондуктан инженердик профилдеги болочок адистерди даярдоодо маанилүү орун чет тили аймагындагы компетенттүүлүктү калыптандырууга бөлүнөт.

Болочок инженерлерди чет тилине үйрөтүүнүн максаттарынын бири коммуникациялык максат болуп саналат, бул студентти башка тилдүү жамааттын алкагында маалымат (оозеки жана жазуу жүзүндө) алмашууга тартууну, окуп жатканда ага берилген коммуникациялык ролдордо (коммуникациялык ишмердүүлүктүн түрлөрүндө) чыгып, белгилүү бир аймактарда жана тилдик формаларда маалымат алмашууга катышууга мүмкүндүк берүүчү психофизиологиялык механизмди – коммуникаторду түзүүнү болжойт, б.а. кеп болочок инженерлерде чет тили аймагындагы коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу жөнүндө жүрүүдө.

«Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүк» термини боюнча илимий изилөөлөрдүн анализинде бул категорияна төмөндөгүдөй аныктама бердик: «Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүк –бул инсандын интегралдуу касиети болуп саналат жана ал инсандын башка тилде эң жогорку деңгээлде коммуникациялык ишмердүүлүктү жүргүзүүнү мүнөздөйт, т.а. башка тилде өзүн эркин түшүндүрө алуу жана башка тилдеги маалыматтарды ар тараптан кабыл алуу жөндөмү жана шыгы».

БТККнын түзүмү лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык компетенцияларды камтый алат.

Биринчи лингвистикалык топко биз оозеки жана жазуу жүзүндөгү башка тилдүү кепке ээ болууну аныктоочу негизги компетенцияларды киргизебиз. Эгерде, тилдик компетенция тил жөнүндө билимдердин, тилдик элементтерди туура таануу жана колдонуу билгичтикеринин жыйындысы катары көрүнсө, анда кептик компетенция баарлашуу милдеттерине ылайык жүрүм-турум, баарлашуу куруу үчүн тилдик каражаттарды, алардын кызмат өтөө мыйзам ченемдүүлүктөрүн колдонуу аркылуу аракетке келген тилдик система катары бериле алат.

Экинчи коммуникациялык топкесиптик-коммуникациялык компетенциянын өзү менен берилген, ал тилдик жана кептик каражаттарды баарлашуунун милдеттерине колдонмолуу адекваттуу пайдалануу жөндөмдүүлүгү катары чыгат, ошондой эле баарлашуунун кесиптик кырдаалдарын эске алуу менен кептик жүрүм-турумду куруу билгичтигине жана инженердик-техникалык аймакта башка тилдүү коммуникациялык ишмердүүлүктү турмушка ашыруу билгичтигине негизделет. Жана болочок инженердин үйрөнүлүп жаткан чет тилинин маданияты жөнүндө билимдердин белгилүү бир жыйындысына ээ болуусун болжогон техникалык профилдеги адистердин маданият аралык компетенциясы менен берилет, ал аркылуу илим сыйымдуу техникалык аймактагы маданий бирге аракеттенүү, ошондой эле башка тилдүү инженердик баарлашуу процессинде маданият аралык айырмаларды жеңүү билгичтиги ишке ашырылат.

Компетенциялардын үчүнчү прагматикалык тобу инженердин маалыматтык-технологиялык жана өз алдынча билим алуучулук компетенциялары менен берилген, алар өз ара көз карандылыкта болушуп, окшош максаттарды көздөшөт.

Маалыматтык-технологиялык компетенция ар түрдүү булактардан керектүү башка тилдүү кесиптик маанилүү маалыматты издөө, сууруп алуу, аны бир белгилик системадан башкасына которуу, аны баалоо жана ошол маалыматтын мазмунун коюлган максатка адекваттуу (кыска, толук, тандама) берүү, ошондой эле коммуникациялык-таанымдык инженердик ишмердүүлүк

процессинде эл аралык маалыматтык тармактын ресурстарын жемиштүү колдонуу билгичтиктеринде турмушка ашырылат.

Инженердин өз алдынча билим алуучулук компетенциясын өнүктүрүү техникалык жогорку окуу жайларда чет тилдерин үйрөтүүгө бөлүнгөн убакыттын көлөмүнүн аздыгы менен шартталган, ошондуктан инженердик аймактагы изденүүчүлүк жана чыгармачылык ишмердүүлүк процессинде билимдерди толуктоо жана жеткире окуп-үйрөнүү жөндөмдүүлүгү адистин өз кесиптик ишмердүүлүгүн өркүндөтүү максатында үзгүлтүксүз өз алдынча техникалык билим алуусунун маанилүү шарты болуп саналат.

Инженердин БТККны үч деңгээлде: төмөнкү, ортоңку, жогорку деңгээлдерде калыптандырылат. Азыркы этапта Кыргыз Республикасында бир канча жогорку окуу жайларда техникалык адистиктердеги студенттерди кесиптик даярдашат. Ар бир университет өздүк мазмунду жана текшерүү системасын иштеп чыгууга умтулат, анан да бул маселелерде бирдиктүү мамиле жоктугун белгилөө керек, анткени менен чет тилдерин билүүгө талаптар бирдиктүү, бул Мамлекеттик билим берүү стандартында да чагылтылган. Алардын негизгиси башка тилдүү чөйрөдө кесиптик жана тиричиликтик баарлашууга жетиштүү БТККнын болушу саналат. Кыргызстандын алдыңкы техникалык жогорку окуу жайлардын болочок инженерлерди башка тилдүү даярдоону талдоо окуу процессинде окутуунун салттуу дагы, инновациялык дагы ар түрдүү усулдары, формалары, технологиялары ишке ашырыларын, бирок азырынча бейформалдуу жана информалдуу башка тилдүү билим берүүнүн дарамети майнапсыз колдонуларын көрсөттү.

II ГЛАВА

БОЛОЧОК ИНЖЕНЕРЛЕРДИН БАШКА ТИЛДҮҮ КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК СИСТЕМАСЫ

2.1. Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасы

Педагогикалык технологиянын концепциялуулугу ар бир педагогикалык технологияда билим берүүчүлүк максаттарга жетишүүнүн философиялык, психологиялык, дидактикалык жана социалдык-педагогикалык негизделишин камтуучу белгилүү бир илимий концепцияга таяныч болууга тийиштигин болжойт. Биз жогоруда белгилеп өткөндөй, азыркы инженерлердин кесиптик ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун арттыруунун мыйзам ченемдүү жолдорунун бири аларда кесиптик даярдоо БТККны калыптандыруу болуп саналат. Ушул актуалдуу проблеманы чечүү үчүн, биздин оюбузча, төмөнкүлөр чечилиши зарыл:

1. Инженердик ишмердүүлүктү теориялык талдоонун негизинде болочок инженердин БТККнын категориясынын илимий өңүттөн анализдөө менен ага аныктамасына толуктоо жана тактоолорду киргизүү, анын өзгөчөлүктөрүн жана курамдык бөлүктөрүн белгилөө, ошону менен бирге техникалык окуу жайларда окуган студенттердин аталган компетенттүүлүктү ээ болуу абалын аныктоо.

2. Жогорку квалификациялуу инженерлерди даярдоонун чет элдик жана ата мекендик тажрыйбасын изилдөөнүн негизинде болочок инженерлердин БТККны калыптандыруу концепциясын негиздөө.

3. Болочок инженердин БТККны калыптандыруунун илимий-практикалык моделин иштеп чыгуу.

4. Болочок инженердин БТККны калыптандыруунун илимий-усулдук жолдорун иштеп чыгуу.

5. Болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун илимий-педагогикалык системасын иштеп чыгуу жана анын натыйжалуулук критерийлерин аныктоо.

6. Педагогикалык экспериментти жүргүзүү менен болочоктогу инженерлердин БТККны калыптандыруу концепциясынын натыйжалуулугун далилдөө.

Азыркы инженерлердин кесиптик ишмердүүлүгүнүн бөтөнчөлүгүн, алардын кесиптик компетенттүүлүгүнө талаптарды, аларга башка тилдүү билим берүүнүн чет өлкөлүк жана ата мекендик тажрыйбасын талдоонун негизинде биз изилдөөнүн жалпы концепциясын аныктадык.

1. Болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун максатка багытталган процессин камсыздоочу шарттарды түзүү үчүн педагогикалык системаны долбоорлоо чечилип жаткан проблеманын өзгөчөлүгүнө жооп берүүчү философиялык, жалпы – жана жеке илимий мамилелердин жыйындысынын негизинде жүргүзүлүүгө тийиш. Мындайларга, биздин пикирибизде, төмөнкүлөрдү киргизүү туура болот:

– инсандык-ишмердүүлүктүк мамиле, ал окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу жана ойду калыптандыруу менен түзүү процессин башкаруу усулдарын тандоо мыйзам ченемдүүлүктөрүн башка тилдүү социумда иштелип чыккан каражаттар жана ыктар менен ачат, мунун натыйжасында кептик ишмердүүлүктү максатка багытталган турмушка ашыруу жана аны кептик баарлашуу шартындагы багытталуунун натыйжаларына жараша өзү текшерүү субъектилик билгичтиктери калыптанат, же, б.а., студенттин БТКК анын индивидуалдуу жөндөмдүүлүктөрүнүн негизинде түптөлөт;

– системалуу мамиле, анын контекстинде окуу-тарбия процессинин бардык түзүүчүлөрүн бирдиктүү, оптималдуу аракеттенүүчү жана динамикалуу өнүгүүчү педагогикалык системага уюштурууга болот, ал эми мазмунду ылгоо башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү бүтүндүктө жана айрым бөлүктөрдүн суммасына караганда чоң нерсе катары кароого болгудай турмушка ашырылат; ал студенттин кесиптик-инсандык өнүгүүсүн жана өзүн

өнүктүрүүсүн, анын субъектилик дараметинин бардык байлыгынын, өзүнө мамилесинин жана маданият аралык баарлашуунун башка катышуучуларына мамилесинин ачылышын камсыздайт;

– коммуникациялык - компетенттүүлүктүк мамиле, ал билим берүү системаларынын максаттарын түпкү натыйжалар боюнча калыптандыруунун теориялык негизи катары техникалык адистин өз ичине лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык компетенцияларды алган БТККнын түзүмүн аныктоону алууга жол берет;

– проблемалык-долбоорлук мамиле, техникалык жогорку окуу жайлардын студенттеринин БТККсын калыптандырууга жана өнүктүрүүгө карата, ал проблемалык жана долбоорлук мамилелерге негизделет да, башка тилдүү билим берүү процессин уюштуруунун негизи болуп кызмат өтөөчү окутуунун жетектөөчү, үстөмдүк кылуучу стратегиясын ишке ашыруу катары түшүнүлөт, анда студенттер башка тилдүү лингвистикалык, коммуникациялык жана кесиптик багытталган татаалдыгы ар түрдүү даражадагы проблемалык-долбоорлук тапшырмаларды аткаруу процессинде өз алдынча максатка багытталган, жемиштүү изденүүнү, билимдерди кайра иштетүү менен актуалдаштырууну жүргүзүшөт [7];

– маданияттык мамиле, ал жогорку техникалык билим берүү системасында адистердин БТККны калыптандыруу процессин маданияттардын диалогу катары курууну камсыздайт, анда студент эң башынан эле активдүү позицияны ээлейт жана тилдер аралык, маданият аралык, инсан аралык коммуникациянын субъектиси катары ачылат.

2. БТККнын калыптандыруунун педагогикалык системасы билимдин турмуш менен байланышы, удаалаштык, кошумчалык, дисциплиналар аралык интеграция, социомаданий жана кесиптик багытталгандык, топтук бирге аракеттенүүнүн вариативдүүлүгү принциптерине негизделүүгө тийиш.

3. БТККнын калыптандыруу формалдуу дагы, бейформалдуу дагы (тилдик программаларга катышуу, студенттик илимий конференцияларда чыгып сүйлөө, конкурстарга, викториналарга, олимпиадаларга катышуу) жана

информалдуу дагы (тилдик олимпиадаларга катышууга даярдануу, рефераттарды жазуу, студенттин күндөлүгү менен тилдик портфелди жүргүзүү ж.б.) башка тилдүү билим берүүнүн алкагында турмушка ашырылат;

4. БТККсын калыптандыруу процессинде студенттердин ролдук позицияларынын алмашуусу болуп өтөт:

окуп жаткан → өзү окуп жаткан → окутуп жаткан.

5. Үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн баалуулуктарын, жүрүм-турум ченемдерин, маданиятынын өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүүгө максатталган маданий-билим берүүчүлүк, тарбиялоочулук чөйрөнү түзүү аталган процесстин натыйжалуулугунун зарыл шарты болуп саналат.

6. БТККсын калыптандыруу процесси окутуу менен өз алдынча билим алуу ишмердүүлүгүнүн биримдиги катары бериле алат, аларда студент активдүү позицияны ээлейт да, өзүн маданият аралык, инсан аралык жана коммуникациялык ишмердүүлүктүн субъектиси катары ишке ашырат, жана ал үзгүлтүксүз мүнөзгө ээ болууга тийиш.

7. БТККны калыптандыруу процесси билим берүү этаптарынын төмөнкү удаалаштыгы: түшүнүктөрдөн – билимдерге, билимдерден – билгичтиктер менен көндүмдөргө жана андан ары – компетенттүүлүккө, сакталган шартта кыйла натыйжалуу болот.

8. БТККны калыптандыруу долбоорлук технологияларды колдонуу менен турмушка ашырылат.

Изилдөөдө Концепциянын жоболорунун кеңейтилген чечмеленишин бердик. Психологияда инсандык-ишмердүүлүктүк мамиленин негиздери орус изилдөөчүлөрү Л.С. Выготскийдин, А.Н. Леонтьевдин, С.Л. Рубинштейндин, Б.Г. Ананьевдин эмгектеринде негизделген, аларда инсан ишмердүүлүктүн субъектиси катары каралган, ал өзү башка адамдар менен ишмердүүлүктө жана баарлашууда түптөлүп, ошол ишмердүүлүк менен баарлашуунун мүнөзүн аныктайт.

Инсандык-ишмердүүлүктүк мамиле эң жалпы формада өз компоненттеринин жыйындысында (инсандык жана ишмердүүлүктүк)

студенттин максатка багытталган окуу ишмердүүлүгүн «анын жашоо ишмердүүлүгүнүн жалпы контекстинде – кызыкчылыктарынын, турмуштук пландарынын, баалуулуктук багытталууларынын багытталгандыгында, окутуунун инсандын чыгармачылык дараметин өнүктүрүү үчүн маанисин түшүнүүдө» уюштуруу менен башкарууну; бул процессти алардын конкреттүү окуу милдеттерин (таанымдык, изилдөөчүлүк, кайра түзүүчүлүк, долбоорлук ж.б.) коюу менен чечүүгө кайра багыттоону туюнтат, б.а.окутуу процессинде билим берүүнүн негизги милдети – билимдерди өздөштүрүү гана эмес, ошол өздөштүрүүнүн ыктары, инсандын таанымдык, чыгармачылык жана кесиптик жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, гармониялуу, адептик кынтыксыз, ички резервдерди активдештирүү аркылуу социалдык активдүү, кесиптик компетенттүү жана өз алдынча өнүгүүчү инсанды өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү коюлат жана чечилет.

Инсандык-ишмердүүлүктүк мамиленин негизги жоболору төмөнкүлөр болуп саналат: студенттин инсанынын борборлошкондугу; окуу процессинин ишмердүүлүктүк мүнөзү, анда студент ошол ишмердүүлүктүн субъектиси болот; окутуучу менен студенттин өз ара кызматташтыгынын субъектилик-субъекттүү мүнөзү; аң-сезимдүү өздөштүрүү процессинин окутуучу тарабынан башкарылуусу [6].

Окуу процессин уюштурууга системалуу мамиле адисти даярдоону анын компоненттик курамынын, анын элементтеринин ортосундагы байланыштар менен мамилелердин позициясынан система катары кароону болжойт, аны педагогикалык чындык катары жакшы түшүнүүгө жол берүүчү педагогикалык процесстин моделдерин курууну караштырат. Окутуунун системалуулугунун жана окутуунун теориясы менен практикасына системалуу мамиленин негизинде система түшүнүгү жатат, ал аны өзүнүн курулушунда жана кызмат өтөөсүндө белгилүү бир бүтүндүктү түзүүчү өз ара байланышкан компоненттердин көптүгү катары аныктайт. Окуу процессинин системасынын негизги компоненттери окутуунун мазмуну, окутуучулардын окуу жана илимий

ишмердүүлүгү, окутуунун каражаттары менен усулдары, студенттердин окуу иши болуп саналышат.

Студенттерди чет тилин үйрөтүүнүн жүрүшүндө башка тилдүү баарлашууга даярдоо процесси бүтүндүү динамикалык система катары берилет, аны уюштуруу инженердик профилдеги заманбап адисти даярдоонун максаттары жана милдеттери, окутуучунун (окутуу) жана студенттердин (окуу) ишмердүүлүктөрү, башка тилдүү даярдоонун мазмуну, ошондой эле окутуунун усулдары жана уюштуруучулук формалары менен аныкталат.

Коммуникациялык компетенттүүлүктүк мамилени колдонуу тилдин түрдүү денгээлдүү каражаттарынын арсеналын прагматикалык максаттарга жетишүү; өнөк менен кептик жана тексттик байланыш орнотуу; ошол социумда кабыл алынган баарлашуунун эрежелери менен конвенцияларын сактап, аны колдоо же үзүү үчүн пайдаланууга жол берет [215]. Биздин изилдөөнүн логикасында аталган мамиле – бул коммуникацияны маданият аралык жана кесиптик баарлашуу форматында турмушка ашыруу билгичтиктерин, компенсатордук билгичтиктерди, башка тилдүү маалыматты издөө, аны системалаштыруу жана андан ары иштетүү маалыматтык билгичтиктерин, ошондой эле «өз алдынча жеткире окуу» жана өзүн өркүндөтүү максатында өз алдынча иштөө билгичтиктерин өнүктүрүүгө багытталган БТККны калыптандыруу процессинин логикасын аныктаган жалпы жоболордун жыйындысы.

БТККны калыптандыруу коммуникациялык-компетенттүүлүктүк мамиленин логикасында студенттерде коммуникациялык жөндөмдүүлүктөрдү, таанымдык активдүүлүктү, мотивацияны, креативдүүлүктү жана башка тилде баарлашууга даярдыкты, лингвистикалык, гуманитардык - коммуникациялык жана социомаданий компетенцияларды, маанилик багытталууларды, конкреттүү өнүмдү алуу менен кайра түзүүчүлүк ишмердүүлүктүн тажрыйбасын жана ыктарын түптөөнү жана өнүктүрүүнү камсыздоочу процесс катары каралат. Ушунун аркасы менен башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүккө ээ инженер саналган компетенциялардын негизинде

кесиптикти кошо ар түрдүү бирге аракеттенүү кырдаалдарында жемиштүү бирге аракеттенүүгө жөндөмдүү болуп калат. В.Ф. Аитовдун пикиринде, окутууга карата проблемалык жана долбоорлук мамилелер, бир тамырга ээ болгондуктан, айрым бир жоболордун белгилүү бир жалпылыгы: окутуучу менен студенттин субъектилик-субъекттүү мамилелеринин уюштурулушу, окуу процессин уюштуруу ыктарынын айрым бир окшоштугу менен мүнөздөлөт, анда алар бөлөк жашай албайт [7]. Ушуга байланыштуу долбоорлук окутууну уюштурууда окутуучу проблемалуу кырдаалдарды түзүүсү, студенттердин алдына алар аткарып жатышканда жаңы билимдерди же аракеттерди ачууга тийиш болгондой практикалык же теориялык тапшырмаларды коюусу керек.

Проблемалык-долбоорлук мамиле тилдик даярдоого колдонмолуу чет тили боюнча практикалык сабактарда проблемалуу милдеттерди чечүүнүн жүрүшүндө окуп жаткандардын репродуктивдүү жана чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн оптималдуу айкалыштыруучу окутуу стратегиясы болот. Проблемалык мамиленин негизиндеги башка тилдүү баарлашуу проблемалуу мүнөздөгү кырдаалдардын негизинде башка тилдүү кептин тилдик материалдарын өздөштүрүүнү жана көндүмдөрү менен билгичтиктерине ээ болууну болжойт. Проблемалык окутуунун түйүндүү түшүнүгү көпчүлүк авторлор жеңүү үчүн жаңы билимдерди, аракеттенүү ыктарын издөө талап кылынган интеллектуалдык оорчулук катары түшүнүшкөн проблемалуу кырдаал болуп саналат [168, 186-б.].

Психологдор баарлашуу шартында тааным процесстерин активдештирүү ар түрдүү пикирлердин, көз караштардын жана мамилелердин кагылышуусунун натыйжасындагы проблемалуу кырдаалдардын болушунан көз каранды экенин далилдешкен. Кошумча маалыматты тартуу зарылдыгы талкуулоо процесстеринин активдешүүсүнө алып келет, бул түшүнүү деңгээлинин тереңдөөсүнө көмөктөшөт. Мында чет тилиндеги окуу ишинин жемиштүүлүгүнө чет тилин колдонгон оюн ишмердүүлүгү жана чыгармачылык окуу ишмердүүлүгү басымдуулук кылган кырдаалдар таасир этишет.

БТККны калыптандыруу үчүн, биздин оюбузча, баарлашуу милдеттерин чечүүдө билимдерди тандоо жана практикалык колдонуу проблемасын түзүүчү кырдаалдар, ошондой эле колдо бар билимдерди практикалык колдонуунун жаңы бейстандарттуу шарттары берилген кырдаалдар актуалдуу болушат. Азыркы методисттер чет тилин үйрөнүүгө карата кыйла натыйжалуу мамиле катары маданияттык мамилени да карашат, аны маданият, маданий үлгүлөр, баалуулуктар, жашоо негиздери менен көндүмдөрү, инсан менен социум, маданий чөйрө, маданий ишмердүүлүк ж.б. өңдүү система түзүүчү маданияттык түшүнүктөрдүн призмасы аркылуу адам жашоосу менен ишмердүүлүгүнүн каалаган аймагын талдоону камсыздоочу теориялык-методологиялык жоболордун жыйындысы катары аныкташат [215].

Техникалык жогорку окуу жайлардын студенттерди окутуу жана тарбиялоо процесстерин маданияттык мамиленин позициясынан куруу зарылдыгын негиздеп, биз төмөнкү жоболорду алдыга тартабыз.

Чет тилине үйрөтүү процессин уюштурууда үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүндөгү да, Кыргызстандагы да социомаданий чөйрөнү иликтөөгө багытталуу зарыл. Дисциплиналар аралык база үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөлөрүнүн өлкөтаануучулук маданият таануусу болууга тийиш, анын аркасы менен студенттер үйрөнүлүп жаткан өлкөлөрдүн социомаданий бейнеси жөнүндө түшүнүк алышат [85]. Ушундай түшүнүүдөн жана биздин проблеманы чечүүнүн логикасынан чыгып, болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу башка маданиятты таануу процесси болот, мында студенттер анын субъектилери катары чыгышат; жогорку техникалык билим берүү системасында адистердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу эне тилинин мурдатан калыптанган улуттук-маданий базасында кыйла ийгиликтүү болот, анткени ал инсанды башка элдин маданиятына жакындатуу үчүн негиз болуп саналат; техникалык жогорку окуу жайлардын студенттеринин башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү жана башка тилдүү маданияттардын материалдык жана руханий баалуулуктары менен маданият аралык коммуникациянын чыныгы

кырдаалдарында бирге аракеттенүүдө эне тилинде калыптанат; жогорку техникалык билим берүү системасында адистердин БТККны калыптандыруу процессинин натыйжалуулугу жогорку окуу жайлардын маданий-билим берүүчүлүк мейкиндигинде тилдик инсандын өзүн аныктоосу, өзүн өнүктүрүүсү жана өзүн турмушка ашыруусу үчүн шарттарды максатка багытталган түзүүдөн көз каранды болот деп констатациялоого негиздер бар [215].

Ошентип, жогорку техникалык билим берүү системасында адистердин БТККны калыптандыруу маданияттардын диалогу катары бериле алат, анда студент активдүү позицияны ээлейт жана өзүн тилдер аралык, маданият аралык жана инсан аралык коммуникациянын, тилдик инсандын өзүн аныктоосунун, өзүн өнүктүрүүсүнүн жана өзүн турмушка ашыруусунун субъектиси катары чыгат [215].

Бул мамиле кесиптик коммуникацияны жетишээрлик маданияттык деңгээлде турмушка ашырууга жол берүүчү социомаданий, лингво-өлкөтаануучулукжана маданият аралык маалыматтын зарыл минимумун ылгоого багыттайт. БТККны калыптандыруунун педагогикалык системасы удаалаштык, кошумчалык, өз алдынча ишмердүүлүк, эвристикалык жана репродуктивдүү усулдарды айкалыштыруу, дисциплиналар аралык интеграция, тайпалык бирге аракеттенүүнүн социомаданий жана кесиптик багытталгандыгы, вариативдүүлүгү принциптерине негизделүүсү керек.

Тайпалык бирге аракеттенүүнүн вариативдүүлүгү иштин индивидуалдуу, жуптук жана топтук формаларын болжойт. Ошондой эле көп учурларда окуу ишмердүүлүгүнүн топтук формасы индивидуалдууга караганда жакшы мотивация түзөрү белгилүү. Топтук форма керек болсо пассивдүү, начар мотивдешкен студенттерди да активдүү ишке «тартат», анткени алар иштин өзүнө тиешелүү бөлүгүн аткаруудан баш тарта албайт, себеби андай кылганда жолдошторунун жемесине туш болушат. Мындан тышкары мелдешүү жана башкалардан артта калбоо сезим жаралат.

Эвристикалык жана репродуктивдүү усулдарды айкалыштыруу принциби мазмундун милдеттеринен көз каранды болот. Окутуу процессинде окутуунун түрдүү усулдары колдонулат: сөздүк, көрсөтмөлүү, репродуктивдүү жана изденүүчүлүк, окуу ишмердүүлүгүн жана текшерүүнү стимулдоо жана мотивациялоо усулдары. Окутуунун ар түрдүү каражаттары да ушундай эле кеңири. Педагогдун милдети окутуунун усулдары менен каражаттарынын эң мыкты айкашууларын тандоодо турат. Дидактикада усулдардын окутуунун милдеттери менен мазмунунан мыйзам ченемдүү көз карандылыгы аныкталган. Эгер окутуунун усулдары менен каражаттарын тандоо мазмундун өзгөчөлүктөрүн жана студенттердин мүмкүнчүлүктөрүн эске алып, коюлган милдеттерге ылайык келсе, анда окутуунун натыйжалуулугу тиешелүү шарттарда максималдуу болот, ошондуктан окутуунун ар түрдүү усулдары менен каражаттарынын мүмкүндүктөрүн жакшы билүү гана тиешелүү шарттарда алардын кыйла сарамжалдуу айкашууларын тандоону камсыздоого жол берет.

Дисциплиналар аралык интеграция принциби башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу стратегиясын, чет тилине окутуу формаларынын бирге аракеттенүүсүн жана комплекстүүлүгүн аныктайт. Инженерлерди кесиптик даярдоодогу дисциплиналар аралык байланыштар проблемасы эки түзүүчүдөн турат: биринчиден, жогорку окуу жайлардын дисциплиналарды окуп-үйрөнүү процессинде дисциплиналар аралык байланыштарды турмушка ашыруу; экинчиден, студенттерди алардын болочок ишинде дисциплиналар аралык байланыштарды ишке ашырууга даярдоо.

Чет тилинин, гуманитардык жана жалпы кесиптик дисциплиналардын дисциплиналар аралык байланыштарын орнотуу адисти даярдоонун кесиптик багытталгандыгынын күчөшүнө, билимдер менен билгичтиктердин педагогикалык активдешүүсүнө көмөктөшөт. Окутуудагы дисциплиналар аралык мамиле окутуунун жетектөөчү принциптеринин бирин – инсандын

бүтүндүк өнүгүү принцибин ишке ашырууга жана адистин кесиптик маданиятын калыптандырууга жол берет.

Удаалаштык принциби. Удаалаштык салттуу түрдө табиятта, коомдо жана таанымда өнүгүү процессиндеги кубулуштар арасындагы байланыш катары каралат, анда жаңы эскини алмаштырып, өзүндө анын кээ бир элементтерин сактап калат. Бул аныктама педагогикалык удаалаштыктын маңызын түшүнүү үчүн негиз болуп саналат, ал педагогикалык процесстин бөтөнчөлүгүнөн улам өз өзгөчөлүктөрүнө ээ болот.

Удаалаштыкты биз жолун улоочулук катары карайбыз, анда окутуунун ар бир формасы (формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу) мурдагысы менен диалектикалык байланышта жана кезектеги шарттар менен милдеттерге ылайык турмушка ашырылат.

Удаалаштык принцибин ээрчүү БТККны калыптандыруунун зарыл шарттарынын бирин – өтмө мүнөздү камсыздоону ишке ашырууга жол берет. Удаалаштык принциби окутуунун бардык формалары үчүн жалпы максатка – адистерди алардын чет тили аймагындагы теориялык жана практикалык даярдыгынын деңгээли менен мазмунуна талаптарды аныктоодо концептуалдуу мамилелерди макулдашуунун негизинде сапаттуу даярдоого жетишүүнү болжойт.

Комплементардуулук (кошумчалык) принциби – карама-каршылыктарды өз ара кошумчалоонун эсебинен жоюу. Бул принципти Н. Бор түзгөн, ал анын методологиялык маанисин жакшы түшүнгөн: «... жандуу организмдердин жана аң-сезимге ээ адамдардын мүнөздөмөсү, ошондой эле адамзаттык маданияттардын бүтүндүгү аларды чагылтуу сыпаттоонун типтүү кошумча ыгын талап кылган бүтүндүк белгилерин берет» [267]. Кошумчалык принциби студенттерде БТККны калыптандыруу процессинде бирин бири толуктоочу билим берүүнүн ар түрдүү формаларын: формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу, колдонуу аркылуу ишке ашырылат.

Кесиптик багытталгандык принциби студенттердин башка тилдүү кептин көндүмдөрү менен билгичтиктерине аны болочок кесиптик

ишмердүүлүктө практикалык колдонуу, чет элдик кесиптештер менен өз адистигинин өзгөчөлүгү боюнча башка тилдүү баарлашуу процессинде зарыл маалыматты алуумаксатында ээ болуусу үчүн окуу материалын ылгоону болжойт, бул адиске эл аралык эмгек базарында мобилдүүлүгү менен атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн көрсөтүп, эл аралык программаларга катышууга мүмкүндүк берет. Бул принцип окуу процессин уюштуруу жана өткөрүү боюнча бардык аракеттердин педагогикалык негизделгендигин аныктоочу башкы дидактикалык шарт болуп саналат [15]. Кесиптик багытталгандык принциби чет тилине үйрөтүүнү уюштуруу процессинде окуу-маалыматтык ишмердүүлүк адекваттуу прогноздолуучу кесиптик ишмердүүлүккө айланарын болжойт, анткени БТККны калыптандыруу лингвистикалык жана коммуникациялык көндүмдөрдү кесиптик көндүмдөр менен интеграциялоонун жүрүшүндө, дисциплина аралык маалыматтын да, аны өздөштүрүү ыктарынын да дисциплиналар аралык байланышты жана интерактивдүүлүктү эске алуучу өз ара сүнгүүсүнүн, өз ара кошумчалануусунун жана өз ара көз карандылыгынын негизинде жүрөт. Натыйжада башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүккө ээ адис калыптанат. Окутуунун социомаданий багытталгандыгы принциби окуу материалына үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүндө жалпы кабыл алынган жүрүм-турум ченемдерин (кептик жана кептик эмес) сактоо билгичтигин болжогон этикеттик баарлашуу материалын кошуу менен камсыздалат.

Аталган бардык принциптер система түзүүчү роль аткарышат. Алар жогорку окуу жайларда башка тилдүү даярдоону кийинки жашоодо жана кесиптик ишмердүүлүктө зарыл болуучу билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ийгиликтүү ээ кылууга багытташат.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарттары сунуштаган чет тилин бир нече семестр ичинде үйрөнүү боло чок адистерде БТККны калыптандырууга мүмкүндүк бербейт. Биздин оюбузча, башка тилдүү даярдоо формалдуу билим берүүнүн гана алкагында эмес, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн да алкагында үзгүлтүксүз

турмушка ашырылууга тийиш, ошондуктан студенттерде окуу ишмердүүлүгүнүн аны түзүүчү бардык компоненттери өз ара байланышкан бүтүндүк түзүмүн калыптандыруу, жөн гана квалификациялуу адисти, инженер-аткаруучуну эмес, өзүн турмушка ашырууга, өзүн уюштурууга, өзүн тарбиялоого, өзүн өнүктүрүүгө жөндөмдүү чыгармачыл инсанды даярдоо зарыл, б.а. болочок инженерди даярдоонун натыйжалуулугу студенттин өзү окуусу кандай уюшулганынан, ал өзү эмгекке канчалык даярдыгынан, ошол эмгек канчалык мотивдешкенинен жана анын ишин педагогикалык колдоо кандай экенинен белгилүү бир даражада көз каранды болот. Өзү окууну биз анын окуусунун сапатын аныктоочу башкы фактор катары карайбыз. «Өз алдынча иш» термининен биз кеңири мааниде студенттин ар кандай окуу ишмердүүлүгүн түшүнөбүз, анткени ал адамдын эс-тутум, ой жүгүртүү, угумдук, көрүмдүк жана кептик аппараттарынын механизмине таянат. Биз негиз катары студенттин ишмердүүлүгүнүн мүнөзүн эмес, аны башкаруу ыгын, б.а. аны окутуучу студенттер менен тикелей байланышта болуп башкарабы, же башкаруу берилүүчү окуу материалдары аркылуу кыйыр жүрөбү, ошону алабыз. Өз алдынча иш салыштырмалуу мүнөзгө ээ болгондуктан, анткени анын бүткүл жүрүшүндө студенттин ишмердүүлүгүн кыйыр башкаруу сакталгандыктан, өз алдынча ишти уюштуруунун эң бир маанилүү учурларынын бири – башкаруу болот. Окутуучу өз алдынча иштин көлөмү менен багытын пландаштырууга, координациялоого жана көзөмөлдөөгө тийиш. Мында окутуучунун окутуу ишмердүүлүгүнөн студенттин өзүнүн таанымдык ишмердүүлүгүнө басымды ооштуруу турмушка ашат, студент маданият аралык, инсан аралык жана коммуникациялык ишмердүүлүктүн субъектисине айланат. Окутуучу окууну колдоону турмушка ашырат жана ансыз ар кандай окутуунун натыйжалуулугу тууралуу айтууга болбогон ийгилик кырдаалын түзөт. Ошентип, өзү окуу студенттин ишмердүүлүгүнүн борбордук чынжыры болуп саналат. Окутуучунун ролу окуу мотивдерин калыптандырууда, ийгиликтүү кесиптик ишмердүүлүк үчүн зарыл билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандырууда жатат.

Студенттердин информалдуу билим алуусу ар түркүн формаларда турмушка ашуусу ыктымал: практикалык сабактарга даярдык гана эмес, тилдик олимпиадаларга катышууга даярдык, студенттик илимий конференцияларда чыгып сүйлөө үчүн чет тилинде баяндамалар менен рефераттарды даярдоо, студенттин күндөлүгүн, тилдик портфелди жүргүзүү ж.б. түрүндө да. Студенттердин тилдик программаларга катышуусу формасындагы бейформалдуу билим алуусу тилдик эмес адистиктердин студенттерине өздөрү тилин үйрөнүп жатышкан элдин адабияты, тарыхы, маданияты менен кыйла терең таанышуусуна мүмкүндүк берет.

Информалдуу жана бейформалдуу билим берүү эки башкы милдетти чечет: биринчиден, берилген дисциплина боюнча кызыгуунун өсүшүн, билимдердин тереңдөөсүн, көндүмдөр менен билгичтиктердин өркүндөөсүн; экинчиден, студенттердин бош убактысын алардын жалпы жана филологиялык кругозорун кеңейтүүчү аларды жалпы, адептик жана эстетикалык өнүктүрүү максатында уюштурууну. Информалдуу жана бейформалдуу билим берүү бул милдеттерди чет тилинин каражаттары менен жогорку окуу жайларда чет тилине окутуунун практикалык, жалпы билим берүүчүлүк жана тарбиялоочулук максаттарына ылайык жалпылай чечет.

Студенттерге тарбиялык таасир кылуу аларды чыгармачылык жана таза моралдык-психологиялык климатка чөмүлтүүдөн башталат, аларды педагогикалык жамаат лингвистикалык программада түзөт.

Студенттер эң башынан эле бардык окуялардын активдүү катышуучуларына айланышат, мейли ал майрамдар, мини-конференциялар, дубал гезиттерди даярдоо ж.б. Эгер студент билимдерди алуу сырдуулугу чек билбеген студенттик демилге жана чыгармачылык менен ажырагыс байланышта өткөн кызыктуу, көп түрдүүлүгүн эч нерсеге салыштырып болгус студенттик турмуштун күбөсү болуп калганын туйса, ал сөзсүз ошол окуялардын катышуучусу болууну каалайт.

Үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн баалуулуктар системасын, жүрүм-турум ченемдерин, маданиятынын өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүүгө багытталган

маданий-билим берүүчүлүк-тарбиялык чөйрөнү түзүү башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессинин зарыл шарты болуп саналат, себеби бул студенттердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнөэ болуу деңгээлин жогорулатуу максатында түзүлүүчү шарттардын системасы. Маданий-билим берүүчүлүк-тарбиялык чөйрө төрт компоненттүү түзүмгө ээ болот, ал окутуу жана тарбиялоо системасынын негизги элементтеринин өз ара байланышында ачылат: билим берүүчүлүк-тарбиялык процесстин субъектилери, социалдык-маданий, мейкиндиктик-дисциплиналык жана технологиялык компоненттер. Субъектилер студент менен окутуучу болуп саналат [187].

Социалдык-маданий компонент билим берүү процессинин субъектилери менен тикелей же кыйыр байланышкан башка окутуучулар (мисалы, культурологиянын, жалпы кесиптик дисциплиналардын окутуучулары), башка тайпалардын студенттери, курбулары, тилдин ээлери менен берилет;

Мейкиндиктик-дисциплиналык компонент окутуунун каражаттары: окуу китептери, окуу куралдары ж.б. менен берилет, алар окутуунун материалдашкан мазмуну, ошондой эле чет тилиндеги китептер, фильмдер, телепрограммалар, тилдин ээлеринин ортосундагы байланыштыруучу бөлүк болгон Интернет өңдүү башка тилдүү чөйрөнүн чыныгы компоненттери, чет тилиндеги маалымат жана билим берүү процессинин субъектилери болуп саналышат [34].

Технологиялык компонент иштин тандалган формалары (формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында), окуу-тарбия процессинде колдонулуучу окутуунун ыкмалары менен технологиялары, ошондой эле окутуу жана окуу стилдери менен берилет.

Маданий-билим берүүчүлүк-тарбиялык чөйрөнүн бул түзүмү студенттерде башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган, анткени чындыкка максималдуу жакындатылган кырдаалдарда коммуникациялык билгичтиктерди өркүндөтүүнү болжойт, формалдуу гана эмес, бейформалдуу жана

информалдуу билим берүү процессинде да башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү түзүүнү камсыздайт.

Бейформалдуу билим берүү шартында БТККны калыптандыруу процессинде студенттердин ролдук позицияларынын алмашуусу жүрөт:

окуп жаткан → өзү окуп жаткан → окутуп жаткан.

Ролдордун алмашуусу төмөнкүчө жүрөт. Адегенде студент тилдик программага окуп жаткан катары катышат, анткени ага даярдык аудиторияда башталат. Чет тили боюнча бейформалдуу жана информалдуу билим берүү, белгилүү болгондой, чет тили сабактарында түзүлгөн (формалдуу билим берүү) көндүмдөр менен билгичтиктерди билүүгө негизделет, ошондуктан студенттер бул көндүмдөр менен билгичтиктерди кыйла толук, бир эле мезгилде аларды бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун шарттары менен өзгөчөлүктөрүнө ылайык өркүндөтүп колдонушканы маанилүү, бул студенттердин жалпы эле окуу ишмердүүлүгүнө оң таасир кыла алат.

Чет тилинде бейформалдуу баарлашуу кептик практика жана тилди билүү үчүн зарыл мотивациянын маанилүү каражаты болуп кызмат өтөйт.

Кийинки этапта студенттер лингвистикалык программага педагогдор – тарбиячылар, педагогдор-уюштуруучулар, тьюторлор катары катыша алышат, ошентип, ролдук позициялардын андан ары алмашуусу жүрөт: студент окутуп жаткандын ролунда чыгат.

Окутуу жана өз алдынча билим алуу процесстеринин биримдиги учурунда гана БТККны калыптандыруу процесси үзгүлтүксүз мүнөзгө ээ болот.

БТККны калыптандыруунун бүтүндүү системасынын натыйжалуу кызмат өтөөсү үчүн билим берүүнүн мазмунунда, окутуунун формалары менен усулдарында, окуп жаткандын окуу-таанымдык ишмердүүлүгүнүн мүнөзүндө жолун улоочулук менен макулдашылгандыкты караштырган өтмө вертикалдуу удаалаштык турмушка ашырылышы керектиги ачык-айкын. Мында жолун улоочулук даярдоо системасынын интеграциялоочу фактору катары анын ар бир баскычынын инсанды калыптандыруудагы, ар бир этаптагы окутуунун түпкү натыйжалары жөнүндө суроого жооп берүүдөгү функцияларын

аныктоону талап кылат. Бул окутуучулар өз ишинде умтулуулары тийиш болгон, ал эми окуп жаткандарга өз даярдыгынын деңгээлин окутуунун кийинки баскычында коюла турган талаптарга шайкештирүүгө мүмкүндүк бере турган жетишкендиктер тууралуу так түшүнүк алууга жол берет.

Биз ошондой эле БТККны калыптандырууда долбоорлук технологияларды колдонуу да зарыл деп эсептейбиз, алар чыгармачыл изденүүчүлүк жана проблемалык усулдардын жыйындысын берет. Долбоорлук окутууну уюштурууда окутуучу проблемалуу кырдаалдарды түзүшү керек, студенттердин алдына аткарып жатканда алар жаңы билимдер менен аракеттерди ачыкдай практикалык же теориялык тапшырмалар коюлууга тийиш.

Проблемалык-долбоорлук тапшырмалар чыныгы турмуштан алынышы мүмкүн. Долбоорлордун темалары кырдаалдык шартталган, инсандык жана кесиптик маанилүү маалыматтарды камтууга багытталган болот, мунун аркасында долбоорлук методиканын натыйжалуулугу алардын интеллектуалдык-эмоционалдык мазмундуулугу менен чоң өлчөмдө камсыздалат [6,7]. Студенттердин алдында турган проблемаларды чечүү процессинде алардын практикалык ишмердүүлүгү менен тажрыйбасы алдыңкы планга чыгат. Ошентип, БТККны калыптандыруу системасы интегративдүү-бүтүндүк касиеттерге ээ болот. Натыйжада окуп жаткандарда башка тилдүү баарлашуу билгичтиктери менен көндүмдөрүнүн бүтүндүк системасы максаттуу калыптана турган болот.

2.2. Болочок инженердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык модели

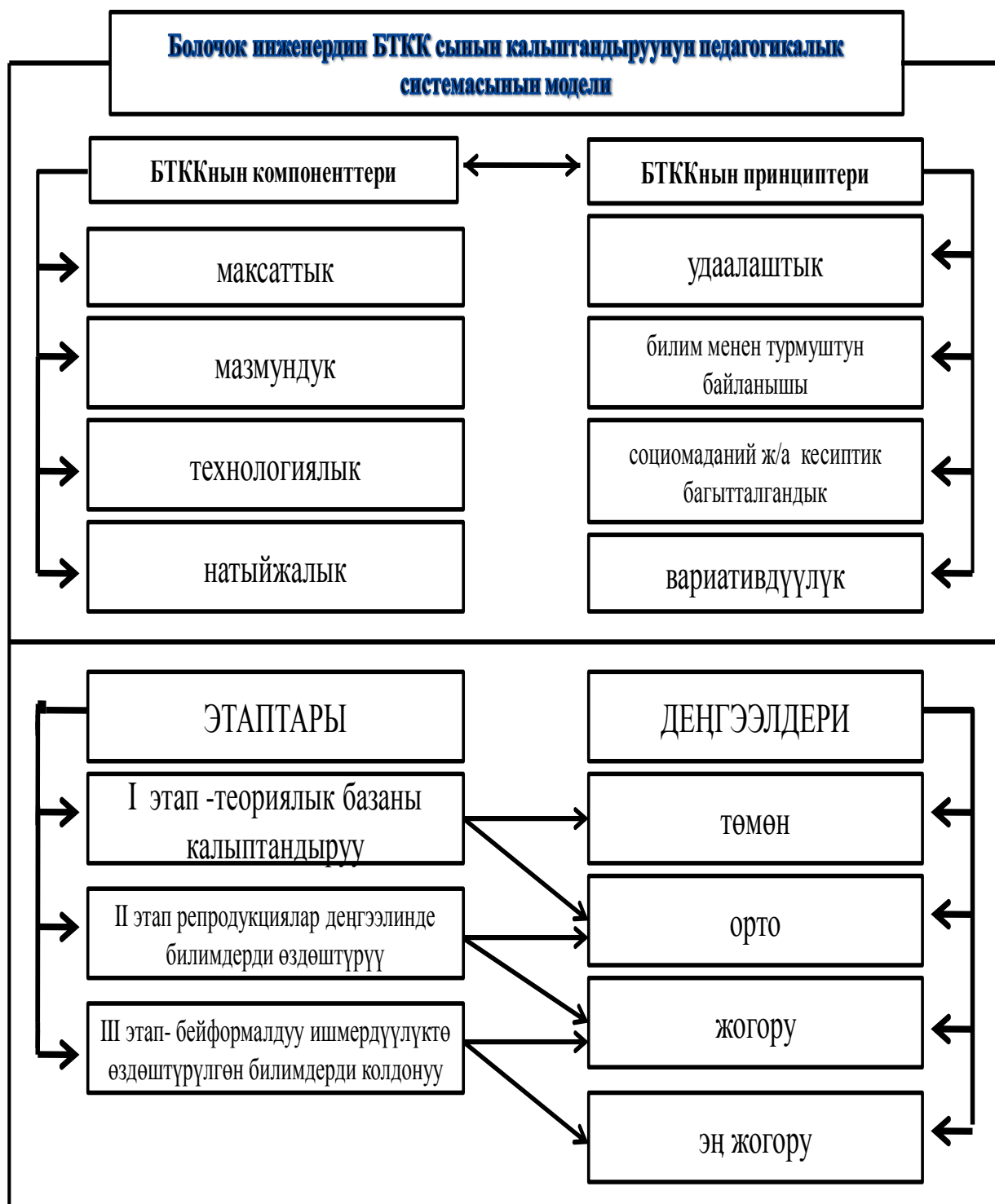
Техникалык жогорку окуу жайлардын студенттеринде БТККсын калыптандыруунун педагогикалык системасынын теориялык моделин иштеп чыгууда биз концепциялык идеялардан тышкары, *биринчиден*, биздин республиканын алдыңкы жогорку окуу жайлардагы болочок инженерлерди башка тилдүү даярдоону уюштуруунун жана анын иштөөсүнүн тажрыйбасын талдоону; *экинчиден*, Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин жана Эл аралык инновациялык технологиялар университетинин чет тилин окутуу боюнча жекече тажрыйбаны жетекчиликке алдык. Ал же бул объектини система катары изилдөө ошол объектини изилдөөгө системалуу мамилени колдонууну туюнтат. Системалуу мамиленин методологиясы катары системалуу талдоо жана ушундай талдоонун жүрүшүндө колдонулуучу объектинин касиеттерин белгилөөчү түшүнүктүк катар чыгат, булардын болушу объектини система катары аныктайт (бүтүндүүлүк жана бөлүнүүчүлүк, элементтердин арасында ички байланыштардын болушу, системанын айрым элементтеринде жок ички уюмдашуу менен интеграциялык сапаттын болушу). Объектини системалуу мамиленин позициясынан кароо система түзүүчү касиеттерди, системанын негизги мүнөздөмөлөрүн – түзүмү менен функцияларын, ошондой эле система түзүүчү жана система бузуучу факторлорду аныктоону болжойт. Жасалма системаларды (адам жараткан) сыпаттоо системаны уюштуруунун негизи болуп саналган максатты болжоо факторлорунун жайгашуу ордун аныктоону ичине камтыйт. Үзгүлтүксүз менен дискреттүүнүн, бүтүндүк менен түзүмдүүнүн диалектикалык биримдигин чагылткан системалуу мамиле татаал процесстердин моделин түзүүгө мүмкүндүк берип, аларды изилдөөнү жеңилдетет. Системалуу талдоону жүргүзүүдө педагогикалык турмуш чындыгы анын компоненттеринин максаттары менен биримдигиндеги бүтүндүүлүк катары каралат.

Жогорку окуу жайлардын кесиптик даярдоо бүтүндүк педагогикалык система болуп саналат. Бүтүндүүлүк, баарыдан мурда, системанын өнүгүү деңгээлин, анын компоненттеринин ички байланышын, алардын гармониялуу бирге аракттенүүсүн жана өнүгүүсүн туюнтат. Инженерлерди кесиптик даярдоо түзүмдүк элементтери салыштырмалуу автономиялуу динамикалуу система болуп саналат. Башка тилдүү даярдоо ушул системанын компоненти катары студенттерде БТККны калыптандырууга багытталган педагогикалык процесс болот. Болочок инженерлерде БТККсын калыптандыруу системасын өркүндөтүү боюнча өз ара байланышкан иш-чаралар системасын иштеп чыгуу үчүн заманбап деңгээлдеги илимий билимди чагылтуучу жаңы педагогикалык модель керек. Педагогикалык процессти изилдөөнүн негизги усулу катары биз чыныгы педагогикалык процессти адекваттуу чагылтууга жол берүүчү моделдөө усулун колдондук. Моделдөө изилденип жаткан объектинин мүнөздөмөлөрүн башка, атайын түзүлгөн объект түрүндө кайра түзүү болот, ал модель деп аталат. Модель табигый же социалдык чындыктын белгилүү бир фрагментинин аналогу катары түпнуска, анын касиеттери менен түзүмү жөнүндө билимдерди сактоо жана кеңейтүү, аларды кайра түзүү жана башкаруу үчүн кызмат өтөйт [360]. Педагогикалык моделдер жандуу жаратылыштын объектилеринен адаттан тышкары татаалдыгы менен айырмаланышат. Ар кандай педагогикалык изилдөө окутуучу менен студенттин акыл-эстик ишмердүүлүгү менен тике же кыйыр коштолот, алдайыма эле педагогдун алдында ачык-айкын чыга бербейт, тетирисинче, терең жалпылаштырылган маалыматтык-динамикалык мүнөзгө ээ болот. «Моделдөө бул өзгөчө объектилерди – педагогикалык системаларды курууда жана иликтөөдө жаткан жалпы илимий мамиле», – деп жазат окумуштуу О.А. Артемьева [15]. Демек, моделдөө болочок инженерлерде БТККны калыптандыруу системасын дидактикалык категория, анын мазмундук маңызын иликтөөнүн куралы катары изилдөө үчүн колдонулат. Модель бизге БТККны калыптандыруу системасын бүтүндүктө иликтөөгө жол берет, анткени биз анын элементтерин гана эмес, алардын арасындагы байланыштарды да көрө алабыз, системаны ар тараптан

карай алабыз. Педагогикалык проблемаларды бир гана окутуунун мазмунун ылгоонун эсебинен чечүүгө салттуу багытталуу жаңы милдеттерди чече албайт, анткени ал чет тилинин системалык-формалдык мүнөздөмөлөрүн үйрөнүүгө ашкере багытталган, бул алынган билимдердин формалдуу мүнөзүн, аларды практикада колдонууга мүмкүн эместикти, болочок адистердин кийинки чыныгы турмуштун шарттарына социалдык жана интеллектуалдык адаптациялануусунун оорчулугун туудурат, ошондуктан дидактикалык формалардын, усулдардын жана каражаттардын бүткүл системасынын жардамы менен болочок инженерлердин БТККны калыптандыруу системасынын дисциплиналык жана социалдык мазмуну моделденгидей, инсандын креативдүү жөндөмдүүлүктөрү өнүккүдөй, ал эми зарыл билимдерди өздөштүрүү контексттүү окутуу процессинде жүргүдөй моделди түзүү керек.

Максатты коюу ар кандай изилдөөнүн эң маанилүү этабы болуп саналат. Системалар теориясында максат системанын кааланган абалы же анын ишмердүүлүгүнүн натыйжалары катары аныкталат жана максаттык компонент калган бардык компоненттерди бүтүндүк бирдикке бириктирүү, аларды максатка багытталган ылгоо жана өнүктүрүү үчүн өбөлгөлөрдү түзөт. Билим берүүнүн максаттарын аныктоо маселесине көп окумуштуулардын изилдөөлөрү арналган. Алсак, орус изилдөөчү Н.Ф. Талызинанын ою боюнча, жогорку билимдүү адистерди даярдоонун максаттарын иштеп чыгуудагы баштапкы жобо окутуунун турмуш менен байланыштуулугу принциби болуп саналат [193]. Бирге аракеттенүүсү анын кызмат аткаруусун жана бүтүндүктүүлүгүн камсыздоочу БТККны калыптандыруу системасынын негизги түзүмдүк компоненттери болуп, максаттык, мазмундук, процессуалдык-технологиялык жана натыйжалык компоненттер чыгышат. Калыптандыруу системасынын жетишилген натыйжасы менен максаттарынын студенттерде БТККны калыптандыруунун максаттык компоненти максаттардын жана милдеттердин системасынын биримдиги менен берилген, аларды комплекстүү чечүү ага жетишүүнү камсыз кылат (2.1-таблица).

2.1. таблица – Болочок инженердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасынын модели

Билим берүүнүн максаттарын иштеп чыгууда коомдун адиске талаптарын жетекчиликке алуу, б.а. «социалдык буюртманы» ишке ашыруу жана билим берүүнүн максаттарын адис кесиптик ишмердүүлүктө чечүүчү милдеттердин

тилинде сыпаттоо зарыл. Мындай учурда максатты болжоонун негизи ишмердүүлүктүк мамиле болуп саналат, анда өздөштүрүлүп жаткан теориялык билимдер жана практикалык билгичтиктер ишмердүүлүктүн элементтери катары, ал эми адисти даярдоонун түпкү максаты – кесиптик ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу катары каралат. Ишмердүүлүктүк мамилеге А.А. Вербицкий да таянат, ал кесиптик билим берүүнүн негизги максаты окуу мезгилинде окуп жаткандын болочок кесиптик ишмердүүлүгүнүн бүтүндүктүзүмүн калыптандыруу деп ырастайт [48]. Системанын бөтөнчөлүгүнө карабай анын максаттары дайыма эки категорияга – турукташтырууга жана өнүктүрүүгө тийиштүү болот. Турукташтыруу максаттары өнүгүүнүн жана кызмат аткаруунун жетишилген деңгээлин сактоого багытталган. Өнүктүрүү максаттары берилген система ээ болбогон кошумча ресурстарды түзүүгө, же ал умтулуп жаткан жаңы абалдарга жетишүүгө багытталган. Максатты сабаттуу коюу жана көрсөтүү проблеманы чечүү процессин жетишерлик так түшүнүүнү алууга гана эмес, максатка жетишүүнүн этаптары менен каражаттарын көрүүгө да жол берет. Болочок инженерлердин БТККсын калыптандыруу системасынын максаттарын иштеп чыгуу анын мазмунун долбоорлоонун негизин түзөт. Студенттердин ошол мазмунга ээ болуусунун жүрүшүндө берилген системанын бардык функцияларынын ишке ашуусу жүрөт жана система үчүн анын билим берүүчүлүк, тарбиялоочулук жана өнүктүрүүчүлүк функцияларынан көрүнүүчү полифункционалдуулук мүнөздүү. Алардын ажырымдалышы шарттуу, анткени адисти даярдоодо студенттин инсанын окутуу, тарбиялоо жана өнүктүрүүнүн ортосундагы чектер шарттуу [1]. Берилген системанын функцияларын шарттуу дифференциациялоо анын маңызын теориялык талдоонун натыйжалуулугу максатында зарыл жана окутуу процессин уюштуруу үчүн максатка ылайыктуу.

Болочок техникалык адистердин БТККсын калыптандыруу системасынын негизги максатына адистин кесиптик жана тиричиликтик аймактарда башка тилдүү баарлашууга даярдыгын жана жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу катары аныктайбыз. Компетенттүүлүктүк мамиленин шартында жалпы билим

берүүчүлүк максаттар жалпы билим берүүчүлүк компетенцияны калыптандыруунун жүрүшүндө ишке ашырыла алат, ага ылайык эне тилинде алынуучу башталгыч этапта баарлашууга үйрөтүү үйрөнүлүп жаткан чет тилинде оозеки жана жазуу жүзүндө баарлашуу билгичтиктерине үйрөтүүнүн алдын алат. Билим берүүчүлүк максаттарга биз студенттердин жалпы маданиятын жана кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатууну; чет тили боюнча билимдерин өз алдынча билим алуу жана аны практикада чыгармачыл колдонуу жолу менен толуктоону, тереңдетүүнү, өркүндөтүүнү киргизебиз.

Өнүктүрүүчүлүк максатты киргизүү «билим берүүнү борбордошкон билимден маданиятка шайкеш билимге кайра багыттоо зарылдыгы» менен багыттаган, мында билим берүүнүн негизги жана дээрлик жалгыз максатынан билимдер билим берүүнүн компоненти гана болуп калышат, анын негизинде коомдук талаптарга ылайык актуалдуу компетенцияларды өнүктүрүүгө багытталгандык жатат [149]. Өнүктүрүүчүлүк максаттардан биз студенттердин инсанынын интеллектуалдык, эмоционалдык жана мотивациялык аймактарын; инсандын өздүк аң сезимин, өзүн көрсөтүүсүн жана өзүн жөнгө салуусун калыптандырууну, инсандык рефлексияны; студенттерде маданияттар менен цивилизациялардын үйрөнүлүп жаткан типтеринде багытталууга, заманбап маданият аралык баарлашуу шартында адамдар менен бирге аракеттенүүнүн маданий алгылыктуу формаларын тандоодо жардамдашуучу социомаданий компетенцияны жана ага шайкеш коммуникациялык ченемдер менен баарлашуу формаларын өнүктүрүүнү бөлүп көрсөтөбүз. БТККны калыптандыруу системасынын тарбиялоочулук дарамети башка өлкөлөр менен элдердин руханий баалуулуктарына сый мамилени калыптандыруу жолу менен гана эмес, социалдык-экономикалык мамилелерге аралашкан адистин жарандык жана кесиптик жоопкерчиликтүүлүгүн тарбиялоо жолу менен да ишке ашырылат. Тарбиялык максаттарга интеллектуалдык эмгек көндүмдөрү менен билгичтиктерин калыптандырууну да, ишкер кеп маданиятын, башка тилдүү маданиятка кызыгууну калыптандырууну да кошобуз.

Ошентип, техникалык жогорку окуу жайларда студенттерде БТККсын калыптандыруунун педагогикалык системасынын интегративдүү максаты (кептик ишмердүүлүктүн негизги түрлөрүндө: угууда, сүйлөөдө, окууда жана жазууда элементардык компетенцияны калыптандыруу) окуу көндүмдөрүнө ээ болууга жана атайын тексттерди которууга үйрөтүү гана эмес, биринчи кезекте, стандартта берилген кырдаалдарда тилдин ээлери менен инсан аралык жана маданият аралык баарлашууну турмушка ашырууга жөндөмдүүлүктү жана даярдыкты калыптандыруу болуп калат. Аталган максатты ишке ашыруу окуп жатканда БТККнын бардык компоненттери калыптанган шартта гана мүмкүн.

Болочок инженерлерде БТККсын калыптандыруу педагогикалык системасын долбоорлоо ошол процесстин каалануучу натыйжаларын конкретизациялоону талап кылат. Натыйжалык компонент өзү менен адистин БТККнын өз ара байланышкан аспектилерин берет. Ошентип, болочок техникалык адистин БТККсын калыптандыруунун педагогикалык системасынын максаттык жана натыйжалык компоненттери биримдикте чыгышат. Мазмундук компонент БТККсын калыптандыруу системасынын мазмунун илимий негизделген ылгоо аны оптимизациялоону издөөнүн жемиштүүлүгүнүн негизги шарттарынын бири болуп саналат. Мазмундук компонент моделде башка тилдүү даярдоонун мазмуну менен берилген да, инженерлерди кесиптик даярдоонун мазмунунун шарттуу өз алдынча аймагы болот, аны өздөштүрүү инсандын БТККга ээ болуусуна шарттарды түзөт. Мазмундук компонент формалдуу (лекциялар, практикалык сабактар, семинарлар жана аталган формаларды ишке ашырууда колдонулуучу дидактикалык материалдар), бейформалдуу (тилдик программаларга катышуу, студенттик илимий конференцияларда чыгып сүйлөө, конкурстарга, олимпиадаларга, викториналарга катышуу) жана информалдуу (тилдик олимпиадаларга катышууга даярдануу, рефераттарды жазуу, студенттин күндөлүгүн жана тилдик портфелди жүргүзүү) билим алуунун элементтери менен берилген. Болочок инженерлерде башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруунун долбоорлонуп жаткан системасынын теориялык моделинин максаттык, мазмундук жана натыйжалык

компоненттерине ылайык анын процессуалдык-технологиялык компоненти ушул компетентүүлүгүн, ошондой эле окутуунун формаларынын, усулдарынын жана каражаттарынын системасын, окуп жаткандардын БТККнын критерийлери менен деңгээлдерин калыптандырууга багытталган билим берүү процессинин субъектилеринин аракеттеринин жыйындысын караштырат. Педагогикалык технологиялардын негизине болочок техникалык адистердин окуу ишмердүүлүгүн алардын активдүүлүгүнүн оптималдуу даражасын аныктоочу инсандык мааниге каныктыруучу «техникалар» салынууга тийиш. Моделдин процессуалдык-технологиялык компонентинин система түзүүчү элементи катары окутуучунун инсаны чыгат, анткени «техника» гана эмес, ага ээ болгон адам да иштейт. Техникалык адистиктердин студенттеринде БТККсын калыптандыруу студенттердин окуу ишмердүүлүгүнүн болочок практикалык коммуникациялык ишмердүүлүктүн аналогуна кошулуусун талап кылат. Студенттер өздөштүрүп жатышкан болочок ишмердүүлүктүн мазмунун жана динамикасын моделдөө А.А. Вербицкий иштеп чыккан контексттүү окутуу аркылуу турмушка ашырылат [48]. Тилдик эмес жогорку окуу жайлардын студенттерин чет тилине окутуудагы жолсуздуктардын олуттуу себептеринин бири коммуникациялык мотивациянын төмөн деңгээлинде жатарын тажрыйба көрсөтөт. «Студенттердин оозеки тексттерди жаратуусу индивидуалдуулуктан, курактан, жыныстан, эмоциялардан, чыныгы керектөөлөрдөн, социалдык же туугандык мамилелерден айрылган адамдар «аракеттенишкен» кандайдыр бир социалдык-этнографиялык вакуумда өтөөрү» белгиленет [182]. Чет тилинде баарлашуу эгерде, окуп жаткан көндүмдөрдүн белгилүү бир суммасын колдонуп, ишмердүүлүктү жөн гана туурап койбостон, ишмердүүлүктүн мотивине ээ болгон, б.а. мотивдешкен кептик иш чараларды жасаган учурда гана чыгармачылык, инсандык-мотивдешкен процеске айланары белгилүү. Жогоруда көрсөтүлгөндөй, БТККсын калыптандыруу контексттүү окутууну ишке ашырганда кыйла натыйжалуу болот. Бул мыйзам ченемдүүлүктүн маңызы окутуучу менен студенттин ишинин негизги бирдиги маалыматтын үзүмү эмес, окутуучу кырдаал (коммуникациялык милдет) болуп

саналганында жатат. Аны чечүү чыныгы турмуштун фрагменттерин моделдештирет да, натыйжада студенттин окуу ишмердүүлүгү чыныгы белгилерге ээ болот. Борбордук проблемалардын бири студенттин окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу формаларынын ал өздөштүрүп жаткан практикалык ишмердүүлүктүн формаларына адекваттуулугу болуп саналат. Адекваттуулук сапатына салттуу жана жаңы формалардын жыйындысы гана ээ боло алат, алардын ар бирине өздөштүрүлүп жаткан ишмердүүлүктүн өздөрүнө адекваттуу мазмуну, ал эми бүткүл ушул жыйындыга моделденип жаткан практикалык ишмердүүлүктүн бүтүндүк мазмуну «куюлууга» тийиш. Кеп окуу ишмердүүлүгүнүн мазмуну менен формаларын практикалык ишмердүүлүктүн аларга адекваттуу мазмуну менен формаларына трансформациялоо жөнүндө жүрүүдө. Ишмердүүлүктүн үч базалык жана бир катар көптөгөн аралыктык формалары бөлүнүп көрсөтүлгөн. Базалыктары окуу (мисалы, лекция, семинар), квазикесиптик (ишкер оюн жана башка оюндук формалар), окуу-кесиптик (студенттердин илимий-изилдөөчүлүк иши, өндүрүштүк практика, дипломдук долбоорду даярдоо ж.б.) ишмердүүлүктөр болушат. Аралыктык болуп ар кандай формалар – окутуунун тиешелүү этабындагы окутуу максаттарынын өзгөчөлүгүнө жана конкреттүү мазмунуна жооп берүүчү салттуулар да, жаңылар да кызмат өтөшөт. Ишмердүүлүктүн бир базалык түрүнөн экинчисине өтүү менен студенттер көрсөтүлгөн ишмердүүлүктөрдө окуу жана илимий маалыматты колдонуунун улам өнүккөн практикасына ээ болушат, чыныгы кесиптик жана социалдык тажрыйба алышат, кесипке табигый киришүү мүмкүндүгүн алышат.

Ошентип, калыптандырылып жаткан көндүмдөрдү бүтүндүк практикалык ишмердүүлүктүн контекстине башынан эле киргизүү жана чеберчиликтин окуялык компонентинин жаралышы үчүн шарттарды камсыздоо жолу менен окутуунун контексттүү мүнөзү БТККсын калыптандыруунун процессти салттуу уюштуруу шартында кыйынчылык менен жетишилүүчү милдеттердин бүтүндөй бир катарын жетишерлик натыйжалуу чечүүгө жол берет. Мындай милдеттердин ичинде төмөнкүлөр бар: жамааттык ой жүгүртүүчүлүк жана

практикалык иш процессинде бирге аракеттенүү жана баарлашуу билгичтиктери менен көндүмдөрүн өзүнө камтыган кесиптик чеберчиликтин инсан аралык түзүүчүсүн калыптандыруу; окуп жаткандарда инсан аралык башка тилдүү баарлашууга, чечимдерди биргелешип кабыл алууга, ошондой эле социалдык баалуулуктар менен орнотмолорго жоопкерчиликтүү мамиле кылууга жөндөмдүүлүктөрдү камтыган инсан аралык коммуникациянын көндүмдөрүн, ошондой эле адамдын дүйнөдөгү өз ордун түшүнүүсүн өнүктүрүүнүн негизинде башка тилдүү ишкер жана тиричиликтик баарлашуунун технологиялык курамы жөнүндө бүтүндүктүшүнүктөрдү калыптандыруу. Көрсөтүлгөн моделдин алкагындагы аудиториялык сабактардын жалпыланган усулдук сүрөтү төмөнкүчө берилген: максатты коюу – мотивация (окуу ишмердүүлүгүн активдештирүү максатыда тексттер менен иштөө (окуу темасынын негизги жоболорун шөкөттөгөн баштапкы булактар жана таяныч схемалар менен) чыныгы баарлашуу кырдаалын туураган кырдаалдарды долбоорлоо, рефлексияны уюштуруу, аралыктык натыйжаларды (конкреттүү сабактын натыйжасын) баалоо (өзү баалоо, тайпалык баалоо). Сабактарды куруунун сунушталган логикасы өз ичине усулдук ыкмалардын эки тобун алат: конкреттүү милдетти чечүүгө багытталган жана студенттердин башка тилдүү баарлашуу субъектилик тажрыйбасын өнүктүрүүгө көмөктөшкөн бардыгы жалпы сабактарды. Контексттүү окутуунун формаларын жана усулдарын колдонуу менен БТККны калыптандыруу системасы маңызы боюнча абстракттуу башка тилдүү билимдерди өздөштүрүү коммуникациялык ишмердүүлүк менен мүнөздөлөт, бул студентке аларды ишке ашыруу жана жөнгө салуу каражаттары катары болоону жана өздөштүрүүнү камсыз кылат. Берилген системанын шарттарына колдонмолуу контексттүү окутуунун маңызы ишмердүүлүктүк реконструкциялоодо, анын дисциплиналык жана социалдык аспектериндеги практикалык ишмердүүлүктө жатат. Инженердин коммуникациялык ишмердүүлүгүнүн бүтүндүкмазмуну контексттүү окутууда башка тилдүү коммуникациялык билимдердин, проблемалардын, милдеттердин жана функциялардын системасы менен берилген, алар окуу, жана окуу-

кесиптик тапшырмалардын жыйындысында өз чагылышын алышат. Окуу процессинде түзүлүүчү моделдер студенттердин өздөштүрүлүп жаткан практикалык ишмердүүлүктүн түпнускасын, б.а. анын мазмунун, динамикасын, уюштуруучулук формаларын, баалуулуктары менен ченемдерин, дисциплиналык милдеттерин таануу каражаты катары чыгышат. Адистердин коммуникациялык ишмердүүлүгүнүн милдеттеринин, уюштуруучулук формаларынын жана усулдарынын, ошондой эле алардын баарлашуунун баалуулуктук-ченемдик системасы менен жөнгө салынуучу социалдык-психологиялык кырдаалдарынын жыйындысы инженердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу системасынын кесиптик-социалдык контекстин түзүшөт. Контексттүү окутууда студенттин окуу ишмердүүлүгүнүн мазмуну илимдин логикасында гана эмес, адистин модели аркылууболочок практикалык (кесиптик жана социалдык) ишмердүүлүктүн контекстинде да тандалат, бул өздөштүрүлүп жаткан билимдерге бүтүндүүлүктү, системалык уюшкандыкты жана инсандык маанини берет. Окутуунун мазмуну окуу дисциплинасы катары эмес, кесиптик жана социалдык ишмердүүлүктүн дисциплинасына уланмалуу трансформациялануучу окуу ишмердүүлүгүнүн дисциплинасы катары долбоорлонот. Мындан тышкары, мазмунду мейкиндиктик-мезгилдик жайып жиберүүнүн координатасы, болочок практикалык ишмердүүлүктүн сценардык планы жана ролдук инструментарийи анын технологияларына ылайык берилет.

Ошентип, БТККны калыптандыруу жогорку окуу жайларда окутуунун бүткүл мезгили бою максатка багыттап моделденген башка тилдүү чөйрөдө турмушка ашырылууга жана динамикалуу мүнөзгө ээ болууга тийиш. Бул процесс багыттоочу-теориялык, калыптандыруучу жана кайра түзүүчү этаптардын удаалаштыгы катары берилет, алардын ар бири болочок адистин инсанынын мотивациялык-керектөөчүлүктүк аймагына максатка ылайыктуу таасир кылуу менен коштолот. БТККны калыптандыруу процессин уланмалуу этаптарга бөлүү шарттуу, анткени ал анын чет тилин билүү системасын сапаттык кайра түзүүлөр менен коштолот да, башка тилдүү даярдоонун маңызы

жөнүндө түшүнүктөрдүн түптөлүшүнө көмөктөшөт, ал эми белгиленген компетенттүүлүктүн зарыл деңгээлине жетишүү аларды практикалык ишмердүүлүктө колдонууну талап кылат. Бул процесстин ар бир этабына студенттердин ишмердүүлүгүн уюштуруунун белгилүү бир базалык формасы (сабактардын ар түрдүү формалары) шайкеш келет: формалдуу билим берүүнүн алкагындагы академиялык типтеги окуу ишмердүүлүгү, өз алдынча иштөө (информалдуу билим алуу), ошондой эле бейформалдуу билим алуунун ар түрдүү элементтери. Техникалык жогорку окуу жайлардын студенттеринде маалыматтык башка тилдүү компетенттүүлүктү натыйжалуу калыптандырууга түрткү болуучу окутуу усулдарын кароого өтөлүк. Биздин оюбузча, белгиленген компетенттүүлүктү натыйжалуу калыптандыруу информалдуу жана бейформалдуу билим алуунун кечелер, конкурстар, викториналар, олимпиадалар, рефераттарды жазуу ж.б. салттуу эмес дидактикалык усулдарын колдонууда турмушка ашырылат. Алар туруктуу уюштуруучулук түзүмгө ээ болушпайт жана аларды өткөрүүнүн тематикасы, максаттары, шарттары менен аныкталышат. Өзүнүн мазмуну боюнча алар, жогоруда көрсөтүлүп кеткендей, төмөндөгүдөй болот: тематикалык үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн салттарына арналган Рождествону, Ыйык Валентин күнүн, Англиядагы Пасханы же Америкадагы Алкыштоо күнүн майрамдоо; кызыктуу адамдар, чет элдик меймандар менен жолугушууларды уюштуруу; аткарылган иштин жыйынтыктары боюнча чыгармачылык отчеттор: чет тилиндеги проблемалардын кеңири спектрин кароочу ар жылкы студенттик илимий-практикалык конференциялар, жогорку окуу жайлар аралык, республикалык, эл аралык олимпиадалар; чет тилиндеги көркөм өнөр декадалары; үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн ал же бул жазуучусунун чыгармачылыгына арналган адабий кечелер. Мисалы, улуу англис драматургу В.Шекспирдин ж.б.

Ошентип, биз болочок инженерлерде БТККны калыптандыруунун педагогикалык системасынын теориялык моделин иштеп чыктык. Бул система үчүн, башка системалар өндүү эле, төмөнкү касиеттер мүнөздүү: компоненттик курам; түзүмдүүлүк жана система түзүүчү фактордун болушу; бүтүндүүлүк

жана өнүгүү; иерархиялуулук, чөйрө менен өз ара байланыш жана бирге аракеттенүү; башкаруучулук байланыштар [25].

БТККны калыптандыруунун сунушталган педагогикалык системасы бүтүндүк системанын бардык белгилерине ээ экенин төмөнкүдөй далилдедик:

1. Болочок инженерлерди антропологиялык даярдоо системасынын түзүмдүк жана функционалдык компоненттеринин курамы. Ар кандай деңгээлдеги социалдык системанын алкагында адам элемент болуп саналарын, ал эми ар кандай педагогикалык система социалдык болуп саналарын эске алып, БТККсын калыптандыруу системасынын элементи катары окутуучуну жана болочок адисти кароого болот [25]. Биздин системага максаттардын, каражаттардын жана натыйжалардын подсистемалары камтылган. БТККны калыптандыруу системасы студент менен окутуучунун ишмердүүлүк процесси катары өзүнө ишмердүүлүк компоненттерин камтыйт: максатты, мотивди, мазмунду, аракеттерди жөнгө салуу жана алардын натыйжалуулугун текшерүү ыктарын, ошондуктан, студент менен окутуучу бул системага өздөрүнчө эле кирбестен, өз ишмердүүлүгү аркылуу кирет. БТККны калыптандыруу системасын түзүү фактысынын өзүн шарттоочу эң маанилүү компоненти максат эсептелинет. Башка тилдүү баарлашууга жөндөмдүүлүктү жана даярдыкты калыптандыруу – берилген системанын негизги максаты (пландалган натыйжасы). Максаттардын мазмундук негизи системанын моделине салынган. Максаттардын подсистемасы өзүнө долбоорлонуп жаткан системаны адаптациялоону камсыздоочу милдеттерди камтыйт. Каражаттар подсистемасы өз курамына ээ: окуу ишмердүүлүгүн уюштурууда БТККны калыптандыруу системасына адаптацияланган башкарылуучу жана башкаруучу элементтердин, педагогикалык технологиянын болушу. Негизги каражат окуу – кесиптик милдеттердин комплекси болуп саналат, аларды анын ар түрдүү этаптарында чечүү болжонот. Белгиленген милдеттердин комплекси башка тилдүү даярдоону интеграциялоо жана өтмө мүнөзүн камсыздоо каражаты болуп кызмат өтөйт. Башка тилдүү баарлашуунун башка тилдүү билимдери менен билгичтиктерин өздөштүрүүдө ар түрдүү этаптарда долбоорлонуп жаткан системанын натыйжасы – болочок адистин БТККсы калыптанат.

БТККны калыптандыруунун функционалдык компоненттерине студенттердин бул компетенттүүлүктүн ар түрдүү компоненттерин калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгүн башкаруу функциялары кирет, б.а. система көп функционалдуу. Бул системанын натыйжалуу кызмат аткаруусу тийиштүү шарттардан көз каранды болот. Изилдөө ал шарттарды аныктады: инсандык-ишмердүүлүктүк, системалуу, коммуникациялык-компетенттүүлүктүк, проблемалык-долбоорлук жана маданияттык мамилелер.

2. Түзүмдүүлүк жана система түзүүчү фактордун болушу. Түзүм – бүтүндүк системанын ички уюштурулушу, ал өзү менен аны түзүүчү компоненттердин өз ара байланышынын, бирге аракеттенүүсүнүн өзгөчөлүү ыгын берет. Инженерлердин БТККсын калыптандыруу системасынын компоненттерин жана функционалдык байланыштарын карап чыгалы. Долбоорлонуп жаткан системанын түзүмү төмөнкү схемада берилген:

МАКСАТ→КАРАЖАТ→НАТЫЙЖА

Кызмат аткаруу чөйрөсү жана адистин модели менен аныкталуучу системанын максаты каражаттардын подсистемасын шарттайт. Системанын каражаттарын пайдалануунун сапатынан анын натыйжасы көз каранды болот. Жетишилген натыйжа пландалган натыйжага шайкештириле жана атайын критерийлер менен баалана алат. Бул болочок инженерлердин БТККнын калыптангандык деңгээлин аныктоого жол берет. БТККнын калыптандыруу системасынын кызмат аткаруу түзүмү аракеттердин удаалаштыгы менен сыпатталат, ал төмөнкүлөрдү камтыйт: болочок техникалык адистин ушул компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгүн диагноздоо, прогноздоо, программалоо, пландоо жана бул ишмердүүлүктү окутуучунун башкаруусу, жөнгө салуусу, калыптандыруу системасынын сапатын көзөмөлдөөсү, компетенттүүлүктүн калыптангандык натыйжаларын диагностикалоосу, ошол натыйжаларды талдоосу. БТККны калыптандыруу системасы жана аны башкаруу студент практикалык милдеттерди чечип жатып, өзүн субъект катары андоочу, болочок коммуникациялык ишмердүүлүгүн талдоочу окуу кырдаалдарын түзүүнү болжойт. Биз ишмердүүлүктүк мамиле төмөнкүлөргө мүмкүндүк берет деген орус изилдөөчүнүн оюна кошулабыз:

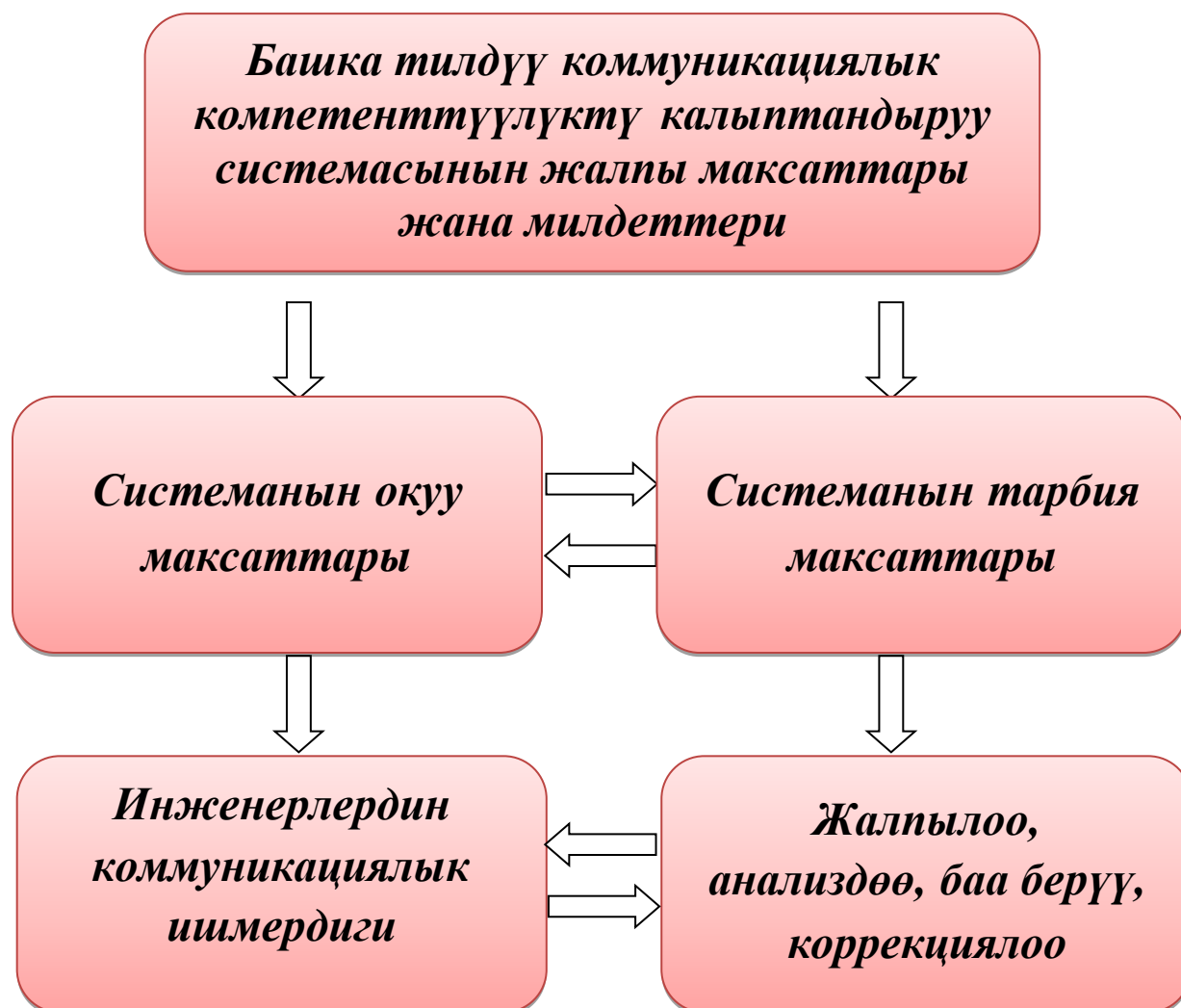
окуу-практикалык милдеттер комплексин коммуникациялык ишмердүүлүк тажрыйбасын топтоо, башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү өнүктүрүү максатында колдонууга; өз алдынча билим алууну өзүн башка тилдүү коммуникациялык баарлашуу ыктарына үйрөтүү, субъект-субъектилик мамилелерге кошулуу принциби боюнча курууга; социумда системалуу өз алдынча баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырууга; БТККны калыптандыруу системасынын түпкү натыйжасын жана анын практикалык багытталгандыгын аңдоого [45].

3. Системанын бүтүндүүлүгү жана өнүгүүсү. Бүтүндүк система ар түрдүү түрдөгү компоненттердин бирге аракеттенүүсү, карама-каршылыктардын биримдиги катары жашайт, алардын болушу кыймылдуу, өнүгүүчү биримдикти берет; ал – системанын бүтүндүүлүгүнүн маанилүү фактору гана эмес, кыймылынын, өнүгүүсүнүн да фактору. БТККны калыптандыруунун биз сунуштаган системасы – бүтүндүк жана өнүгүүчү система, анткени анын ар бир компоненти белгилүү бир касиеттерге ээ болуп, адисти кесиптик даярдоонун бүткүл системасынын касиеттеринин диалектикалык шартталган бүтүндүүлүгүнүн бөлүгү гана болуп саналат. БТККны калыптандыруу максатты болжоодо жана натыйжаны прогноздоодо, болочок адис менен окутуучунун ишмердүүлүгүнүн белгилүү бир түрүн тандоодо, бул ишмердүүлүктү тийиштүү технологиялар менен камсыздоодо, ошондой эле ошол ишмердүүлүктүн натыйжасын баалоодо гана мүмкүн. Болочок адистерде БТККны калыптандыруу (түпкү жана аралыктык) ортосундагы карама-каршылык каражаттар подсистемасын өзгөртүү керектөөсүн жаратат. Бул системанын максаттарынын жана колдо бар каражаттарынын ортосундагы карама-каршылык башка педагогикалык технологияларды колдонуу же иштеп чыгуу зарылдыгына алып келет. Ошентип, бир жагынан, болочок инженерлерде БТККны калыптандыруу системасынын компоненттери шарттуу өз алдынчалыкка, эркиндиктин белгилүү бир даражасына ээ, башка жагынан, алар детерминдешкен, өз ара байланышкан, өз ара шартталган жана болочок адисте башка тилдүү баарлашуу даярдыгын жана жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу үчүн шарттарды түзүүнүн бүтүндүк сапатына ээ болушат.

4. Иерархиялуулук жана чөйрө менен бирге аракеттенүү. БТККнын системасынын иерархиялуулугун эки позициядан кароого болот. Биринчи позициядан берилген система кыйла кеңири системанын – инженерлерге кесиптик билим берүү системасынын компоненттеринин бири болот. Экинчи позициядан иерархиялуулук баскычтуу принцип боюнча башкаруу катары каралат. Бул принцип системанын иштөөсү үчүн маанилүү башкаруучу функциялар анын жогорку бөлүктөрүндө аткарылышын талап кылат [31]. Инженердин БТККны калыптандыруу системасындагы салттуу иерархия бул иерархиядагы жогорку чынжыр окутуучунун ишмердүүлүгү, ал эми төмөн турган чынжырлары – болочок техникалык адистердин аракеттери, окутуу, тарбиялоо жана текшерүү технологиялары болуп саналышарын болжойт. Башкаруучу алдына башкаруу максаттарын, милдеттерин коёт, окутуу каражаттарын ылгайт, студенттерде берилген компетенттүүлүктү калыптандыруу процессин жөнгө салат, баалайт жана түзөтөт. Биз сунуштаган системада басымдар окутуучу менен болочок адистин ортосундагы субъект-субъектилик мамилелер тарапка оошот. Окутуучу өзүнүн БТККны калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгү менен студенттердин өзүн-өзү башкаруусу үчүн шарттарды түзөт, аларга максатты болжоодо, берилген ишмердүүлүктү пландаштырууда, уюштурууда, диагностикалоодо жана түзөтүүдө өнөккө жана кесиптешке айланат. Мындай шарттарда система өзү башкарыла турган болуп калат.

5. Башкаруучулук байланыштар. БТККны калыптандыруу системасы ар кандай эле бүтүндүк система өңдүү, башкаруу байланыштарына ээ болот. Башкаруу белгилери – элементтердин, башкаруучу жана башкарылуучу түзүүчүлөрдүн себептик байланыштарынын болушу, башкаруунун динамикалык мүнөзү, башкаруучу параметрдин болушу, системанын күчөтүүчү жөндөмдүүлүгү (анын кичине таасир кылуулардан чоң өзгөрүүлөргө дуушарлануу жөндөмдүүлүгү), кайтарым байланыштын болушу, багытталгандыгы [215]. Бул системада кайтарым байланыш жана багытталгандык болочок техникалык адистин БТККны калыптандыруу боюнча окутуучунун да, студенттин өзүнүн да коммуникациялык ишмердүүлүгүн

талдоо, анын уюштурулушуна түзөтүүлөрдү киргизүү аркылуу колдоого алынат. Берилген башкаруу системасынын байланыш түзүлүшү 2.2.-сүрөттө берилди.

2.2-сүрөт. Инженердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн калыптанышынын башкаруу системасынын байланыш түзүлүшү.

Ошентип, биз техникалык адистиктердин студенттеринде БТККны калыптандыруунун өзүбүз сунуштаган системасы бүтүндүк, динамикалуу, башкарылуучу системанын бардык белгилерине жооп берерин жана системалардын өнүгүүсүнүн жалпы, туруктуу мыйзамдарына ылайык кызмат аткараарын далилдедик.

2.3. Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруунун педагогикалык шарттары

Кыргызстандын Болон конвенциясына кошулуусу педагогикалык коомчулукту кесиптик билим берүүдө компетенттүүлүктүк-багытталган мамилеге өтүү зарылдыгын түшүнүүгө алып келди. Дал ошол бүтүрүүчүнүн кесиптик компетенттүүлүгү жогорку окуу жайынын ишмердүүлүгүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн аныктоочу негизги натыйжасы болуп саналат. Жеке инсандын кесиптик компетенттүүлүгү иш жүзүндө анын тагдырын, жаңы экономиканын талаптарына ылайык коомдук мамилелер менен баалуулуктардын жаңы системасына активдүү кошулуу мүмкүндүгүн аныктайт. Буга байланыштуу инновациялык инженердик билим берүүнүн теоретиктери менен практиктери техника жана технология жаатындагы адисте белгилүү бир билимдер менен билгичтиктерди гана эмес, практикада, чыныгы иште, атаандаштыкка жөндөмдүү жаңы өнүмдү түзүүдө аларды колдонуу жөндөмдүүлүгүнө басым кылган өзгөчө «компетенцияларды» да калыптандыруу зарылдыгы жөнүндө айтышат. Чыныгы инновациялык инженердик билим берүүгө өтүү үчүн, көптөгөн изилдөөчүлөрдүн пикиринде, бир катар шарттарды аткаруу керек: анын мазмунун дүйнөлүк маалыматтык ресурстардын базасында жаңылоо, бенчмаркинг принцибин колдонуу («бенчмаркинг» – көлөмүнө, бизнес тармагына жана географиялык ордуна карабай мыкты мисалдарды издөөгө, баалоого жана алардан үйрөнүүгө багытталган системалуу ишмердүүлүк) – билим берүү программаларынын мыкты кыргызстандык жана чет элдик аналогдорун айкындоо жана аларга карап багыт алуу, ишкердик идеялар менен курстардын мазмунун интеграциялоо, окуу процессин мыкты уюштуруу үчүн билим берүү программаларын өздөштүрүүнү баалоонун кредиттиктоптомо системасын киргизүү, рейтингдик системаны заманбап тестирилөө системасы жана билим берүү программаларын өздөштүрүүгө Тышкы көзөмөл менен толуктап өркүндөтүү. Маанилүүлүк даражасы боюнча алдыңкы орундарда турган дагы бир шарт – бул «тилдик проблеманы» чечүү эсептелинет, ал бүтүрүүчүлөрдө

чет тилин башка тилдүү чөйрөдө жашоого, иштөөгө жана окууну улантууга жол берүүчү эл аралык деңгээлдеги баарлашуу куралы катары практикалык билүү жаатында зарыл көндүмдөрдүн жоктугунда жатат.

Ошентип, билим берүү аймагындагы инновациялык өзгөрүүлөр адистерди даярдоонун бардык аспектилерине багытталган болууга тийиш: уюштуруучулук схемаларга; билим берүү технологияларына; окутуу менен тарбиялоону илимий изилдөөлөр жана өндүрүштүк ишмердүүлүк менен интеграциялоого; окуу процессин усулдук, маалыматтык жана материалдык-техникалык камсыздоого, ошондой эле аны кадрлык коштоого. Үчүнчү муундагы стандарттардын экинчи муундагы стандарттардан принципалдуу айырмасы бүтүрүүчүнүн компетенттүү модели болуп калат. Компетенциялардын иерархиясы жана алардын маңыздык мүнөздөмөлөрү билим берүүнүн максаты менен натыйжасын аныктап, адисти даярдоо векторун бере турган болот. Ар бир компетенция үчүн анын калыптануусун жана өнүгүүсүн камсыздоочу дисциплиналардын жыйындысы көрсөтүлөт, мунун аркасында болочок ишмердүүлүк аймагына карата инварианттуу даярдоонун ал же бул түрүнүн (маалыматтык, математикалык, тилдик ж.б.) үзгүлтүксүздүгү белгиленет. Биринчи главада көрсөтүлгөндөй, компетенттүүлүктү эки топко ажыратууга болот: жалпыга (универсалдууларга, түйүндүүлөргө, кесиптен өйдөлөргө) кирүүчүлөр жана дисциплиналык-адистешкен (кесиптик). Эки топ тең талаптардын эки катары менен шайкештирилет: академиялык даярдалгандык талаптары жана кесиптик даярдалгандык талаптары менен, б.а. таза компетенттүүлүктөр, мисалы, социалдык же кесиптик жана аларды түзүүчү компетенциялар бар. Биздин оюбузча, инженердин кесиптик компетенттүүлүгүнүн зарыл түзүүчүсү БТККны калыптандыруу саналат. Буга байланыштуу азыркы шартта техникалык адистиктердин студенттеринин ушул компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын илимий-педагогикалык негиздөө абдан актуалдуу. Бул педагогикалык шарттарды билүү болочок адисти даярдоо процессинде калыптандырылуучу кесиптик компетенттүүлүк, анын ичинде БТККнын калыптандыруу болочок инженердин

кесиптик ишмердүүлүгү үчүн милдеттүү болуп калгыдай натыйжага жетишүүгө жол берет. Болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун бардык педагогикалык шарттарын төмөнкү топторго бириктирүүгө болот: уюштуруучулук-педагогикалык шарттар; мазмундук шарттар; процессуалдык шарттар; баалуулуктук-мотивациялык шарттар. Мазмундук шарттар студенттерди ар түрдүү кесиптик милдеттерди чечүүдө зарыл болчу билимдерге ээ болуу мүмкүндүгү менен камсыздоого жол берет. Уюштуруучулук - педагогикалык шарттар окуу процессин уюштуруунун өзгөчөлүктөрү менен аныкталышат – бул педагогикалык технологиялар, окуу ишмердүүлүгүнүн уюштуруучулук формалары менен усулдары. Процессуалдык шарттар окуу процессин техникалык жана инструменталдык камсыздоону аныкташат. Баалуулуктук-мотивациялык шарттар болочок адистин зарыл инсандык сапаттарын калыптандырууну камсыздашат. Демек, болочок инженердин БТККны калыптандыруунун педагогикалык шарттары, биздин оюбузча, төмөнкүлөр болуп саналат:

- техникалык жогорку окуу жайынын студенттеринде БТККны калыптандыруу системасындагы инсандык-ишмердүүлүктүк, системалуу, коммуникациялык-компетенттүүлүктүк, проблемалык-долбоорлук жана маданияттык мамилелердин биримдиги;

- БТККны калыптандырууну түзүүчү компоненттердин жыйындысында этап-этабы менен калыптандыруу жана өнүктүрүү;

- БТККны калыптандыруунун конкреттүү этабынын бөтөнчөлүгүн эске алуучу окутуунун ар түрдүү формаларын, усулдарын жана ыкмаларын тандоо;

- окутуунун ар башка этаптарында студенттердин компетенттүүлүктөрүнүн жана кесиптик кызыгуулары менен тартылууларынын калыптангандык денгээлин диагностикалоо жана мониторингдөө;

- БТККны калыптандыруу процесси интерактивдүү билим берүү технологиялары аркылуу ишке ашырылат;

- болочок инженерлердин БТККны калыптандыруу долбоорлор усулун колдонуу менен турмушка ашырылат.

Бул педагогикалык шарттарды биз төмөнкүдөй карап чыктык. Биздин оюбузча, болочок инженерлердин БТККны натыйжалуу калыптандыруу эгер бул системанын методологиялык базиси төмөнкү принциптердин биримдиги болуп саналат. Инсандык-ишмердүүлүктүк мамиле студенттин кесиптик-инсандык өнүгүүсүн жана өзүн өнүктүрүүсүн, анын субъектилик дараметинин ачылышын, башка тилдүү баарлашуунун башка катышуучуларына мамилесин камсыздайт. Системалуу мамиле бул компетенттүүлүктү калыптандыруу окуу-тарбиялык процессинин бардык түзүүчүлөрүн оптималдуу иштөөчү жана өнүгүүчү педагогикалык системага уюштурууга жол берет. Маданияттык мамиле жогорку техникалык билим берүү системасында адистердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессин маданияттардын диалогу катары курууну камсыздайт, анда студент башынан эле активдүү позицияны ээлейт жана тилдер аралык, маданият аралык жана инсан аралык коммуникациянын субъекти катары ачылат. Коммуникациялык компетенттүүлүктүк мамиле тилдин түрдүү деңгээлдүү каражаттарынын комплексин прагматикалык максаттарга: өнөк менен кептик жана тексттик байланыш орнотууга, ошол социумда кабыл алынган баарлашуу жана жүрүм-турум эрежелерин сактоого жетишүү үчүн колдонууга жол берет. Проблемалык-долбоорлук мамиле бардык катышуучулар тааным процессинин катышуучулары болуп саналышып, чет тилин үйрөнүү процессинде билимдерди өз алдынча максатка багытталган, жемиштүү издөөнү, кайра иштетүүнү жана актуалдаштырууну ишке ашырышчу БТККны калыптандыруу процессин уюштуруунун негизи катары кызмат өтөйт. Биз БТККны калыптандыруу бир канча этапта ишке ашырылууга тийиш деп эсептейбиз.

Биринчи этап – белгилүү бир тема боюнча билимдердин теориялык базасын калыптандыруу. Бул этапта башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүккө ээ болуу мотивациясынын өнүгүүсү жүрөт, анткени билимдерди ылгоо аларды кийин окуу жана болочок кесиптик ишмердүүлүктөрдө колдонууну эске алуу менен максатка багытталган мүнөзгө ээ болот. Ушул эле этапта

лингвистикалык (тилдик жана кептик) компетенциянын түзүүчүлөрүн калыптандыруу болуп өтөт.

Экинчи этапта билимдерди кайра түзүү (репродукциялоо) деңгээлинде өздөштүрүү жүрөт. Башка тилдүү баарлашуудан алынган билимдерин жана билгичтиктерин кайра түзүү топтук дискуссиялар, конференциялар, викториналар, ишкер оюндар, жайкы тилдик программаларга катышуу түрүндөгү бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагында болуп өтөт. Иштин мындай формалары студенттердин рефлексиялык позициясын, илимий дискуссия, маек, сүйлөшүүлөр ж.б. жүргүзүү билгичтиктериништеп чыгууга көмөктөшөт. Мында коммуникациялык компетенциянын (техникалык профилдеги адистердин таза кесиптик-коммуникациялык жана маданият аралык компетенцияларынын) компоненттери калыптанат.

Үчүнчү этапта өздөштүрүлгөн билимдер менен калыптанган билгичтиктерди окуу изилдөөчүлүк милдеттерди чечүүгө (тилдик олимпиадаларга даярдануу жана катышуу, студенттик илимий конференцияларда чет тилинде баяндама даярдоо ж.б.) көчүрүү жана өз алдынча колдонуу жүрөт. Өз алдынча иш (информалдуу билим алуу) өз алдынча чыгармачылык изденүүнү турмушка ашыруу, чет тилиндеги маалыматты талдоо, изилдөөнүн жүрүшүн түзөтүү өңдүү билгичтиктерди калыптандырууга жол берет.

Студенттерде өз ишмердүүлүгүн өзү мотивдөө билгичтигин (кызыгуу, өзүн аны турмушка ашыруу зарылдыгына ынандыруу, ишмердүүлүктүн жана анын натыйжаларынын жеке өзү үчүн маанилүүлүгүн көрүү) калыптандыруу да маанилүү, өз алдынча иш процессинде мына ушу ишке ашат, анткени изилдөөчүлүк ишмердүүлүк проблемалуу мүнөзгө ээ болот, студенттердин таанымдык ишмердүүлүгүн активдештирүүгө кызмат кылат, сунушталган тапшырмага кызыгууну жана аны аткарууну каалоону жаратат. Студенттердин өз алдынча иши прагматикалык-маалыматтык-технологиялык жана өз алдынча билим алуучулук компетенцияларды калыптандырууга көмөктөшөт. Окуу дисциплиналарын окутуунун теориясы менен методикасы жаатындагы

изилдөөлөр ишмердүүлүктүк жана инсанга багытталган азыркы технологиялар менен методикаларды колдонуунун натыйжалуулугун ырасташат. Бул учурда окутуунун негизги дидактикалык каражаты окуу долбоору болуп саналат. Окуу долбоорлору өздөрү эле окутуунун ар түркүн максаттары үчүн, айрым алсак коммуникациялык милдеттерди чечүүдө билгичтиктер менен көндүмдөргө ээ болуу үчүн педагогикалык каражат катары чыга алышат. «Окуу долбоору» (окуу-билим берүү долбоору, окуу-кесиптик долбоор) сөз айкашын педагогикалык адабияттардан жетишерлик көп учуратууга болот. Долбоорлор башка тилдүү даярдоонун ар түрдүү темалары менен курстарын окуп үйрөнүүдө кеңири колдонулат. Бул долбоорлор – окуп жаткандардын БТККны өздөштүрүү жана колдонуу процессин уюштуруунун натыйжалуу жана ыңгайлуу каражаты болгону менен байланышкан. Долбоорлоо жөнүндө айтып жатып, бул категория педагогикалык теорияда жаңы болуп саналбасын белгилөө керек. Акыркы он жылдыктарда бул түшүнүк ХХ кылымдын 70-жылдарынын соңунда Улуу Британиянын Көркөм өнөрлөрдүн королдук колледжи сунуштаган билим берүүнүн жаңы программасынын алкагында пайда болгон. Ал пландаштыруу, ойлоп табуу, жаратуу жана аткаруу өнөрү ишке ашырылуучу жана дизайн же долбоорлоо катары аныкталуучу жалпы форма болуп саналган долбоорлук маданият менен тыгыз байланышкан. Долбоорлоо орус изилдөөчүүлөр белгилегендей болочоктогу, болжолдонгон кубулуштун элесин түзүү боюнча ишмердүүлүк болот. Ал адамдын чыгармачылыгынын аспектилеринин бири болуп саналат да, пландаштырууга, прогноздоого, чечимдерди кабыл алууга, иштеп чыгууга, илимий изилдөөгө негизделген. Ал эми изилдөөчү Е.С. Полат долбоорлук методиканы өз маңызы боюнча чыгармачыл, өзү менен дидактикалык каражатты берген изденүүчүлүк, проблемалык усулдардын жыйындысы; таанымдык ишмердүүлүктү активдештирүү – креативдүүлүктү өнүктүрүү жана бир эле мезгилде конкреттүү өнүмдү түзүү процессинде окуучулардын белгилүү бир инсандык сапаттарын калыптандыруу катары карайт [155]. Ошентип, долбоорлук методика – бул фактылык билимдерди интеграциялоого эмес, аларды

колдонууга жана окуучулардын өзү билим алуусун өзү уюштуруунун жаңы жолдоруна ээ болууга багытталган педагогикалык технология. Окуу процессинде долбоорлук технологияларды колдонууда маанилүү дидактикалык милдеттер чечилет:

– окуп жаткандардын белгилүү бир билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуусу менен чектелбейт, алардын эмоционалдык сферасын козгоп, практикалык аракеттерге чыгат, мунун аркасында мотивация күчөйт;

– студенттер зарыл маалыматты окуу китептеринен гана эмес, башка булактардан да өз алдынча табышып, чыгармачыл ишти берилген теманын алкагында ишке ашыруу мүмкүндүгүн алышат. Мында алар өз алдынча ойлонууга, проблемаларды табууга жана чечүүгө, бул максат үчүн ар башка аймактардан билимдерди тартууга, чечимдин ар түрдүү варианттарынын натыйжалары менен мүмкүн болчу кесепеттерин прогноздоого, себептик-натыйжалык байланыштарды аныктоого үйрөнүшөт;

– долбоордо окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун ар түрдүү формалары ийгиликтүү ишке ашырылат, анын жүрүшүндө окуучулардын бири бири жана окутуучу менен бирге аракеттенүүсү турмушка ашырылат, анын ролу алмашат: ал текшерүүчүнүн ордуна тең укуктуу өнөккө жана консультантка айланат;

– долбоорлук иште бүткүл процесс окуп жатканга багытталат: мында, баарынан мурда, анын кызыкчылыктары, турмуштук тажрыйбасы жана индивидуалдуу жөндөмдүүлүктөрү эске алынат;

– студенттердин долбоордун алкагындагы конкреттүү иш үчүн жеке жана жамааттык жоопкерчилиги күчөйт, анткени ар бир окуп жаткан жекече же микротопто иштеп, бүткүл топко өз ишмердүүлүгүнүн натыйжаларын көрсөтүүгө тийиш;

– долбоордун алкагындагы биргелешкен иш окуп жаткандарды ишти аягына чыгарууга үйрөтөт, алар өз эмгегинин натыйжаларын документтештирүүгө тийиш.

Ошентип, долбоорлук ыкмалардын жалпы өзгөчөлүгү коюлган инсандык-маанилүү проблеманын жана аны чечүү милдетинин болушу саналат. Эгерде

бул теориялык проблема болсо, анда долбоорлоо процесси анын конкреттүү чечилишин табууда жатат, эгерде практикалык проблема болсо, анда студенттин милдети ошол проблеманын ишке киргизүүгө даяр конкреттүү натыйжасына жетишүү болуп саналат. Проблеманы чечүү, бир жагынан, окутуунун ар түрдүү изилдөөчүлүк, изденүүчүлүк усулдары менен каражаттарын колдонууну, башка жагынан – илимдин, техниканын, чыгармачылык аймактардын ар башка сфераларынан билимдерди, билгичтиктерди интеграциялоо зарылдыгын караштырат. Тилдик эмес Жогорку окуу жайлардын бөтөнчөлүгүнө байланыштуу (убакыттын көлөмүнүн жетишсиздиги, башка тилдүү кесиптик материалдардын болуусу, эл аралык маалыматтык тармакты колдонуу мүмкүндүгү) БТККны калыптандырууга карата долбоордук мамиле окуу процессин уюштуруунун оптималдуу формасы болуп саналат. Заманбап шартта БТККны бардык компоненттерин калыптандыруу максатында маалыматты өз алдынча издөөгө жана баштапкы иштетүүгө багытталган телекоммуникациялык долбоорлоралгылыктуу жана жеткиликтүү болушат. Долбоордук технологиянын белгилери төмөнкүлөр болуп саналат:

- автордун концептуалдык идеясынын болушу – чет тилин окутууга инсандык-ишмердүүлүктүк мамиле;

- натыйжалардын тактыгы жана алдын ала айтууга болорлугу, аларга жетишүү жолдорун аңдоо;

- формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн түрлөрү менен формаларында (конференция, конкурс, сценарий, чыгармачылык кечелер ж.б.) ишке ашырылган конкреттүү кептик өнүмдү (диалог, монолог ж.б.) түзүүгө максатталгандык;

- долбоордун идеясынын чыныгы жашоо менен байланышы: теория менен практиканын ортосунда байланыштардын болушу;

- долбоордун катышуучуларынын өзү уюмдашкандыгы жана жоопкерчиликтүүлүгү, окутуучунун ишмердүүлүгүнүн консультациялык-координациялык мүнөзү;

БТККны калыптандыруу технологиясынын негизделгендиги долбоордун мезгилдик жана түзүмдүк аякталгандыгын, атап айтканда аткаруунун так алгоритминин – аракеттердин удаалаштыгынын болушун караштырат.

Бул проблема боюнча педагогикалык изилдөөлөрдү талдоо төмөнкү жыйынтык жасоого мүмкүндүк берди:

1. Болочок адистерде кептик башка тилдүү ишмердүүлүктүн ал же бул түрүндө зарыл билгичтиктер менен көндүмдөрдү, ошондой эле башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү оптималдуу деңгээлде калыптандыруу үчүн, ар бир окуп жатканга активдүү оозеки практика зарыл.

2. Тилдик чөйрөдөн тышкары БТККны калыптандыруу үчүн сабактарда коммуникациялык милдеттерди чечүүгө мүмкүндүк берүүчү шарттуу-коммуникациялык же коммуникациялык көнүгүүлөрдү пайдалануу жетишсиз. Студенттерге ойлонууга, ойлорду туудуруучу кандайдыр бир проблемаларды чечүүгө, ошол проблемаларды алар көңүлүн өз айтымынын мазмунуна топтогудай, көңүлдүн чордонунда ой тургудай, ал эми тил өзүнүн түз функциясында ошол ойлорду калыптандыруу жана түзүү кызматында чыккыдай кылып чечүү жолдорун издөөгө мүмкүндүк берүү маанилүү. Бул шарт студенттин окуу изилдөөчүлүк ишини) шартында, алсак, студенттердин илимий конференцияларга катышууга өз алдынча даярдануусунда ишке ашырылат.

3. Окуп жаткандар тилди маданият аралык бирге аракеттенүүнүн каражаты катары кабыл алсын үчүн аларды өлкөтаануучулук тематика менен тааныштырып гана койбой, алар тилдин өздөрү үчүн жаңы маданиятта кызмат аткаруу өзгөчөлүктөрүн практикада тааный алгыдай кылып, аларды маданияттардын активдүү диалогуна киргизүү ыктарын издөө зарыл. Мындай милдетти бейформалдуу билим берүүнүн шартында, жана биринчи кезекте, тилдик программаларга катышууда чечүүгө мүмкүн.

БТККны калыптандырууга карата мындай мамиленин негизги идеясы, ошентип, басымды ар түрдүү түрдөгү көнүгүүлөрдөн окуп жаткандардын ишке ашуу үчүн белгилүү бир тилдик каражаттарды чебер билүүнү талап кылуучу

активдүү ой жүгүртүү ишмердүүлүгүнө көчүрүүдө жатат. БТККны калыптандыруунун аяктоо этабындагы чет тилине үйрөтүү процессинде долбоорлук ишти уюштуруунун негизги өзгөчөлүктөрүн белгилейбиз. БТККны калыптандырууда долбоорлук технологияны колдонууга зарыл талаптар төмөнкүлөр болуп саналат:

- изилдөөчүлүк, чыгармачылык планда инсандык проблеманын (чечүү үчүн интеграцияланган билимди, изденүүнү талап кылуучу милдеттин) болушу;
- болжолдонгон натыйжалардын практикалык жана теориялык маанилүүлүгү;
- студенттердин сабактагы же аудиториядан тышкары шарттардагы өз алдынча индивидуалдуу, жуптук, топтук ишмердүүлүгү;
- долбоордун мазмундук бөлүгүн этаптуу натыйжаларын көрсөтүү жана ролдорду бөлүштүрүү менен түзүү;
- аракеттердин белгилүү бир удаалаштыгын караштырган изилдөөчүлүк усулдарды колдонуу (долбоорлук ишмердүүлүктү жүргүзүүнүн алгоритми): аларды чечүү божомолдорун алдыга коюу; изилдөө усулдарын (статистикалык эксперименталдык, байкоо жүргүзүү ж.б.) талкуулоо; түпкү натыйжаларды (презентацияларды, коргоолорду, чыгармачылык отчетторду, кароолорду ж.б.) калыптандыруу ыктарын талкуулоо; алынган маалыматтарды топтоо, системалоо жана талдоо; жыйынтыктарын чыгаруу, натыйжаларды жабдуулоо, аларды презентациялоо; тыянактарды, изилдөөнүн жаңы проблемаларын алдыга коюу.

Долбоорду уюштуруунун мүнөзү долбоордун тибинен да, анын темасынан (мазмунунан), өткөрүү шарттарынан да чоң даражада көз каранды болот. Эгер бул изилдөөчүлүк долбоор болсо, анда ал сөзсүз өткөрүү этаптарын камтыйт, мында бүткүл долбоордун ийгилиги көп жагынан айрым этаптардагы туура уюштурулган иштен көз каранды болот, ошондуктан студенттердин ишмердүүлүгүнө этабы менен иликтөө, аны кадам артынан кадам баалоо зарыл. Мелдешүүчүлүк мүнөздү караштырган ролдук-оюндук долбоорлордо баллдык система колдонулушу ыктымал. Чыгармачылык долбоорлордо көбүнчө

аралыктык натыйжаларды баалоо мүмкүн болбойт, бирок талап кылынып калса убагында жардамга келүү үчүн ишке көз салуу зарыл. Долбоор – бул белгилүү бир проблеманы чечүү, изилдөө, аны практикалык же теориялык ишке ашыруу. Окуп жаткандардын долбоорлук ишмердүүлүгү белгилүү бир алгоритмге багынтылган да, чыгармачылык, изилдөөчүлүк иштин бир канча этабынан туруп татаал болуп саналат. Долбоорлук методика теманын үстүнөн иштөөдөн ушунусу менен айырмаланат, кийинкисинде көбүнчө тема боюнча жаңы материалды жөн гана өздөштүрүү жетиштүү; ролдук оюндан, дискуссиядан ж.б. да айырмаланат, аларда топтук иште төмөнкү усулдук ойломду турмушка ашыруу үчүн ролдор бөлүштүрүлөт: студенттердин материалды мыкты өздөштүрүүсү, кызыкчылыгына түрткү болуу, таанымдык ишмердүүлүгүн мотивдештирүү. Көрсөтүлгөн бардык усулдук максаттар долбоорлук методиканы колдонууда да катышаалышат, бирок ага башкасын койгондо да, кандайдыр бир конкреттүү өнүмдө турмушка ашырылган проблеманы изилдөө, чыгармачыл изденүүчүлүк ишмердүүлүк тийиштүү, бирок долбоордун үстүнөн иштөө белгилүү бир оорчулуктарды камтыйт. Студенттер чет тилиндеги долбоорлук ишмердүүлүктү турмушка ашырууга: дискуссия жүргүзүүгө, уюштуруучулук маселелерди талкуулоого, ойлордун жүрүшүн баяндоого ж.б. дайыма эле даяр же жөндөмдүү болушпайт. Тилдик каталардан качууга да болбойт, анткени кошумча маалыматтын бөлүгү бейтааныш жана белгилүү бир тилдик оорчулуктарды жаратат, ошондуктандолбоорлорду иштеп чыгуудан мурда зарыл грамматикалык жана лексикалык материалды кайталоо менен жалпылоо жүрүүгө тийиш, ал эми долбоорлордун өздөрүн теманын үстүнөн иштөөнүн аяктоочу этабында, тилдик жана кептик материал менен иштөөдө эркин импровизация үчүн шарттар түзүлүп калган маалда жүргүзүү максатка ылайыктуу. Долбоорлук тапшырмаларды аткаруу жана долбоорго катышуу студенттерге чет тилин үйрөнүүдөн келчү практикалык пайданы көрүүгө мүмкүндүк берет, мунун натыйжасы окуу дисциплинасына кызыгуунун жогорулоосу, «билимдерге ээ болуу» процессиндеги изилдөөчүлүк иш жана аларды ар түрдүү башка тилдүү кептик кырдаалдарда аң сезимдүү колдонуу

болуп саналат, демек окуп жаткандардын коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн өсүүсүнө, алардын тилдик инсанынын өнүгүүсүнө, жогорку мотивдешүүсүнө көмөктөшөт. Чет элдик жана ата мекендик тажрыйбаны талдоо болочок инженерлердин БТККны калыптандыруу активдүү жана интерактивдүү усулдарды колдонгондонатыйжалуу болорун көрсөтөт. Башка тилдүү даярдоодо колдонулуучу келечектүү усулдардын бири «контексттүү окутуу» болуп саналат, анда билимди өздөштүрүү мотивациясы конкреттүү билим менен аны колдонуунун ортосунда мамилелерди куруу жолу аркылуу жетишилет. Бул усул жетишерлик натыйжалуу, анткени колдонуу аспектиси студенттер үчүн маанилүү болуп саналат. «Тажрыйбанын негизинде окутуу» да маанилүү, мында студенттер өзүнүн өздүк тажрыйбасын окуп-үйрөнүү дисциплинасы менен ассоциациялоого мүмкүндүк алышат. Бул усулдар активдүү окутуу усулдары болуп эсептелет, анткени көңүлдүн борборунда билимге ишмердүүлүк аркылуу жана тажрыйбанын негизинде ээ болгон студент турат. Окутууга проблемалык-багытталган мамиле студенттердин көңүлүн кандайдыр бир конкреттүү проблемалуу кырдаалды талдоого жана чечүүгө топтоого мүмкүндүк берет, бул окутуу процессиндеги баштапкы чекитке айланат. Мында кээде проблеманы чечүү эмес, аны сабаттуу коюу жана аныктоо абдан маанилүү болот. Проблемалуу кырдаал студенттерди аны чечүү үчүн зарыл билимдерди аң-сезимдүү алууга максималдуу мотивдештирет. Окутууга дисциплиналар аралык мамиле студенттерди ар түрдүү аймактардан билимдерди өз алдынча «табууга», аларды топтоштурууга жана конкреттүү чечилип жатан милдеттин контекстинде концентрациялоого үйрөтүүгө жол берет. БТККны калыптандыруунун интерактивдүү билим берүү технологиялары билим берүү процессинин рефлексиялык жана субъекттик багытталуусу, инженердин башка тилдүү даярдыгынын маани издөөчүлүк багытталгандыгы менен мүнөздөлөт, рационалдуу менен эмоционалдууну интеграциялоого, билимдерди дисциплиналар аралык интеграциялоо шартында чыгармачылык өнүгүүгө жана өзүн өнүктүрүүгө, педагогикалык процессти диалогизациялоого максатталышкан. БТККны калыптандыруу адаптивдүү,

инсандык-өнүктүрүүчү жана коммуникациялык технологиялар менен камсыздалат, ич ара өтүшүүчү маалыматтык (тилдин жана баарлашуунун теориясы менен практикасы жаатындагы билимдер), аксиологиялык (кесиптик маанилүү касиеттер менен сапаттар) жана операциялык (коммуникациялык билгичтиктер) талааларды топтойт. Интерактивдүү билим берүү технологиялары адистин БТККны калыптандыруу жана өзү өнүктүрүү максаттары менен милдеттеринин номенклатурасын, аны мониторингдөөнүн диагностикалык инструментарийин, ошол технологиялардын жемиштүүлүгүнүн педагогикалык шарттарын, студенттер менен окутуучулардын рефлексиялоо каражаттарын камтыйт. БТККны калыптандырууга көмөктөшүүчү натыйжалуу усулдардын бири окуу ишкер оюну болуп саналат. Бүткүл «English language day – Англис тили күнү» программасы «Play and Learn English – Ойноп жатып, оку!» девизи алдындагы оюндун негизинде курулган. Оюндар оюн процессине катышуучунун интеллектуалдык, эмоционалдык, эрктик, коммуникациялык жана башка кырларына комплекстүү таасир кылышат. Оюндар төмөнкүлөргө мүмкүндүк берет: чыныгы турмуш чындыгында негизделбеген чет тилинде баарлашуу талабын актоого; түрдүү моделдер боюнча курулган чет тилиндеги фразалардын маанилүүлүгүн көрсөтүүгө; бир эле кептик моделдер менен стандарттуу диалогдорду кайталоону эмоционалдуу жагымдуу кылууга.

Белгилүү болгондой, оюн окуп жаткандардын кесиптик ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү аспектилерин моделдөөчү жана аларда кесиптик ишмердүүлүктүн дисциплинасынын билимдерин комплекстүү колдонууну, алардын башка тилдүү кебин өркүндөтүүнү, ошондой эле чет тилин кесиптик баарлашуунун каражаты катары кыйла толук билүүсүн камсыздоочу практикалык сабак болот.

Изилдөө көрсөткөндөй, окуу оюну бир нече функцияны аткарат:

– билимге ээ болууга, башка тилдүү көндүмдөр менен билгичтиктерди калыптандырууга көмөктөшөт;

– окуу ишмердүүлүгүн мотивдештирет жана түрткү болот; окуп жаткандын инсанына оң таасир кылат, анын кругозорун кеңейтет;

– ой жүгүртүүнү, чыгармачылык активдүүлүктү өнүктүрөт, культурологиялык жана маданият аралык ж.б. компетенциялардын деңгээлин жогорулатат;

– конкреттүү кырдаалда багыт алууга жана баарлашуунун зарыл вербалдык жана вербалдык эмес каражаттарын тандоого үйрөтөт;

– коммуникациялык практиканын жоктугун же жетишсиздигин компенсациялайт, окуу ишмердүүлүгүн чет тилин чыныгы турмушта билүү шарттарына жакындатат.

Окуу ишкер оюнун биз конкреттүү башка тилдүү материалды кыйла терең жана деталдуу үйрөнүүгө мүмкүндүк берүүчү өзгөчө түрдө уюштурулган көнүгүү катары да карайбыз. Ишкер оюн өз мазмунуна жана конкреттүү окуу максаттарына ээ этаптарга бөлүнөт. Чет тилиндеги ишкер оюнду иштеп чыгуунун удаалаштыгы төмөнкү этаптарды камтыйт:

– проблеманы, дисциплинанын темасын, оюндун мазмунун жана окуу максатын аныктоо;

– окуп жаткандардын кесиптик ишмердүүлүгүнүн негизги белгилерин аныктоо;

– проблемалуу кырдаалдарды ажыратуу;

– оюндагы ишмердүүлүктүн конкреттүү максаттарын, оюндун ролдук түзүмүн аныктоо;

– оюндун сценарийин даярдоо;

– оюндун эрежелерин аныктоо;

– оюндун натыйжаларын баалоо критерийлеринин системасын иштеп чыгуу;

– оюндун катышуучуларынынарасында ролдорду бөлүштүрүү;

– калыстар жана оюнчулар үчүн нускамаларды түзүү.

Оюндун сценарийин даярдоого кененирээк токтолобуз, ал ишкер оюндун мазмунун жана аны аткаруунун удаалаштыгын кеңири жайып баяндайт. Оюндун ар бир фрагменти эпизоддорго бөлүнөт, ар бир эпизоддун мазмуну жана максаты аныкталат. Мындан соң баштапкы сыпаттамалардын тексттери иштелип чыгат, алардын жардамы менен катышуучуларды конкреттүү кырдаалга киргизүү турмушка ашырылат. Оюндун эрежелеринде конкреттүү тапшырмаларды аткаруу үчүн зарыл убакыт, оюнчулардын оюн тапшырмаларын аткаруу жана биргелешкен кесиптик-оюндук ишмердүүлүк учурундагы жүрүм-турум ченемдери чагылуу табууга тийиш. Тапшырмаларга ишкер оюндун темасы жана проблемасы боюнча негизги жана кошумча адабияттар менен иштөө программасы тиркелет. Алдын алуучу тапшырманын өзгөчө бөлүгүн оюн процессинде башка тилдүү баарлашууга багыт алган атайын тексттер менен иштөө, атайын жана кептик көнүгүүлөрдү аткаруу түзөт.

Ошентип, биз болочок инженерлердин БТККны натыйжалуу калыптандыруунун теориялык моделин ишке ашыруунун педагогикалык шарттарын аныктадык.

ЭКИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ

Болочок инженерлерди башка тилдүү даярдоонун педагогикалык системасынын методологиялык базиси катары төмөнкүлөрдү аныктадык: окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана башка тилдүү социумда иштелип чыккан каражаттар жана ыктар менен ойду калыптандыруу жана түзүү процессин башкаруу усулдарын тандоону ачуучу инсандык-ишмердүүлүктүк мамиле; контекстинде окуу-тарбия процессинин бардык түзүүчүлөрүн бирдиктүү, оптималдуу аракеттенүүчү жана динамикалуу өнүгүүчү педагогикалык системага уюштурууга болуучу системалуу мамиле; билим берүү системаларынын максаттарын түпкү натыйжа боюнча аныктоонун теориялык негизи катары техникалык адистин үч деңгээлде – лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык деңгээлдерде берилген БТККнын түзүмүн аныктоого мүмкүндүк берүүчү коммуникациялык компетенттүүлүктүк мамиле; проблемалык жана долбоорлук мамилелерге негизделген жана студенттер татаалдыгы ар түрдүү даражадагы башка тилдүү лингвистикалык, коммуникациялык, кесиптик-багытталган проблемалык-долбоорлук тапшырмаларды аткаруу процессинде билимдерди өз алдынча максатка багытталган, жемиштүү изденүүнү, кайра иштетүүнү жана актуалдаштырууну ишке ашыруучу башка тилдүү билим берүү процессин уюштуруунун негизи болуп кызмат өтөгөн окутуунун алдыңкы, үстөмдүк кылуучу стратегиясы катары түшүнүлгөн проблемалык-долбоорлук мамиле; адистердин БТККны калыптандыруу процессин студент эң башынан эле активдүү позицияны ээлөөчү жана тилдер аралык, маданият аралык, инсан аралык коммуникациянын субъектиси катары ачылуучу маданияттардын диалогу катары курууну камсыздоочу маданияттык мамиле.

Илимий изилдөөлөргө таянып жалпы концепция түзүлдү, ал төмөнкү негизги жоболорду камтыйт:

– БТККны калыптандыруунун педагогикалык системасы удаалаштык, кошумчалык, билим менен турмуштун байланышы, социомаданий жана

кесиптик багытталгандык, топтук бирге аракеттенүүнүн вариативдүүлүгү принциптерине негизделүүгө тийиш;

– БТККны калыптандыруу формалдуу башка тилдүү билим берүүнүн да, бейформалдуу (тилдик программаларга катышуу, студенттик илимий конференцияларда чыгып сүйлөө, конкурстарга, викториналарга, олимпиадаларга катышуу) жана информалдуу (тилдик олимпиадаларга катышууга даярдануу, рефераттарды жазуу, студенттин күндөлүгүн жана тилдик портфелди жүргүзүү ж.б.) да билим берүүнүн алкагында турмушка ашырылат;

– башка тилдүү компетенттүүлүктү калыптандыруу процессинде студенттердин ролдук позицияларынын алмашуусу болуп өтөт:

окуп жаткан → өзү окуп жаткан → окутуп жаткан;

– үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн баалуулуктар системасын, жүрүм-турум ченемдерин, маданиятынын өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүүгө максатталган маданий-билим берүүчүлүк – тарбиялык чөйрөнү түзүү бул процесстин натыйжалуулугунун зарыл шарты болуп саналат;

– БТККны калыптандыруу процесси окутуу жана өз алдынча билим алуу ишмердүүлүгүнүн биримдиги катары бериле алат жана үзгүлтүксүз мүнөзгө ээ болууга тийиш, анда студент активдүү позицияны ээлейт жана өзүн маданият аралык, инсан аралык жана коммуникациялык ишмердүүлүктүн субъектиси катары ишке ашырат;

– БТККны калыптандыруу процесси билим берүү этаптарынын удаалаштыгы төмөнкүдөй болгон шартта кыйла натыйжалуу болот: түшүнүктөрдөн – билимдерге, билимдерден – билгичтиктерге жана көндүмдөргө, андан ары – компетенттүүлүккө;

– БТККны калыптандыруу процессинде долбоорлук технологиялар колдонулат.

Бул концепция БТККны калыптандыруу системасынын теориялык моделин иштеп чыгууга мүмкүндүк берди. Бирге аракеттенүүсү анын кызмат аткаруусун жана бүтүндүүлүгүн камсыздоочу негизги түзүмдүк компоненттери

максаттык, мазмундук, технологиялык жана натыйжалык компоненттер болушат. Ар бир компоненттин толукталышы жана алардын бирге аракеттенүүсү антропологиялык даярдыктын жалпы принциптеринин да, колдонулуучу педагогикалык технологиялардын негизинде жатуучу өзгөчөлүү принциптердин да аракети менен аныкталат. Студенттерде БТККны калыптандыруу системасынын максаттык компоненти максаттардын биримдиги жана милдеттердин системасы менен берилген, аларды комплекстүү чечүү ага жетишүүнү камсыз кылат. Натыйжалык компонент адистин башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүгүнүн өз ара байланышкан аспектилерин берет. Болочок инженердин БТККны калыптандыруу системасынын натыйжасы анын калыптангандыгынын орточо деңгээли болуп калууга тийиш. Мазмундук компонент моделде башка тилдүү даярдоонун мазмуну менен берилген да, инженерлердин кесиптик даярдыгынын шарттуу өз алдынча аймагын берет, аны өздөштүрүү инсандын башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүккө ээ болуусу үчүн шарттарды түзөт. Мазмундук компонент окуу пландары, дидактикалык материалдар, коммуникациялык билгичтиктер менен көндүмдөрдүн тизмеси жана алардын мүнөздөмөлөрү менен берилген.

Процессуалдык-технологиялык компонент билим берүү процессинин субъектилеринин берилген компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталган аракеттеринин жыйындысын, ошондой эле окутуу формаларынын, усулдарынын жана каражаттарынын системасын, окуп жаткандардын башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүгүнүн критерийлери менен деңгээлдерин караштырат. БТККны калыптандыруу аркылуу контексттүү окутууну ишке ашырууда кыйла натыйжалуу. Бул мыйзам ченемдүүлүктүн маңызы окутуучу менен студенттин ишинин негизги бирдиги маалыматтын үзүмү эмес, окутуучу кырдаал (коммуникациялык милдет) болгонунан көрүнөт. Аны чечүү чыныгы турмуштун фрагменттерин моделдейт да, натыйжада студенттин окуу ишмердүүлүгү чыныгы белгилерге ээ болот.

БТККны контексттүү окутуунун формалары менен усулдарын колдонуу аркылуу калыптандыруу системасы маңызы боюнча абстракттуу башка тилдүү

билимдер коммуникациялык ишмердүүлүктүн жакшы ирээттелгени менен мүнөздөлөт, бул студентке аларды аны турмушка ашыруу жана жөнгө салуу каражаты катары өздөштүрүүнү камсыздайт.

БТККны калыптандыруу жогорку окуу жайында окутуунун бүткүл мезгили ичинде максатка багытталып моделденген башка тилдүү чөйрөдө турмушка ашырылууга жана динамикалуу мүнөз алып жүрүүгө тийиш. Бул процесс багытталуучулук-теориялык, калыптандыруучу жана кайра түзүүчү этаптардын удаалаштыгын берет, алардын ар бири болочок адистин инсанынын мотивациялык-керектөөчүлүк аймагына максатка ылайыктуу таасир кылуу менен коштолот.

Бул процесстин ар бир этабына студенттердин ишмердүүлүгүн уюштуруунун белгилүү бир базалык формасы (сабактардын ар түрдүү формалары) ылайык келет: формалдуу билим берүүнүн алкагындагы академиялык типтеги окуу ишмердүүлүгү, өз алдынча иш (информалдуу билим алуу), ошондой эле бейформалдуу билим берүүнүн ар түрдүү элементтери.

Болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун бүтүндүк системасынын иштелип чыккан теориялык модели төмөнкү касиеттерге ээ болот: компоненттүү курам; түзүмдүүлүк жана система түзүүчү фактордун болушу; бүтүндүк жана өнүгүү; иерархиялуулук, чөйрө менен өз ара байланыш жана бирге аракеттенүү; башкаруучулук байланыштар, б.а.бүтүндүк системанын бардык белгилерине ээ болот жана системалардын өнүгүүсүнүн жалпы, туруктуу мыйзамдарына ылайык кызмат аткарат.

Болочок инженердин БТККны калыптандыруунун педагогикалык шарттары төмөнкүлөр болуп саналат: техникалык жогорку окуу жайынын студенттеринде БТККны калыптандыруу системасындагы инсандык-ишмердүүлүктүк, системалуу, коммуникациялык-компетенттүүлүктүк, проблемалык-долбоорлук жана маданияттык мамилелердин биримдиги; БТККны түзүүчү компоненттеринин жыйындысында этап-этабы менен калыптануусу жана өнүгүүсү; БТККны конкреттүү этабын калыптандыруунун бөтөнчөлүгүн эске алуучу окутуунун ар түрдүү формаларын, усулдарын жана

ыкмаларын тандоо; окутуунун ар башка этаптарында студенттердин компетенттүүлүгүнүн калыптангандык деңгээлин жана кесиптик кызыкчылыктары менен тартылууларынын динамикасын диагностикалоо жана мониторингдөө; БТККны калыптандыруу процессин интерактивдүү билим берүү технологиялары аркылуу ишке жана долбоорлор усулун колдонуу.

III ГЛАВА

БОЛОЧОК ИНЖЕНЕРЛЕРДИН БАШКА ТИЛДҮҮ КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПРАКТИКАЛЫК АСПЕКТИСИ

3.1. Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда «Чет тили» дисциплинасынын орду

Инженердик профилдеги болочок адистин билим сапатын жогорулатуу – жогорку инженердик билим берүүнү реформалоонун объективдүү талабы. Билим берүүнүн сапатын жогорулатуу максатында социалдык буюртма адистерди окутуунун мазмуну менен технологияларын принципалдуу кайра карап чыгууну талап кылат, алар жашоого жана кесиптик ишмердүүлүккө даярдалган жаңы, өз алдынча, демилгелүү чыгармачыл инсанды калыптандырууга багытталышы керек. Коомдун, азыркы маалыматтык-коммуникациялык чөйрөнүн, инженердик жана инженердик-техникалык билим берүү системасынын социалдык буюртмасы жалпысынан чет тилдерине окутуунун түпкү максатын техникалык профилдеги азыркы адистерге жана алардын башка тилдик коммуникацияга даярдыгына талаптар жөнүндө белгилүү бир түшүнүктөргө негизделген жогорку инженердик-техникалык билим берүү системасы аркылуу тикелей да, кыйыр да коюуга таасир кылат. Кыргызстандын дүйнөлүк шериктештиктин жашоосуна активдүү катышуусу, ар түрдүү эл аралык илимий долбоорлор менен программалардын пайда болуусу күнүмдүк дагы, кесиптик дагы ишмердүүлүктө жок дегенде бир чет тилин эркин билүүнү жана практикада колдонууну азыркы адистин билимин өркүндөтүүнүн артыкчылыктуу багыты катары объективдүү алдыга чыгарат. Билим берүүнүн сапатын биз адиске кесиптик ишмердүүлүгүн азыркы өнүгүү этабындагы экономиканын талаптарына ылайык ийгиликтүү турмушка ашырууга мүмкүндүк берүүчү кесиптик аң-сезимдин мүнөздөмөлөрүнүн комплекси катары карайбыз. Жогорку окуу жайлык практиканын зарыл керектөөлөрү,

педагогикалык илимдин өнүгүүсү инженердик профилдеги болочок адистерди кесиптик даярдоо технологияларын кайра карап чыгуу; педагогикалык ишмердүүлүктүн социалдык-педагогикалык, ченемдик-мазмундук, функционалдык-психологиялык аспектилерин талдоо зарылдыгын шарттады.

«Кыргыз Республикасында билим берүү системасын 2012-2020-жылга чейин жана келечекте өнүктүрүү концепциясында» азыркы коомго коммуникациялык көндүмдөрү күчтүү, билимдүү, адеп-аклактоо, табышкер, жооптуу чечимдерди өз алдынча кабыл алууга жөндөмдүү, мобилдүүлүгү менен айырмалануучу жана чет тилдерин эркин билишкен адамдар керек экени белгиленген [98]. Чет тилин билим берүү стандартынын азыркы деңгээлинин жана чындык турмуштун зарыл талаптарынын негизинде окутуунун максаттарынын бири коммуникациялык компетенттүүлүккө үйрөтүү болуп саналат, ошондуктан биринчи кезекте маалыматты кабыл алууга, аны кайра иштетүүгө, ага лингвистикалык да, социомаданий да факторлордун бүтүндөй бир палитрасын эске алып мамиле кылууга үйрөтүү милдети турат [57]. Азыркы студент билим берүү процессин жана кесиптик даярдоону уюштуруунун сапаттык башкача шартында жогорку билимге жана адистикке ээ болот: биринчиден, жаңы муундагы Мамлекеттик билим берүү стандарттары компетенттүүлүктүк мамилени негизинде долбоорлонушат, анда маани түзүүчү, белгилүү бир аймакта ийгиликтүү ишмердүүлүк үчүн зарыл компетенциялардын топтому болуп калат. Компетенциялар билимдердин интегратору (түзүлүшү) катары да каралышат, алар аракетке жетекчилик кылышат жана окуу-кесиптик ишмердүүлүгүнүн субъектинин азыркы эмгек рыногунун чакырыктарына жооп берүүгө даярдыгын аныкташат; экинчиден, компетенттүүлүк мамилени негизиндеги жаңы Мамлекеттик билим берүү стандартынын маанилүү айырмасы түпкү натыйжага багыт алуу болуп саналат: универсалдуу (түйүндүү), жалпы кесиптик жана дисциплиналык-социалдык компетенттүүлүктөргө. Компетенттүүлүктүк мамилени колдонууга муктаждык техникалык жогорку окуу жайында даярдоонун максаты менен натыйжасын кесиптик окутуунун сапаты катары аныкталган; үчүнчүдөн, жогорку

техникалык кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартын компетенцияларды калыптандыруунун негизинде долбоорлоо академиялык коомчулукка компетенциялардын белгилүү бир курамына, анын ичинде башка тилдүү компетенттүүлүккө ээ бүтүрүүчүгө социалдык буюртманы калыптандырууга багыттаган иш берүүчүлөрдүн катышуусун болжойт. Азыркы инженердин квалификациялык мүнөздөмөлөрүнө талаптар коомдук-кесиптик уюмдардын программалык документтеринде аныкталган (инженердик билим берүү боюнча, мисалы, Европада FEANIнин жана АКШда ABETтин). Инженерди даярдоонун билим берүү программасы өз ичине өзүнүн кесиптик ишмердүүлүк аймагында маданият аралык баарлашууну турмушка ашырууга жөндөмдүү азыркы адистин тилдик билимин камтуучу олуттуу гуманитардык түзүүчүнү алууга тийиш [241].

Техника жана технология аймагындагы билим берүү программаларын аккредитациялоо (лат. *accredo*, «ишенүү» – натыйжасында көрсөтүлүүчү кызматтардын сапаты кайсы бир стандартка шайкештиги расмий ырастоо алуучу процесс) боюнча жетектөөчү уюмдардын талаптары университеттердин стандарттарын регламенттейт; алар ушундай билим берүү программаларын иштеп чыгышат жана ишке ашырышат. Алсак, инженердин базалык мүнөздөмөлөрү үчүн жалпы талап азыркы адистин квалификациялык өзгөчөлүгүн күчөтүү болуп саналат [213].

Ошентип, базалык мүнөздөмөлөрдү компетенциялардын эки категориясына ажыратууга болот: сөздүн кеңири маанисиндеги инженердик ишмердүүлүк аймагы менен (*hard skills* деп аталышкан) байланышкан кесиптик компетенция, же адис өзүнүн кесиптик аймагынын жана ага чукул аймактардын чектеринде эмне билсе ошол; универсалдуу стратегиялык компетенция (*soft skills* деп аталышкан), же адис билимдерин өз кесиптик аймагында кандай колдонгону.

Универсалдуу компетенциялардын катарына төмөнкүлөр кирет:

– баарлашууга жөндөмдүүлүк: чет тилинде (көп учурда бул англис тили) кесиптик баарлашуу жүргүзүү билгичтиги жана маданият аралык компетенция;

- дисциплиналар аралык тапшырманы аткаруу максатында командада иштөө көндүмдөрү;
- чыгармачыл ойлонуу жана инновациялык идеяларды ишке ашыруу билгичтиги;
- өзү окуу процессин индивидуалдуу билим берүү траекториясын эске алуу менен уюштуруу билгичтиги (autonomous learning);
- бүт өмүр бою окууга жөндөмдүүлүк (life long learning) [236].

Азыркы дүйнөдөгү инженердик билим берүүнүн өнүгүү стратегиясын аныктоочу көптөгөн теоретиктер менен практиктер оозеки жана жазуу жүзүндө баарлашуу билгичтиги заманбап инженердин маанилүү сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн бири деген пикирди бир ооздон кубатташат. Мында англис тилинде сүйлөөчү дүйнөнүн өкүлү болуп саналбаган адистер үчүн англис тилинин ролуна сөзсүз басым жасалат [12, 28, 29].

Азыркы учурда эл аралык маалыматтын жаңы алып жүрүүчүлөрүнүн жана ар түрдүү аймактардагы адистердин аны кайра иштетүү ыктарынын пайда болуусу менен ата мекендик жана чет өлкөлүк маалыматтык агымдардын ортосундагы экономикалык жана энергетикалык көрсөткүчтөр боюнча карым – катышы оптималдаштырууга туура келүүдө. Көрсөтүлгөн типтеги милдеттер ар кандай тилдик эмес жогорку окуу жайынын, анын ичинде Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин бүтүрүүчүлөрүнүн башка тилдүү кептик ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн негизи болуп саналат. Мындан азыркы тапта билим берүүнү өркүндөтүү системасынын артыкчылыктуу багыты студенттердин башка тилдүү коммуникациялык билгичтиктери менен көндүмдөрүн, ошондой эле алардын башка тилдүү маалыматты натыйжалуу ыктар жана каражаттар менен тез жана сапаттуу кайра иштетүү жөндөмдүүлүктөрүн ар тараптуу өнүктүрүүнү камсыздоочу окутуу технологияларын долбоорлоонун теориялык жана усулдук негиздерин иштеп чыгуу менен байланышкан. Мунун баары окуп жаткандарда жаңы инсандык сапаттарды, активдүү турмуштук позицияларды, курчап турган дүйнөгө сарамжалдуу мамилени, коммуникациялык компетенттүүлүктү да,

кесиптик ой жүгүртүү менен дүйнө таанымды тарбиялоону шарттайт. Болочок инженерлерди чет тилине окутуунун теориясы менен методикасынын өнүгүү процессинде алардын башка тилдүү кептик даярдыгы кесиптик өздөштүрүүнүн гана шарты эмес, коммуникациялык компетенттүүлүктүн өзүнүн базалык түзүүчүлөрүнүн бири экени улам барган сайын ачык байкалууда. Замандын талабына жооп болуп кесиптик билим берүү ситемасынын бардык чынжырларынын мамлекеттик билим берүү стандарттарына башка тилдүү дисциплина милдеттүү катары киргизилүүдө, анын максаты болочок адистинилим, техника, өндүрүш жана билим берүү аймагындагы чет тилинде кесиптик баарлашуунун катышуучусунун коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү болуп саналат. Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү боюнча Мамлекеттик билим берүү стандарттарына ылайык тилдик эмес жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрүнө чет тилин билүүгө жогору талаптар коюлууда. Ушул талаптарды аткаруу үчүн окуу пландарында «Чет тили» адистигине орточо болгону 120 саат бөлүнөт жана негизги (базовый) компоненти төмөнкүлөрдү камтыйт:

- үйрөнүлүп жаткан тилдеги тыбыштардын артикуляциялык бөтөнчөлүгүн, бейтарап кептин интонациясын, акцентуациясын жана ритмин; кесиптик коммуникация аймагы үчүн мүнөздүү угулуунун толук стилинин негизги өзгөчөлүктөрүн; транскрипцияны окууну;

- жалпы жана терминологиялык мүнөздөгү 4000 окуу лексикалык бирдиги көлөмүндөгү лексикалык минимумду;

- лексиканы колдонуу аймактары (тиричиликтик, терминологиялык, жалпы илимий, расмий ж.б.) боюнча дифференциациялоо түшүнүгүн;

- эркин жана туруктуу сөз айкаштары, фразеологиялык бирдиктер жөнүндө түшүнүктү;

- сөз түзүүнүн негизги ыктары жөнүндө түшүнүктү;

– оозеки жана жазуу жүзүндө баарлашууда маанини бурмалабаган жалпы маанидеги коммуникацияны камсыздоочу грамматикалык көндүмдөрдү, кесиптик кеп үчүн мүнөздүү негизги грамматикалык кубулуштарды;

– күнүмдүк-адабияттык, расмий-ишкер, илимий стилдер, көркөм адабияттын стили, илимий стилдин негизги өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүнүктү;

– үйрөнүлүп жаткан тилдин маданияты менен салттарын, кептик этикет эрежелерин;

– *сүйлөө*: негизги бейрасмий жана расмий баарлашуу коммуникациялык кырдаалдарында колдонулуучу жана шарттуу жөнөкөй лексикалык-грамматикалык каражаттарды колдонуу менен диалогдук жана монологдук кеп, эл алдында сүйлөө кебинин негиздери (оозеки билдирүү, баяндама).

– *угуу*: (аудирлөө) тиричиликтик жана кесиптик коммуникация аймагындагы диалогдук жана монологдук кептерди түшүнүү;

– окуу тексттердин түрлөрү: татаал эмес прагматикалык тексттер жана адистиктин кеңири жана тар профили боюнча тексттер;

– *жазуу*: кептик чыгармалардын түрлөрү: аннотация, реферат, тезистер, билдирүү, жекече кат, ишкер кат, биография (өмүр баян) [57].

Тилдик эмес жогорку окуу жайлардын окуу планында «Чет тилине» караштырылган окуу сааттарынын санынын жетишсиздигине байланыштуу студенттерди чет тили боюнча базалык даярдоодогу маанилүү айырмалар, алардын болочок инженердин кесиптик даярдыгын чет тилинин каражаттары менен калыптандырууга суроо-талаптары, кызыкчылыктары, социалдык күтүүлөрү жана кесиптик билим берүү системасында чет тилине окутууну индивидуалдаштыруу проблемасы андан ары иштеп чыгууларды талап кылат. Техникалык жогорку окуу жайында чет тилин окутуунун актуалдуу проблемасы КРнын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 23-мартындагы «2012-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы» аттуу расмий документте билим берүү системасы үчүн артыкчылыктуу катары алдыга коюлган талаптар менен аныкталат [98]. Анда «Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы жан сактоо режиминен өнүгүү

режимине өтүүгө тийиш» экени белгиленет. Анан да коомду модернизациялоо үчүн билим берүүнүн приоритеттеринин бири «жаңы муундардын дүйнөлөшкөн дүйнөгө, ачык маалыматтык шериктештикке кирүүсүн колдоо» болууга тийиш. «Бул үчүн билим берүүнүн мазмунунда чордондук орунду коммуникациялуулук: информатика, чет тилдери, маданияттар аралык өз ара түшүнүшүү ээлөөгө тийиш». «Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын 2012-2020-жылга чейин жана келечекте өнүктүрүү концепциясында» чет тилдерин билүүнү кирип келген кылымдагы ата мекендик билим берүү стандартынын эң маанилүү түзүүчүсү кылышкан [98].

Эл аралык интеграция тенденциясы бүгүн Европадайкын көрүнүүдө, жана 1975-жылы эле коммуникациялык мамиле Европа Кеңешиндеги Маданий бирге иштешүү кеңешинин ар тараптуу колдоосуна жана жактыруусуна ээ болгону кокусунан эмес [55].

Ошентип, коомдук мамилелердин өнүгүүсүнүн азыркы абалы чет тилдерин окутууга жаңы талаптарды коюуда, алар төмөнкү факторлорду эске алуудан улам жаралууда: англис тилинин глобализациясын, кесиптик даярдыктын деңгээлине талаптарды, маалыматтык технологиялардын өнүгүү деңгээлин. Акыркы жылдарда англис тилинин эл аралык тил катары ролу дагы да күчөдү. Д. Кристаллдын маалыматына ылайык, бардык эл аралык уюмдардын 85%ы англис тилин расмий тил катары колдонот, ушул эле сан англис тилинде чыгарылуучу кинопродукциянын үлүшүн да мүнөздөйт. Илимий макалалардын болжол менен 90%ы бүгүн англис тилинде жазылат. Техникалык жогорку окуу жайлардын студенттерин тилдик даярдоого көңүл буруунун артуусунун дагы бир себеби Кыргызстандын Болон процессине кошулуусу болуп саналат [360]. 2011-жылдын 16-сентябрында Кыргызстан башкы максаты Европанын аймагында жогорку билим берүүнүн бирдиктүү зонасын жана билим берүү сапатынын кепилдиктеринин бирдиктүү системасын түзүү болуп саналган Болон процессине кошулду [360]. Болонья шаарында (Италия), Европанын эң эски университетинин – Болонья университетинин имаратында – дүйнөнүн 10 өлкөсүнөн келген 37 университеттин, анынарасында

Кыргыз Республикасынын 11 алдыңкы жогорку окуу жайларынын ректорлорунун Университеттердин Улуу Хартиясына кол коюусу болду. Натыйжада булл жогорку окуу жайлары Болон конвенциясына кошулушту (дүйнөнүн 79 өлкөсүнөн 721 университет кирген). Мурда Болон процессине эки кыргызстандык жогорку окуу жайы кошулган. Болон процессине кошулуу республиканын жогорку окуу жайларына билим берүүнүн эки деңгээлдүү системасына өтүүгө мүмкүндүк берет. 2012-жылдын августунда 2012-2013-окуу жылынан тартып «бакалавр» жана «магистр» академиялык даражаларын ыйгаруу менен жогорку кесиптик билим берүүнүн эки деңгээлдүү түзүмүнө өтүүнү орнотуу жөнүндө токтомго, айрым адистиктерди чыгарып салганда, КРнын премьер-министри кол койду. Болон декларациясына 1999-жылдын июнунда 29 европалык мамлекеттин билим берүү министрлери кол коюшкан. 2003-жылдын сентябрында Болон процессине Россия кошулган. 2005-жылдын майында Болон процессине катышкарыкан мамлекеттердин курамына Армения, Азербайжан, Грузия, Молдова, Украина расмий кабыл алынган. 2010-жылы Болон процессине Казакстан расмий кабыл алынган. Ошентип, жалпы европалык мейкиндикке Кыргызстандын КМШ, ЕврАзЭБ жана ШКУ боюнча стратегиялык өнөктөрү болуп саналган өлкөлөрдүн көпчүлүгү активдүү интеграцияланган. Улуу университеттик хартия 1988-жылы түзүлгөн. Азыркы кезде Хартия евразиялык мейкиндиктин 700дөн ашуун университеттерин жогорку билим берүүнүн бирдиктүү европалык мейкиндигин түзүү максатында Болон макулдашуусунун алкагында бириктирип турат. Кол коюу аземине Кыргызстандын төмөнкү жогорку окуу жайларынын:

- Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин;
- Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин;
- Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Башкаруу академиясынын;
- Кыргыз экономикалык университетинин;

– И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин;

– И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин;

– Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясынын;

– К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин;

– К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин;

– М.Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин;

– Талас мамлекеттик университетинин ректорлору катышышты.

Азыркы дүйнөнүн өсүп бараткан интеграциясы жана интернационализациясы мамлекеттик таандыктыгына карабай билим берүүнүн жана окутуунун максаттарын өзгөртүүгө жана милдеттерин конкреттештирүүгө алып келди. «Чет тили» дисциплинасы Болон макулдашуусунун элементтерин эл чарбасынын ар түрдүү тармактары үчүн адистерди: экономисттерди, программисттерди, инженерлерди ж.б. даярдашкан факультеттерге киргизүүдө маанилүү роль ойнойт. Эгерде, Болон макулдашуусунун элементтерин жогорку мектептеги тилдик эмес адистиктердин чет тилдери боюнча программасына киргизүү мүмкүндүктөрүн караштырсак, анда зарыл көндүмдөр менен билгичтиктер стандарттын адиске талаптарында чагылтылганын көрөбүз (ГСЭ. 01 «Чет тили» компоненти), ага ылайык адис төмөнкүлөргө ээ болууга тийиш:

– тиричилик жана кесиптик коммуникация аймагына колдонмолуу кептик ишмердүүлүктүн көндүмдөрү менен билгичтиктерине;

– эл алдында сүйлөө кебинин негиздерине;

– ишкер кат жазышуунун формаларына – башкаруучулук ишмердүүлүктүн тексттик документтерин даярдоо көндүмдөрүнө;

– адистик боюнча адабияттарды реферат жазуунун жана аннотациялоонун негиздерине;

– мотивдештирилген тексттин стилистикасын өз алдынча жаратуу көндүмдөрүнө;

– сөздүк менен иштөө көндүмдөрүнө (транскрипцияны окуу, сөздөрдүн тике жана кыйыр маанилерин айырмалоо, фразеологиялык бирдиктердин котормосун табуу);

– адистиктин башка тилдүү терминологиясынын негиздерине;

– кесиптик кептин негизги сөздөрү менен айтымдарынын орус жана кыргыз тилдериндеги эквиваленттерине;

Билүүгө тийиш:

– кептик баарлашуунун ал же бул формасына багыт алган текстти редакциялоону;

– өздөштүрүүгө тийиш:

– расмий-ишкер жазуу кебинин ченемдерин, кызматтык документтердин түрлөрүнүн эл аралык жана улуттук стандарттарын.

Үйрөнүүгө тийиш:

– кептик баарлашуунун ар түрдүү түрлөрүнө ылайык тилдик материалды ылгоонун мүнөздүү ыктарын жана ыкмаларын.

Түшүнүгү болууга тийиш:

– келишимдердин, контракттардын, патенттин формасы жөнүндө;

– лексикалык бирдиктердин айкашуусунун негизги ыктары жөнүндө;

– негизги сөз түзүүчү моделдер жөнүндө.

Адистерге коюлуучу чет тили боюнча бардык программалык талаптарды аткарган шартта, Болон макулдашуусунун элементтерин филологиялык эмес профилдеги окуу бөлүмдөрүнө киргизүү толук мүмкүн деп эсептейбиз, бирок, биздин оюбузча, мында жалпы билим берүүчү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн чет тилдери боюнча билимдеринин тийиштүү деңгээли милдеттүү талап болуп саналат. Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде чет тилдерин окутуунун көп жылдык тажрыйбасы көрсөткөндөй, университетке тапшырган көпчүлүк студенттердин чет тилдери боюнча билимдеринин деңгээли биринчи семестрдин максаттык орнотмолорун аткарууга коюлуучу талаптарга ылайык келбейт.

Техникалык жогорку окуу жайлардагу билим берүүнүн мазмунун аныктоочу ченемдик документтерди талдоо аларда болочок инженерлердин башка тилдүү кептик ишмердүүлүгүн жалпысынан өркүндөтүү милдети атайын коюлбай турганын көрсөтөт. Бүтүрүүчүлөрдүн ой-пикирлери алардын көбү төмөн *коммуникациялык сапаттарга*, начар өнүккөн баарлашуу белгилерине ээ экенин күбөлөндүрөт. Болочок инженердин коммуникациялык компетенттүүлүгүн техникалык жогорку окуу жайында даярдоо мезгилинде башка тилдүү кептик ишмердүүлүктү өркүндөтүүнүн негизинде калыптандыруу проблемасын теориялык жана практикалык иштеп чыгуунун ачык-айкын эле жетишсиздиги байкалат. Программанын талаптарына ылайык тилдик эмес жогорку окуу жайында чет тилине окутуунун толук курсунун максаттарынын бири болочок инженердин маданият аралык коммуникацияга катышууга, кесиптик ишмердүүлүктө өз алдынча өркүндөөгө жөндөмдүү жана аны каалаган инсанын өнүктүрүүдө жатат. Бул үчүн, ушул тема боюнча изилдөөлөрдү талдоо көрсөткөндөй, жогорку окуу жайында чет тили боюнча кептик ишмердүүлүккө окутуунун бүткүл курсу ичинде үйрөнүлүп жаткан тил аркылуу ошол өлкөнүн тарыхы жана азыркы жашоосу менен, анын салттары жана маданияты менен туруктуу тааныштыруу зарыл. Мисалы, Улуу Британияда жүргөн жана жүрүп жаткан маданий, тарыхый, социалдык процесстерди билүү жана түшүнүү элге тилдин ээсине карата эмоционалдуу мамиленин диапазонун аныктоо, чет өлкөлүк маданиятка интеллектуалдык сүңгүү үчүн өзгөчө маанилүү, анткени ар бир улуттук тилдин артында ошол эл үчүн ажыралгыс жана маанилүү элементтер менен кубулуштардан турган дүйнөнүн элесинин маданий бөтөнчөлүгү турат.

Ошондуктан натыйжалуу уюштурулган окутуу процесси окуп жаткандын инсанын башка маданиятты толеранттуу кабыл алууга, эмпатияга жана бейадекваттуу стереотиптерди «жууп салууга», чет өлкөлүк калкка, анын руханий баалуулуктар системасына, салттары менен ишенимдерине оң жана сый мамилени калыптандырууга даярдай алат. БТККны калыптандырууга айрым педагогикалык жоболорду техникалык жогорку окуу жайында чет

тилине окутуунун теориясы менен практикасынын акыркы жетишкендиктери көз карашынан кайра аңдаштыруу көмөктөшөт:

– негизги максаты жогору квалификациялуу эмгектин бирдиктүү европалык базарын калыптандырууга көмөктөшүүчү жогорку билим берүүнүн улуттук системаларын гармонизациялоо болуп саналган Кыргызстандын Болон процессине кирүүсү;

– жогорку окуу жайынын профилин эске алуу менен мамлекеттик билим берүү стандартын ишке ашырууга багытталган Кыргызстандын билим берүүсүнүн профилдешүүсү;

– «Чет тили» дисциплинасынын макамынын жогорулоосу, аны мамлекеттик билим берүү стандарттарына милдеттүү катары киргизүү;

– окутуунун эки деңгээлдүү системасын: бакалавр-магистр, киргизүүгө багытталган Кыргызстандын билим берүүсүнүн модернизацияланышы;

– окуу процессинде билим берүү стандарттары талап кылган милдеттүү программалар менен катар факультативдик, автордук программаларды колдонуу.

Техникалык профилдеги адистерди даярдоонун концептуалдуу негиздери салттуу түрдө мамлекеттик программаларга жана мамлекеттик билим берүү стандарттарына багыт алат. Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартына салынган тилдик билим берүүнүн жаңы мазмуну студенттерде маданияттардын диалогунун алкагындагы маданият аралык коммуникацияга жөндөмдүүлүктү камсыздоого, чет тилин ишмердүүлүктүн жана маданият аралык баарлашуунун ар түрдүү түрлөрүндө натыйжалуу функционалдуу пайдаланууга багыт алган. Чет тили боюнча программа түздөн-түз студенттердин академиялык керектөөлөрүнө негизделген жана негизинен студенттер кездешүүчү тилдик проблемаларды чечүүдө дисциплинанын мазмуну менен аныкталган удаалаштыкты карманат [57]. Биздин өлкөдө базардын өнүгүүсү жана өркүндөөсүнө жараша мындай тажрыйбаны дайыма жалпылап туруу, зарыл тыянактарды жасоо жана талаптарга ылайык окуу пландары менен программаларына өзгөрүүлөрдү киргизип туруу абдан

маанилүү. Билим берүү стандарттары жогорку мектептин өнүгүүсүндөгү турукташтыруучу элементтер болуп саналат, алар бирдиктүү билим берүү мейкиндигин сактоого, академиялык мобилдүүлүктү колдоого, ар башка кыргызстандык жогорку окуу жайлардын салыштыруучулук проблемасын чечүүгө жол берет. Мындан тышкары, алар эл аралык кызматташтыктын активдешүүсүнө көмөктөшөт, анткени таанымдык баалуулуктардын, ченемдер менен идеалдардын универсалдуу мүнөзүн ырастоочу улуттук билим берүү стандарттарын макулдашуу аркылуу өз ара ишенимди чындайт. Негизги кесиптик билим берүү программаларынын түзүмүн жана мазмунун жаңылоодон сырткары, стандарттар багыттардын ар бири боюнча окууну аяктаган адамдардын даярдалгандык деңгээлине талаптарды калыптандырышат. Алар жогорку окуу жайынын бүтүрүүчүсү тийиштүү квалификация тууралуу документ алуу үчүн ээ болуусу тийиш болгон минималдуу билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн деңгээлин аныкташат [57]. Техникалык жогорку окуу жайларда чет тилин үйрөтүүгө окуу планы боюнча бөлүнгөн сааттардын жетишсиздиги студенттерди формалдуу билим берүүнүн (академиялык типтеги окуу ишмердүүлүгү) алкагында гана эмес, информалдуу (өз алдынча иш) жана бейформалдуу (тилдин ээлери менен жолугушуу, илимий-практикалык конференциялар, олимпиадалар, жайкы тилдик практика, лингвистикалык иш-чаралар ж.б.) билим берүүнүн алкагында да уюштурулуучу башка тилдүү даярдоонун ар түрдүү формаларын колдонуу зарылдыгын жаратты. Башка тилдүү кесиптик *коммуникациялык компетенттүүлүктүн* программалык документтер менен аныкталган деңгээлин калыптандыруу техникалык жогорку окуу жайында чет тилине үйрөтүүнүн максаты болуп саналат. Ошентип, жогорку окуу жайында чет тилдерин үйрөнүү ар түрдүү профилдердеги адистерди даярдоонун ажырагыс бөлүгү болуп саналат, алар Мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарына ылайык чет тилин билүүнүн өздөрүнө башка тилдүү чөйрөдө окууну улантууга жана кесиптик ишмердүүлүк жүргүзүүгө мүмкүндүк берүүчү деңгээлине жетүүлөрү керек.

3.2. Болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун каражаттары

Акыркы мезгилде чет тилдерин үйрөнүүгө мамиле бир кыйла өзгөрдү, анткени тилди билүү турмуштук мааниге ээ болду. Коомдук турмуштагы өзгөрүүлөр артынан БТККны калыптандырууга муктаждыктын күчөөсүнө түрткү болду, ошондуктан жаш муун бул жаатта терең билимдерге ээ болгону, ошондой эле жеке да, кесиптик да темаларда өзүнүн чет элдик курбулары жана болочок кесиптештери менен эркин пикир алыша алганы абдан маанилүү, бирок мектептик жана жогорку окуу жайлык билим берүү системасындагы тилди үйрөнүүгө бөлүнгөн убакыт чектелүү, ал эми классикалык методикалар тилди узак мөөнөт үйрөнүүнү жана негиздүү мамиле кылууну болжойт, б.а. *коммуникациялык көндүмдөрдү* өнүктүрүүгө көп убакыт бөлүнөт. Эл аралык байланыштардын прогрессиялык өнүгүүсү билим берүү системасынын алдына студенттин маданият аралык коммуникацияга катышууга жөндөмдүү жана аны каалаган инсанын өнүктүрүү милдетин коёт. «Чет тили» дисциплинасы үчүн бул болочок адистерди башка өлкөлөрдүн өкүлдөрү менен маданий жана кесиптик баарлашууга даярдоого максатталгандык дегенди туюнтат. Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин «Маданият аралык коммуникация жана котормонун автоматташтырылган системасы» кафедрасынын базасында «English language day – Англис тили күнү» автордук усулдук программасы иштелип чыккан (Тиркеме 8), ал чет тилдерге үйрөтүү системасындагы маанилүү өзгөрүүлөрдү эске алат. Программа студенттердин бейформалдуу билим алуусунун алкагында түзүлгөн. Бейформалдуу билим алуу (англ – informal education) – бул формалдуу окутууну мүнөздөөчү бир да параметрге ээ болбогон уюштурулбаган окуу. Бейформалдуу билим алуу – аяктоосу алардын мазмуну боюнча кесиптик ишмердүүлүк менен алектенүүгө укук берүүчү сертификат менен коштолбогон программа жана курстар. Бул адатта күйөрмандык сабактар, илимдин же көркөм өнөрдүн кайсы бир аймагындагы кызыгуулар, маданий кругозорду кеңейтүүгө же тиричиликте жана инсандык баарлашуу

аймагында зарыл билимдер менен билгичтиктерге ээ болууга умтулуу менен байланышкан [361]. Бейформалдуу билим алуу – инсанды кошумча билим берүү программаларын ишке ашыруу процессинде тарбиялоонун, окутуунун жана өнүктүрүүнүн максатка багытталган процесси, бул бүгүнкү билим берүү саясатынын артыкчылыктуу багыттарынын бири. Ал адатта тарбиялык милдеттерди чечүүгө жана студенттердин бош убактысын уюштурууга багытталган салттуу аудиториядан тышкары иш-чаралардын алкагынан кыйла алыс чыгат. Кафедранын шартында бейформалдуу билим алуунун негизин студенттердин жогорку окуу жайында дисциплиналык окутуунун алкагында ишке ашырылбай калган когнитивдүү, коммуникациялык жана башка керектөөлөрүн канааттандырууну компенсациялоочу масштабдуу билим берүү блогу түзөт [361].

Студенттер үчүн сабактардан тышкары бейформалдуу билим алуунун мааниси ал жалпы билим берүүнүн вариативдүү түзүүчүсүн күчөткөнүндө, жогорку окуу жайында алынган билимдер менен көндүмдөрдү практикада колдонууга көмөктөшкөнүндө, окуп жаткандардын таанымдык мотивациясына түрткү болгонунда жатат. Бул программаны ишке ашыруу процессинде студенттер өз чыгармачылык дараметин, азыркы коомго адаптациялануу көндүмдөрүн өнүктүрүшөт жана бош убактысын толук баалуу уюштуруу мүмкүндүгүн алышат.

Бүгүнкү күндө сабактан тышкары билим берүү процесси белгилүү бир билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү берүүгө гана эмес, студенттерди көп пландуу өнүктүрүүгө, алардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн жана демилгелүүлүк, өз алдынчалык, креативдүүлүк, өзгөчөлүк өндүү инсандык сапаттарын, б.а. жеке адамды индивидуалдуулук деп атоого жол бергендин баарысын ачууга да багытталган.

Сабактан тышкары усулдук программалар маанилүү билим берүү менен тарбиялоо миссиясын аткарышат. Сабактан тышкары усулдук программалар жаштардын эң активдүү бөлүгүнүн интеллектуалдык-чыгармачылык дараметинтолук ишке ашырат, алар студенттердин инсандык дараметин

өнүктүрүүгө жана чыгармачылыкта турмушка ашуусуна максатталган, бул ар бир катышуучуга өзүн өз ынтаалуулуктарына жана жөндөмдүүлүктөрүнө ылайык таанууга жана ачууга жол берет.

«English language day – Англис тили күнү» сабактан тышкары профилдик усулдук программасы чет тилине окутуу системасындагы маанилүү өзгөрүүлөрдү эске алат. Азыркы тапта чет тилине ээ болуунун глобалдуу максаты башка маданиятка жакындоо жана маданияттардын диалогуна катышуу болуп эсептелет. Ал маданият аралык коммуникацияга жөндөмдүүлүктү калыптандыруу, б.а. коммуникациялык компетенттүүлүктүн зарыл деңгээлине ээ болуу жолу менен жетишилет. Коомдук мамилелердин өнүгүүсүнүн азыркы абалы чет тилдерин окутууга жаңы талаптарды коёт, алар төмөнкү факторлорду эске алуудан улам калыптанат: англис тилинин глобализациясы, кесиптик даярдыктын деңгээлине талаптардын өсүүсү, маалыматтык технологиялардын өнүгүү деңгээли. «English language day – Англис тили күнү» профилдик усулдук программасынын алкагындагы тилдик практиканын максаттары жана милдеттери.

Тилдик практиканын негизги максаты башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктү төмөнкү практикалык милдеттерди ишке ашыруу аркылуу калыптандыруу болуп саналат:

– студенттердин англис тилин кыйла терең үйрөнүүгө кызыгуусуна түрткү болуу;

– тилдик билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн сапатын өркүндөтүү жана жогорулатуу;

– англис тилдүү чөйрө түзүү, студенттерди техникалык чөйрөдөгү максималдуу жакындатылган тилдик кырдаалдарга «чөмүлтүү»;

– башка тилдүү инженердик чөйрөдө баарлашуу көндүмдөрүн калыптандыруу;

– кепти кабыл алуу жана кайра түзүү, туура айтуу, грамматикалык түзүмдөрдү колдонуу, лексиканы, инженердик терминологияны ролдук оюндар аркылуу иштетүү өндүү кептик көндүмдөрдү өнүктүрүү жана машыктыруу;

– улуттар аралык маселелерге этият мамилени тарбиялоо.

Коюлган милдеттерди чечүү инсанга багытталган мамилеге негизделет да, жайкы тилдик практиканы уюштуруунун жана өткөрүүнүн төмөнкү принциптерин болжойт:

– техникалык жогорку окуу жайынын студенттеринин лингвистикалык практикасынын тарбиялык жана өнүктүрүүчүлүк багытталгандыгы анын негизги милдети болуп саналат;

– көңүлдүн борборунда болочок инженердин инсаны өз кызыкчылыктары жана керектөөлөрү менен турат;

– коммуникациялык багытталгандык жетектөөчү принцибин сактоодо тил ойлорду калыптандыруунун жана түзүүнүн каражаты катары каралат;

– англис тилин маданияттардын диалогунда баарлашуу куралы катары колдонуу, б.а. болочок инженерлердин маданият аралык компетенциясын өнүктүрүү;

– техникалык жогорку окуу жайынын студенттерин сабактан тышкары чет тилине үйрөтүүнүн өздүк траекториясын түзүү үчүн дифференциялуу жана индивидуалдуу мамилелерди колдонуу;

– окутуучунун ролун өзгөртүү, педагог практиканы уюштуруучусу жана консультант, бул «окутуучу – студент» мамилесинде жаңылык жаратат;

– ар бир студенттин практикалык ишмердүүлүккө катышуусун, анын демилгесин караштырган тилдик практиканын ишмердүүлүктүк жана чыгармачылык мүнөзү;

– практиканын жыйынтыктары боюнча отчетту же рефератты даярдоо долбоордун формасы катары каралат;

– Feedback – Кайтарым байланыш тапшырмасын аткаруу, мында студенттер жасалган ишке өз мамилесин билдирет, аларга эмне жакканын, эмне жакпаганын, эмне оор же жеңил болгонун, эмне үчүн мындай болгонун белгилешет, б.а. студенттерди өз ишмердүүлүгүн талдоого жана аны баалоого үйрөтөт;

– Student's diary – Студенттин күндөлүгү тапшырмасын аткаруу, ал студенттерге өзүнүн окуу ишмердүүлүгүнүн жүрүшүн андаштырууга жана аны баалоого аракеттенүүгө жардамдашат.

Биз программа боюнча иштөөнүн педагогикалык технологияларын, формаларын жана усулдарын иштеп чыктык. Коюлган максаттар менен милдеттерди ишке ашыруу үчүн тиешээлүү даярдык иши жүргүзүлөт:

– профилдик усулдук программанын долбоору иштелип чыгат жана бекитилет;

– англис тили программасына ылайык усулдук адабият камдалат;

– көрсөтмө куралдардын, окутуунун техникалык каражаттарынын, сабактан тышкары иш үчүн реквизиттин фонду түзүлөт;

– педагогикалык жана тарбиялык ишмердүүлүктүн натыйжаларын текшерүүнүн ыктары иштелип чыгат;

– жаш педагогдор менен студенттер арасында иштөө үчүн педагогикалык кадрлар тандалат, атап айтканда:

а) англис тили боюнча терең теориялык билимдерге ээ;

б) өз ишин тарбиялык жана тилдик аспектилердин логикасын ээрчип курган;

в) курактык жана педагогикалык психологияны билген.

Сабактан тышкары профилдик нөөмөттө иштөө үчүн педагогикалык жамаатты даярдоо боюнча программа ишке ашырылат:

– педагогдорду даярдоо боюнча семинарлар өткөрүлөт, окууну аяктаганда катышуучулар тиешелүү сертификаттарды алышат;

– тарбиялык таасир этүү каражаттары ойлоштурулат;

– ар бир сабакта иштөөнүн формасы талкууланат.

Жыл бою сабактан тышкары кезекти өткөрүү үчүн зарыл мөөнөттө программада иштөөгө кадрларды тандоо жана даярдоо жүргүзүлөт. Программанын бөтөнчөлүгүн эске алып, педагогикалык кызматчылардын тиешелүү кызматтары үчүн аныкталган квалификациялык мүнөздөмөлөрдүн талаптарына жооп беришкен, англис тилин билишкен педагогдорго

артыкчылык берилет. Окутуучу-уюштуруучуну даярдоодогу жалпы нерсе тарбиялоо милдеттеринен, педагогдун өзүнө жоопкерчиликтүүлүгүнөн, тарбияланган инсандан, иштин негизги формалары менен усулдарынан көрүнөт. Педагогикалык кызматчыларга студенттер менен иштөөнү уюштурууда усулдук жардам көрсөтүү, алардын кесиптик чеберчилигин жогорулатуу жана чыгармачылык өсүүсүн камсыздоо максатында педагогикалык кеңеш түзүлөт, анда маселелердин кеңири чөйрөсү катары курактык өзгөчөлүктөр, тилдик даярдыктын деңгээли, иштин формалары менен усулдары, англис тилиндеги иш-чараларды пландаштыруу, даярдоо жана өткөрүү методикасы, сабактардын пландары каралат. Сабактар башталардан бир нече күн мурун кафедранын педагогикалык кеңеши өткөрүлөт, анда иштин планы биротоло түзөтүлөт жана бекитилет. Педагогдор баштапкы этапта студенттердин кызыгууларынын багытталгандыгы, тилдик деңгээли, ишмердүүлүк мотивациясы жана ага даярдык деңгээли жөнүндө маалыматтарды топтошот (тесттер, анкеталар, ролдук оюндар). Студенттердин уюштуруучулук көндүмдөрү менен билгичтиктеринин деңгээлин аныкташат. Бул программаны ишке ашыруу процессин түзөтүүгө жардам кылат. Педагогдордун милдети тайпаны алардын тилдик билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн эске алып, эки тилдик топко бөлүү. Иштин жүрүшүндө студенттер педагог менен бирге топтордун аталыштарын, девиздерин, эмблемаларын ойлоп табышат, ырларды тандашат. Ушунун баары англис тилинде болот. Педагог-уюштуруучу англис тилинде таанымдык, кырдаалдык-ролдук оюндарды жана викториналарды, конкурстарды, тестирлөөнү, анкеталоону өткөрөт. Алар чет тили окутуучусу аудиториялык шарттарда аткарганга барабар ишти жасашат. Педагогдордун милдети «English language day – Англис тили күнү» профилдик усулдук программасынын алкагында аралаш студенттик жамаатты түзүү. Жогоруда коюлган милдеттерди ишке ашыруу үчүн өзүндө чет тилин билген адамды чыгармачыл инсан катары ачууга жана башка тилдүү чөйрөдө орун-очок алууга жол берүүчү жашоону уюштуруу түзүмү түзүлгөн.

Иш-чаралардын календарлык планы үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсү менен тыгыз байланышкан, ал бул программанын белгилүү бир темалары боюнча топторду зарыл материалдар, адабияттар, реквизит менен камсыздоого болгудай кылып иштелип чыккан жана бөлүштүрүлгөн. 2.1.-параграфында көрсөтүлгөндөй, БТККнын компоненттеринин бири лингво-өлкөтаануучулук болуп саналат, анын мазмундук негизин өлкөтаануучулук чындыктарды, лингвистикалык жана экстралингвистикалык мүнөздөгү каражаттарды камтыган англис тилинде күнүмдүк баарлашуу билгичтиктери түзүшөт. Ушул лингво-өлкөтаануучулук мамиле чет тилин үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн маданияты, тарыхы, саясаты жана экономикасы менен тыгыз байланышта үйрөнүүнү болжойт.

Лингво-өлкөтаануучулук мамиле пайдалуу жана кызыктуу зор маалыматты бере алчу атайын техникалык терминология менен иштөөдө да актуалдуу. Мындай терминдерди болочок инженерлер окуу аудиторияларында да, викториналарды, конкурстарды, кечелерди даярдоодо да үйрөнүшөт. Азыркы лингводидактикада чет тилдерине окутуудагы максатка ылайыктуулук талабы алдыга коюлууда. Буга ылайык өлкөтаануучулук билимдер мазмундук баалуулукка ээ болууга тийиш, бирок аларды ылгоонун чечүүчү принциби коммуникативдик зарылдык жана жеткиликтүүлүк болуп саналат.

Болочок инженерлерди бирдей кесиптик багытталгандыктагы башка маданияттын ээси менен чыныгы баарлашууга кирүүгө даярдоо баарлашуунун мыкты натыйжалуулугуна жетишүүгө чоң өлчөмдө көмөктөшө турган болот.

«English language day – Англис тили күнү» профилдик усулдук программасында англис тилин оюн формасында окутууга артыкчылык берилет, анткени программа «Play and Learn English! – Ойноп жатып, оку!» девизинин алдында ишке ашырылат. Оюндун окутуучу функциясы оюндун катышуучуларынын тилдик билгичтиктери менен көндүмдөрүн өнүктүрүүдө, коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда жатат, бул тууралуу биз изилдөөнүн 2.1-параграфында эскерткенбиз. Оюндун өнүктүрүүчү дарамети окуп жаткандардын коммуникациялык маданиятын калыптандыруу

үчүн шарттарды түзүүдө турат. Мелдешүү, жарышуу, атаандашуу элементи оюнда инсандын өзүн бекемдөөсүнүн формаларынын бири катары чыгат, ал эми оюндун интенсивдүүлүгү менен эмоционалдуулугу анын катышуучуларында эмоционалдык толгонуулардын гаммасын, активдүүлүктү, пикирлер менен жандуу алмашууну чакырат, бул инсандын интеллектуалдык, таанымдык сфераларына жагымдуу таасир кылат. Окутуунун оюндук формасы чыналууну, коркууну жоёт, өзүн баалоону, өзүн кабыл алуунун адекваттуулугун жогорулатат, өзүн ар түрдүү кырдаалдарда текшерүүгө жол берет, өзүн таанууга көмөктөшөт. Чет тили сабактарында колдонууга боло турган оюндар көп түрдүү жана арбын [151].

Окутуу практикасында профилдик программанын педагогдору дидактикалык оюндарды студенттердин лингвистикалык компетенциясын өнүктүрүү, алардын таанымдык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү жана ишке ашыруу максатында колдонушат. Программанын алкагында колдонулуучу оюндарды лексикалык, грамматикалык, фонетикалык оюндарга, сүйлөөгө жана жазууга үйрөтүү үчүн оюндарга бөлүүгө болот. БТККны калыптандыруудагы натыйжалуу ыкмалардын бири окуу ишкер оюну болуп саналат. Белгилүү болгондой, ал окуп жаткандардын кесиптик ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү аспектилерин моделдөөчү жана аларда кесиптик (инженердик) ишмердүүлүктүн дисциплинасынын билимдерин комплекстүү колдонуу, алардын башка тилдүү кебин өркүндөтүү, ошондой эле чет тилин техникалык чөйрөдө кесиптик баарлашуунун каражаты жана үйрөнүүнү камсыздоочу практикалык сабак болот. Ишкер оюндардын жардамы менен окутуунун негизинде кесиптик ишмердүүлүктү оюндук моделдөө; студенттердин биргелешкен ишмердүүлүгү; оюн боюнча өнөктөрдүн баарлашуусу; оюндун мазмунунда камтылган проблема өңдүү принциптер жатат. Ишкер оюну окуп жаткандарды кесиптик көндүмдөргө жана билгичтиктерге, аларды кесиптик компетенттүүлүктү калыптандырууда биргелешкен ишмердүүлүктүн милдеттерин чечүүдө колдонуу тажрыйбасына ээ болуу зарылдыгы менен

байланышкан болочок кесиптик ишмердүүлүгүнүн түйүндүү учурларынын бирин чагылтууга тийиш [91].

Программада аудио жана видеоматериал кеңири колдонулат, алар башка тилдүү коммуникация чыныгы турмушка ашырыларын, баарлашуу процессинде коммуниканттар алмашуучу вербалдык жана вербалдык эмес сигналдардын татаал комплекси кантип ишке ашаарын көрсөтүшөт. Чет тили боюнча сабактан тышкары сабактарда колдонулуучу видеоматериалдар аларды туура колдонгондо окуу процессин маанилүү интенсификациялай алышат. Буга видеожазуулардын төмөнкү өзгөчөлүктөрү түрткү болот:

- маалымат окуп жаткандарга бир учурда эки канал боюнча түшөт: аудио жана визуалдуу, демек, студенттер башка окуу материалдары менен иштегенге караганда убакыт бирдиги ичинде маалыматтын чоң көлөмүн алышат;

- студенттер көрүлгөн сүрөттөрдөн маалыматты окуп гана койбой, аны чечмелей да алышат;

- сабакта сүйлөө жана жазуу үчүн ачык кырдаалдарды түзүүгө жардамдашат. Алар студенттерге көрүнгөндү өз кабыл алуусун айтууга мүмкүндүк берет, интерпретациялоого, божомол айтууга, өз мамилесин билдирүүгө, прогноз жасоого, суроолор берүүгө жана аларга жооп айтууга жол берет, б.а., видеожазуулар студенттерди мотивдешкен сүйлөөгө жеткирет; видеоматериалдар студенттердин маданият аралык кругозорун кеңейтүү үчүн маанилүү болгон баалуу өлкөтаануучулук маалыматты берет. Башка маданият жөнүндө билимдерди топтоо жүрөт, алар кийин тилдин ээлери менен баарлашууну жеңилдетет; видеожазууларды көрүү жана аларды кабыл алуу – бул активдүү чыгармачылык процесс, анда студенттердин индивидуалдуу, маданий, менталдык жана турмуштук тажрыйбасы аракетке келет;

- бир гана кыска видеосюжет колдонулган сабак оозеки-кептик баарлашуу маанисинде абдан каныккан жана интенсивдүү болушу мүмкүн.

Чет тилдер менен алектенүүдөн тышкары программа спорттук, маданий – массалык иш-чараларды, экскурсияларды караштырат. Ар бир күн белгилүү бир тематикага арналган, мисалы «Thanksgiving day – Алкыштоо күнү»,

«National peculiarities – Улуттук өзгөчөлүктөр», «Day of Folk arts – Элдик чыгармачылык күнү» ж.б.

Жыйынтыктоочу этапта сабактан тышкары англис тилин үйрөнүүнүн мотивациялык артык көрүүлөрүн айкындоо максатында анкеталоо жүргүздүк, алардын натыйжалары төмөнкүлөрдү көрсөттү:

- сабактан тышкары тилдик даярдыкка кызыккандыкты;
- атайын иштелип чыккан программанын артыкчылыгын;
- чет тилин үйрөнүүнүн жаңы формаларына умтулууну;
- сабактан тышкары башка тилдүү даярдоонун кеңейишин жана өсүүсүн.

Сурамжылоонун натыйжалары студенттер чет тилине жогорку орунду беришкенин белгилөөгө жол берди. Бул педагогдордун студенттердин тилдик даярдыкка кызыгуусун чындоого максатталган англис тили боюнча иш-чаралар менен сабактарды өткөрүүгө ойлонуп мамиле кылышканын күбөлөндүрөт. Мында программага активдүү катышкан көптөгөн студенттер кийин ага катышууну улантууну каалашканы да маанилүү фактор болуп саналат. Мындан тышкары, тилдик даярдыгы жакшы студенттер маданий-уюштуруучулар катары тартылышат да, тийиштүү атайын даярдыктан өтүшөт. Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин «Маданият аралык коммуникация жана котормонун автоматташтырылган системасы» кафедрасынын базасында чет тилин тереңдетип үйрөнүүнүн ар түрдүү программалары иштеп келет: «Чет тилдери курсу», «Англис тили клубу»; «Инженер-котормочу», «Кесиптик коммуникация аймагындагы котормочу (социалдык иш)».

БТККны калыптандыруу процессин программанын алкагында уюштуруу биз илимий-педагогикалык адабияттарды талдоонун жана өздүк тажрыйбанын негизинде иштеп чыккан психологиялык-педагогикалык принциптер аркылуу жөнгө салынат. Алардын негизгилерине биз төмөнкү принциптерди киргиздик:

- кесиптик башка тилдүү материалдардын, мамилелердин, ыкмалардын жана технологиялардын гуманисттик-мазмундук принцибин;

– профилдик тезауруска чет тилин маданият аралык мүнөздөгү кырдаалдарда кесиптик компетенттүүлүктү кеңейтүүнүн каражаты катары колдонуу максатында гуманитардык жана кесиптик дисциплиналар жаатындагы билимдер менен тажрыйбаларга таянуу принцибин;

– конгруэнттүүлүк – окуу маданият аралык аракеттеринин болочок инженерлердин чыныгы башка тилдүү жана жүрүм-турумдук кесиптик аракеттерине шайкештиги принцибин.

Коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу максатында биз усулдарды, технологияларды жана ыкмаларды аныктадык.

Усулдар.

Кесиптик инциденттерди талдоо – ар башка маданияттардын өкүлдөрүнүн ортосунда жаралуучу талаштуу кесиптик маданият аралык кырдаалдарды карап чыгуу жана талкуулоо. Чатактын себептерин талдоо жана негиздөө кесиптик жүрүм-турумдун ченемдериндеги, кептик жабдуулоонун кесиптик кырдаалдардын мазмунуна адекваттуу маданий-өзгөчөлүк ыктарындагы айырмаларга таянуу менен турмушка ашырылат. Чатактын алдын алууга көмөктөшүүчү вербалдык жана вербалдык эмес оң жүрүм-турумдун мүмкүн болуучу варианттары түшүндүрмөнөт.

Кесиптик маанилүү проблемалуу кырдаалдарды-кейстерди топтук рефлексиянын негизинде чечүү. Чыныгы кесиптик-инженердик маданият аралык кырдаалдардын катышуучуларынын кеби жана жүрүм-туруму талданылат.

Витагендик (окуп жаткан менен окутуучунун кызматташтыгынын компоненттери) маданият аралык кырдаалдарды аутокомментарийлөө кесиптик мүнөздөгү англис тилдүү аутенттүү тексттердин негизинде жүргүзүлөт. Инженердик концепттердин, түшүнүктөрдүн, профилдик маалыматтын, кесиптик жүрүм-турумдун өзгөчөлүгү студенттер тарабынан бир тууган жана англис тилдүү маданияттын баалуулуктук багыт алууларын эске алуу менен чечмеленет.

Технологиялар.

Профилдик (инженердик) аутенттүү тексттерди кросс-маданий талдоо жана түшүндүрүү башка тилдүү кепти жабдуулоо ченемдериндеги; чет тилинин ээлеринин кесиптик жүрүм-турумундагы, алардын кесиптик дүйнө көрүмүндөгү техникалык багытталгандыктагы тексттерде чагылтылган маданий айырмаларды талдоо жана салыштыруу аркылуу турмушка ашырылат.

Контексттүү байкоо жүргүзүү башка маданияттын өкүлдөрүнүн кесиптик жүрүм-турумунун бөтөнчөлүгүн (англосаксон ишкер модели), байкоо жүргүзүлгөндөргө жолу улаш вербалдык жана вербалдык эмес айырмалардын өзгөчөлүктөрүн талдоодо жана айкындоодо жатат. Байкоо жүргүзүүнүн кесиптик аракеттери болуп мульти-медиа жана видео-көрсөтмөлүүлүк кызмат кылат.

Тренинг технологиялары.

Рефлексиялуулуктун тренинги. Башка маданияттын ээсинин пикиринде корректтүү да, корректтүү эмес да көрүнгөн кесиптик аймактагы берилген кептик-жүрүм-турумдук аракеттерди ойлоштурууга, талдоого жана түшүндүрүүгө максаттайт.

Кесиптик-жүрүм-турумдук тренинг. Болочок инженерде башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү ишке ашыруу үчүн зарыл болгон социомаданий-корректтүү вербалдык жана вербалдык эмес аракеттерди «ойноону» болжойт.

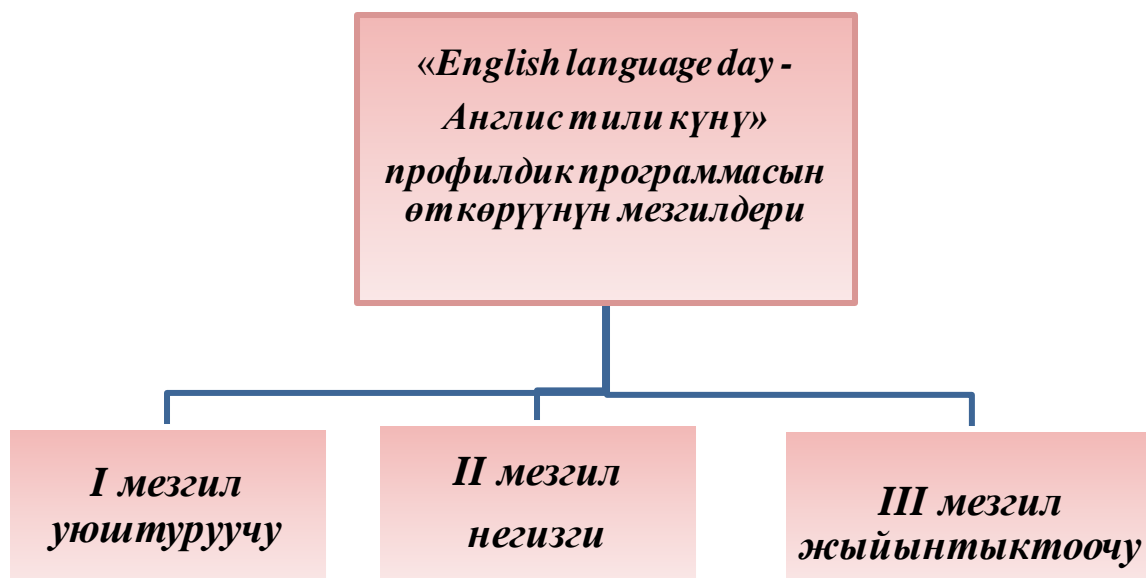
Ыкмалар.

Кесиптик перспективаларды ассоциациялуу жайып жазуу болочок инженерлердин кесиптик маданият аралык ишмердүүлүк жаатындагы жеке пландарына жана аларга жетишүү үчүн зарыл шарттарга тийиштүү рефлексияларын өнүктүрүүгө негизделген.

Кесиптик аймактын маданий-эн тамгаланган башка тилдүү каражаттарын талдоо. Айтым инженердик контексттерде көрүнүүчү тилдик жана кептик каражаттарды, кептин жалпы модалдуулугун башка тилдүү жабдуулоонун бөтөнчөлүгүн аңдоого мүмкүндүк берет.

Студенттер менен сабактан тышкары иштөө өнүктүрүү логикасын эске алуу менен курулат, ал төмөнкүдө жатат: иш-чара мезгилдин үч негизги үзүмүнө, үч мезгилге бөлүнөт, алар *3.1.-сүрөттө* берилген.

«English language day – Англис тили күнү» профилдик усулдук программасынын негизги мезгилдери. I. Уюштуруучу; II. Негизги; III. Жыйынтыктоочу.

3.1-сүрөт. «English language day– Англис тили күнү» профилдик усулдук программасынын негизги мезгилдери.

Аталган мезгилдер студенттердин белгилүү бир өз ара мамилелерге жана ишмердүүлүктүн белгилүү бир түрлөрүнө психологиялык тууралануусу менен байланышкан. Программа ийгиликтүү өтүлүшү үчүн ар бир студент көрүүчү гана эмес, программанын катышуучусу да болгону зарыл. Программаны ишке ашыруунун натыйжасында анын катышуучулары белгилүү бир тилдик билимдерди, көндүмдөрдү жана билгичтиктерди алышат, англис тилинде сүйлөөчү өлкөлөрдүн маданий салттары менен таанышышат. Айтылып өткөндөй, студенттер саламаттыкты чыңдоочу, экскурсиялык, спорттук, чыгармачылык иш-чараларга тартылышат, булл сабактардын натыйжасы алардын башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн жакшыруусу болот. Профилдик усулдук программа аяктаган соң жыйынтыктоочу

диагностика жүргүзүлөт (сурамжылоо, тестирлөө, анкеталоо), ал программаны ишке ашыруунун натыйжаларын баалоого мүмкүндүк берет (4,5,6-тиркемелер). Профилдик усулдук программанын жыйынтыктарын чыгаруу сыйлоонун белгилүү бир системасын кабыл алды. Салттуу түрдө жалпы жыйынтык жана гала-концерт өткөрүлөт, анда программанын ар бир катышуучусуна сертификаттар, англис тилиндеги китептер, өзүн иш-чараларда өздөрүн активдүү көрсөтүшкөн катышуучуларга белектер тапшырылат.

Студенттердин бейформалдуу билим алуусунун (иштин индивидуалдуу, жуптук, топтук формалары), анын ичинде долбоорлук ишмердүүлүктүн түпкү өнүмү катары англис тилиндеги рефераттар, баяндамалар, көрсөтмөлүүлүк каражаттары, мисалы, слайддар, үнү англис тилинде берилген видеофильмдер менен шөкөттөлгөн дубал коллаждары, үйрөнүлүп жаткан тилдеги комментарийлери бар сүрөттөрдүн, фотографиялардын альбомдору чыгышат. Демек, «English language day – Англис тили күнү» профилдик усулдук программасынын алкагында студенттерге билим берүү жана тарбиялоо чөйрөсүн уюштуруунун актуалдуулугу ачык-айкын. Сабактан тышкары тилдик практиканын убагында сабактарды өткөрүүнүн формалары академиялык да, инновациялык педагогикалык технологияларга багыт алганда боло алат. Ошентип, сабактан тышкары тилдик практика студенттердин бейформалдуу билим алуусунун курамдык бөлүгү болуп саналат, формалдуу билим берүүнүн алкагында алынган билимдерди бышыктоого жана тереңдетүүгө, тандалган техникалык профиль боюнча зарыл илимий-изилдөөчүлүк жана практикалык иштин көндүмдөрүнө ээ болууга көмөктөшөт. Мындан тышкары, сабактан тышкары тилдик практика аудиториялык шарттарда (формалдуу билим берүүнүн алкагында) алынган чет тили боюнча билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү практикада колдонууга, аларды өркүндөтүүгө, жалпы кругозорду кеңейтүүгө жана чет тилин жаңы кесиптик-багытталган маалыматты алуу үчүн каражат катары колдонууга мүмкүндүк берет.

3.3. Студенттин өз алдынча ишмердүүлүгүн уюштуруунун башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруудагы ролу

Болон декларациясынын жоболорунда билим берүүнүн пайдубалдуулугу, илим менен алектенүүгө жөндөмдүү адистерди даярдоого максатталгандыгы жөнүндө айтылат. Социалдык-экономикалык прогресс илимсиз мүмкүн эмес. Кыргыз Республикасынын билим берүүсүн 2012-2020-жж. чейинки мезгилде өнүктүрүүнүн концепциясында өлкөнүн өнүгүүсүнүн азыркы этабында билим анын илим менен ажырагыс табигый байланышында экономикалык өсүүнүн, эл чарбасынын натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн арттыруунун улам кубаттуу кыймылдаткыч күчүнө айланганы да белгиленет [98]. Кесиптик билим берүүнүн негизги максаты – тиешелүү деңгээлдеги жана профилдеги, эмгек базарында атаандаштыкка жөндөмдүү, туруктуу өсүүгө, социалдык жана кесиптик мобилдүүлүккө даяр квалификациялуу жумушчуну даярдоо. Адистин кесиптик калыптануусу – узак, татаал, карама-каршылыктуу процесс, ал көптөгөн эң ар түрдүү факторлор менен шартталган. Алардын ичинен маанилүүсү студенттердин изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү болуп саналат. Болочок адистерге жакшы билимдерди берүү үчүн окутуу процессинде эле аларга өз алдынча изилдөөчүлүк иштин көндүмдөрүн сиңирүү, б.а. окуу жана илимий адабияттар менен иштөөгө, маалыматты топтоого жана талдоого, фактыларды системалоого жана жалпылоого, тезистерди түзүүгө жана рефераттарды жазууга, сабактарда билдирүүлөр жана конференцияларда баяндамалар менен чыгып сүйлөөгө, олимпиадаларга катышууга үйрөтүү зарыл. Студенттердин изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү – окуу процессинин формаларынын бири, анда окутуу менен практика ийгиликтүү айкалышат. Илимий иштин алкагында студент адегенде изилдөөчүлүк иштин көндүмдөрүнө ээ болот, анан ээ болунган теориялык билимдерди практика менен ал же бул даражада байланышкан изилдөөлөрдө, аудиториядан тышкары иште турмушка ашырат. Окутуу процессинде студент өз алдынча иштин көндүмдөрүн өздөштүрүүсү керек, бул үчүн ал ар түрдүү булактарды колдоно алышы, алынган маалыматтарды чечмелей билиши керек. Студенттердин

изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү көпчүлүк учурларда окуу иши болуп саналат, анткени анын башкы арналышы объективдүү жаңылыкка ээ жаңы натыйжаларды алуу гана эмес, эң жөнөкөй изилдөөчүлүк билгичтиктер менен көндүмдөрдү колдоно билүү да болуп саналат [50]. Чет тили боюнча окуу изилдөөчүлүк иштин мазмуну аны аткаруу процессинде студент изилдөөчүлүк билгичтиктер менен көндүмдөрдүн белгилүү бир тизмегине ээ болгонунда жатат: чет тилиндеги адабияттарды өз алдынча ылгоо, каталогдор менен иштөө, башка тилдүү адабияттарды конспектилөө, чет тили менен адистикти айкалыштырып, илимий-практикалык конференцияларда эл алдына чыгып сүйлөө, долбоорлук иштин усулун колдонуу, олимпиадаларга, конкурстарга катышуу. Изилдөөчүлүк ишке катышуу студенттин интеллектуалдык, кесиптик жана жалпы инсандык өсүүсүнө көмөктөшөт.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде изилдөөчүлүк иштин элементтери бүткүл окуу процессин аралап өтөт. Студенттердин окуу-изилдөөчүлүк ишинин ар кандай түрлөрү менен формалары мүнөзү, массалуулугу, болочок инженерлердин кесиптик өзгөчөлүктөрү боюнча айырмаланышат, бирок алардын баары студенттердин тилдик жана кептик компетенцияларын өнүктүрүүгө багытталган, бул, өз кезегинде коммуникациялык компетенттүүлүктүн түзүүчүсү болуп саналат. Студенттерди окуу-изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө активдүү тартуу инженердик профилдеги адистерди даярдоонун натыйжалуу жолдорунун бири болуп саналат. Азыркы учурда окуу-изилдөөчүлүк ишмердүүлүктүн түрлөрүн аныктоого карата ар түрдүү мамилелер калыптанды, ага формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында турмушка ашырылуучу изденүүчүлүк-изилдөөчүлүк, дисциплиналар аралык, долбоорлук, техникалык, чыгармачылык, өз алдынча мамилелер киргизилет. Бул үчүн окуу планында ар түрдүү адистешүүлөрдүн тандоо курстары, варианттары караштырылган, алар кесиптик жана коммуникациялык компетенттүүлүктүн деңгээлин жогорулатууну камсыздашат. Көрсөтүлгөн максатты ишке ашырууга факультетте адистик жана гуманитардык

дисциплиналарды интеграциялоо, чет тилинин, окуу материалынын жана гуманитардык дисциплиналардын өз ара байланышы менен өз ара таасиринин ролун жогорулатуу көмөктөшөт [80]. Тилекке каршы, чет тили боюнча сабакта үйрөнүлүүчү материал дайыма эле турмуштук практикада жана окуу-изилдөөчүлүк иште колдонуу таба бербейт. Биздин оюбузча, так эле информалдуу билим берүү формалдууга кошумча боло, студенттер өздөштүргөн билимдерди бышыктоого жана колдонууга көмөктөшө, алардын жалпы кругозорун кеңейтүүгө жардамдаша алат.

Информалдуу билим берүү – өзгөчөлүү социалдык институт катары билим берүү системасынын алкагынан тышкары, б.а. адамдын күнүмдүк жашоо ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө баарлашуу, окуу, маданият мекемелерине баруу, өзүнүн жана башкалардын тажрыйбасынан үйрөнүү аркылуу өтүүчү жаңы билимдер менен билгичтиктерди өздөштүрүү. Ал педагогикалык форманын атрибуттарына ээ болбойт [215].

Чет тили боюнча информалдуу билим алуу техникалык адистиктердин студенттерине өздөрү тилин үйрөнүп жатышкарыкан элдин адабияты, тарыхы, маданияты менен кыйла терең таанышууга мүмкүндүк берет, бул 1.3-параграфында айтылган. Психологиялык тоскоолдорду жоюп, информалдуу билим алуу чет тилин үйрөнүүнүн эмгекке сыйымдуу процессин кызыктуу жана кубанычтуу кылат, студенттердин жалпы жана филологиялык кругозорун кеңейтет, болочок адистин инсанын билингвисттик жана бимаданий өнүктүрүүгө көмөктөшөт. Информалдуу билим алуу чет тилине кызыгууну өнүктүрөт, ал боюнча билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү өркүндөтөт, студенттердин бош убактысын аларды жалпы, адептик жана эстетикалык өнүктүрүү максатында уюштурат.

Формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн максаттары менен милдеттери дал келет, бирок алардын ортосунда мазмуну, уюштурулушу жана өткөрүү формасы боюнча маанилүү айырмалар байкалат: *биринчиден*, студенттердин бейформалдуу жана информалдуу билим алууга катышуусу формалдуудан айырмаланып ыктыярдуу мүнөзгө ээ болот.

Студенттер бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун ал же бул түрлөрүнө (олимпиадаларга, илимий-практикалык конференцияларга, «English language day – Англис тили күнү» профилдик усулдук программасына) катышуу маселесин өз кызыкчылыктарына, жаңыны билүүнү, чет тилин кошумча үйрөнүүнү каалоолоруна ылайык өздөрү чечишет; *экинчиден*, бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагындагы сабактардын сабактан тышкары мүнөзү мезгилге, орунга жана аларды өткөрүү формаларына тийиштүү болгон катаал сабактык регламентациянын жоктугунан, ошондой эле билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү катаал эсепке алуунун, баллдар менен баалоонун жоктугунан көрүнөт; *үчүнчүдөн*, окутуучунун жардамы жетектөөчү роль ойногон формалдуу билим берүүдөн айырмаланып, бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагында студенттер алардын кызыкчылыктары менен ынтаалуулуктарына жооп берген иш-чараларды аткарууда да, уюштурууда да өз алдынчалыкты, табышкерликти, чыгармачылыкты көрсөтүшөт. Бейформалдуу жана информалдуу билим алууну уюштуруунун жетектөөчү принциби окутуучуну студенттердин кызыкдарлыгын өз убагында байкоого, аларды кызыктырган ишмердүүлүккө сабактан тышкары убакта тартууга жана муну менен аларда мындай ишке кызыгууну ойготууга милдеттендирет. Формалдуу билим берүү аудиторияда иштөөгө таянат. Чет тили боюнча бейформалдуу жана информалдуу билим алуу, белгилүү болгондой, чет тили сабактарында калыптанган көндүмдөр менен билгичтиктерди билүүгө негизделет, ошондуктан, студенттер бул көндүмдөр менен билгичтиктерди мүмкүн болушунча толугураак, бир эле учурда аларды студенттердин окуу-изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүнө жалпы оң таасир кылуучу бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун шарттары менен өзгөчөлүктөрүнө ылайык өркүндөтүүгө жана өнүктүрүүгө колдонушканы маанилүү. Чет тилине окутууда бейформалдуу жана информалдуу билим алууну активдештирүү проблемасы окуу-тарбиялык жана окуу-изилдөөчүлүк процеске карата талаптар менен шартталган. Ал окутуучунун карамагына чет тили боюнча билимдерди кеңейтүү жана

тереңдетүү үчүн мезгилдин кошумча резервин берет. Формалдуу билим берүүдөн тышкары, бейформалдуу жана информалдуу билим алуу билим берүүчүлүк жана тарбиялоочулук милдеттерди чечүүгө жардамдашат. Аны активдештирүүнүн жолдорун издөө окуу-изилдөөчүлүк ишмердүүлүктүн натыйжалуулугун жогорулатуу проблемасын иштеп чыгуу жаатындаактуалдуу жана келечектүү болуп көрүнөт. Окутуу процессинде өзүнүн окуу-таанымдык, окуу-изилдөөчүлүк жана кесиптик ишмердүүлүгүн өз алдынча курууга жана түзөтүүгө жөндөмдүү активдүү инсанды калыптандыруу формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн карым-катышын акыркыларынын пайдасына орнотууну жана окутуу процессин, окутуунун усулдары менен каражаттарын тийиштүү уюштурууну тандоону; милдеттүү жана элективдүү курстар менен иштердин карым-катышын аныктоону, окуу процессин тийиштүү уюштурууну тандоону, окутууну индивидуалдаштырууну; билимдер менен билгичтиктерди текшерүүнүн индивидуалдашкан формаларын; программаланган окутууну; студент белгиленген милдеттерди чечүү үчүн адабияттарды үйрөнүүгө муктаждыкты баштан кечиргидей уюштурулган илимий – изилдөөчүлүк ишти; окутуунун автоматташтырылган системаларын колдонууну талап кылат. Студенттердин чет тилине, коммуникациялык багытталгандыктын ар түрдүү аспектилерине ээ болуу, демек, социалдык компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча өз алдынча окуу-изилдөөчүлүк ишин камсыз кылууда өзгөчө мааниге окутуунун техникалык каражаттарын, компьютердик техниканы, видеотехниканы жана телекөрсөтүүнү комплекстүү колдонуу ээ болот. Мындай комплекстин мазмуну анын жогорку окуу жайлык курстун окуу милдеттерин чечүүгө усулдук багытталгандыгы менен аныкталат. Студенттин өз алдынчалыгы окутуу техникалык каражаттын жана компьютердин жардамы менен окутуучунун функцияларын белгилүү бир тууроону прогноздоо үчүн шарттарды түзөт. Бул комплекс (окутуу техникалык каражат, компьютер) окутуучунун жардамчысынын (информаторунун, консультантынын, текшерүүчүсүнүн)

ролун, студенттин кептик баарлашуудагы өнөгүнүн, баарлашуунун катышуучусунун ролун аткара алат.

Дисциплинанын бөтөнчөлүгүн – англис тили жана анын биздин студенттер – болочок инженерлер үчүн кесиптик багытталгандыгын эске алып биз илимий-педагогикалык адабияттарды талдоонун негизинде студенттерди англис тилине окутууда өз алдынча окуу-изилдөөчүлүк ишмердүүлүктү уюштурууда комплекстүү мамилени колдонобуз [91, 111, 112, 123]. Биздин оюбузча, ушул мамиле чет тилине окутуу процессин натыйжалуу жана ийгиликтүү кылууга жардамдашат:

- кептик ишмердүүлүктүн төрт негизги түрүндө комплекстүү билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу жана өркүндөтүү мүмкүндүгүн берет;

- студенттердин дисциплина боюнча өз алдынча ишин алардын формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу башка тилдүү билим алуусунун гармониялуу биримдигинде психофизиологиялык, индивидуалдуу өзгөчөлүктөрүн, тилди билүү деңгээлдерин, эне тилинин таасирин эске алып пландаштырууга жана уюштурууга жардамдашат;

- студенттердин мотивациясын жана алардын окуу-таанымдык ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун каражаттарынын бири болуп саналат;

- студенттердин маалыматтык маданиятын жогорулатууга көмөктөшөт;

- чет тилдерин үйрөнүү аймагындагы гуманисттик жана үзгүлтүксүз билим берүү заманбап концепцияларына ылайык келет;

- окутуучу – тайпа, окутуучу – студент, студент – тайпа, студент – студент системасында жагымдуу мамилелерди орнотот жана колдоого алат.

Ар кандай чет тилине окутуунун негизги максаты – анда башка тилдүү маектештин өлкөсүнүн маданиятынын, салттарынын өзгөчөлүктөрүн эске алып, эркин жана гармониялуу баарлашууга, б.а. коммуникациялык компетенттүүлүктүн негиздерине ээ болуп, башка тилдүү коммуникацияны ишке ашырууга үйрөтүү. Бул талапты аткаруу үчүн «Чет тили» дисциплинасы

боюнча окуу пландарында орточо болгону 120 саат бөлүнөт. Буга байланыштуу «Чет тили» дисциплинасы боюнча окуу процессинде студенттердин өз алдынча ишинин (информалдуу билим алуусунун) ролу өсөт. Студенттердин өз алдынча ишин активдештирүү зарылдыгы чет тилин билүү деңгээли кыйла айырмаланган студенттердин тайпасын окутууда жаралуучу проблемалар менен да багыттаган. Биринчи курста кептик ишмердүүлүктүн төрт түрүнүн: угуунун (аудирлөөнүн), окуунун, сүйлөөнүн жана жазуунун негизги көндүмдөрүн калыптандыруу абдан маанилүү. Биздин студенттердин көпчүлүгү айылдык мектептердин бүтүрүүчүлөрү, аны жарым-жартылайытил үйрөнгөндөр (30%). тилди такыр үйрөнбөгөндөр (50%). Болгону 20%ы гана атайын мектептердин бүтүрүүчүлөрү же англис тилинин мектеп программасын толук көлөмүндө үйрөнгөн студенттер. Биз өз алдынча иш үчүн сунуштаган тапшырмалар инсанга багытталган мүнөзгө ээ болушат. Жогорку курстарда студенттердин өз алдынча инсанга багытталган ишмердүүлүгүнө бөлүнгөн убакыт көбөйөт. Окутуучу ай сайын анкеталоо жүргүзүп, студенттердин керектөөлөрү менен каалоолорун эске алат, аларга иштин темасын өздөрү тандоону, максаттар менен милдеттерди аныктоону, аны өздөрү үчүн кызыктуу формада аткарып көрсөтүүнү сунуш кылат.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетиндеги илимий-изилдөөчүлүк иштин системасы интеграцияланган мүнөзгө ээ: болочок инженерди кесиптик даярдоого багытталган окуу ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрү менен формалары өз мазмунуна изилдөөчүлүк билгичтиктерди калыптандырууну камтыйт. Студенттик конференцияларга катышуу, лингво-өлкөтаануучулук, илимий-изилдөөчүлүк темалар боюнча баяндамаларды, рефераттарды даярдоо, макалаларды жазуу студенттердин мотивациясын жогорулатат, чет тилин андан ары үйрөнүүгө жана адистик алууга кызыкдарлыктын сакталышына жардамдашат. Ар жыл сайын «Илим күнүнүн» алкагында студенттер жаштардын, билим берүүнүн, чет тилдерине үйрөтүүнүн актуалдуу тематикалары боюнча баяндамалар менен чыгып сүйлөшөт. Илимий-

практикалык конференцияларды уюштуруунун максаты – илимий таанымдын методологиясына ээ болочок адистердин изилдөөчүлүк билгичтиктерин калыптандыруу, теориялык кругозорун кеңейтүү. Конференцияда жаш изилдөөчүлөр кеңири аудиториянын алдында баяндама менен чыгып сүйлөө, мында эл алдында чыгып сүйлөөнүн техникасына жана усулдарына ээ болуу мүмкүндүгүн алышат. Чечендик өнөрдүн көндүмдөрүн, эркин жана калбаат кармануу, өз көз караштарын коргоо жана чет тилинде талашып – тартышуу билгичтигин өнүктүрүүгө кафедранын жамаатынын даярдоосу жана колдоосу көмөктөшөт. Кафедранын окутуучулары окутуунун коммуникациялык методикасына таянышып, чет тилине үйрөтүүнү гана эмес, студенттердин чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү үчүн жагымдуу атмосфера түзүүнү да өз максаты катары коюшат. Мыкты илимий-техникалык котормо, башка тилдүү илимий-техникалык журналдардан макалаларга мыкты аннотациялоо жанареферат жазуунун конкурстарын өткөрүү салттуу болуп калды, аларды иштеп чыгуу жана өткөрүү менен кафедранын окутуучулары алектенишет. Конкурска катышуу студенттин жекече тажрыйбасын, анын инженердик ишмердүүлүктүн көп кырдуулугу жөнүндө билимдерин байытат. Студент зарыл практикалык билгичтиктер менен көндүмдөргө ээ болот, анда ишмердүүлүктүн ар түрдүү түрлөрүнө кызыгуу, жогорку окуу жайынын ичиндеги жемиштүү окуу-изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө активдүү катышууну каалоо өнүгөт. Студенттер мындай конкурстар алардын өзүн көрсөтүүгө, индивидуалдуулугун байкатууга жардамдашарын, чыгармачылыктын ар кандай түрлөрү менен тааныштырарын, техникалык ой жүгүртүү менен кыялданууну өнүктүрөрүн, чыгармачылыкка жана өзүн баалоого жашырылган жөндөмдүүлүктөрдү ачышарын айтышат. Болочоктогу инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн түрлөрү *3.2.-сүрөттө* көрсөтүлгөн.

***Болочок инженерлердин чет тилдер
дисциплинасынын өз алдынча
ишмердүүлүгүнүн түрлөрү***

***Изилдөөчүлүк иш,
өз алдынча
изилдөөчүлүк***

***Дисциплина аралык
техникалык ой
жүгүртүү***

***Чыгармачылык,
проекттик***

ФОРМАЛАР

Формалдуу билим

Бейформалдуу билим

Информалдуу билим

***Илимий-практикалык конференциялар,
олимпиадалар, конкурстар, проект иштер,
аннотациялоо, рефераттоо***

**3.2.-сүрөт. Болочоктогу инженерлердин башка тилдүү
коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн түрлөрү.**

Информалдуу билим алуудагы болочоктогу инженерлердин БТККны студенттин өз алдынча ишмердүүлүгү боюнча жооптуу кырдаал олимпиада бойдон калууда. Олимпиада бул билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн олуттуу жарышуусу, анын максаты, баарыдан мурда, студенттерди чыгармачылык процесске тартуу, студенттердин чыгармачылык

жөндөмдүүлүктөрүн айкындоо жана өнүктүрүү, ошондой эле студенттердин коммуникациялык билгичтиктеринин калыптангандыгынын жана алардын чет тилин баарлашуу процессинде колдонууга даярдалгандыгынын деңгээлин өзүнчө эле бир (бирок милдеттүү бааны болжогон катаал эмес) текшерүү. Олимпиада өз жөндөмдүүлүктөрүн айкындоого, аларды окутуунун тандалган профилине ылайык ишке ашырууга, олимпиадага ийгиликтүү катышуу – бул чет тилин билүү боюнча өзүнчөлүктүү отчет деген ишенимди иштеп чыгууга жардамдашат. Көбүнчө окуу программасынын алкагында ээ болунган билимдер олимпиадада ийгиликтүү чыгып сүйлөө үчүн жетишсиз болуп калат. Студенттер маалыматтын ар түрдүү булактарын, грамматикалык окуу куралдарын, маалыматтамаларды, сөздүктөрдү колдонушуп, изденүү ишмердүүлүгү менен өз алдынча алектенишет. Өз күчтөрүн сыноого, билимдерин текшерүүгө умтулуу, эмнедир жаңыны билүү мүмкүндүгү студенттердин ишмердүүлүгүнө аңдашылган мотивдешкен мүнөз берет. Олимпиадаларды өткөрүүгө карата бир катар талаптар бар, аларды сактоо алардын окуу-тарбиялык натыйжалуулугун камсыз кылат: *биринчиден*, олимпиадалар мазмуну жана формасы боюнча экзамендин суроолорун эске албашы керек; *экинчиден*, олимпиадаларга студенттерди күн мурун даярдоо зарыл: өткөрүү шарттары жана баалоо критерийлери менен тааныштыруу, олимпиадага ийгиликтүү катышуу үчүн алар өз алдынча үйрөнүүгө тийиш болгон материалды көрсөтүү, консультацияларды уюштуруу; *үчүнчүдөн*, олимпиадаларды пландаштыруу жана өткөрүү практикалык, тарбиялык, билим берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк максаттар менен милдеттер комплексин чечүүгө көмөктөшүүгө: студенттердин тилди практикалык билүү деңгээлин арттырууга, лексикалык корун кеңейтүүгө, дисциплинага кызыгуусун ойготууга, аны үйрөнүүгө жана практикада ишмердүүлүктүн ар түрдүү түрлөрүндө колдонууга керектөөсүн калыптандырууга, жалпы кругозорун кеңитүүгө, руханий дүйнөсүн байытууга тийиш.

Белгилүү болгондой, окуу ишмердүүлүгүнүн системасы окутуунун максаттары, мүнөзү менен шайкештирилет жана чет тилин баарлашуу

каражаты катары билүүнүн өзгөчөлүктөрү менен аныкталат. Окуу ишмердүүлүгүнүн алкагын өркүндөтүүнүн жана кеңейтүүнүн негизги шарты анда бейформалдуу жана информалдуу билим алууну колдонуу болууга тийиш. Буга байланыштуу ишмердүүлүктүн пландаштырылган түрлөрүндөгү долбоордук методиканын маанилүүлүгүн белгилебей коюуга болбойт [84, 111, 201, 202].

Долбоор – бул белгилүү бир проблеманы изилдөө жана чечүү, аны практикалык жана теориялык ишке ашыруу. Студенттердин долбоордук ишмердүүлүгү бир канча этаптардан туруучу татаал, чыгармачылык изилдөөчүлүк иш болуп саналат. Бул ишмердүүлүк белгилүү бир татаал алгоритмге багынтылган жана бир же бир нече проблемаларды айкындоо, божомолдорду алдыга коюу, коюлган милдеттерди чечүүгө жол издөө, зарыл маалыматты издөө жана аны сынчыл талдоого алуу, ишмердүүлүктүн натыйжаларын сыпаттоо өндүү милдеттерди чечүүнү талап кылат. Мындан тышкары, ал ар түрдүү лингвистикалык көндүмдөрдү: окууну, сүйлөөнү, кепти угуп түшүнүүнү колдонууну, ошондой эле башка жөндөмдүүлүктөрдү: чыгармачыл ой жүгүртүүнү, эмоционалдык презентацияны, ийгиликтүү коммуникацияны, өз аракеттерин өз алдынча пландаштырууну өнүктүрүүнү болжойт. Долбоордук методика көбүнчө жаңы маалыматты өздөштүрүү гана жетиштүү болгон теманын үстүнөн иштөөдөн; топтук иштеролдор белгилүү бир усулдук ойломду ишке ашыруу үчүн бөлүштүрүлүп койчу ролдук оюндан, дискуссиядан ушунусу менен айырмаланат. *3.3-сүрөттө* долбоордук иштин бир канча этаптарын бөлүп көрсөттүк).

I-этап – долбоорду сабакта пландаштыруу, башкача айтканда долбоордун мазмуну менен мүнөзүн талкуулоо.

II-этап – долбоорду аткаруу (ишмердүүлүктүн сабактан тышкары түрү). Бул этаптын башкы милдети – окуп жаткандар өз алдынча маалымат топтоо.

Долбоорду турмушка ашыруу технологиясы

III-этап – долбоорду жабдуулоо (ишмердүүлүктүн сабактан тышкары түрү). Бул этапта окутуучунун консультациясы маанилүү.

IV-этап – долбоорду презентациялоо – бул чыныгы коммуникация, тең ата өнөктөрдүн баарлашуусу.

V этап – долбоорду баалоо, б.а., натыйжаларды текшерүү жана баалоо.

3.3-сүрөт. Долбоорду турмушка ашыруу технологиясы.

Долбоордук методикада чет тилин үйрөнүүгө коммуникациялык мамиленин негизги принциптеринин катышуусу ачык, так байкалат: студенттердин мотивдешүүсүнүн жогорулугу; билимдерди ар түрдүү башка тилдүү кептик кырдаалдарда аң-сезимдүү колдонуу; коммуникациялык компетенттүүлүктүн өсүүсү жана тилдик инсандын өнүгүүсү.

Долбоордук методика студентке чет тилин билүүнү анын жалпы коммуникациялык компетенттүүлүгүн интеграциялоого жана коммуникациялык көндүмдөр менен билгичтиктердин кеңири чөйрөсүн башка аймактардан билимдерди колдонуу менен айкаштырып, активдештирүүгө жардамдашат.

Ошентип, окуп жаткандарда бекем тилдик база түзүлөт, сабактардагы инерттүүлүк жана демилгесиздик, ошондой эле кепте каталардын болуу мүмкүндүгүнөн улам чет тилинде сүйлөөдөн коркуу жоюлат. Мында ар бир студент өзүнүн маданий-тилдик өнүгүүсүндө, өзүнүн коммуникациялык квалификациясында белгилүү бир натыйжага жете алганы маанилүү.

Долбоордун үстүнөн иштөө үйрөнүлүп жаткан тил менен ошол өлкөнүн маданиятынын ортосундагы чыныгы байланышты аныктоого жол берет. Чет тилине окутуунун негизги милдеттеринин бири эки ар башка маданияттардын ортосундагы ийгиликтүү коммуникация болуп саналат.

Демек, долбоорлор усулу чет тили боюнча сабактарда улам колдонулуу табат жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү, изилдөө көндүмдөрүн, өзүн, өзүнүн кесиптик деңгээлин көрсөтүү билгичтигин өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет. «Котормонун маданий аралык байланыштары жана автоматташтырылган системалары» кафедрасындагы студенттердин окуу-изилдөөчүлүк иши жылына бир нече жолу өткөрүлүүчү өнөктүк кампания эмес. Изилдөөчүлүк иштин элементтери бүткүл окуу процессин аралап өтөт. Студенттер аннотациялоонун, реферат жазуунун, реферативдик журналдар менен иштөөнүн негиздерин үйрөнүшөт. Сабактарда биринчи ирет илимий-техникалык адабияттардын ар түрдүү түрлөрү менен таанышышат. Мунун баары алардын өз алдынча изилдөөчүлүк ишинин негиздерин түптөйт. Окутуучулар менен студенттердин

бул багыттагы тажрыйбасы өркүндөөсүн улантат. Мындагы эң башкысы – студенттердин чет тилине кызыгуусун болочок инженерди даярдоонун маанилүү чынжыры катары колдоого алуу.

Ошентип, формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүү процессинде турмушка ашырылуучу окуу-изилдөөчүлүк жана илимий-изилдөөчүлүк иш болгон студенттердин окуу-изилдөөчүлүк ишинин алкагында башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу болочок инженердин кесиптик калыптануусунун эң маанилүү шарты болуп саналат.

ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ

Техникалык жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрүндө башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасын ишке ашыруунун ченемдик-уюштуруучулук аспектиси билим берүү стандартынын азыркы деңгээлинин жана чыныгы турмуштун зарыл талаптарынын жарыгында чет тилдерин окутуунун эң маанилүү максаттарынын бири коммуникациялык компетенттүүлүккө үйрөтүү болуп саналарын көрсөттү.

Азыркы студент жогорку билимди жана адистикти билим берүү процесси менен кесиптик даярдоону уюштуруунун сапаттык башка шартында алат: *биринчиден*, жаңы муундагы мамлекеттик билим берүү стандарты компетенттүүлүктүк мамиленин негизинде долбоорлонот, анда маани түзүүчү конструкттар белгилүү бир аймакта ийгиликтүү ишмердүүлүк кылуу үчүн зарыл делген компетенциялар болот; *экинчиден*, компетенттүүлүктүк мамиленин негизиндеги жаңы Мамлекеттик билим берүү стандартынын маанилүү айырмасы түпкү натыйжага: универсалдуу (түйүндүү), жалпы кесиптик жана дисциплиналык-социалдык компетенттүүлүктөргө багыт алуу болуп саналат; *үчүнчүдөн*, жогорку техникалык кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартын компетенцияларды калыптандыруунун негизинде долбоорлоо ага академиялык коомчулукка компетенциялардын белгилүү бир курамына, анын ичинде башка тилдүү компетенттүүлүккө ээ бүтүрүүчүгө социалдык буюртманы калыптандырууда жардам кылууга багыттаган иш берүүчүлөрдүн катышуусун болжойт.

Тилдик эмес адистиктерге окуткан жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрүнө Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартына ылайык чет тилин билүүнүн бийик талаптары коюлат. Бул талаптарды аткаруу үчүн окуу пландарында «Чет тили» дисциплинасына орточо 120 саат бөлүнөт. Тилдик эмес жогорку окуу жайларда окуу планы боюнча чет тилин үйрөнүүгө бөлүнгөн сааттардын санынын жетишсиздиги студенттерди башка тилдүү даярдоонун формалдуу билим берүү

процессинде гана эмес, бейформалдуу жана информалдуу билим алуу процессинде да (өз алдынча иш, түпнуска адабияттарды конспектилөө, тилдин ээлери менен жолугушуу, илимий-практикалык конференциялар, олимпиадалар, тилдик практика ж.б.) уюштурулуучу ар түрдүү формаларын колдонуу зарылдыгын жаратты.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин «Маданият аралык коммуникация жана котормонун автоматташтырылган системалары» кафедрасынын базасында «English language day – Англис тили күнү» автордук профилдик программасы иштелип чыккан, анда чет тилдерине окутуу системасындагы маанилүү өзгөрүүлөр эске алынган. Программа студенттердин сабактан тышкары бейформалдуу билим алуусунун алкагында түзүлгөн. Тилдик практиканын негизги максаты башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктү төмөнкү практикалык милдеттерди ишке ашыруу аркылуу калыптандыруу болуп саналат: студенттердин англис тилин кыйла терең үйрөнүүгө кызыгууларына түрткү болуу; тилдик билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өркүндөтүү жана алардын сапатын жогорулатуу; англис тилдүү чөйрө түзүү, студенттерди техникалык чөйрөдөгү максималдуу жакындатылган тилдик кырдаалдарга туш келтирүү; башка тилдүү инженердик чөйрөдө баарлашуу көндүмдөрүн калыптандыруу; кепти кабыл алуу жана кайра түзүү, туура айтуу, грамматикалык түзүмдөрдү колдонуу, лексиканы, инженердик терминологияны ролдук оюндар аркылуу жатыктыруу өндүү кептик көндүмдөрдү өнүктүрүү жана машыктыруу. Сабактан тышкары тилдик практика студенттердин бейформалдуу билим алуусунун курамдык бөлүгү болуп саналат, аудиториядан тышкары шарттарда алынган билимдерди бышыктоого жана тереңдетүүгө; тандалган техникалык профиль боюнча илимий-изилдөөчүлүк жана практикалык иштин зарыл көндүмдөрүнө ээ болууга көмөктөшөт. Профилдик практиканын убагында сабактарды өткөрүүнүн формалары академиялык дагы, инновациялык педагогикалык технологияларга багыт алган дагы боло алат. Тилдик практика жогорку окуу жайында чет тили боюнча алынган билимдерди,

билгичтиктерди жана көндүмдөрдү практикада колдонууга, аларды өркүндөтүүгө, жалпы кругозорду кеңейтүүгө жана чет тилин жаңы маалыматты алуунун каражаты катары пайдаланууга мүмкүндүк берет. Мында маанилүү фактор программага активдүү катышкан көптөгөн студенттер кийин да англис тилин үйрөнүүнү улантууну каалашканы болуп саналат.

Болочок адистерге жакшы билимдерди берүү үчүн окутуу процессинде эле аларга өз алдынча (информалдуу билим алуу) изилдөөчүлүк иштин көндүмдөрүн сиңирүү, б.а. окуу жана илимий адабияттар менен иштөөгө, маалыматты топтоого жана талдоого, фактыларды системалоого жана жалпылоого, тезистерди түзүүгө жана рефераттарды жазууга, сабактарда билдирүүлөр менен жана конференцияларда баяндамалар менен чыгып сүйлөөгө, олимпиадаларга катышууга үйрөтүү зарыл.

Студенттердин изилдөөчүлүк ишмердүүлүгү окуу процессинин формаларынын бири болот, анда окутуу менен практика ийгиликтүү айкалышат. Илимий иштин алкагында студент алгач изилдөөчүлүк иштин көндүмдөрүнө ээ болот, анан ээ болунган теориялык билимдерди практика менен ал же бул түрдө байланышкан изилдөөлөрдө (бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагында) турмушка ашыра баштайт. Азыркы тапта өз алдынча ишмердүүлүктүн түрлөрүн аныктоого карата ар түрдүү мамилелер калыптанды, аларга формалдуу, бейформалдуу, информалдуу билим берүүнүн алкагында турмушка ашырылуучу изденүүчүлүк-изилдөөчүлүк, дисциплиналар аралык, долбоорлук, техникалык, чыгармачылык, өз алдынча жана башка мамилелерди киргизишет.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетиндеги илимий-изилдөөчүлүк иштин системасы интеграцияланган мүнөзгө ээ: болочок инженерди кесиптик даярдоого багытталган окуу ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрү менен формалары өз мазмунуна изилдөөчүлүк билгичтиктерди калыптандырууну камтышат.

Студенттерде БТККны калыптандыруунун педагогикалык системасынын кызмат аткаруусун уюштуруучулук жана усулдук камсыздоону талдоо алардын

формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында өз алдынча турмушка ашырылуучу окуу-изилдөөчүлүк жана илимий-изилдөөчүлүк иши кесиптик калыптануунун эң маанилүү шарты менен каражаты болуп саналарын көрсөттү.

Чет тили боюнча окуу-изилдөөчүлүк иштин мааниси мында турат: аны аткаруу процессинде студент изилдөөчүлүк билгичтиктер менен көндүмдөрдүн белгилүү бир тизмегине ээ болот: чет тилиндеги адабияттарды өз алдынча тандоо, каталогдор, маалыматтык обзорлор менен иштөө, башка тилдүү адабиятты конспектилөө; чет тили менен адистикти айкалыштырып илимий-практикалык конференцияларда эл алдына чыгып сүйлөө; олимпиадаларга, конкурстарга катышуу.

«Англис тили» дисциплинасынын өзгөчөлүгүн жана анын болочок инженерлер үчүн кесиптик багытталгандыгын эске алып, биз илимий-педагогикалык адабияттарды талдоонун негизинде англис тилине үйрөтүүдө студенттердин окуу-изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүн уюштурууга карата комплекстүү мамилени колдонобуз. Ушул мамиле чет тилине үйрөтүү процессин натыйжалуу жана ийгиликтүү кылууга жардамдашат: кептик ишмердүүлүктүн төрт негизги түрлөрүндө билгичтиктер менен көндүмдөрдү комплекстүү калыптандырууга жана өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет; студенттердин дисциплина боюнча өз алдынча ишин (информалдуу билим берүү) формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн гармониялуу биримдигинде, психофизиологиялык, индивидуалдуу өзгөчөлүктөрдү, тилди билүү деңгээлин жана эне тилинин таасирин эске алып пландаштырууга жана уюштурууга жардамдашат; студенттердин мотивациясын жана алардын окуу-таанымдык ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун каражаттарынын бири болуп саналат; студенттердин маалыматтык маданиятын жогорулатууга көмөктөшөт; чет тилдерин үйрөнүү аймагындагы гуманисттик жана үзгүлтүксүз билим берүүнүн заманбап концепцияларына ылайык келет; окутуучу – тайпа, окутуучу –

студент, студент – тайпа, студент – студент системасында жагымдуу мамилелерди орнотот жана колдоого алат.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин «Котормонун маданий аралык байланыштары жана автоматташтырылган системалары» кафедрасынын базасында чет тилин тереңдетилген үйрөнүүнүн ар түрдүү программалары бар, бул «Чет тилдери курсу», «Англис тили клубу»; «Инженер-котормочу», «Кесиптик коммуникация аймагындагы котормочу (социалдык иш)». Биздин студенттер «English language day – Англис тили күнү» профилдик программасынын алкагында тилдик практикага катышат, тилдик даярдыгы жакшы студенттер программада уюштуруучулар катары иштөө үчүн тартылышат да, буга ылайык атайын даярдыктан өтүшөт.

IV ГЛАВА. ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТТИ ЖҮРГҮЗҮҮ ЖАНА АНЫН ЖЫЙЫНТЫГЫНЫН ИЛИМИЙ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ

4.1. Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн критерийлери менен индикаторлору

Тажрыйбалык-эксперименталдык изилдөөнүн дисциплинасы башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун долбоорлонгон илимий-педагогикалык системасы, аны окуу процессинде формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында ишке ашырылуусу болду, ал эми иштин максаты коммуникациялык компетенттүүлүктүн илимий-педагогикалык негиздеринин эффективдүүлүгүн аныктоодо турду. Илимий-педагогикалык адабияттарды талдоо башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык компетенцияларды ичине алган (1.2-параграфта көрсөтүлгөндөй, 1.2.1.-сүрөттү караңыз) түзүлүшүн айкындоого жол берди.

Биринчи лингвистикалык топко биз оозеки жана жазма башка тилдүү кепке ээ болууну аныктоочу негизги компетенцияларды киргизебиз. Эгерде, тилдик компетенция тил жөнүндө билимдердин, тилдик элементтерди туура таануу жана колдонуу билгичтиктеринин жыйындысы болсо, анда кептик компетенция баарлашуу милдеттерине ылайык кептик жүрүм-турумду, тилдик каражаттарды, алардын айтымдарды куруу үчүн кызмат аткаруу мыйзам ченемдүүлүктөрүн – сезимдерди эң жөнөкөй билдирүүдөн интеллектуалдык жана кесиптик маалыматтын нюанстарын берүүгө чейин колдонуу аркылуу аракетке келген тилдик система катары бериле алат.

Экинчи коммуникациялык топ кесиптик-коммуникациялык жана маданият аралык компетенцияларды камтыйт. Кесиптик-коммуникациялык компетенция тилдик жана кептик каражаттарды баарлашуу милдеттерине колдонмолуу адекваттуу пайдалануу жөндөмдүүлүгүн, ошондой эле кептик жүрүм-турумду баарлашуунун кесиптик кырдаалдарын эске алуу менен куруу билгичтиктерине жана инженердик-техникалык аймакта коммуникациялык

башка тилдүү ишмердүүлүктү турмушка ашыруу билгичтиктерине негизделет. Техникалык профилдеги адистердин маданият аралык компетенциясы болочок инженердин үйрөнүлүп жаткан чет тилинин маданияты жөнүндө билимдердин белгилүү бир жыйындысына ээ болуусун болжойт, алар аркылуу илим сыйымдуу техникалык жаатта маданий бирге аракеттенүү, ошондой эле башка тилдүү инженердик баарлашуу процессинде маданият аралык ажырымдарды жоюу билгичтиктери ишке чегилет.

Компетенциялардын үчүнчү прагматикалык тобу инженердин маалыматтык-технологиялык жана өзү билим алуучулук компетенциялары менен берилген, алар өз ара багыныңкы болушуп, окшош максаттарды көздөшөт. Маалыматтык-технологиялык компетенция изденүүнү турмушка ашыруу, керектүү башка тилдүү кесиптик маанилүү маалыматты ар түрдүү булактардан алуу, аны бир белгилик системадан башкасына көчүрүү, аны баалоо жана ошол маалыматтын мазмунун адекваттуу коюлган максатка өткөрүү, ошондой эле инженердик ишмердүүлүк процессинде Интернет ресурстарды жемиштүү колдонуу билгичтиктерине негизделет.

Инженердин өзү билим алуучулук компетенциясынын өнүгүүсү чет тилдерин үйрөнүүгө бөлүнүүчү убакыттын чакан көлөмү менен бир аз шартталган, ошондуктан билимдерди толуктоо жана жеткире окуу жөндөмдүүлүгү инженердик жааттагы өз алдынча изденүүчүлүк жана чыгармачылык ишмердүүлүк процессинде адистин өз кесиптик ишмердүүлүгүн өркүндөтүү максатында үзгүлтүксүз өзү билим алуусунун маанилүү шарты болуп саналат. Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн өнүгүү көрсөткүчтөрү 4.1.-таблицада берилди.

Окуу мотивдери окуучуну билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө активдүү ээ болууга багыттоочу кыймылдаткыч күчтөр. Окуунун мотивациясы татаал түзүм, ал өз ичине социалдык, моралдык жана башка түрткүлөрдү алат. Окутуунун натыйжалуулугу мына ушул ички түрткүлөрдөн көз каранды болот.

Таблица 4.1. – Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн өнүгүү көрсөткүчтөрү

Лингвистикалык компетенциялар	Коммуникациялык компетенциялар	Прагматикалык компетенциялар
Оозеки жана жазма башка тилдүү кепке ээ болууну аныктоочу негизги компетенциялар.	Техникалык профилиндеги кесиптик-коммуникациялык жана маданият аралык компетенциялардын компетенттүүлүктүн көрсөткүчтөрү	Инженердин маалыматтык-технологиялык жана өзү билим алуучулук компетенттүүлүктүн көрсөткүчтөрү
Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрү		
Мотивация	Рефлексия (өзүн баалоо)	Өзүн башкарууга жөндөмдүүлүк

А.А. Реан окуу ишмердүүлүгү жана анын ийгиликтүүлүгү жөнүндө айтып жатып, баарыдан мурда, ошол ийгиликтүүлүккө инсандын интеллектуалдык деңгээлинин таасирин эске алышканы тарыхый кабыл алынып калганын белгилейт, бирок кээ бир эксперименталдык изилдөөлөр мотивациялык жана интеллектуалдык факторлордун карым-катышы проблемасына дагы бир жолу кайрылууга мажбурлайт [239].

Изилдөөнүн натыйжасында алган маалыматтар жогору оң мотивация анча бийик эмес атайын тилдик жөндөмдүүлүктөр же студенттерде талап кылынган билимдер, билгичтиктер менен көндүмдөрдүн кору жетишсиз болгон учурда компенсаторлук роль ойной алары жөнүндө айтууга жол берет. Компенсаторлук механизм тескери багытта иштебейт, б.а. окуу мотивациясынын жоктугун же төмөндүгүн компенсациялай албайт, ошентип, окуу ишмердүүлүгүнүн жогору ийгиликтүүлүгүнө алып келе албайт.

В.Н. Мясищевдин пикиринде, адам өз өмүрүндө жетишүүчү натыйжалар анын интеллектисинен 20-30%ы гана, ал эми ошол адамда бар жана аны белгилүү бир мүнөздө өзүн алып жүрүүгө түртүүчү мотивдерден 70-80% да болот [133]. Демек, студенттердин окуу ишмердүүлүгүндөгү ийгиликтери жөндөмдүүлүктөр деңгээли менен гана эмес, окуунун мотивациясы менен дагы аныкталат. Жакшы жетишип окуган студенттердин арасында

жөндөмдүүлүктөрдүн орточо, керек болсо төмөн деңгээлине ээ болгондору бардыгы, бирок күчтүү мотивациянын, кызыгуунун, өздүк тартиптин жана өзүн башкаруунун эсебинен алар маанилүү ийгиликтерге жетишери белгилүү. Ушундай эле жетишүүсү начар, керек болсо жетишпегендиги үчүн окуудан чыгарылган студенттердин арасында жалпы дагы, атайын дагы жөндөмдүүлүктөрдүн жогору деңгээлине ээ адамдар кездешет, бирок алар үчүн мотивациянын төмөн деңгээли, окуу ишмердүүлүгүнүн берилген түрүнө кызыгуунун жоктугу мүнөздүү, бул алардын академиялык жетишкендиктеринин деңгээлин кескин төмөндөтөт [223].

Изилдөө көрсөткөндөй, «күчтүү» жана «начар» студенттер бири биринен дал ошол мотивациялык окуу ишмердүүлүгү менен айырмаланышат. Күчтүү студенттер үчүн ички мотивация мүнөздүү: алар кесипти жогорку деңгээлде өздөштүрүү керектөөсүнө ээ, бекем кесиптик билимдерди жана практикалык билгичтиктерди алууга багыт алышкан. Жетишпеген студенттердин окуу мотивдери негизинен тышкы, кырдаалдык мүнөздө: жаман окуганы үчүн жемелөөдөн жана жазалоодон качуу, стипендиядан ажырап калбоо ж.б..

Ошентип, жетишүү деңгээли ар башка студенттер окуунун ар түрдүү мотивдерине ээ боло алышат. Бирөөлөр өз таанымдык керектөөлөрү менен кызыгууларын канааттандыруу үчүн окушат, башкалары белгилүү бир бийиктиктерге жетишүүгө, өз дараметин ишке ашырууга умтулушат, үчүнчүлөрү үчүн, баарынан мурун, достору менен баарлашуу, кимдир бирөөнө керектүү болууну, жалгыздыктан качууну каалоо маанилүү, алар достукка, кызматташтыкка, өз ара түшүнүшүүгө умтулушат. жогорку окуу жайында окууда жакшы натыйжаларга жетишүү өзгөчө маанилүү болуп калууда, анткени студенттерди кесипке даярдоо, аларда кесиптик билгичтиктер менен көндүмдөрдүн болушу ишке орношууда жана андан аркы кесиптик ишмердүүлүктө зор роль ойной турган болушат. жогорку окуу жайларда жүргүзүлгөн изилдөөлөр күчтүү жана жетишүүсү начар студенттер көп учурда аларда дал ошол кесиптик мотивациянын өнүгүүсү менен айырмаланышарын көрсөттү. «Бешке окугандар» менен «үчкө окугандарды» калыптандырууда

жетектөөчү ролдордун бирин инсандын жогорку окуу жайындагы окуу-таанымдык ишмердүүлүккө ички түрткүлөр системасы ойной баштады. Кесиптик мотивация аймагынын өзүндө эң маанилүү орун кесипке оң мамиле кылууга таандык, анткени бул мотив окутуунун түпкү максаттары менен байланышкан. Кесипке оң мамиле кылуу (ал тууралуу компетенттүү түшүнүк менен айкалышкан шартта) башка дагы кыйла жеке мотивдерди калыптандырууну детерминдештирет [123].

Орус окумуштуулары окуучулардын мотивациялык-керектөөчүлүк аймагына арналган маселелер менен иштешип, студенттердин ийгиликтүүлүгүнүн алардын керектөөлөрүн иликтешип, окуучулардын төрт жетектөөчү керектөөсүн ажыратышат: таанып билүүгө, жетишкендиктерге, баарлашууга жана үстөмдүк кылууга болгон керектөө. Окумуштуулардын пикиринде, окууну каалоону жогорулатуу студенттин керектөөчүлүк-мотивациялык аймагынын өзгөчөлүктөрүн билүүнү, окутуучунун окутууда ошол өзгөчөлүктөргө жооп берүүчү кырдаалдар менен жагдайларды түзүү билгичтигин караштырат. Алсак, студенттерде жетишкендиктерге керектөөнүн басымдуулук кылышы окутуучудан ушул керектөө актуалдашуучу жана студенттер ийгиликке багыт алуучу кырдаалдарды түзүү билгичтигин талап кылат. Эгер таанып билүү керектөөсү басымдуулук кылса, анда окууга материалдын жаңылыгы жана күтүүсүздүгү менен түрткү берүү максатка ылайык. Баарлашуу керектөөсү басымдуулук кылганда активдүү өз ара жардам кырдаалын, ал эми үстөмдүк кылуу керектөөсү басымдуулук кылса ошол керектөө кыйла толук канааттандырылчу дискуссиялар менен талкуулар кырдаалын түзүү максатка ылайыктуу. Ошентип, студенттердин басымдуулук кылган керектөөсүнө жооп берүүчү кырдаалдарды түзүүдө кызыгуу ойгонору жана окуунун мотивациясы жогорулары аныкталган [145].

Ушуга байланыштуу чет тили мугалимине, жогорку окуу жайынын ар кандай эле окутуучусу өңдүү, студенттин керектөөчүлүк-мотивациялык аймагынын курулушу, жеке алганда керектөөлөр жана аларга ылайык келүүчү мотивдер, алардын студенттердин жетишүүсүнө таасири жөнүндө түшүнүккө

ээ болуу зарыл. Чет тилинин окутуучусу ушул керектөөлөргө жооп берүүчү шарттарды түзө билүүгө, аларды актуалдаштыруучу усулдар менен ыкмаларды колдонууга, студенттерде окуунун оң мотивин өнүктүрүүгө тийиш. Чет тили боюнча сабактарда табигый кырдаалдарды түзүү окутуу процессинде зор роль ойноочу баарлашуу керектөөсүн актуалдаштырууга көмөктөшө алат. Баарлашуунун табигый кырдаалдарын түзүү баяндалып жаткан фактыларга, окуяларга карата активдүү баалоочу мамилеге көмөктөшүүчү тексттердин негизинде, ошондой эле мазмуну белгилүү бир сюжеттик сызыктын айланасында өнүгүүчү тексттин түшүрүлгөн бөлүктөрүнүн негизинде, сүрөттөрдүн (көбүнчө юмористтик) мазмунунун негизинде жүрөт [5]. Баарлашуунун табигый кырдаалдары студенттерге ал же бул тема боюнча өз оюн билдирүүнү, окуу процессине активдүү кошулууну үйрөнүүгө, өзүнүн чет тилинде сүйлөө билгичтиктерин өркүндөтүүгө жардамдашат. Студенттердеги баарлашууга болгон керектөөнү талкуулоо үчүн актуалдуу темаларды, кептик баарлашуунун элестетилген кырдаалдарын, студенттерден кызматташтык жана өз ара жардам талап кылынуучу топтордогу өз алдынча иштерди, ролдук оюндарды, мини-конференцияларды, тилдин ээлери менен маектерди, чет элдик фильмдерди көрүүнү киргизип колдонууга болот. Таануу керектөөсү жөнүндө айтып, бул «жөнөкөй интеллектуалдык бардыгына кызыгуу, кызыкчаактык менен салыштырмалуу кыйла терең инсандык керектөө. Мына ушул ойдун дисциплинасына карата активдүү, узак жана өжөр кызыгууну, аны ойдо дайыма «ойлоп жүрүү», «ар тараптуу кароону жаратат» деп белгилөө керек [5].

Таануу керектөөсүн өнүктүрүп, сабактарда сунушталуучу тексттер жаңылыкты камтууга, кызыктуу сюжетке, кесиптик багытталгандыкка ээ болууга, кругозорду кеңейтүүгө тийиштигин эске алуукерек. Жаңыны таанууга умтулуу окуу активдүүлүгүнө көмөктөшөт жана окуу жетишкендигине оң таасир кылат. Окутуучуга студенттер эмнеге кызыгышарын, алар эмнени талкуулагысы, эмнени билгиси келерин билүү маанилүү. Буга байланыштуу аудиториядан тышкары кошумча материал чоң мааниге ээ болот, аны окутуучу

студенттердин таанымдык талаптарын канааттандыруу үчүн колдоно алат.

Болочок инженерлердин кызыгуусун инженердик аймактагы проблемалуу, жаркын мисалдар, фактылар, ошондой эле окутуунун көрсөтмө куралдарын, техникалык каражаттарын (теле көрсөтүүнү, видео жана аудио техниканы, компьютерди ж.б.) колдонуу жарата алат.

Чет тилине окутуу процессинде чоң мааниге студенттердин болочок кесиптик ишмердүүлүгү үчүн чет тилинин ролун аңдоосу ээ болот. Окутуучу студенттерге азыркы дүйнөдөгү чет тилдерин билүүнүн артыкчылыктары, кесиптик аймакта тилди билген техникалык профилдеги адистерге талаптын жогорулугу жөнүндө маалыматтарды жеткирүүсү керек. Эгер студенттер өлкөтаануу аймагындагы, социомаданий контексттеги билимдерди алууга мүмкүндүк алышса чет тилин окуп-үйрөнүү кыйла натыйжалуу болот.

Таануу керектөөсүн өнүктүрүп, окутуучу студенттердин коммуникациялык-таанымдык инженердик ишмердүүлүктө жаңы маалыматты издөөгө, өз алдынча иштөөгө (информалдуу билим алуу), өзү билим алууга, б.а. үйрөнүлүп жаткан чет тилин техникалык окууну улантуу максатында колдонууга умтулуусун колдоого тийиш, анткени, проблеманы көрүү, окуу материалынын мазмунуна сынчыл мамиле кылуу билгичтиги, суроолорду коюу, белгисизден белгилүүнүн элементтерин табуу билгичтиги – ушул билгичтиктердин баары адамда өз алдынча акыл-эстик ишмердүүлүккө даярдык менен өз ара гана эмес, инсандык сапаттар менен да байланышта турушат. Өзү билим алуучулук ишмердүүлүктүн негизинде адамдын билимдерге, системалуу акыл-эс эмгегине умтулуусу жатат, ал процессте билимдерди толуктоо гана эмес, руханий таламдарды канааттандыруу да болуп өтөт [188].

Ийгиликтүү окууда зор ролду студенттердин ийгиликке, окууда, өзүн көрсөтүүдө мыкты натыйжаларга жетишүүгө умтулуусу менен байланышкан жетишкендиктерди керектөөсү ойнойт. Азыркы коом өз алдынча иш-аракеттерге, инсандык өсүүгө жана өз дараметин ачууга жөндөмдүү адамдарга кызыкдар. Заманбап шарттарда инсандын коюлган максаттарга жетүүгө, тандалган кесиптик ишмердүүлүктү чын дилден жана сапаттуу аткарууга

даярдыгы актуалдуу болуп калууда. Чет тилине окутуу процессинде жетишкендиктер керектөөсүнүн студенттердин жетишүүсүнө таасири бардыгы шек санатпайт. Окутуучу өз студенттеринин ийгилигине ишенүүгө, алардын өзүн баалоосун жогорулатууга, алардын ийгиликке умтулуусуна көмөктөшүүгө, бул керектөө актуалдашуучу кырдаалдарды түзүүгө тийиш. Студенттерге алар алынган билимдерди колдоно жана өркүндөтө, өз жөндөмдүүлүктөрүн көрсөтө, өзүн ишке ашырууга умтула алсын үчүн чыгармачылык тапшырмаларды берүү керек. Студенттерге жаңы лексиканы колдонуп диалог түзүүнү, долбоор даярдоону, сабактын темасы боюнча баяндама жасоону, тилдик билгичтиктерди өнүктүрүүгө жардамдашуучу өздүк оюнду ойлоп табууну сунуштоого болот. Чет тили боюнча сабактар психологиялык комфорттуулук шартында өткөнү зарыл, сабакта түзүлүүчү маанай, окутуучу менен студенттердин ортосундагы ишенүү мамилелери абдан маанилүү.

Үстөмдүк кылуу же лидерлик керектөөсүндөгү Ю.М. Орловдун, В.И. Шкуркиндин жана Н.Д. Творогованын пикирлери боюнча студенттердин ийгиликтүү окуу ишмердүүлүгү үчүн чоң мааниге ээ болот. Студенттерди чет тилдерине окутуу процессинде бул керектөө канааттандырылуучу кырдаалдарды түзүү зарыл. Бул техникалык чөйрөдө баарлашуу бөтөнчөлүгүн эске алуу менен сабактын темасы боюнча дискуссиялар, ролдук оюндар, ушул керектөө көрүнүүчү чыгармачылык тапшырмалар боло алат, анткени формалдуу гана эмес, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагындагы таза мелдеш руху, оор тапшырманы биринчи бүтүүнү, талкууда же оюнда өзүн көрсөтүүнү каалоо, бир нерсени болушунча мыкты жасого умтулуу да окуу активдүүлүгүнө көмөктөшөт жана буга ылайык жетишүүгө оң таасир кылат.

Ошентип, студенттердин мотивациясы чет тилине окутуу процессинде чоң роль ойнойт да, шексиз, алардын академиялык жетишүүсүнө таасир кылат. Окуу процессинде ушул факторду эске алуу окутуунун натыйжалуулугун маанилүү арттыра алат. Мотивациялык аймакты диагностикалоо адекваттуу методикаларды иштеп чыгуу жаатында татаал милдет болот. Бул ишмердүүлүк

жана жүрүм-турум мотивдери, инсандын «өзөгүн» түзүшүп, инсандын кыйла «жабык» жана инсандын өзү ага башканын сүңгүп кирүүсүнөн кыйла коргогон аң-сезимдүү же сезимден тышкары зонасы болгону менен байланышкан. Муну менен бирге педагогикалык практикада жана психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдө зарыл талаптарды толук өлчөмдө канааттандырбаса да, белгилүү бир натыйжаларды алууга мүмкүндүк беришкен методикалар колдонулат. 4, 6 -тиркемелерде биз ушундай типтеги Г.Н. Казанцеванын методикасы жана А.А. Реандын, В.А. Якуниндин модификациясындагы эки методиканы мисал катарында келтиребиз.

Ушундай типтеги методикалар боюнча алынуучу натыйжалардын ишенимдүүлүгү сурамжылоо анонимдүү жүргүзүлсө мааниси жогорулайт. Ушундай милдеттер көп учурда билим берүү мекемесинин оптималдуу иштөөсү, пландаштыруу, педагогикалык процессти турмушка ашыруу жана кайтарым байланышты алуу үчүн актуалдуу болушарын белгилейбиз. Педагогикалык технология – «окуу процессин белгилүү бир максатка так багыт алуу менен уюштуруунун кайра түзүлүүчү ыгы» [124]. Англис тилин окутууда сынчыл ойлорду өнүктүрүү технологиясы, рефлексиялык практика технологиясы, проблемалык окутуу технологиясы, долбоорлук технология өндүү технологиялар туруктуу оң натыйжа көрсөтөт. Студент ээ болууга тийиш болгон сапаттардын дагы бири сынчыл ойлоо билгичтиги болуп саналат. Сынчыл ойлоо өздүк билимдерге ээ болуу процессинде акыл-эстүү багытталган рефлексиялык ой жүгүртүү катары аныкталат, ал проблемаларды сарамжалдуу чечүү жолдорун издөөнү, талдоону жана жуурулуштурууну, башка жана өздүк маалыматты баалоону, пайдалуу аспектилерди аныктоону камтыйт. Сынчыл ойлоону өнүктүрүү технологиясы бир катар көндүмдөрдү максатка багыттап калыптандырууну болжойт:

- фокустоочу (проблемаларды аныктоо, максаттарды көрсөтүү);
- маалыматты топтоо көндүмдөрүн;
- эстеп калуу көндүмдөрүн;
- маалыматты уюштуруу көндүмдөрүн (жаңы маалыматтын

окшошдуктары менен айырмаларын айкындоо, классификациялоо, берүү);

– талдоо көндүмдөрүн (негизги идеялар менен түшүнүктөрдү, себептик-натыйжалык байланыштарды аныктоо, каталарды идентификациялоонун иерархиясын орнотуу);

– генерациялоо көндүмдөрүн (идеяларды суммалоо, алдын ала айтуу, деталдарды издөө, мисалдар менен шөкөттөө (иллюстрациялоо));

– интеграциялоо көндүмдөрүн (маалыматты комбинациялоо; аны реконструкциялоо);

– баалоо көндүмдөрүн.

Берилген педагогикалык технологиянын түзүлүшү үч фазаны камтыйт:

1. Чакыруу фазасы (evocation), анда колдо бар билимдер активдешет, кызыгууга түрткү берилет жана максатты болжоо көндүмдөрү ишке ашат.

2. Маанини ишке ашыруу фазасы (realization of meaning), анда, жаңы материалды андаштыруу жүрөт.

3. Рефлексия фазасы (reflection), ал жаңы маалыматты баалоонун интерпретациясын жана жеке андаштырылган контекстти түзүүнү камтыйт [188].

Тапшырмаларды түзүүдө, мисалы текст менен тексттин алдындагы, тексттик жана тексттен кийинки этаптарда иштөөдө эске алуу зарыл. Рефлексиялык практика студенттердин когнитивдүү-таанымдык ишмердүүлүгүнүн маанилүү түзүүчүсү болуп саналат да, чет тилдерине ээ болуу процессин өз алдынча башкарууга алып келет. Бул технология «мен – окутуучу» позициясын актуалдаштырарын, анткени окуучуга өздүк билим алуу маршрутун курууга жол берерин белгилөө керек. Рефлексиялык баалоого карата калыптанган билгичтикке ээ болуп, студент өздүк ишмердүүлүгүн мониторингдөөнү, жетишкендиктерин баалоону, оорчулуктарды аныктоону, андан ары өнүгүү үчүн максаттарды коюуну турмушка ашыра алат. В.В. Давыдов рефлексияны «адамдын өздүк ишмердүүлүгүнө карата мамилелерин куруунун универсалдуу ыгы» деп атайт [60].

Студенттерди үйрөтүү керек болгон стратегиялардын бири – «билебиз»,

«билгибиз келет», «билдик» болуп саналат. Рефлексиянын анкета, сурамжылоо, прогресс графиктери, өзүн баалоо барактары ж.б. инструменттерин да келечектүү деп саноого болот. Негизги рефлексиялык билгичтиктерге төмөнкүлөр кирет: өз кыйналууларын айкындоо жана сыпаттоо, алардын себептерин ачуу билгичтиги; таанымдык ишмердүүлүктүн өздүк тажрыйбасына кайрылуу билгичтиги; колдонулган аракеттер ыктарын сыпаттоо билгичтиги; өзүнүн акыл-эстик аракеттерине өзү талдоо жана өзү баалоо жүргүзүү билгичтиги; рефлексиялык позицияга чыгуу билгичтиги: өзүнүн окуу-таанымдык ишмердүүлүгүнүн максаттарын аңдоо, анын маанисин айкындоо, алынган натыйжаларды коюлган максаттар менен бириктирүү; интеллектуалдык ишмердүүлүктүн колдонулган усулдары менен ыкмаларын аңдоо билгичтиги; өзүнүн таанымдык жана метатаанымдык ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү формаларынын натыйжалуулугун баалоо билгичтиги. Рефлексиялык ой жүгүртүүнү калыптандыруунун натыйжалуу усулдарынын бири бул портфолио технологиясы. Тилдик портфель окуу каражаты болуп саналат жана «анын ээси узак мезгил ичинде тилге ээ болуу боюнча өз жетишкендиктерин жана тажрыйбасын, алган квалификациясын, ошондой эле ал аткарган иштердин айрым бир түрлөрүн каттоочу документтердин пакети» катары аныкталат [188]. Бул технологияны чет тилин окутууда колдонуу, бир жагынан, максатты болжоо жөндөмдүүлүгүн, өздүк өнүгүү процессин талдоо жана баалоо билгичтигин өнүктүрүүгө жол берет, экинчи жагынан – тилди автономдуу үйрөнүүнүн куралы, жетишкендиктердин индивидуалдуу топтому аркылуу тажрыйба топтоонун каражаты болуп саналат. Коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу интерактивдүү окутуу технологияларын колдонууну болжойт, ал чыныгы баарлашуу кырдаалдарын моделдөөгө жана окуп жаткандардын топто коммуникациялык милдеттерди бирге чечүү максатында бирге аракеттенүүсүн уюштурууга негизделген. Л.С. Выготский: «адам өз алдынча эмес, кызматташтыкта, кимдир бирөөнүн жардамы менен кыйла оор милдеттерди чече алат», – деп жазган [50]. Тапшырмалар, буга ылайык, индивидуалдуу да, фронталдуу да, жуптук да, топтук да ишке багыт алууга тийиш.

Өзүн башкарууга жөндөмдүүлүк. Өзүн башкаруу – максатка багытталган өзгөрүү, анда адам өзүнө максат коёт, ал өзүнүн активдүүлүгүнүн формаларын: баарлашууну, жүрүм-турумду, ишмердүүлүктү жана толгонууларын өзү башкарат. Өзүн башкарууну өзүн жөнгө салуудан айырмалоо керек. Өзүн башкаруу – чыгармачылык процесс, ал жаңыны түзүү, адаттан тыш кырдаал же карама-каршылык менен кездешүү, жаңы максаттарды коюу, максаттарга жетишүүнүн жаңы чечимдерин жана каражаттарын издөө менен байланышкан.

Өзүн жөнгө салуу – бул да өзгөрүү, бирок колдо бар эрежелердин, ченемдердин, стереотиптердин алкагында жасалат. Өзүн жөнгө салуунун кызматы башка – өзүн башкаруу процессинде ээ болунганды бышыктоо. Ошентип, өзүн башкаруу жана өзүн жөнгө салуу ар башка эки процесс эмес, инсандын активдүүлүгүнүн эки кыры, адамдын субъективдүү дүйнөсүнүн үзгүлтүксүз өнүгүүсүндөгү өзгөрмөлүүнүн жана туруктуунун диалектикалык биримдиги.

Өзүн башкаруунун толук түрмөгүн кыйла терең карап чыктык:

1. Карама-каршылыктарды талдоо, же кырдаалга багыт алуу – адам өзү өзүнө койгон суроолорго жооп берип, кырдаалдын субъективдүү моделин түзөт.

2. Прогноздоо – бул болочокко көз чаптыруу, окуялардын жүрүшүн алдын ала айтуу аракетин же кааланган аракеттер.

3. Максатты болжоо. Максатты болжоонун негизинде прогноз жатат. Максатты болжоо – бул максаттар системасын түзүү, аларды ич ара теңдештирүү жана артыкчылыктуусун тандоо процесси.

4. Пландоо – адам максатка жетишүү каражаттарынын жана аларды колдонуунун удаалаштыгынын моделин түзөт. Максаттарга ылайык пландар стратегиялык, тактикалык жана ыкчам боло алат.

5. Сапатты баалоо критерийлери. Баалоо системасын практикалык аракеттер менен жосундар башталганга чейин даярдаган оң, ал эми иш-аракеттин жүрүшүндө аларды түзөткөн жакшы. Критерийлерди шашылыш иштеп чыгуу алар жетишсиз негизделген же жөн гана ката болуп калышына алыпкелиши ыктымал, бул болсо башында ойлонулгандан таптакыр башка

натыйжаларга алып келет.

6. Чечим кабыл алуу – бул пландан иш-аракеттерге өтүү, бул өзүнө буйрук кылуу: аракеттене башта!

7. Өзүн текшерүү– планды чыныгы баарлашууда, жүрүм-турумда, ишмердүүлүктө аткаруу кандай жүрүп жатканы жөнүндө маалымат топтоо.

8. Коррекциялоо (түзөтүү) – чыныгы аракеттерди, жүрүм-турумду, толгонууларды, ошондой эле өзүн башкаруу системасынын өзүн өзгөртүү. Факт жүзүндө бул өзүн жөнгө салууга өтүү, өзүн башкаруу процессинде табылган жаңыны бышыктоо.

Чет тилин үйрөнүүнүн сапатын жогорулатууда чоң ролду окуп жаткандардын ишмердүүлүгүнүн өзүн уюштуруу чоң роль ойнойт, ал ишмердүүлүк талаасын тандоо, максаттарды коюу, убакытты бөлүштүрүү, өзүн башкаруунун натыйжалуу ыкмаларына ээ болуу мүмкүндүктөрү жөнүндө жетиштүү маалыматтарды алуудан түзүлөт.

Өзүн башкаруунун саналып өткөн түрмөгү окуп жаткандардын даярдык деңгээлин эске алганда жана оң мотивдешкен иште «аракеттенет».

Болочок инженерлердин чет тилин үйрөнүү процессиндеги өзүн башкаруу жөндөмдүүлүгүн биз Н.М. Пейсаховдун методикасы боюнча бааладык, ал 5-тиркемеде берилген.

Өзүн башкарууга жөндөмдүүлүк – чет тилинде баарлашууга үйрөтүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуучу жолдордун бири. Өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүндө инженер баарлашуунун ар түрдүү кырдаалдары менен дайыма кагылышат. Баарлашуу – адамдар арасындагы байланыштарды орнотуу жана өнүктүрүү процесси, аны биргелешкен ишмердүүлүктүн керектөөлөрү жаратат жана маалымат алмашуунун, бирге аракеттенүүнүн, башка адамды кабыл алуу менен түшүнүүнүн бирдиктүү стратегиясын иштеп чыгууну камтыйт.

Баарлашуунун көп түрү бар, бирок инженер үчүн негизги ролду ишкердик баарлашуу ойнойт, анда инсандын, мүнөздүн, жаш курактын, маанайдын өзгөчөлүктөрү эске алынат, бирок иштин кызыкчылыктары мүмкүн болуучу инсандык ажырымдарга караганда кыйла маанилүү болот. Баарлашуу

ар түрдүү формаларда өтө алат, мисалы, кат жазышуу, байланыштын электрондук түрлөрү, телефондон сүйлөшүүлөр, кеңешмелер, жеке кездешүүлөр өндүү. Көп учурда инженер оозеки баарлашуу кырдаалдарына туш болот. Бул кырдаалдар маанилүү роль ойношот, анткени ал кесиптештери, кол астындагылар жана жогору тургандар менен түздөн-түз баарлашат.

Инженердин кесиптик ишмердүүлүгү менен байланышкан баарлашуунун ар түрдүү кырдаалдарын формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында ойноп жана иштеп чыгуу зарыл. Бул студенттерге андан аркы өндүрүштө иштөөдө жардам кылат, анткени көбүнчө аларда кесиптик баарлашуу тажрыйбасы болбойт, алар бул тажрыйбага өздүк сыноолор жана каталар жолу аркылуу ээ болушат. Чет тилин үйрөнүүдөгү өзүн башкарууга жөндөмдүүлүк аларга андан кийин кесиптик коммуникацияга ийгиликтүү катышууга жардам кылат. Техникалык жогорку окуу жайынын студентинин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн түзүлүшү төмөнкүнү камтыйт: лингвистикалык компетенциялардын (тилдик жана кептик), коммуникациялык компетенциялардын (кесиптик-коммуникациялык жана маданият аралык), прагматикалык компетенциялардын (маалыматтык-технологиялык жана өзү билим алуучулук) тобун.

Бирок, биз айкындагандай, бул компетенцияларды калыптандыруу үчүн инженерге төмөнкүлөр зарыл: мотивация, башка тилдүү маалыматты түшүнүү, чет тилин үйрөнүүдөгү рефлексия (өзүн баалоо), чет тилин үйрөнүү процессиндеги өзүн башкарууга жөндөмдүүлүк.

Ошентип, техникалык жогорку окуу жайынын студенттеринин башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү өнүктүрүүнүн, мотивациянын, түшүнүүнүн, рефлексиянын, өзүн башкарууга жөндөмдүүлүктүн жыйындысындагы системалуу билим берүү катары элестетүүгө болот. Мунун баары биригип болочок инженердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн түзөт.

4.2. Эксперименталдык иштин методикасы жана жүрүшү

Тажрыйбалык-эксперименталдык иш 2008-2010-жылдар аралыгында Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин, Эл аралык инновациялык технологиялар университетинин, С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин жана Кыргыз-Өзбек университетинин студенттери менен жүргүзүлдү. Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун иштелип чыккан илимий-педагогикалык негиздери жана педагогикалык системасы «Англис тили» курсунун материалдарында практикага киргизилди. Ушул курстун негизинде студенттердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу технологиясы иштелип чыкты жана апробацияланды. Экспериментке катышкан студенттердин жалпы саны 1400 түздү. Белгилүү болгондой, тандоонун репрезентативдүүлүгүн камсыздоо үчүн анын көлөмү генералдуу жыйындынын 10%ынан кем эмесин түзүүсү зарыл (бизди учурда контингенттин 100%ы иликтенди). Дагы бир милдеттүү талап – тандоодо генералдык жыйындынын ар бир бирдигинин туш болуусу да сакталды, анткени студенттерди атайын тандоотурмушка ашырылган жок [36, 69]. Анкета алуунун жана констатациялоочу текшерүүлөрдүн башкы максаты орто мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн техникалык жогорку окуу жайында лингвистикалык (тилдик билгичтиктерге ээ болуу), коммуникациялык (маданият аралык жана башка тилдүү кесиптик багытталган коммуникацияны турмушка ашыруу билгичтиги), прагматикалык (коммуникациялык жүрүм-турумдун бүткүл комплексине ал же бул лингвомаданий жалпылыктын баарлашуу ченемдери менен салттарынын жыйындысы катары ээ болуу жөндөмдүүлүгү) ж.б. компетенциялардын тобун ичине алган башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруу максатында үйрөнүүгө даярдыгынын баштапкы деңгээлин аныктоо болду. Диагностика жана талдоо тесстирлөөнүн, анкета алуунун, окуу ишмердүүлүгүнүн жемиштерине байкоо жүргүзүүнүн жана изилдөөнүн жардамы менен турмушка ашырылды. Салыштыруу үчүн биз инженердин башка тилдүү коммуникациялык

компетенттүүлүгүн техникалык жогорку окуу жайында башка тилдүү даярдоонун салттуу системасында окуп жатышкан студенттерде калыптандыруу процессине да изилдөө жүргүздүк.

Эксперименталдык жана текшерүүчү топтордогу окутуунун вариацияланбаган шарттарына төмөнкү көрсөткүчтөр кирди: окутуунун узактыгы; иштин бирдей режими (жумасына 2 академиялык саат); башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүнөнүгүү деңгээлинин баштапкы, аралыктык жана акыркы текшерүүнүн түрлөрү менен формалары.

Эксперименталдык окутууну жүргүзүүнүн вариацияланган шарты окуу-усулдук куралдардын комплекси болуп калды: «Бардык багыттардын 1-2-курстарынын студенттери үчүн оозеки кеп көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн англис тили», «инженердик адистиктеринин студенттери үчүн окуу-усулдук иштелме», «Архитектура жана дизайн» адситигинин студенттери үчүн окуу-усулдук иштелме», «Техникалык дисциплиналар үчүн терминологиялык сөздөр менен айтымдар» (Окуу куралы, ББЖИМнин грифи менен), «Сүйлөшмө англис тили Conversational English», «Болочок инженерлердин кесиптик башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн негиздери», «Жер үстүндөгү транспорттук-технологиялык машиналар жана конструкциялар боюнча орусча-кыргызча-англисче терминологиялык сөздүк» (Окуу куралы, КР ББЖИМнин грифи менен). Жыйнактарда берилген материалдар техникалык жогорку окуу жайынын студенттеринин формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим алуу процессинде колдонуу үчүн арналышкан; бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагындагы иш-чаралар комплекси; олимпиадаларга, илимий – практикалык конференцияларга, «English language day– Англис тили күнү» профилдик усулдук программасына катышуу, долбоорлук иштер, викториналар, конкурстар, өз алдынча иш, бүткүл эксперименталдык окутуу процесси мына ушулардын негизинде курулду.

Ушул максатта анкета алуу жүргүзүлдү, ага беш окуу жайынын инженердик багыттагы окуган 1400 студенти катышты. Анкета алуунун милдети башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктүн салыштырмалуу төмөн

деңгээлинин себептерин аныктоо болду. Анкетанын биринчи курстун студенттеринин англис тилине мамилеси жөнүндө суроосуна студенттердин 91,6%ы мамилеси жакшы экенин айтып жооп берди, бирок, 8,4%ы «билбейм» деп жооп берди. Суралгандардын басымдуу көпчүлүгү орто мектептеги сабактардын негизинен «сөздөр мамычаларын», эрежелерди жаттоого, окууга жана которууга алпарып такаган монотондуу жана салттуу мүнөзүн белгилешти, ошондуктан, алардын инсанынын калыптануусуна чет тили боюнча сабактар кандай таасир көрсөттү деген суроого студенттердин негизинен «Билбейм», «Эч кандай», «Айтуу кыйын» деп жооп беришкени таңгаларлык эмес. Алардын айрымдары гана тилди үйрөнүүнүн ой жүгүртүүгө, эстутумга, кругозорду кеңейтүүгө белгилүү бир таасири тийгенин белгилешти. Студенттердин анкеталарын талдоо мындай аныкталбаган жоопту, эреже катары, тилдик даярдыктын начар деңгээлине ээ студенттер беришерин аныктоого жол берди. Сапаттар менен билгичтиктердин иерархиясындагы кесиптик ишмердүүлүк үчүн чет тилин билүүнүн зарылдыгын студенттер жогору баалашты (88%).

Бизге студенттер болочок кесип үчүн чет тилинин маанилүүлүгүн кандай турумдар менен байланыштырышары тууралуу маалыматты алуу да кызык болду. Сурамжылоонун натыйжалары көрсөткөндөй, студенттердин 86%ы чет тилин иш жана коомдо бийик социалдык абалга жетүү үчүн зарыл деп эсептешет (бирок мында чет тилин үйрөнүү милдеттүү болбосо алардын 72%ы гана чет тили боюнча сабактарга катыша турганын билдиргени парадоксалдуу болду); 59%ы топ-ишкер жана инсан аралык баарлашуу үчүн зарыл дешет; 57%ы эл аралык байланыштарды турмушка ашыруу үчүн зарыл дешет. Бул азыркы жаштардын социалдык таламдарын жана инсандын социализациясынын маанилүү этабы катары билим берүү системасына талаптарынын жогору деңгээлин тастыктайт. Студенттерде чет тилдерин үйрөнүү мотивациясын калыптандыруу кесиптик мотивацияны жана таанымдык мотивдерди өнүктүрүү менен тыгыз байланышкан. Мында студенттерде башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруунун натыйжалуулугу көп

жагынан мотивациянын адекваттуулугу жана күчү менен, ошондой эле чет тилдерин окутуунун заманбап усулдарын колдонуу жана курстун кесиптик мазмуну менен аныкталат, ошондуктанбул процессти оптимизациялоо үчүн, биздин оюбузча, төмөнкү сунуштарды эске алуу керек:

– болочок инженерлерди чет тилдерине окутууда компетенттүүлүктүк мамилеге таянуу, окутуунун контексттүүлүгүн камсыздоо;

– ишмердүүлүктүк мамиленин жоболорун эске алуу: студенттердин илимий конференцияларга, семинарларга, адис-инженерлер менен жолугушууларга жана дискуссияларга, илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө, инновациялык инженердик долбоорлорду практикалык ишке ашырууга катышуусун камсыздоо;

– сабактарда эркин, чыгармачылык, демократиялык маанай түзүү: башка тилдүү коммуникативдик компетенттүүлүктүн адис-инженерлер үчүн кесиптик маанилүүлүгүн негиздөө;

– окутуунун активдүү, анын ичинде проблемалуу усулдарын колдонуу: ишкер жана ролдук оюндар, долбоорлор усулу ж.б.;

– чет тилдерин окутуунун заманбап формалары менен усулдарын колдонуу: коммуникативдик-багытталган, интенсивдүү, компьютердик окутуу;

– студенттердин өз алдынчалыгын активдештирүү, окуу ишмердүүлүгүнүн мелдешүүчүлүк мүнөзүн камсыздоо.

Мотивация боюнча анкетаны толтурууда «мен сабакта эмне билгеним, үйрөнгөнүм жөнүндө активдүү ойлоном» деген ырастоого жооптордун сунушталган үч вариантынын ичинен («абдан көп учурда», «дээрлик эч качан», «абдан сейрек») респонденттердин көпчүлүгү «абдан сейрек» деген жоопту тандашты. «Эгер мен сабакта биз үйрөнүп жатка түшүнбөсөм, анда мен экзамендин алдында жардам сурайм» (52%), «бул жөнүндө жөн гана унутуп коём» (27%). «Эгерде, окутуучу кошумча тапшырмаларды аткарууну сунуштаса» деген учурда, 80%дан ашыгы «окутуучу эгер түздөн-түз ага кайрылса гана тапшырмаларды аткарышарын» айтышты. Респонденттердин дээрлик 70%ы «алар сабакка катышып жатканда, жеңил суроолорго гана жооп

берүүнү артык көрүшөрүн» таныбайт. Мындай реакция бизди студенттерде (өзгөчө 1-курстардын), таанымдык активдүүлүктүн деңгээли төмөн деген божомолдун тууралыгына дагы бир ирээт ынандырды.

Студенттер менен көп сандаган интервьюлар алардын таанымдык активдүүлүгүнүн деңгээли кесиптик багытталгандыктын калыптануу даражасы менен тыгыз байланышта экенин көрсөттү. Биз студенттердин таанымдык активдүүлүгүн каралып жаткан концепцияны калыптандыруунун бөтөнчөлүгү катары активдештирүү зарылдыгын айкындадык.

Иш жүзүндө суралгандардын бардыгы «иш аудиториядан тышта материалды окуп-үйрөнүүгө жана үй тапшырмасын аткарууга жеткенде» алар «иштешерин, бирок бүткүл күчүн жумшабасын» белгилешти. «Мен чет тили боюнча экзаменди сөзсүз тапшырам, анткени мен жетишерлик акылдуумун жана менин жолум болот, бирок мен ага олуттуу даярдангандыктан эмес» деген жоопту суралгандардын 60%нан көбү тандашканы кызыктуу. «Мага мен аткарган тапшырмаларды кайтарып беришкенде, мен аларды дайыма каталарын оңдоп көчүрүп жазам» деген ырастоого болгону 19%ы оң жооп берди, студенттердин көпчүлүгү «ишти карап чыгышат, бирок өздөрүн каталарды оңдоо менен кыйнашпайт». Студенттердин өзүн уюштуруусу башка тилдүү жетишпегендик менен өнүктүрүлгөнү ачык-айкын, алар мүмкүндүктөрү менен жөндөмдүүлүктөрүн көрсөтүүгө умтулушпайт. Өзүн уюштурууну коммуникациялык компетенттүүлүктү калыптандыруунун өзгөчөлүгү катары карап, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүгө өзгөчө көңүл буруу керек деп эсептейбиз. Студенттеринин арасындагы квоталык тандоо жүргүзүлгөн авторлук изилдөө көрсөткөндөй, жаштардын 80%ы башка тилдүү компетенттүүлүктү зарыл деп санашат, бирок, чындыгында, респонденттердин жарымынан азы гана (40%га жакыны) чет тили боюнча билимдер деңгээлин арттырууга күч жумшашат. Сиз англис тилин үйрөнүү менен кошумча алектендиңиз беле? деген суроого жооптор төмөнкүчө бөлүштүрүлдү.

Таблица 4.2. – Сиз англис тилин үйрөнүү менен кошумча алектендиңиз беле? деген суроого жооптор (%)

Жооптор	Жогорку окуу жайлар				
	КМКТАУ	ЭИТУ	НМУ	КӨУ	ЖОЖ орго эсеп менен
Жок	49,7	48,2	65,8	66,7	56,36
Репетитор менен окуганмын	20	13,9	7,8	5,9	15,96
Курстарга катышканмын	8,3	7,6	7,8	6,8	8,64
Мектепте факультативдик сабактарга катышканмын	10,7	11,4	7,8	6,7	10
Өз алдынча окуганмын	16	17,7	10,5	9,8	13,26
Англис тилин тереңдетилген мектепте (класста) окуганмын	4,7	3,8	5,3	4,3	5,76
Кошумча билим берүү «Кесиптик коммуникациянын чөйрөсүндөгү котормочу»	7,9	7,5	4,2	3,2	6,34
«English language – Англис тили күнү», профилдик усулдук программасына катышканмын	19,3	18,1	13,6	11,1	15,26

Анкетага катышкан студенттердин негизги бөлүгү (90,1%) англис тилин андан аркы үйрөнүү ниеттери жөнүндө суроого оң жооп берди, бирок алардын 9,9%ы мындан күмөн санашат. Алар ар бир маданияттуу жана билимдүү адам чет тилин билүүсү тийиштигин, аны үйрөнүү адамды үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн турмушу, маданияты, салттары жана каадалары жөнүндө билимдер менен байытарын, кругозорду кеңейтерин, аны үйрөнүү процесси эркти, тырышчаактыкты, максатка умтулгандыкты тарбиялоого, мүнөздү, ошондой эле билүүгө умтулууну түптөөгө, эстутумду, ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө жардамдашарын моюнга алышат. Студенттер чет тили сабактары мектептик билимдердеги боштуктарды толтурууга жана унутулганды калыбына келтирүүгө жардамдашарына үмүт артышат, суралгандардын 82%ы жогорку окуу жайында чет тилине ээ болуу мүмкүндүгүнө ишенимин билдирет, 18%ы

бул канчалык чындык экенин билишпейт.

Биз студенттердин арасында жүргүзгөн анкеталоо чет тили аларга чет өлкөлүктөр менен мүмкүн болуучу баарлашуу үчүн гана эмес, болочок кесиптик ишмердүүлүк жана жалпы өнүгүү үчүн да керек экенин көрсөтөт. Алсак, «Сизге чет тилин билүү эмне үчүн керек?» деген суроого жооптор төмөнкүчө бөлүштүрүлдү.

Таблица 4.3.– Сизге чет тилин билүү эмне үчүн керек? деген суроого жооптор (%)

Жооптор	I курс	II курс	III курс
Чет өлкөлүктөр менен баарлашуу үчүн	54%	38%	21%
Кесиптик мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүгө жардамдашат	22%	33%	44%
Жалпы өнүгүүгө жардам берет	24%	29%	35%

3-курстун студенттери чет тилдеринин кесиптик ишмердүүлүктөгү мааниси жөнүндө суроого төмөнкүдөй жооп берди:

- «кесиптик мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүгө жардамдашат» – 44%;
- «жалпы өнүгүүгө жардам берет» – 35%.

Студенттердин оң мотивациясына карабай, чет тилдерин окутуу процессине мүнөздүү проблемалардын бири сунушталган окуу материалын өздөштүрүүнүн жетишсиз даражасы болуп саналат. Бул түрдүү себептерден улам болот: дисциплинаны үйрөнүүгө бөлүнгөн жумалык сааттардын санынын аздыгы, мектептик даярдыктын төмөн деңгээли ж.б.

Демек, окуу процессин тыкыр пландаштыруу: окутуунун усулдарын, формаларын, каражаттарын жана билимдерди текшерүүнүн формаларын сарамжалдуу тандоо зарыл. Биздин оюбузча, студенттерди кесиптик багытталган тилдик даярдоону тереңдетүүгө маанилүү салымды так ошол бейформалдуу жана информалдуу билим алуу кошот.

Белгилүү болгондой, чет тили боюнча бейформалдуу жана информалдуу билим алуу бул студенттер окутуучунун жетекчилиги астында аткарышуучу окуу планы боюнча сабактардын торчосунан тышкары кошумча иш. Бул окуу процесси менен байланышкан жана аны толуктоого, өркүндөтүүгө, бирок кайталабоого багыттаган ишмердүүлүктүн абдан маанилүү түрү. Ал студенттерди окутуунун жана тарбиялоонун бирдиктүү ишине кызмат өтөйт. Кызыкчылыктын ыктыярдуулугу бул бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун негизги белгиси, ошондуктан ал кадимки сабакка караганда башка принциптер боюнча курулууга тийиш. Эгер сабактар чет тили боюнча окуу планына жана аракеттеги программага ылайык өтүлсө (формалдуу билим берүү) анда бейформалдуу жана информалдуу билим алуу студенттердин өзү тарабынан, алардын кызыкчылыктары, демилгеси менен аныкталат. Бирок, аудиториядан тышкаркы иш окуу процесси менен байланышпайт деген тыянак чыкпайт. Ал анын, процесстин органикалык бөлүгү болуп саналат, программалык талаптар менен тыгыз байланышат жана өз негизинде анын тилдик минимумунда курулат. Бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун үч формасын карап чыгуу керек:

- а) индивидуалдуу;
- б) топтук;
- в) массалык.

Иштин индивидуалдуу формасы бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагында иш-чараларды ийгиликтүү өткөрүү үчүн чоң мааниге ээ болот да, башка эки форма: топтук жана массалык формалар үчүн башталышы болуп кызмат өтөй алат. Бул форма окуп жаткандардын индивидуалдуу жөндөмдүүлүктөрү менен ынтаалуулуктарын айкындоого көмөктөшөт, студенттерге чыгармачылык демилгени жана активдүүлүктү көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Иштин индивидуалдуу формасы айрым тапшырмаларда, мисалы, 5-10 мүнөттүк билдирүүгө эсептелген реферат, баяндама даярдоодо, берилет.

Иштин топтук формасы дайыма иштөөчү ийримдерди жана убактылуу

иштөөчү топторду камтыйт. Акыркылар өз алдынча көркөм чыгармачылык кечелерин жабдууга, долбоорлук иштерди даярдоого, дубал газеталарды чыгарууга тартылышы ыктымал. Дубал газета же бюллетень төмөнкү бөлүмдөрдөн турат:

1. Биздин жогорку окуу жайынын студенттеринин турмушу.
2. Чет өлкөлөрдөгү жаштардын турмушу.
3. Кызыктуу фактылар жана окуялар.
4. Сатира жана юмор.
5. Каттар бөлүмү (ийримдердин иши жөнүндө жоболор; өткөрүлгөн кечелер, конкурстар жөнүндө пикирлер).

Чет тили боюнча иштин массалык формасы конференциялар, олимпиадалар, кечелер, конкурстар, викториналар ж.б. түрүндө ишке ашырылат. Алар туруктуу уюмдашуу түзүлүшүнө ээ болушпайт да, аларды өткөрүүнүн тематикасы, максаты, шарттары менен аныкталышат. Бул төмөнкүлөр боло алат: оозеки кеп ийрими (секциясы); көркөм адабияттарды окуу ийрими; котормо ийрими; маалымат ийрими (котормо ийриминин ж.б. ишинин негизинде бюллетендерди иштеп чыгуу жана чыгаруу), драмалык ийрим, кино ийрими, чет элдик достор менен кат жазышуу секциясы, көрсөтмө куралдарды даярдоо боюнча секция. Ийримдерди клубдарга (англис, немец, француз ж.б. тилдер боюнча) же интернационалдык клубга (эки-үч тилдин базасында) бириктирүү студенттер үчүн алгылыктуу жана кызыктуу массалык иштин формасы болуп саналат. Конкурстарды уюштуруу жана өткөрүү (мыкты котормого, окууга ж.б.). Иштин бул түрү массалуу болуп саналат жана билгичтик менен уюштурганда катышуучулардын чоң санын кучагына алат. Студенттердин даярдыгына жана алардын каалоосуна жараша көркөм дагы, техникалык дагы адабияттарды которуу боюнча конкурсту өткөрүүгө болот. Аны аралашма кылууга жана эки-үч турда өткөрүүгө болот. Которуу үчүн материал жакшылап тандалышы, мааниси жана кызыкчылыгы боюнча аякталган болушу керек.

Өз алдынча көркөм чыгармачылык кечелери көбүнчө сабактан тышкары

мезгилде өткөрүлөт. Өз алдынча көркөм чыгармачылык ийримине катышуу жакшы жамаатты уюштурууга көмөктөшөт, жолдоштук сезимин чыңдайт, студенттерди руханий жактан байытат, тилди пайдалануу сезимин жана өнөк менен баарлашууга кызыгууну өнүктүрөт. Окутуучу сценкаларды билгичтик менен тандоосу, статикалык сценкалар түшүнүү үчүн кыйын экенин эсте тутуусу керек. Узун пьесалардан, монологдордон ж.б. качуу керек. «English language day– Англис тили күнү» профилдик усулдук программасы чет тилин популяризациялоого көмөктөшөт. Иштин бул түрү көндүмдөрдү жана угумдан түшүнүүнү өнүктүрүү милдетин коёт.

Биздин оюбузча, чет тили боюнча бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн резервдик мүмкүндүктөрүн сарамжалдуу колдонуу болочок инженердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууга маанилүү таасир кылат. БТКК чет тилин үйрөнүүнүн максаты жана натыйжасы катары дисциплиналар аралык феномен болуп саналат. Азыркы илимий адабияттардын маалыматтары боюнча, коммуникациялык лингвистикалык, психологиялык жана усулдук компетенцияларуюмдашкан системаны түзөт. Бул системада тилдинкептик каражат катары биримдигине (тил) жана аны ишке ашыруу ыгына (кеп) жетишилет. Чет тилдерине коммуникациялык-когнитивдүү окутуу концепциясынын алкагында бейформалдуу жана информалдуу билим алуу өзгөчө мааниге ээ болот, анткени студенттерге кесиптик билим берүүнүн принципалдуу чынжыры болуп саналат.

Ошентип, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында БТККны калыптандырууда билимдерге жана билгичтиктерге ээ болууга кетчү убакыт салттуу окутууга (формалдуу билим берүүгө) салыштырмалуу минималдуу болот, анткени бейформалдуу жана информалдуу билим алуу процессинде бир эле учурда тилдик билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болуу да, техникалык жогорку окуу жайынын студенттеринин БТККны түзүүчү зарыл компетенцияларды кесиптик билим берүүнүн алкагында өнүктүрүү да болуп өтөт.

Инженердин БТКК татаал система, башка тилдүү жана кесиптик-

дисциплиналык билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн, мотивациянын жана башка тилдүү маалыматты түшүнүүнүн, рефлексиянын (натыйжаларды өзү баалоонун) жана өзүн башкарууга жөндөмдүүлүктүн интеграциялуу бүтүндүгү. Ал тажрыйба алуу милдеттер менен проблемаларды башка тилдүү баарлашуу кырдаалдарында мезгилдик жана мейкиндиктик ишке ашуучу инженердик эмгектин технологиялык процесстеринин контекстинде жана логикасында ыкчам чечүү процессинде калыптанууга тийиш.

4.3. Негизги эксперименталдык иштин натыйжаларынын интерпретациясы

Белгилүү болгондой, студенттердин кесиптик билимдерге терең ээ болушу алардын мотивдерине түздөн-түз көз каранды, себеби педагогикалык бирдей шартта жана негизинен бирдей мүмкүнчүлүгү бар студенттердин арасынан окуунун оң мотивине ээ болгон студент гана ийгиликтерге жетише алат. Бул бейформалдуу жана информалдуу билим алуу процессинде эң чоң мааниге инсандын таанымдык мотивдери менен таанымдык мүмкүнчүлүктөрүн анын ийгиликтүү окуусунун жана өзү билим алууга даярдыгынын негиздери катары өнүктүрүү ээ болору менен түшүндүрүлөт. Мотив ар кандай ишмердүүлүктүн негизги компоненттеринин бири болуп саналат жана анын ийгиликтүүлүгүн шарттайт. Мотивдин өзгөрүүсүн диагноздоо үчүн ар түрдүү усулдар колдонулат. Натыйжалуу изилдөө усулунасын алуучу субъекттердин тиешелүү мотивдердин рангысын аныктоо кирет. Адаттагыдай эле, студенттердин окуу топтору эксперименталдык жана текшерүү топторуна бөлүндү. Мотивдин өзгөрүүсүн аныктоо үчүн биринчи курста жана үчүнчү курста мотивдердин рангысын аныктоо сунушталган. Педагогикалык изилдөөгө катышкан эксперименталдык топтун жана текшерүү топтун студенттери катышты. Ар бир студентке берилген мотивдердин тизмесинен мааниси боюнча ранг түзүү сунушталган, сурамжылоонун жыйынтыгы *4.4-таблицада* берилди.

Таблица 4.4. – Студенттердин кесиптик билимдерге терең ээ болуу мотивдердин рангы

Биринчи сурамжылоонун жыйынтыгы (эксперименталдык жана текшерүү топторунун орточосу)		Үчүнчү сурамжылоонун жыйынтыгы (эксперименталдык топ)	
Ранг	Мотив	Ранг	Мотив
1	Чет тилин жакшы үйрөнүү	1	Жогорку кесиптик мүмкүнчүлүктөргө ээ болуу
2	Жогорку билим менен чет тилин билүү материалдык мүмкүнчүлүктү түзөт	2	Акыл-эсти жогорулатуу
3	Ата-эненин көңүлүн ооруппоо	3	Интеллектуалдык деңгээлди жогорулатуу
4	Бейформалуу жана информалдуу формалардын кызыктуу өтүшү	4	Жаңы коммуникациялык жөндөмдөргө ээ болуу

5	Экзамендерди жакшы тапшыруу	5	Ата-эненин, курбулардын ишенимине ээ болуу
6	Интеллектуалдык деңгээлди жогорулатуу	6	Келечекте кесиптик ишмердүүлүккө даяр болуу
7	Чет өлкөлөр жөнүндө маалыматка ээ болуу	7	Улам жаңы билимдерге ээ болуу
8	Акыл-эсти жогорулатуу	8	Экзамендерди жакшы тапшыруу
9	Стипендияга ээ болуу	9	Бейформалуу жана информалдуу формалардын кызыктуу өтүшү
10	Жаңы коммуникациялык жөндөмдөргө ээ болуу	10	Педагогдордун талаптарын аткаруу

Болочок инженерлердин чет тилин үйрөнүүдөгү окуу мотивациясынын түзүлүшүн экспериментке чейин жана андан кийин иликтөө төмөнкү тыянактарды жасоого мүмкүндүк берди:

1. Текшерүү тобунда билим алып жатышкан студенттердин мотивдеридээрлик өзгөргөн жок, тескерисинче, эксперименталдык топтун студенттеринде мотивдин өзгөрүүсү орун алган. Өнүгүү мотивдеринин студенттердин ишмердүүлүгүндөгү орду такталды, т.а. акыл-эсти жогорулатуу жана интеллектуалдык деңгээлди жогорулатуу студенттердин ишмердүүлүгүнүн маңызына айланды. Эгерде, эксперименттин баштапкы абалында окуу процессин «күнүмдүк» мотивдер аныктап турса, эксперименталдык топтогу студенттери эң негизги мотиви катары жогорку кесиптик мүмкүнчүлүктөгө ээ болууну көрсөтүштү.

2. Студенттердин коммуникациялык процесске болгон көз карашы кескинтүрдө жакшырган. Натыйжада, жаңы коммуникациялык жөндөмдөргө ээ болуу төртүнчү рангдагы мотивге айланды.

3. Материалдык жактан камсыз болуу мотивдери төмөндөө тенденциясына ээ болду, кесиптик касиеттер келечекте өзүнүн ички потенциалын «ачуу үчүн» зарыл экендигин түшүнүү пайда болду.

Демек, текшерүү топторундагы студенттеринин БТККнын бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагында калыптанган студенттердин (эксперименталдык тобунда) мотивациясынын түзүлүшүн иликтөө, эксперименталдык топтордогу студенттеринде өнүгүү мотивдери, таанымдык мотивдер өңдүү мотивдердин топтору мотивациянын түзүлүшүндө кыйла

бийик рангдарга ээ болгонун көрсөттү.

Эксперименталдык топтордогу студенттеринде башка тилдүү коммуникациялык даярдоо процессине ички мотивдин оң динамикасы байкалганын өзгөчө баса белгилейбиз. Бул студенттердин бир бөлүгү БТККны жогорулатуудан канааттануу алышарын жана бейформалдуу, информалдуу башка тилдүү билим берүүнүн мүмкүндүктөрүн оң баалашарын күбөлөндүрөт.

Ошентип, бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагындагы башка тилдүү коммуникациялык даярдоонун мазмуну менен уюштуруу формалары техникалык жогорку окуу жайларында чет тилин үйрөнүү процессиндеги студенттердин мотивациясына маанилүү таасир кылышат.

Педагогикалык эксперименттин кийинки этабында чет тилдери боюнча коммуникациялык компетенттүүлүктүн кийинки критерийин студенттердин рефлексиялоо ишмердүүлүгү изилденди. Студенттердин бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагында чет тилин үйрөнүү процессиндеги рефлексиялык пикирлеринин жана өзүн баалоолорунун өнүгүүсүнүн негизги көрсөткүчтөрү катары төмөнкү рефлексиялык билгичтиктер тандалды:

- чет тилин үйрөнүүнүн өздүк тажрыйбасына кайрылуу билгичтиги;
- чет тилин үйрөнүүдөгү таанымдык ишмердүүлүктүн оорчулуктарын, алардын себептерин айкындоо билгичтиги;
- чет тилин үйрөнүү учурундагы акыл-эстик ишмердүүлүктүн ыктарын сыпаттоо билгичтиги.

Рефлексиялык өзүн баалоо үчүн негизги ыкмалар (тапшырмалар) катары сурамжыламалардын ар түрдүү түрлөрү, өзүн баалоонун текшерүү барактары, баалоочу шкалалар колдонулду. Бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун шартында чет тилин үйрөнүүнүн бүткүл технологиясы студенттердин өз окуу ишмердүүлүгүн өз алдынча башкаруу жөндөмдүүлүгүнө негизделет – максаттарды жана конкреттүү окуу милдетин коюудан өзүн текшерүүгө жана алынган натыйжа менен ага жетишүү ыктарын өзү баалоого чейин.

Рефлексиялык билгичтиктердин өнүгүүсүнө студенттердин аларды аткаруунун тууралыгын айкындалган каталарды оңдоо, аудио жана

видеосабактарды өткөрүү, тилдик портфель жүргүзүү менен баалоосун жана өзү баалоосун болжочу тапшырмаларды киргизүү көмөктөштү.

Рефлексиялык ой жүгүртүүнү калыптандыруунун натыйжалуу усулдарынын бири портфолио технологиясы болуп саналат. Тилдик портфель окуу каражаты болуп саналат жана «анда ээси узак мезгил бою өз жетишкендиктерин тилге ээ болуудагы тажрыйбасын, алынган квалификациясын, ошондой эле ал аткарган иштердин айрым түрлөрүн каттоочу документтер пакети» катары аныкталат [6]. Чет тилин окутууда бул технологияны колдонуу, бир жагынан, максатты болжоо жөндөмдүүлүгүн, өздүк өнүгүү процессин талдоо жана баалоо билгичтигин өнүктүрүүгө жол берет, башка жагынан, тилди автономдуу үйрөнүүнүн куралы, жетишкендиктердин индивидуалдуу топтому аркылуу тажрыйба топтоонун каражаты болуп саналат. Мындай тилдик портфелдин негизги функциясы студенттерде чет тилин жана бөтөн тилдүү маданиятты өз алдынча үйрөнүүгө жөндөмдүүлүктү жана даярдыкты өнүктүрүүдө жатат. Тилдик портфелдин мазмунуна студенттердин рефлексиялык өзүн баалоосун өнүктүрүүчү ар түрдүү формадагы тапшырмалар киргизилген. Бул тапшырмалар башка тилдүү кептик баарлашуунун негизги аспектилерине жана үйрөнүлүп жаткан кесиптик – багытталган тил менен маданиятка ээ болуу боюнча окуу ишмердүүлүгүнүн компоненттерине багытталган. Портфелдин чет тилдерин рефлексиялуу окутуунун (ээ болуунун) каражаты катары педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүн талдоо аны информалдуу билим алуунун шартында колдонуу студентке төмөнкүлөрдү камсыздоого мүмкүндүк берерин көрсөттү:

– чет тилине үйрөтүүнүн инсанга багытталган мүнөзүн, мында студент үчүн тилди жана маданиятты үйрөнүүдөгү чыныгы инсандык-маанилүү керектөөлөрдү аңдаштыруу жана ишке ашыруу шарттары түзүлөт;

– техникалык чет тилин жана башка тилдүү маданиятты үйрөнүү боюнча окуу ишмердүүлүгүндө студенттин өзү билим алуучулук компетенциясын калыптандырууну жана чыныгы өз алдынчалыгын өнүктүрүүнү;

– тилдик, маалыматтык жана билим берүүчүлүк чөйрөдөгү студенттин

креативдүүлүгүн жана анын чыгармачыл өзүн жөнгө салуусун көрсөтүү үчүн шарттарды;

– вариативдүү тилдик билим берүүнүн шартында тилди жана маданиятты үзгүлтүксүз үйрөнүүнү.

Студенттерге өздүк окуу ишмердүүлүгүнүн жүрүшүн андаштырууга, өз жетишкендиктерин баалоого, оорчулуктарды аныктоого, андан ары өнүгүү үчүн максаттарды коюуга түрткү берүү маанилүү, ошондуктан окуу процессинде рефлексиялык баалоого түрткү берчү тапшырмалар киргизилген. Алсак, информалдуу билим алуунун алкагындагы ар бир иш-чаранын аягында же бейформалдуу билим алуунун алкагындагы кайсы бир окуянын (конференция, олимпиада, долбоор) изи менен студенттерге Feedback – Кайтарым байланыш жазуу сунушталды, анда алар аткарылган ишке өз мамилесин билдиришти, аларга эмне жакканын, эмне жакпаганын, эмне үчүн ушундай болгонун; эмне оор же, балким, жеңил болгонун – эмне үчүн мындайлыгын белгилешти, өздүк ишмердүүлүгүн талдоого жана баалоого үйрөнүштү. Тапшырманын берилген түрүн (Feedback – Кайтарым байланыш) баалап, ал бир жагынан, окуу процессинин ийгиликтүүлүгүнүн же ийгиликсиздигинин баалуу индикатору жана берилген конкреттүү тайпанын студенттеринин керектөөлөрү жөнүндө окутуучу үчүн белги болуп саналат, башка жагынан, студенттерге өзүнүн окуу ишмердүүлүгүнүн жүрүшүн андаштырууга жана аны баалоого аракеттенүүгө жардамдашат деген тыянак жасоого болот. Мындай түрдөгү башка бир тапшырма Student's diary – Студенттин күндөлүгү болду.

Эксперименттин алкагында ар бир студенттин өздүк жетишкендиктеринин өзүнүн баалоосун аныктоо, б.а. алардын рефлексиялоо ишмердүүлүгү анализденди. Студенттердин рефлексиялык жөндөмдүүлүктөрү үч деңгээлде каралды. Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгын талдообейформалдуу жана информалдуу билим алуунун шартында чет тилин үйрөнүү процессинде студенттердин рефлексиялык билгичтиктерин калыптандыруудагы оң динамикасы орун араарын күбөлөндүрөт.

Чет тилин үйрөнүүдө рефлексиялоо ишмердүүлүгүн жүргүзүү, акыл-эс ишмердүүлүгүнүн ыктарын сыпаттоо билгичтиктери, чет тилин үйрөнүүнүн өздүк тажрыйбасына кайрылуу билгичтиктери, чет тилин үйрөнүү процессиндеги тааталдыктарды аныктоо жана алардын себептерин табуу билгичтиктери өндүү рефлексиялык билгичтиктер боюнча көрсөткүчтөр кыйла жакшырды.

Болочок инженерлердин рефлексиялык билгичтиктеринин калыптангандык деңгээлин баалоо үчүн баалардын беш баллдык шкаласы колдонулду. Болочок инженерлердин рефлексиялык билгичтиктерин үч багытта аныктоо орун алды:

1. Чет окууда өздүк тажрыйбага кайрылуу билгичтиги.
2. Чет тилин окууда кездешкен таануу ишмердүүлүгүнүн кыйынчылыктарын аныктоо, алардын себептерин билүү билгичтиги.
3. Чет тилди окууда акыл-эс ишмердүүлүгүнүн ыктарын айтып берүү билгичтиги.

Чет тилин окуудагы студенттердин рефлексиялык жөндөмдүүлүктөрдүн өзгөрүү динамикасы 4.5-таблицада берилди.

Таблица 4.5. – Студенттердин рефлексиялык жөндөмдүүлүктөрүнүн өзгөрүү динамикасы

Рефлексиянын түрү	Эксперименттин башында						Эксперименттин аягында					
	Текшерүү тобу			Эсперименталдык топ			Текшерүү тобу			Эксперименталдык топ		
	Тө-мон	Ор-то	Жого-ру	Тө-мон	Ор-то	Жого-ру	Тө-мон	Ор-то	Жого-ру	Тө-мон	Ор-то	Жого-ру
I	31	56	13	32	54	14	33	55	12	21	66	23
II	28	61	11	30	58	12	29	62	9	11	63	26
III	29	57	14	28	59	13	27	60	13	9	66	25
Орто-чосу	30	58	12	30	57	13	30	59	11	14	65	21

Эксперименттин жүрүшүндө студенттер төмөнкүдөй проблемаларды аташты: көңүл бурбоочулук жана көңүл бурууну башкаруу проблемалары; бир катар жаңы бөтөн тилдүү кесиптик багытталган түшүнүктөрдүн маанисин

түшүнбөө; англис тилинин грамматикалык түзүлүшүн жана маалыматты өздөштүрүү менен байланышкан кыйынчылыктар; окуу материалы туура түшүнүлгөнүнө (котормо туура жасалганына) ишенбөөчүлүк; конференцияда же олимпиадада чыгып сүйлөөнүн жүрүшүндө англис тилиндеги материалды унутуу коркунучу; маанинин табуудагы кыйынчылыктар; эгерде, үйрөнүлүп жаткан материал чоң көлөмдө болсо, түшүнүксүз материал боюнча суроолор түзүүдө; котормону түшүнүү жеңил болсун үчүн англис тилиндеги көптөгөн терминдерди «өз сөздөрү» менен алмаштырууга болбой тургандыгы; башка тилдүү материалды системалоо жана андан башкыны ажыратуунун кыйынчылыгы ж.б.

Бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун шартында студенттердин окуу процессине, аны даярдоого окутуучу менен катарлаш катышуусу долбоорлук иштерди аткарууда, конкурстар, викториналар, дубал газеталар үчүн окуу материалдарын тандоодо (бул материалды мүмкүн болгон кыйынчылыкты жоюу үчүн окутуучу менен андан ары иштөө), ошондой эле өзүнүн тобу үчүн окуу материалдары менен тапшырмаларды иштеп чыгууда активдүү катышуу алардын рефлексиялоо ишмердүүлүгүн натыйжалуу жүргүзүү өбөлгө болушту.

Белгилүү болгондой, окуу процессин натыйжалуу уюштуруунун негизги багыттарынын бири өз окуусун башкаруу жөндөмдүүлүгүнө (self-directedness) жетишүү. Бул учурда студенттер окууну аяктаган соң өз алдынча тил менен иштөөгө кайсы бир деңгээлде даяр болуп калышат. Аларды көрсөтүлгөн деңгээлге чейин үйрөтүү педагогдун негизги милдеттеринин бири, ошондуктан педагог студентке сөздүктү жана башка маалыматтамалык адабиятты кантип пайдаланууну, грамматиканы, туура айтууну, сөздөрдүн маанилерин кантип текшерүүнү, оозеки жана жазуу формасындагы маалыматты кантип жалпылоону ж.б. ишмердүүлүктү калыптандыруу зарыл.

Студенттердин өзүн башкаруу жөндөмдүүлүгүн, б.а. өзүнүн окуусу үчүн жоопкерчилигин өнүктүрүүгө болочок инженерлер инженердик чөйрөдө белгилүү бир өз алдынчалыкты көрсөтө алгыдай кырдаалдарды жана

мүмкүндүктөрдү түзүү керек. Мында бейформалдуу билим берүү студенттерди белгилүү бир окуу максатка жетишүү максатында бириктирүүгө багытталганын белгилөө маанилүү. Биргелешкен иш учурунда студенттер тилдик көндүмдөрүн гана өркүндөтпөстөн, баарлашуу, бири бирине жардамдашуу, биргелешкен чечимдерди кабыл алуу билгичтиктерин дагы иштеп чыгышат. Алар тапшырмалардын түрүн тандоодо эркин болушат. Бул долбоорлор, викториналар, конкурстар, текстти деталдуу түшүнүүнү, грамматикалык жана лексикалык оорчулуктарды айкындоону текшерүүгө тапшырмалар, командалык оюндар, ролдук оюн, интервью, сүрөттөр, кроссворддорду түзүү ж.б. боло алышат. Мындай тапшырмалар, баарыдан мурда, түзүүчүлөрдүн өздөрүнө үйрөнүлүп жаткан материалдын мазмунуна тереңирээк сүнгүүгө, чыгармачыл демилгени көрсөтүүгө, окутуучу караштырбаган кыйынчылыктарды аныктоого жардам беришерин өзгөчө баса белгилөө керек. Мындай ишмердүүлүккө даяр эмес студенттерге топто иштөө же жаңы сапаттарды өнүктүрүүгө, же өз кыйналууларын жоюуга мүмкүндүк берет.

Бирок студенттерди жөн гана топторго бириктирип коюу жетишсиз. Алардын бирге иштешүүсү ролдорду жана аткарылуучу тапшырма үчүн жоопкерчиликти, мисалы, ролдук оюнда же «Курама сүрөттөр» (Compound pictures, Jigsaw puzzle) оюнунун негизинде уюштурулган текстти окууда, бөлүштүрүү аркылуу так түзүлүшүтийиш. Студенттерге окуу үчүн «About USA and about Kyrgyzstan» темасы боюнча материалдар сунушталды. Алар эки топчого бөлүндү, ар бир студент тексттин же главанын белгилүү бир бөлүгүн алды, анан ушундай эле бөлүктү же главаны алган башка топчонун студенти менен жупта иштеди. Маалыматты үйрөнгөн соң студенттер өз топчолоруна алар өз главасынан эмнелерди билишкенин башкаларга айтуу үчүн кайтып келишти. Иштин мындай формасында студент эки ролду аткарат: окуучунун жана окутуучунун. Өз курбуларын окутуу мотивация фактору болуп саналат, анткени студентке жогору жоопкерчиликти жүктөйт. Мындан тышкары ишмердүүлүктүн мындай түрү тил боюнча билимдеринин деңгээлдери ар түрдүү студенттер окушкан чоң тайпаларда ишти уюштуруунун ыктарынын

бири болуп саналат. Студенттерде окуу билгичтигин өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү көптөгөн ыкмалар бардыгын белгилөө керек. Бул жерде окутуучунун милдети студенттерде өз окуусу үчүн жоопкерчиликти калыптандырууда жатаары тууралуу ишенимдүүлүк менен айтууга болот. Мындай жоопкерчилик, биз көрсөткөндөй, бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун шартында тапшырмаларды өз алдынча чечүүнү талап кылуучу кырдаалдарды түзүү жана иштин формасын уюштуруу аркылуу калыптанат. Өзүн баалоо боюнча үзгүлтүксүз жүргүзүлгөн сурамжылоолор студенттердин ишмердүүлүктүн мындай түрүнө оң мамилеси жөнүндө ырастоого толук негиз берет жана аларда чет тилин үйрөнүүдө өзүн башкарууга жөндөмдүүлүктү калыптандыруу мүмкүндүгүнө жол ачат.

Чет тилин үйрөнүү процессинде студенттин инсанынын кесиптик калыптануусу дисциплиналык билимдерге, жалпы жана коммуникациялык компетенцияларга ээ болууну гана эмес, маанилүү болгон окуу, билим алуу ишмердүүлүгүнүн ыкмаларына ээ болууну да болжолдойт. Өздөштүрүлгөн аракеттерди жаңы ишмердүүлүккө, анын ичинде кесиптик дагы, көчүрүүгө жөндөмдүүлүктү калыптандыруу бул процесстин ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Эксперименталдык изилдөөнүн милдети чет тилине үйрөтүү процессинде инсандын багытталышы менен студенттин өзүн башкаруу жөндөмдүүлүгүн жана болочок инженерлерди кесиптик ишмердүүлүккө даярдоону изилдөө болду.

Чет тилин үйрөнүү процессинде инсандын кесиптик калыптануусу, шексиз, өз алдынчалыкты өнүктүрүүнү талап кылат. Студентте өзүн башкарууга жөндөмдүүлүктү калыптандыруу процесси окутуудагы багытталгандыкты андоодон, өз окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдерин: чет тилин үйрөнүүдөгү кызыкчылыктарын, ынтаалуулуктарын, керектөөлөрүн, ынанымдарын, дүйнө көрүмүн ж.б. андап түшүнүүдөн башталат.

Биздин тажрыйбалык-эксперименталдык иш бүтүндүүлүккө факторлордун жыйындысынын аркасында жетишилди, алардын эң маанилүүсү бүткүл даярдоо системасынын болочок адистин инсанын өнүктүрүүгө

багытталгандыгы болуп саналат. Студенттин инсанынын окуу ишмердүүлүгүнүн субъектисине айлануусу алардын кептик ишмердүүлүктүн формалары менен эрежелерин, грамматиканы үйрөнүү процессинде гана эмес, башкысы, окуу ишинин өзүн уюштуруу процессинде, анын сапатында жана андагы билим берүү процессинин субъектилеринин активдүүлүгүндө жүрөт. Активдүүлүк жана аны өнүктүрүүнүн натыйжасы студенттин субъекттүүлүгүнүн сапаттык мүнөздөмөлөрү катары чыгышат. Тажрыйбалык-эксперименталдык иштин жүрүшүндө биз англис тилине окутуудагы айрым бир инновациялык формалар менен иштөө ыктарын жана англис тилин окутуу тажрыйбасын колдондук. Формалардын көп түрдүүлүгүнөн « English language day – Англис тили күнү» профилдик усулдук программасындагы өлкөтаануучулук материал менен иштөөнү (субъективдүү жана объективдүү өлкөтаануу принцибин ишке ашыруу); фильмдер жана видеоматериалдар менен иштөө ыкмаларын (лексикалык материал менен этаптуу даярдоо иши жана аны активдештирүү; музыкалык чыгармаларды колдонуу), жаңы лексиканы же грамматикалык эрежелерди музыкалык коштоодо өздөштүрүүнү; билимдерди системалоого жана техникалык лексиканы активдештирүүгө багытталган дидактикалык оюндарды; коюлган милдеттерди ишке ашыруу боюнча өз алдынчалыкты калыптандыруучу жана коммуникациялык жөндөмдүүлүктөрдү, студенттердин чыгармачылыгын өнүктүрүүчү долбоорлук иштерди (компьютердик технологиялардын негизинде); чет тили боюнча сабакты таанымдык ишмердүүлүктүн түрлөрүн тандоо эркиндигинин негизинде уюштурууну өзгөчө бөлүп көрсөтүү керек.

Биз иштеп чыккан англис тилинин окуу-усулдук комплекси жана бейформалдуу, информалдуу башка тилдүү билим берүүнүн алкагындагы иш-чаралар изилдөөчүлүк ишти уюштурууда бизге жакшы көмөк болуп кызмат өтөштү. Он жылдан бери өткөрүлүп келе жаткан «English language day– Англис тили күнү» профилдик усулдук программасы жөнүндө өзгөчө кеп кылгыбыз келет. Англис тилинде сабактан тышкаркы учурдагы иш-чараларды уюштуруу жана даярдоо студенттер менен бейформалдуу билим алуунун инновациялык

формаларынын бири болуп саналат.

Бейформалдуу билим берүүнүн шартында башка тилдүү компетенттүүлүктү калыптандыруу процессинде, 2.1-параграфта айтылып кеткендей, студенттердин ролдук позицияларынын алмашуусу болуп өтөт:

окуп жаткан → өзү окуп жаткан → окутуп жаткан.

Ролдордун алмашуусу төмөнкүчө жүрөт. Адегенде студент тилдик программага окуп жаткан катары катышат, анткени ага даярдануу аудиториядан башталат. Чет тили боюнча сабактардын бейформалдуу формалары, белгилүү болгондой, чет тили сабактарында түзүлгөн көндүмдөр менен билгичтиктерге ээ болууга негизделет, ошондуктан студенттер бул көндүмдөрдү жана билгичтиктерди болушунча толугураак колдонушканы, аларды бир эле учурда иштин бейформалдуу формасынын шарттары менен өзгөчөлүктөрүнө ылайык өркүндөтүшкөнү жана өнүктүрүшкөнү маанилүү, ал, ошентип, студенттердин жалпы окуу ишмердүүлүгүнө оң таасир кылышы мүмкүн. Андан ары студент өзү окуп жаткан ролду аткарат. Өзү окууну биз аны окутуунун сапатын аныктоочу башкы фактор катары карайбыз. Чет тилин үйрөнүү процесси өз алдынча уланат да, студент окутуп жаткандын ролуна даярданат. Белгилүү болгондой, өз алдынча иш окутууну кыйла натыйжалуу кылууга жана аудиториялык сааттардын саны чектелген шарттарда чет тилин үйрөнүүдө байкаларлык ийгиликтерге жетишүүгө жол берет.

Иш-чаралардын мазмуну (сабактан тышкары шартты эске алып) мезгил – мезгили менен алмашат: MS Power Point компьютердик программасын колдонуу менен долбоорду презентациялоо ачык плакаттар жана схемалар бар баяндама формасына, ырлар конкурсу викторинага, мультимедиялык коштоосу бар англис тилиндеги билдирүү оюн фильминде алмашат.

Эң маанилүүсү, бейформалдуу билим берүүнүн алкагында сабактан тышкары учурда ишти уюштуруу ыкмалары студенттердин өздөрү активдүү иштеп бере алышкан. Буга иштин ар түрдүү формалары көмөктөшөт: фронталдык; топтук; индивидуалдуу, жуптук, пленардык.

Студенттерде өзүн башкаруу ыкмаларын калыптандыруу төмөнкү

процедураларды ичине камтыйт: студенттерде өзүн баалоо жана өзүн текшерүү зарылчылыгын калыптандыруу; окутуучунун өзүн текшерүүнүн ар түрдүү ыкмаларын түшүндүрүүсү; студенттер жеңил кабыл алгыдай так, түшүнүктүү баалоочу критерийлерди жана эталондорду иштеп чыгуу; студенттерди белгилүү баалоо эталондору менен тааныштыруу жана аныөз алдынча пайда кылган эталон менен салыштыруу; тиешелүү тыянактарды чыгара турганокуу кырдаалын камсыздоо; студенттердин өз ара текшерүүсүн уюштуруусу, өзүн текшерүүлөргө түрткү берүү.

Чет тилине бейформалдуу жана информалдуу окутуу чоң күч – аракетти, өзүн башкарууга жөндөмдүүлүктү талап кылат. Болочок инженерлердин чет тилин үйрөнүү процессиндеги өзүн башкарууга жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү динамикасы Н.М. Пейсаховдун тести менен аныкталды.

Таблица 4.6. – Студенттердин чет тилди окуудагы өзүн башкаруу жөндөмдүүлүктөрү

Текшерүү тобу						Эксперименталдык топ					
Башында			Аягында			Башында			Аягында		
Төм-өн	Орто	Жого-ру	Төм-өн	Орто	Жого-ру	Төм-өн	Орто	Жого-ру	Төм-өн	Орто	Жого-ру
42	48	10	38	51	11	43	46	11	10	69	21

Ошентип, болочок инженерлердин англис тилин туура өздөштүрүүдө инженердин башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу мүмкүнчүлүгүн түзөөрүн эксперименталдык изилдөөнүн жыйынтыгы менен аныкталды. Негизги экспериментте болочок инженердин БТККны аныктоо багытында комплекстүү тест даярдалды. Комплекстүү тест элүү суроодон туруп жана ар тараптуу толук жооптор эки балл, толук эмес жооптор бир балл менен бааланды. Инженердин БТККнын критерийлери таблицанда берилди. Комплекстүү тестирилөө үчүнчү курстун башында жана ал курстун аягында берилди. Комплекстүү тесттин жыйынтыгы менен жарыш түрдө англис тили боюнча берилген өз алдынча даярдануу тапшырмалардын аткарылышы, ал

тапшырмалардын талкуусу эске алынды. Баса көрсөтүүчү факт, айрым студенттер баяндоосун жана талкуусун таза англис тилинде жүргүзүүгө жетишти. Диссертациялык изилдөөнүн жетишкендиктеринин көрсөткүчү катары Эл аралык инновациялык технологиялар университетинде бүтүрүүчүлөрдүн дээрлик көпчүлүгү квалификациялык жумуштун теориялык бөлүгүн англис тилинде жазууга жетишти. Бүтүрүүчүлөрдүн көпчүлүк бөлүгү англис тилинде эркин сүйлөшө алышат жана жогорку коммуникациялык жөндөмдүүлүктөргө ээ болушкан.

Таблица 4.7. – Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн критерийлери

Деңгээл	Негизги мүнөздөмөлөрү	Балл
Төмөн	Инсан жана маданият аралык бирге аракеттенүүнүн оптималдуу стратегияларын тандоодо тилдик коммуникациянын ролун түшүнбөө; билимдердин кырдаалдык-тиричиликтик мүнөзү түшүнбөө; начар өнүккөн тилдик маданият; лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык компетенциянын жетишсиз калыптангандыгы.	0-45 баллга чейин
Орто	Стандарттуу коммуникациялык кырдаалдарда гана аракеттенүүгө ынтаалуулук; коммуникациялык милдеттерди жана көйгөйлөрдү чечүүнүн орто майнаптуулугу; чет тилин үйрөнүү процессиндеги өзүн башкарууга орто жөндөмдүүлүк тилдик баарлашуудагы жана өзүн өнүктүрүүдөгү лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык компетенциялардын түзүүчүлүк ролун түшүнүү; маданият аралык коммуникация жаатындагы зарыл теориялык билимдердин болушу; ээ болунган компетенцияларды кесиптик жана тиричиликтик баарлашуу кырдаалдарында колдонуу билгичтиги.	46-75 балл
Жогору	Стандарттуу башка тилдүү коммуникациялык кырдаалдардын алкагынан чыгууга, коммуникациялык милдеттерди майнаптуу чечүүгө жөндөмдүүлүк; өзүнүн башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн диагноздоо жана баалоо билгичтиги. чет тили тууралуу билимге маданият аралык коммуникацияга ээ болуу; өзүн дүйнөнүн тилдик сүрөттөлүшү билимине ээ болушу, анын кеңейишинде башка тилдүү маданиятты таануу.	76-90 балл
Эң жогору	Башка тилдүү баарлашуунун жеке тажрыйбасын өзү диагноздоого жөндөмдүүлүгү; башка тилдүү мейкиндикте өз алдынча жана жоопкерчиликке ээ болуу; башка тилдүү баарлашуу процессинде рефлексиялоо; лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык компетенцияларды маданият аралык коммуникациянын каражаты катары эркин колдонуу; коммуникациялык милдеттерди чечүү; башка тилдүү бирге аракеттенүүдөгү активдүүлүк жана демилгелүүлүк.	91-100 балл

Бул критерийлер техникалык жогорку окуу жайларынын студенттеринин

башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн өнүгүүсүн сапаттык баалоонун бардык мүмкүн болгон критерийлерин камтышпайт, бирок алар техникалык жогорку окуу жайларда болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн интегралдык мүнөзүн аныктоо үчүн жетиштүү болот. Комплекстүү тестирлөөнүн, студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы, студенттер менен аңгемелешүүнүн негизиде болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн деңгээлдери кеңири берилди. Негизги педагогикалык эксперименттин жыйынтыгы көрсөтүп тургандай диссертациялык изилдөөнүн алкагында белгиленген теориялык жана практикалык өзгөрүүлөр боюнча болочок инженерлердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн деңгээлдери жогорулады. Жогорку башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн деңгээлиндеги студенттердин катышы 9%дан 24%га чейин жогорулады жана төмөнкү коммуникациялык деңгээлдеги студенттердин үлүшү 32%дан 11%га төмөндөдү. Негизги экспериментти жүргүзүүдө «Иштиктүү англис тили (Деловой английский язык)» тест түзүлдү. Тест өзүнө 60 суроону камтыйт жана төмөнкү түзүлүштө берилди: а) жеңил деңгээлдеги суроолор – 30, ар бир тура жооп 1 балл; б) орто деңгээлдеги суроолор – 20, ар бир туура жооп 2 балл; в) татаал деңгээлдеги суроолор – 10, ар бир туура жооп 3 балл. Бул учурда максималдуу баллдын суммасы 100 баллды берет. Студенттин билим сапаты төрт деңгээл менен аныкталат: I деңгээл – төмөн (0-45 балл); II деңгээл – орто (46-54 балл); III деңгээл – жогору (76-90 балл); IV деңгээл – эң жогору (91-100 балл). Мындан тышкары, чет тилин үйрөнүү процессиндеги окуу мотивациясынын көрсөткүчтөрү, чет тилиндеги маалыматты түшүнүүнүн деңгээли жакшырды. Бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун шарттарында англис тилин үйрөнүү процессинде негизги рефлексиялык билгичтиктерге ээ болуу боюнча көрсөткүчтөр байкаларлык жакшырды. Эксперименттик топтогу англис тилин үйрөнүүдө студенттердин өзүн башкаруусунун, өзүн текшерүүсүнүн өнүгүүсүндө оң динамика катталды.

Таблица 4.8.– Негизги экспериментке чейин студенттердин билим деңгээлдери

ЖОЖдор	Контролдук топ (% менен)				Эксперименталдык топ (% менен)			
	Төмөн	Орто	Жогору	Эң жогору	Төмөн	Орто	Жогору	Эң жогору
Н.Исанов атындагы КМКТАУ	11,6	56,9	19,9	11,6	10,7	59,3	20,6	9,4
ЭИТУ	12,4	54,7	21,6	11,3	11,9	57,8	22,7	7,6
С.Нааматов атындагы НМУ	12,0	59,2	22,5	6,3	11,9	59,2	22,4	6,5
КӨУ	12,8	58,7	22,3	6,2	12,2	58,9	20,1	8,8

Таблица 4.9. – Негизги эксперименттен кийин студенттердин билим деңгээлдери

ЖОЖдор	Контролдук топ (% менен)				Эксперименталдык топ (% менен)			
	Төмөн	Орто	Жогору	Эң жогору	Төмөн	Орто	Жогору	Эң жогору
Н.Исанов атындагы КМКТАУ	11,3	55,6	19,2	13,9	5,6	27,9	45,8	20,7
ЭИТУ	12,9	54,2	20,9	12,0	9,7	28,9	40,3	21,1
С.Нааматов атындагы НМУ	12,8	58,3	22,2	6,7	9,4	25,5	44,2	20,9
КӨУ	12,1	57,7	22,9	7,3	8,9	26,4	43,9	20,8

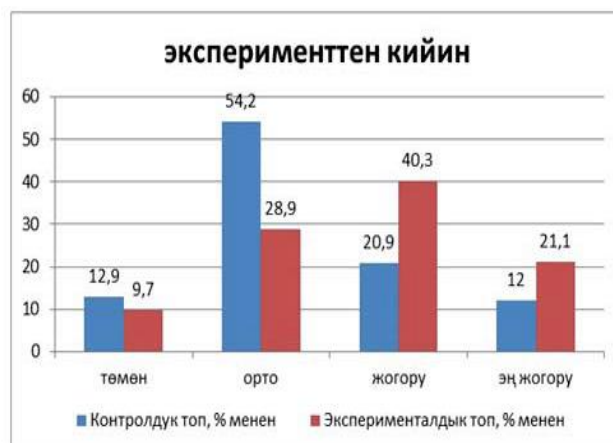
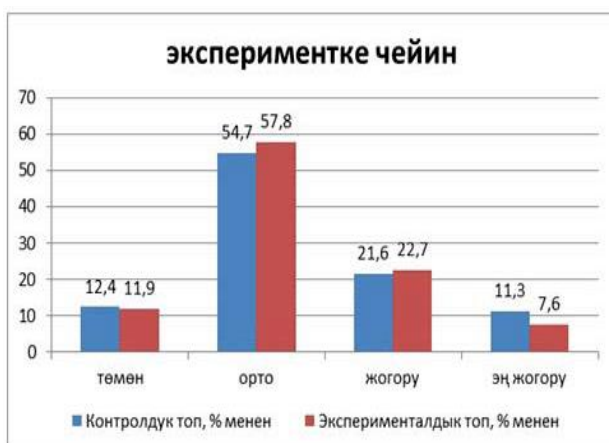
Эксперименттик иштин натыйжаларынын аныктыгын эсептөө үчүн χ^2 критерийи алынды, анда градациялар төмөндөгүдөй бөлүндү: L=4 “төмөн”, “орто”, “жогору” жана “эң жогору”. Хи-квадраттын $\chi^2_{\text{эмп}}$ эмпирикалык мааниси төмөнкү формула менен чыгарылды:

$$\chi^2_{\text{эмп}} = N \cdot M \cdot \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M} \right)^2}{n_i + m_i}$$
, мында N – эксперименттик, M – контролдук топтогу студенттеринин саны; L – градациянын саны; n_i – эксперименттик топтогу i-чи балл алган студенттеринин саны; m_i – контролдук топтогу i-чи балл алган студенттеринин саны (i=1,2,3,4).

Ушундай эле жол менен эксперименталдык жана контролдук группалар боюнча χ^2 критерийинин эксперименттен кийинки маанилерин алабыз. Эксперименталдык жана контролдук группалардын эксперименттен кийинки мүнөздөмөлөрүн салыштыруудан алынган жыйынтык төмөнкүдөй: $\chi^2_{эмт} = 9,06$ (Н.Исанов атындагы КМКТАУ), $\chi^2_{эмт} = 10,7$ (ЭИТУ), $\chi^2_{эмт} = 11,9$ (С.Нааматов атындагы НМУ), ал эми $\chi^2_{эмт} = 12,7$ (Кыргыз-Өзбек университети). Ал эми, «Хи-квадраттын» таблицалык мааниси $\chi^2_{0,05} = 7,82$ барабар. Демек, педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары ишенимдүү болуп саналат.

1-диаграмма. Н. Исанов атындагы КМКТАУнун студенттеринин билим сапатынын өзгөрүшү.

2-диаграмма. Эл аралык инновациялык технологиялар университетинин студенттеринин билим сапатынын өзгөрүшү.

3-диаграмма. С. Нааматов атындагы НМУнун студенттеринин билим сапатынын өзгөрүшү.

4-диаграмма. Кыргыз-Өзбек университетинин студенттеринин билим сапатынын өзгөрүшү.

Ошентип, педагогикалык изилдөөнүн алкагында студенттердин билим сапаты Н.Исанов атындагы КМКТАУда 30% тен 66,5% чейин, Эл аралык инновациялык технологиялар университетинде 30,3% тен 61,4% чейин, С. Нааматов атындагы НМУда 28,9% ден 65,1% чейин, ал эми Кыргыз-Өзбек университетинде 28,9% ден 64,7% чейин жогорулады. Мындан тышкары, студенттердин билим алуусунда сапаттык дагы өзгөрүүлөр орун алды.

Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде жыл сайын Америка элчилигинин, Германия элчилигинин өкүлдөрү менен «Америка күндөрү», «Германия күндөрү», тилдер боюнча (англис, немец) олимпиадалар, англис поэзиясы кечеси, фонетикалык конкурс, котормо конкурсу өткөрүлөт. Ошондой эле илимий ийримдер: «Англис клубу», «English club» иштейт. Бул иш-чаралар Американын,

Германиянын жана башка англисче-немисче сүйлөөчү өлкөлөрдүн үрп-адаттары, салттары жана маданияты менен жакындан таанышууга жол берет. Анан эл аралык жана жергиликтүү жогорку окуу жайлары менен жаңы мамилелерди түзүү мүмкүндүгүн ачат. Биздин студенттердин «Манас» Кыргыз-Түрк университетинде 2007-жылдын 1-2-декабрында өткөрүлгөн Англис тили боюнча республикалык студенттик олимпиададагы жеңиши талашсыз оң натыйжа болуп саналат.

Биздин жогорку окуу жайынын студенттеринин 2012-жылдын 18-майында Ж. Баласагын атындагы улуттук университетинде өткөн «Азыркы билим берүү мейкиндиги: проблемалар жана перспективалар» аттуу республикалык жогорку окуу жайлары аралык илимий-теориялык конференцияда ийгиликтүү катышуусу болочок инженердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн илимий-методологиялык негиздеринин натыйжалуулугунун тастыкталышы болду. Мында биздин университетти 5-курстун студенттери татыктуу көрсөтүштү, алар: Л-2-07 тайпасынын студенти А.С. Рейнгард «Английский язык как инструмент знания и саморазвития будущих специалистов» (жетекчи Н.К.Сартбекова) деген баяндамасы жана көрсөтмөлүү слайддары менен чыгып сүйлөдү да, натыйжада 2-орунду ээлеп, грамотага арзыды; ошондой эле Л-1-07 тайпасынын студенти Н.С.Денисенко «Профессиональная карьера студентов КГУСТА через английский язык» темасында чыгып сүйлөп, активдүү катышканы үчүн Грамотага ээ болду. Чыгып сүйлөөлөрдүн темаларына карап, азыркы жаштар проблемалардан качпайт жана аларды улуу муундун ийине арта салбайт, азыркы турмуш чындыгынын «өтө зарыл» маселелерине терең түшүнүү жана жоопкерчилик сезими менен мамиле кылышат, болочок инженердин БТККнын проблемасы боюнча турмуштук милдеттерди талдашат, аларды өз алдынча чечүүнүн алгачкы аракеттерин кылышат деген тыянактарды жасоого болот. Конференцияга Бишкек шаарынын 6 жогорку окуу жайынын: Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин, Кыргыз мамлекеттик аридикалык академиясынын, К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин, Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин, И.Арабаев атындагы Кыргыз

мамлекеттик университетинин, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин өкүлдөрү, ошондой эле аспиранттар, магистранттар, жаш окутуучулар, 60 студент катышты. Аягында Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин КВН командасынын студенттери даярдаган номерлерин аткарышты. Социалдык-гуманитардык илимдер факультетинин «Жогорку мектептин педагогикасы» кафедрасынын демилгеси менен өткөрүлгөн бул иш-чаранын максаты студенттердин илимий-теориялык деңгээлин жогорулатуу болду. Конференцияны Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илим жана басма ишмердүүлүгү бөлүмүнүн башчысы Эльмира Ниязова ачып, сабактан тышкаркы иштер боюнча проректору Жеңиш Акматов куттуктоо сөзүн сүйлөдү. Алар илимге жаш адистерди студенттик скамейкадан баштап тартуу зарылдыгын белгилешти. Алардын сөзү боюнча, бул аларга зарыл көндүмдөрдү жана изилдөөчүлүк иштин тажрыйбасын алууга мүмкүндүк берет. Конференцияда заманбап билим берүү мейкиндигинин приоритеттери, Болон процесси жана мектептик, жогорку окуу жайлык билим берүүнүн актуалдуу проблемалары жөнүндө баяндамалар жасалды. Пленардык отурумдагы негизги баяндамалардан кийин конференциянын катышуучулары ишти эки секцияда улантышты: «Заманбап билим берүү мейкиндигинин приоритеттери» жана «Мектептик жана жогорку окуу жайлык билим берүүнүн актуалдуу проблемалары». Эки чоң аудиторияда бир учурда жаштардын гана эмес, бүткүл коомдун проблемаларына тийиштүү эң актуалдуу жана курч маселелер талкууланды. Секциялардын аталыштарынан эле жаш муун канчалык маанилүү жана кызыктуу темаларды карашканын көрө алабыз. Пленардык отурумдагы жана секциялардагы баяндамалар мамлекеттик да, расмий да тилдерде жасалды. Секциялардын модераторлорунун ролунда студенттер чыгышты. Секциялардын модераторлору жана багыттаган меймандар дискуссиялардын жүрүшүн билгичтик менен багыттап жатышты, ошондуктан «маектешүү» кызуу, кызыктуу жана конструктивдүү болду. Студенттер белгилүү бир проблемаларга өз көз караштарын айтышты, өз позицияларын коргошту. Конференциянын катышуучулары анын уюштуруучуларына өз изилдөөлөрү боюнча баяндамалар менен чыгып сүйлөөгө мүмкүнчүлүк түзгөндүктөрү жана студенттердин ушул илимий

форумун жакшы уюштурушканы үчүн ыраазычылык билдиришти. жогорку окуу жайынын администрациясы конференциянын мыкты баяндамаларын «Университеттин Жарчысында» жарыялоо чечимин кабыл алышты. Конференциянын сонунда резолюция кабыл алынды.

Ошентип, ар тараптуу сапаттык талдоого жана статистикалык иштетүүгө алынган тажрыйбалык-эксперименталдык иштин натыйжалары сунушталган божомолдун адилеттүүлүгүн айгинелейт, ошондой эле техникалык жогорку окуу жайларында бейформалдуу жана информалдуу башка тилдүү билим берүүнүн алкагында болочок инженердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн илимий-методологиялык негиздеринин кызмат аткаруусунун натыйжалуулугун далилдейт.

ТӨРТҮНЧҮ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ

Тажрыйбалык-эксперименталдык иш 2008-2015-жж. Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин студенттери менен жүргүзүлдү. Коммуникациялык компетенттүүлүктүн иштелип чыккан илимий-методологиялык негиздери «Англис тили» курсунун материалында практикада колдонууга киргизилди. Ушул курстун негизинде техникалык жогорку окуу жайында бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында студенттердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу технологиясы иштелип чыкты жана апробацияланды.

Инженердин БТКК – татаал система, башка тилдүү жана кесиптик дисциплиналык билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн, мотивациянын жана башка тилдүү маалыматты түшүнүүнүн, рефлексиянын (натыйжаларды өзү баалоо) жана өзүн башкарууга жөндөмдүүлүктүн интеграцияланган бүтүндүүлүгү. Ал башка тилдүү баарлашуу кырдаалдарында мезгил менен мейкиндикте ишке ашуучу технологиялык процесстердин, инженердик эмгектин контексти менен логикасында милдеттер менен проблемаларды ыкчам чечүү тажрыйбасын алуу процессинде калыптанууга тийиш. Техникалык жогорку окуу жайында бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында болочок инженерлердин БТККнын калыптангандыгын текшерүү максатында эксперименталдык изилдөөлөр жүргүзүлдү.

Биз салыштыруу үчүн инженердин БТККны техникалык жогорку окуу жайында башка тилдүү даярдоонун салттуу системасы (формалдуу билим берүү) боюнча окушкан студенттерде калыптандыруу процессине да изилдөө жүргүздүк. Эксперименталдык жана текшерүүчү тайпалардагы окутуунун вариацияланбаган шарттарына төмөнкү көрсөткүчтөр киришти: окутуунун узактыгы; иштин бирдей режими (жумасына 2 академиялык саат); компетенциялардын өнүгүү деңгээлин баштапкы, аралыктык жана аяккы текшерүүнүн түрлөрү менен формалары. Эксперименталдык окутууну жүргүзүүнүн вариациялануучу шарты окуу-усулдук куралдардын комплекси болуп калды: «Бардык багыттардын 1-2-курстарынын студенттеринин оозеки

кеп көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн англис тили» (2008-ж.), «Математиканы окуп – үйрөнүүчү студенттер үчүн англис тили» (2008-ж.), «ПИ, ОБИС, ИСТ, И адситиктеринин студенттери үчүн англис тили» (2008-ж.), «Архитектура жана дизайн» адистигинин студенттери үчүн англис тили» (2009-ж.), «Техникалык дисциплиналар үчүн терминологиялык сөздөр менен айтымдар» (окуу куралы, ББЖИМнин грифи менен 2011-ж.), «Conversational English. Сүйлөшүү англис тили» (окуу куралы 2011-ж.), «Болочок инженерлердин коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн негиздери» (монография 2012-ж.), «Жер үстүндөгү транспорттук-технологиялык машиналар жана коммуникациялар боюнча орусча-кыргызча-англисче терминологиялык сөздүк» (окуу куралы, ББЖИМнин грифи менен 2013-ж.). Жыйнактардын бул материалдары техникалык жогорку окуу жайынын студенттеринин формалдуу да, бейформалдуу жана информалдуу да билим алуусунун алкагында колдонууга арналган, эксперименталдык окутуунун бүткүл процесси олимпиадаларга, илимий-практикалык конференцияларга, «English language day – Англис тили күнү» профилдик лингвистикалык программасына катышууда, долбоорлук иштерде, викториналарда, конкурстарда, өз алдынча иште курулган.

Техникалык жогорку окуу жайынын студенттеринин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн өнүгүү деңгээлин баалоо Мамлекеттик стандартка жана иштелип чыккан критерийлерге ылайык турмушка ашырылды. Болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун натыйжалуулугунун критерийлери катары төмөнкүлөр тандалышты: чет тилин үйрөнүү мотивдеринин көрүнүү даражасы; студенттердин башка тилдүү маалыматты түшүнүү деңгээли; чет тилин үйрөнүү процессинде рефлексиялык билгичтиктердин калыптангандыгы; студенттердин өзүн башкарууга жөндөмдүүлүгү.

Текшерүүчү жана эксперименталдык тайпалардагы студенттердин мотивациясынын түзүлүшүн иликтөө, эксперименталдык тайпалардагы студенттерде өнүгүү мотивдери, таанымдык мотивдер өңдүү мотивдердин топтору мотивациянын түзүлүшүндө кыйла жогору рангдарга ээ болорун, ошол эле кезде текшерүүчү тайпалардагы студенттерде өнүгүү мотивдери, таанымдык мотивдер мотивациянын түзүлүшүндө кыйла төмөн позицияларды

ээлерин көрсөттү.

Эксперименталдык тайпалардын студенттеринде башка тилдүү коммуникациялык даярдоо процессине ички мотивдин оң динамикасы байкалды. Бул студенттердин бир бөлүгү БТККнын деңгээлин жогорулатуудан канааттануу алары жана техникалык жогорку окуу жайында бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун алкагында студенттерде башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун биз иштеп чыккан педагогикалык системасын оң баалашары жөнүндө күбөлөндүрөт.

Түшүнүүнүн өнүгүү деңгээлин иликтөө үчүн атайын тесттик тапшырмалар иштелип чыкты. Эксперименталдык жана текшерүүчү тайпаларда башка тилдүү техникалык тексттерди түшүнүү деңгээлдери салыштырылды. Текшерүүчү тексттер белгилүү бир талаптарга жооп берди. Алар сюжеттик аякталган, мазмундук жеткиликтүү болушту, инженердик-техникалык адистиктердин студенттери үчүн программалык талаптарга ылайык келишти. Лексикалык-грамматикалык кайра фразалоолор, суроолорду түзүү, план түзүү, түйүндүү сөздөрдү ылгоо, дискуссияларды, пресс-конференцияларды, долбоорлук иштерди жүргүзүү өндүү тапшырмаларды аткарууда студенттердин жуптарда же топтордо активдүү иштөөсү сунушталды.

Долбоорлук методиканы колдонуу маалыматты ийгиликтүү өздөштүрүүнү, үйрөнүлүп жаткан тилде чыныгы баарлашуу мүмкүндүгүн камсыздайт, окуу ишмердүүлүгүн формалдуу гана эмес, бейформалдуу жана информалдуу башка тилдүү билим берүүнүн алкагында да түрдүүлөнтүүгө жол берет. Эксперименталдык тайпаларда чет тилине окутууда биз долбоорлордун үч түрүн колдондук: изилдөөчүлүк, маалыматтык жана чыгармачылык. Долбоордун бул үч түрүнө биздин көз карашыбыз бейформалдуу билим берүүнүн шартында башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруунун шарттары менен табигый айкалышты.

Бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында чет тилин үйрөнүү процессинде студенттердин рефлексиялык пикирлеринин жана өзүн баалоолорунун өнүгүүсүнүн негизги көрсөткүчтөрү катары төмөнкү рефлексиялык билгичтиктер тандалды: чет тилин үйрөнүүнүн өздүк тажрыйбасына кайрылуу билгичтиги; чет тилин үйрөнүүдөгү таанымдык

ишмердүүлүктүн оорчулуктарын, алардын себептерин айкындоо билгичтиги; чет тилин үйрөнүү мезгилиндеги акыл-эс ишмердүүлүгүнүн ыктарын сыпаттоо билгичтиги. Өзүн баалоо боюнча үзгүлтүксүз жүргүзүлүүчү сурамжылоолор студенттердин ишмердүүлүктүн ушундай түрүнө оң мамилесин ырастоого толук негиз берет жана чет тилин үйрөнүүдө студенттерде өзүн башкарууга жөндөмдүүлүктү калыптандыруу мүмкүндүгүнө үмүттөнүүгө жол ачат. Тыянактардын тууралыгын камсыздоо үчүн эксперименталдык иш диагностикалык эксперименттин материалдарын, калыптандыруучу жана жыйынтыктоочу текшерүүнүн маалыматтарын колдонуу менен жүргүзүлдү, алар калыптандыруучу эксперименттин натыйжаларын жетишерлик толуктукта чагылтууга жол берди.

Баарынан мурда, чет тилин үйрөнүүдөгү окуу мотивациясынын көрсөткүчтөрү, чет тилиндеги маалыматты түшүнүүнүн деңгээли жакшырды. Англис тилин үйрөнүү процессинде негизги рефлексиялык билгичтиктерге ээ болуу боюнча көрсөткүчтөр да байкаларлык жакшырды. Эксперименталдык тайпада англис тилин үйрөнүүдө студенттердин өзүн башкаруусунун, өзүн текшерүүсүнүн өнүгүүсүндө оң динамика катталды.

Эксперименталдык тайпада БТККны калыптандыруу биз иштеп чыккан педагогикалык системасына ылайык жүргүзүлдү. Текшерүүчү тайпанын студенттерин окутуу салттуу формада турмушка ашырылды. Эксперименттин жүрүшүндөгү БТККнын динамикасы, биздин оюбузча, ачык-айкын болду. Эксперименттин натыйжаларын талдоо бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында студенттердин чет тилин үйрөнүүгө кызыгуусу өсөрүн тастыктады, анткени алардын тапшырмалары менен иш-чаралары салттуудан (формалдуудан) өзүнүн өнүктүрүүчүлүк багытталгандыгы менен айырмаланышты; студенттердин ой жүгүртүү активдүүлүгү кыйла жогорулады; алардын чыгармачылык ишмердүүлүгү активдешти: алар коюлган окуу милдеттерин аткаруунун оригиналдуу варианттарын сунуштап, сабактарга жакшы даярдана башташты. Алынган тыянактар текшерүүнүн учурдагы, аралыктык жана жыйынтыктоочу түрлөрүн талдоо, студенттердин конференцияларда чыгып сүйлөөлөрү, олимпиадалардагы, конкурстардагы, викториналардагы жеңиштери менен тастыкталды.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Азыркы мезгилде Кыргызстанда биринчи планга эмгек рыногун калыптанышы менен шартталган кесиптик мобилдүүлүк проблемасы чыкты. Техникалык жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүсү – бул өндүрүштүк объектилерди иштеп чыгуу, өндүрүү, изилдөө жана эксплуатациялоо боюнча инженердик функцияларды турмушка ашыруу үчүн зарыл билимдерге гана эмес, олуттуу коммуникациялык көндүмдөргө, чет тилин билүүгө да ээ адис болууга тийиш. Чет өлкөлөр менен байланыштарын кеңейтип жаткан Кыргызстанга баарлашуу каражаты катары чет тилин билген адистер талап кылынат. Жүргүзүлгөн теориялык жана эксперименттик изилдөө болочок инженерлердин БТККны калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздерин аныктоого мүмкүнчүлүк түздү:

1. Кыргызстандын техникалык жогорку окуу жайларында «Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүк» категориясынын илимий өңүттөн анализдөө анын аныктамасына толуктоо жана тактоолорду киргизүү менен төмөндөгүдөй аныктама берилди: *«Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүк – бул инсандын интегралдуу касиети болуп саналат жана ал инсандын башка тилде эң жогорку деңгээлде коммуникациялык ишмердүүлүктү жүргүзүүнү мүнөздөйт, б.а. башка тилде өзүн эркин түшүндүрө алуу жана башка тилдеги маалыматтарды ар тараптан кабыл алуу жөндөмү жана шыгы»*. Техникалык багыттагы адистиктердин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн белгилөө менен анын курамдык бөлүктөрү аныкталды. Башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү үч деңгээлде кароого жана үч негизги топко компетенцияларды бириктирүүгө болот, алар: лингвистикалык, коммуникациялык жана прагматикалык. Лингвистикалык-оозеки жана жазуу башка тилдик кебине ээ болууну аныктоочу негизги компетенция. Тил – бул каражат, ал эми кеп – кептик ишмердүүлүк процессинде ойду тил аркылуу калыптандыруу жана түзүү ыгы. Коммуникациялык-кесиптик

компетенциятилдик жана кептик каражаттардын милдеттерине карата адекваттуу колдонуу жөндөмдүүлүгү катары берилген, ошондой эле баарлашуунун кесиптик кырдаалдарын эске алуу менен кептик жүрүм-турумду куруу билгичтигине жана инженердик-техникалык аймакта коммуникациялык башка тилдүү ишмердүүлүктү турмушка ашыруу билгичтигине негизделген. Үчүнчү прагматикалык тобу инженердин маалыматтык-технологиялык жана өз алдынча билим алуучулук компетенциялары катары берилген, алар өз ара байланышта туруп, бирдей максаттарды көздөшөт. Ошондой эле техникалык окуу жайларда окуган студенттердин коммуникациялык компетентүүлүгүнө ээ болуу абалы аныкталды: Кыргызстандын алдыңкы техникалык жогорку окуу жайлардын болочок инженерлерди башка тилдүү даярдоону талдоо окуу процессинде окутуунун салттуу дагы, инновациялык дагы ар түрдүү усулдары, формалары, технологиялары ишке ашырыларын, бирок азырынча бейформалдуу жана информалдуу башка тилдүү билим берүүнүн дарамети майнапсыз колдонуларын көрсөттү.

2. Жогорку квалификациялуу инженерлерди даярдоого байланыштуу илимий-теориялык окууларга таянуу менен чет элдик жана ата мекендик билим берүү тажрыйбасын изилдөөнүн негизинде болочоктогу инженерлердин БТККны алыптандыруу концепциясы жаралды:

БТККны калыптандыруунун негизги принциптери: билимдин турмуш менен байланышы, удаалаштык, кошумчалык, дисциплиналар аралык интеграция, социомаданий жана кесиптик багытталгандык, топтук бирге аракеттенүүнүн вариативдүүлүгү;

методдору: долбоор усулу (чыгармачылык менен ойлоо), окуу жана жазуу аркылуу сын көз менен ойду өстүрүү, дебат усулу, оюндук технология (тилдик оюндар, ролдук оюндар, драмалаштыруу), проблемалык дискуссиялар, интерактивдүү окуу технологиясы (эки-экиден, аз тайпаларда), грамматика-катормо усулу.

БТККны калыптандыруу формалдуу башка тилдүү билим берүүнүн да, бейформалдуу (тилдик программаларга катышуу, студенттик илимий

конференцияларда чыгып сүйлөө, конкурстарга, викториналарга, олимпиадаларга катышуу) жана информалдуу да(тилдик олимпиадаларга даярдануу, рефераттарды жазуу, студенттин күндөлүгүн жана тилдик портфелди жүргүзүү ж.б.) билим берүүнүн алкагында турмушка ашырылат: башка тилдүү кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу процессинде студенттердин ролдук позицияларынын алмашуусу болуп өтөт: окуп жаткан → өзү окуп жаткан → окутуп жаткан; үйрөнүлүп жаткан тилдин өлкөсүнүн баалуулуктар системасын, жүрүм-турум ченемдерин, маданиятынын өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүүгө максатталган маданий-билим берүүчүлүктарбиялык чөйрөнү түзүү бул процесстин натыйжалуулугунун зарыл шарты болуп саналат; БТККны калыптандыруу процесси окутуу жана өз алдынча билим алуу ишмердүүлүгүнүн биримдиги катары бериле алат жана үзгүлтүксүз мүнөзгө ээ болууга тийиш, анда студент активдүү позицияны ээлейт жана өзүн маданият аралык, инсан аралык жана коммуникациялык ишмердүүлүктүн субъектиси катары ишке ашырат; БТККны калыптандыруу процесси билим берүү этаптарынын удаалаштыгы төмөнкүдөй болгон шартта кыйла натыйжалуу болот: түшүнүктөрдөн – билимдерге, билимдерден – билгичтиктерге жана көндүмдөргө, андан ары – компетенттүүлүккө; БТККны калыптандыруу процессинде долбоорлук технологиялар колдонулат.

3. Болочок инженердин БТККны калыптандыруунун интегративдүү илимий-практикалык модели иштелип чыкты. Аталган модель БТККны калыптандыруудагы салттуу дидактикалык принциптерге (билимдин турмуш менен байланышы, удаалаштык, кошумчалык, дисциплиналар аралык интеграция, социомаданий жана кесиптик багытталгандык, топтук бирге аракеттенүүнүн вариативдүүлүгү ж.б. илимий-методикалык жагдайларга негизделген. Иштелип чыккан моделде БТККны калыптандыруу системасынын негизги түзүмдүк компоненттери бирге аракеттенүүсү анын кызмат аткаруусун жана бүтүндүүлүгүн камсыздоочу максаттык, мазмундук, процессуалдык-технологиялык жана натыйжалык компоненттери болот. Студенттерде БТККны калыптандыруу системасынын максаттык компоненти максаттардын

биримдиги жана милдеттердин системасы менен берилген, аларды комплекстүү чечүү жетишүүнү камсыз кылат. Натыйжалык компонент адистин башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүгүнүн өз ара байланышкан аспектилерин берет. Болочок инженердеги БТККны калыптандыруу системасынын натыйжасы анын калыптангандыгынын орточо деңгээли болуп калууга тийиш. Мазмундук компонент моделде башка тилдүү даярдоонун мазмуну менен берилген да, инженерлердин кесиптик даярдыгынын шарттуу өз алдынча аймагын берет, аны өздөштүрүү инсандын БТККга ээ болуусу үчүн шарттарды түзөт. Мазмундук компонент окуу пландары, дидактикалык материалдар, коммуникациялык билгичтиктер менен көндүмдөрдүн тизмеси жана алардын мүнөздөмөлөрү менен берилген. Технологиялык компонент билим берүү процессинин субъектилеринин берилген компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталган аракеттеринин жыйындысын, ошондой эле окутуу формаларынын, усулдарынын жана каражаттарынын системасын, окуп жаткандардын БТККны критерийлери менен деңгээлдерин караштырат. БТККны калыптандыруу контексттүү окутууну ишке ашырууда кыйла натыйжалуу. Бул процесстин ар бир этабына студенттердин ишмердүүлүгүн уюштуруунун белгилүү бир базалык формасы (сабактардын ар түрдүү формалары) ылайык келет: формалдуу билим берүүнүн алкагындагы академиялык типтеги окуу ишмердүүлүгү, өз алдынча иш (информалдуу билим алуу), ошондой эле бейформалдуу билим берүүнүн ар түрдүү элементтери.

4. Болочок инженердин БТККны калыптандыруунун илимий-усулдук технологиялары (оюндук, долбоорлук, контексттүү окутууну ишке ашыруу технологиясы, проблемалуу окутуу технологиясы) жана жолдору иштелип чыкты. Илимий-усулдук технологияларды иштеп чыгуу жалпы маданий таануучулук, этномаданий өзгөчөлүктөр, коммуникациялык жана инсанга багытталгандык концепцияларга негизделип, социалдык, интерактивдүүлүк, коммуникациялык методдорго жана ыкмаларга артыкчылык берилет. Студенттерде БТККны калыптандыруунун педагогикалык системасынын кызмат аткаруусун уюштуруучулук жана усулдук камсыздоону талдоо алардын

формалдуу, бейформалдуу жана информалдуу билим берүүнүн алкагында өз алдынча турмушка ашырылуучу окуу-изилдөөчүлүк жана илимий-изилдөөчүлүк иши кесиптик калыптануунун эң маанилүү шарты менен каражаты болуп саналарын көрсөттү. Чет тили боюнча окуу-изилдөөчүлүк иштин мааниси мында аны аткаруу процессинде студент изилдөөчүлүк билгичтиктер менен көндүмдөрдүн белгилүү бир тизмегине ээ болот: чет тилиндеги адабияттарды өз алдынча талдоо, каталогдор, маалыматтык обзорлор менен иштөө, башка тилдүү адабиятты конспектилөө; чет тили менен адистикти айкалыштырып илимий-практикалык конференцияларда эл алдына чыгып сүйлөө; олимпиадаларга, конкурстарга катышуусу.

5. Болочок инженерлердеги БТККны калыптандыруунун илимий-педагогикалык системасы иштелип чыкты жана анын натыйжалуулук критерийлери аныкталды. Сунушталып жаткан БТККны калыптандыруу педагогикалык системасын долбоорлоо методологиясы төмөнкү илимий-методикалык талаптарга таянат: системалуулук, инсандык ишмердүүлүктүк, коммуникациялык компетенттүүлүк, проблемалык-долбоорлук, маданият-таануучулук. Болочок инженерлердеги БТККны калыптандыруунун илимий-педагогикалык системаларынын натыйжалуулук критерийлери катары: чет тилин үйрөнүү мотивдеринин өзгөрүүсү; чет тилин үйрөнүү процессинде рефлексиялык билгичтиктердин калыптанышы; студенттердин өзүн-өзү башкаруу жөндөмдүүлүктөрү каралды. БТККны калыптандыруунун илимий-педагогикалык системасынын натыйжалуулугунун илимий критерийлеринин курамдык бөлүктөрүнүн мотивдештирүү когнитивдик жана рефлексивдик деңгээлдерин аныктады, аталган критерийлердин негизинде болочоктогу инженерлердин чет тилди үйрөнүү мотивдери, чет тилдеги маалыматтарды түшүнүү деңгээлдери, рефлексиялык жөндөмдөрү ошондой эле өздүк өнүгүүсүн шыктандыруунун педагогикалык шарттары аныкталды.

6. Педагогикалык экспериментти жүргүзүүнүн натыйжасында болочоктогу инженерлердин БТККны калыптандыруу концепциясынын натыйжалуулугун далилденди, т.а. жогорку башка тилдүү коммуникациялык

компетенттүүлүгүнүн деңгээлиндеги студенттердин катышы 9%дан 24%га чейин жогорулады жана төмөнкү коммуникациялык деңгээлдеги студенттердин үлүшү 32%дан 11%га төмөндөдү. Мындан тышкары, чет тилин үйрөнүү процессиндеги окуу мотивациясынын көрсөткүчтөрү, чет тилиндеги маалыматты түшүнүүнүн деңгээли жакшырды. Бейформалдуу жана информалдуу билим алуунун шартында англис тилин үйрөнүү процессинде негизги рефлексиялык билгичтиктерге ээ болуу боюнча көрсөткүчтөр жакшырды: студенттердин билиминин сапаты Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинде 30%дан 66,5%га чейин, Эл аралык инновациялык технологиялар университетинде 30,3%дан 61,4%га чейин, С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинде 28,9%дан 65,1%га чейин, ал эми Кыргыз Өзбек университетинде 28,9%дан 64,7%га чейин жогорулады.

Аткарылган илимий изилдөөнүн жыйынтыктары техникалык жогорку окуу жайында студенттердин БТККны калыптандыруунун ишмердүүлүгүндө колдонууга боло турган төмөнкүдөй **сунуштар** берилди: БТККны калыптандыруу боюнча сунушталган концепцияны, илимий-педагогикалык системаны, илимий-методикалык усулдарды педагогикалык тажрыйбада колдонуу туура болот; болочок адистердин БТККны калыптандыруунун педагогикалык системасынын иштелип чыккан теориялык модели бардык тилдик эмес жогорку окуу жайларга жайылтуу керек; «English language day – Англис тили күнү» профилдик усулдук программаны дидактикалык материал катары окуу процессинде колдонуу студенттердин чет тилин кыйла терең үйрөнүүсүнө, кызыгуусуна түрткү бере алат, алардын тилдик билимдеринин, билгичтигинин жана көндүмдөрүнүн сапатын жогорулатууга, англис тилдүү чөйрө түзүүгө, башка тилде баарлашуу кырдаалдарына «чөмүлтүү», кепти кабыл алуу жана кайра түзүү, угуза айтуу, грамматикалык түзүлүштөрдү пайдалануу, лексиканы, инженердик терминологияны колдонуу, кептик көндүмдөрүн ролдук оюндар аркылуу өнүктүрүүгө жана бышыктоого оптималдуу шарт түзүп бере алат.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Абдуллина, О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования [Текст] / О.А. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Абдырахманов, Т.А. Проблемы финансирования высшего образования в контексте «Болонского процесса» [Текст] / Т.А. Абдырахманов // Кут билим. – 2005. – 10 июля. – С. 6-7.
3. Абдрахманова, Р.Дж. Межкультурная адаптация я в ситуативно-денотативной модели перев. [Текст] / Р.Дж. Абдрахманова // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – Бишкек, 2011. – С. 6-11.
4. Абрамова, Г.С. Невербальные средства коммуникации и их роль в национальных культурах [Текст] / Г.С. Абрамова. – Воронеж, 2003.
5. Абульханова-Славская, К.А. Стратегия жизни [Текст] / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 203 с.
6. Адольф, В.А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / В.А. Адольф. – М., 1998. – 43 с.
7. Аитов, В.Ф. Проблемно-проектный подход к формированию иноязычной профессиональной компетентности студентов (на примере неязыковых факультетов педагогических вузов) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / В.Ф. Аитов. – СПб, 2007. – 42 с.
8. Алиев, С.Н. Научно-педагогические основы формирования профессиональной компетенции будущих учителей иностранных языков в педвузах Республики Таджикистан (на материале английского языка) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / С.Н. Алиев. – Душанбе, 2009. – 53 с.
9. Алиев, Ш.А. Актуальность формирования умений и развитие навыков самостоятельной работы студентов [Текст] / Ш.А. Алиев, М. Сыдыкова // Вестник КГУ им. И.Арабаева. – Бишкек, 2012. – №2. – С. 324-327.

10. Алимбеков, А. «Кыргыз этнопедагогикасы» курсунун жогорку педагогикалык билим берүү системасындагы орду [Текст] / А.Алимбеков // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012. – №2. – 23-28-бб.
11. Алимбеков, А. Университет мугалиминин дидактикалык ишмердүүлүгүн инсан таламдуу окутуу методдорунун негизинде уюштуруу / А.Алимбеков, И. Алимов // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012. – №3. – 59 – 61 б.
12. Алексеева, Л.П. Преподавательские кадры: состояние и проблемы профессиональной компетентности [Текст] / Л.П. Алексеева, Н.С. Шаблыгина. – М.: НИИВО, 1994. – Вып. 2. – 53 с.
13. Андашова, Р.М. Коммуникативный подход к обучению английскому языку [Текст] / Р.М. Андашова, Г.Д. Базарбаева // Вестник КГУСТА им. Н. Исанова. – Бишкек, 2010. – №3 (29). – С. 136-139.
14. Андриенко, А.С. Формирование иноязычной профессиональной коммуникативной компетенции студентов вуза [Текст] / А.С. Андриенко // Материалы VI международного практического семинара «Практика и перспективы развития партнерства в сфере высшей школы». – Донецк, 2005. – С. 34-38.
15. Артемьева, О.А. Методология организации профессиональной подготовки специалиста на основе межкультурной коммуникации [Текст] / О.А. Артемьева, М.Н. Макеева, Р.П. Мильруд. – Тамбов, 2005. – 160 с.
16. Архипова, Т.В. Как повысить качество обучения в общеобразовательных школах Кыргызской Республики? [Текст] / Т.В. Архипова // Школа публичной политики. – Бишкек, 2012.
17. Асипова, Н.А. Социалдык тарбия [Текст] / Н.А. Асипова. – Бишкек: КТМУ, 2004. – 185 б.
18. Асипова, Н.А. Формирование профессиональной компетентности будущих педагогов – основная задача высшего педагогического образования [Текст] / Н.А. Асипова // Эффективное управление университетом и развитие международного сотрудничества. – Омск, 2005. – С. 225-230.

19. Асипова, Н.А. Проблемы формирования профессиональной компетентности будущих педагогов [Текст] / Н.А. Асипова // Коомдук Илимдер журналы, КТМУ. – Бишкек, 2006. – №15. – С. 225-231.
20. Асипова, Н.А. Компетентностный подход к подготовке педагогич-х кадров [Текст] / Н.А. Асипова // Вестник ОшГУ. – Ош, 2006. – №1-2. – С. 184-188.
21. Асипова, Н.А. Окуучу жаштарды тарбиялоо жана билим берүүнүн актуалдуу маселелери (тандалган макалалар жыйнагы – 1975-2015) [Текст] / Н.А. Асипова // Кыргыз-Түрк «Манас» университети. -Бишкек, 2015. –291 б.
22. Асипова, Н.А. Болочок мугалимдердин кесиптик компетентүүлүгүн калыптандыруу маселелери [Текст] / Н.А. Асипова // Коомдук илимдер журналы, КТМУ. – Бишкек, 2009.
23. Асипова, Н.А. Учурдагы педагогиканын методологиялык негиздери [Текст] / Н.А. Асипова // Жалпы педагогика. – Бишкек, 2010. – 21-42-бб.
24. Асипова, Н.А. Эки баскычтуу жогорку билим берүүгө өтүүдөгү педагогикалык компетентүүлүк маселелери [Текст] / Н.А. Асипова // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012. – №3. – 63-66-бб.
25. Афанасьев, В.Г. Научное управление обществом. Опыт системного исследования [Текст] / В. Г. Афанасьев. – М.: Мысль, 1973. – 390 с.
26. Багданов, В.В. Функция вербальных и невербальных компонентов в речевом общении [Текст] / В.В. Багданов //Язык-е общение.–Калинин, 1987.
27. Бабаев, Д.Б. Технология развития профессионализма будущих педагогов [Текст] / Д.Б. Бабаев, А. Токтосунов // Материалы международной конференции «Матем-е моделирование и информационные технологии в образовании и науке» // Вестник КазНПУ им.Абая. – Алматы, 2008.
28. Байденко, В.И. Компетенции: к проблемам освоения компетентностного подхода [Текст] / В.И. Байденко. – М., 2004. – 30 с.
29. Байденко, В.И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профес-го образования [Текст]: метод-е пособие / В.И. Байденко. – М., 2005. – 114 с.

30. Байсалов, Ж.У. Системно-компетентный подход к формированию содержания учебника по профессиональной педагогике [Текст] / Ж.У. Байсалов, И.Б. Васильев / Вестник КГУ им. И. Арабаева. – Бишкек, 2012. – №2. – С. 165-167.
31. Барбарига, Н.П. Человек нового мира: Проблемы воспитания [Текст] / Н.П. Барбарига. – М., 1989. – 240 с.
32. Бекбоев, И.Б. К вопросу формирования компетентности ученика в изучении геометрии [Текст] / И.Б. Бекбоев // Высшее образование Кыргызской Республики. – Бишкек, 2011. – №1. – С. 54-59.
33. Беляева, А.П. Концептуальные основы развития профессионального образования [Текст] / А.П. Беляева. – СПб, 1995. – 63 с.
34. Бибикова, Э.В. Формирование основ иноязычной коммуникативной компетентности у будущих экологов [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Э.В. Бибикова. – Майкоп, 2006. – 29 с.
35. Бим, И.Л. Всегда ли инновации в области терминологии – следствие развития научного знания? [Текст] / И.Л. Бим // Иностранные языки в школе. – 2004. – №3. – С. 30-33.
36. Битинас, Б.П. Методологические вопросы измерения свойств личности учащихся [Текст] / Б.П. Битинас // Вкн.: Объективные характеристики, критерии, оценки измерения педагогических явлений процессов.–М.: Просвещение, 1973. – С. 92-93.
37. Биялиев, К.А. Кыргыз тили: жогорку окуу жайларындагы башка улуттардын студенттери үчүн окуу китеби [Текст] / К.А. Биялиев. – 2-чыг. – Бишкек, 2009. – 314 б.
38. Блинова, А.В. Структурно-семантический анализ невербальных средств коммуникации в языке и речи [Текст]: дис. ... канд. филол. наук / А.В. Блинова. – М., 1994.
39. Блинушова, Г.Е. Взаимодействие вербальных и невербальных факторов при реализации побуждения в современном немецком языке [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г.Е. Блинушова. – М., 1995.

40. Болотов, В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе [Текст] / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 54-66.
41. Бондарева, Е.В. Направленность на формирование профессиональной компетентности как путь совершенствования экономического образования [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е.В. Бондарева. – М., 2000. – 32 с.
42. Булгаков, А.В. Внеаудиторные формы работы как фактор динамики учебной мотивации и успешности обучения в вузе [Текст] / А.В. Булгаков // Инновации в образовании. – 2002. – №4. – С. 62-75.
43. Бугакова, Н.Ю. Развитие проектной деятельности студентов технического вуза (на примере дисциплин общеинженерного цикла) [Текст] / Н.Ю. Бугакова. – Калининград, 2001. – 141 с.
44. Быковченко, Н.С. Творческий поиск путей повышения эффективности образования [Текст] / Н.С. Быковченко // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – Бишкек, 2006. – С. 67-69.
45. Валеева, Н.Ш. Становление и развитие дополнительного профессионального образования студентов в техническом вузе [Текст] / Н.Ш. Валеева. – Казань, 1998. – 176 с.
46. Варданян, Ю.В. Строение и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием (на материале подготовки педагога и психолога) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Ю.В. Варданян. – М., 1999. – 34 с.
47. Васильев, А.П. Формирование готовности будущих инженеров к работе с иноязычными источниками научно-технической информации [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.П. Васильев. – Казань, 2008. – 16 с.
48. Вербицкий, А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения: материалы к четвертому заседанию методологического семинара [Текст] / А.А. Вербицкий. – М., 2004. – 84 с.

49. Влияние НИРС на развитие творческой активности студентов // Вопросы методики преподавания в высшей школе: межвуз.сборник трудов. – Кишинев, 1987. – 175 с.
50. Выготский, Л.С. Развитие высших психических функций [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1960. – 500 с.
51. Гальскова, Н. Д. Современная методика обучения иностранному языку [Текст]: пос. для учителя/Н.Д. Гальскова – М.: АРКТИ–Глосса, 2000. –165 с.
52. Гершунский, Б.С. Философия образования для XXI века [Текст] / Б.С. Гершунский. – М.: Педагогика, 1997. – 124 с.
53. Гейхман, Л.К. Интерактивное обучение общению [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Л.К. Гейхман. – Екатеринбург, 2003. – 42 с.
54. Гирфанова, Е.Ю. Стимулирование исследовательской деятельности студентов [Текст] / Е.Ю. Гирфанова, П.Н. Осипов. – Казань: РИЦ «Школа», 2006. – 156 с.
55. Глобализация образования: компетенции и системы кредитов. / Под общ. ред. проф. Ю.Б. Рубина. – М., 2005. – 409 с.
56. Гончарук, Н.П. Интеллектуализация профессионального образования в техническом вузе [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Н.П. Гончарук. – Казань, 2004. – 40 с.
57. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования (Утвержден постановлением Правительства Кыргызской Республики от 12 сентября 2012 г.)
58. Гришанова, Н.А. Инновационные подходы в профессиональном образовании [Текст] / Н.А. Гришанова // Ученые записки. – 2003. – №4 (36). – С. 82-86.
59. Гугин, Д.Н. Формирование общей культуры студентов вуза во внеаудиторной деятельности [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Д.Н. Гугин. – Н. Новгород, 2007. – 26 с.
60. Давыдов, В.В. Деятельностная теория мышления [Текст] / В.В. Давыдов. – М.: Научный мир, 2005. – 240 с.

61. Добаев, К.Д. Шаги по переводу учебного процесса на международный образовательный стандарт [Текст] / К.Д. Добаев // Кут билим. – Бишкек, 2005. – 5 сентября.
62. Добаев, К.Д. Теоретические основы обучения лексике кыргызского языка в русскоязычной начальной школе [Текст]: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук / К.Д. Добаев. – Бишкек, 1999. – 35 с.
63. Дюшеева, Н.К. Методологические подходы к профессионально-личностному формированию будущего учителя [Текст] / Н.К. Дюшеева // Педагогическое образование и наука. – 2008. – №9. – С. 16-23.
64. Евдокимова, М.Г. Система обучения иностранным языкам на основе информационно-коммуникационной технологии [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / М.Г. Евдокимова. – М., 2007. – 36 с.
65. Есеналиева, А.И. Некоторые возможности для подготовки к межкультурному общению в неязыковых вузах [Текст] / А.И. Есеналиева // Вестник КГУ им. И.Арабаев. – Бишкек, 2012. – №2. – С. 85-88.
66. Ефимов, В.С. Невербальная коммуникация [Текст] / В.С. Ефимов. – М., 2003. – 45 с.
67. Жураковский, В. Инженер на рынке труда [Текст] / В. Жураковский, В. Приходько, И. Федоров // Высшее образ-е в России. – 1999. – №2. – С. 3-6.
68. Жучкова, М.В. Дидактические игры на уроках английского языка [Текст] / М.В. Жучкова // English. – 2006. – №7. – С. 40-43.
69. Загвязинский, В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования [Текст]: учебное пособие для вузов / В.И. Загвязинский, Р.Атаханов. –3-е изд., испр. – М.: Академия, 2007. – 208 с.
70. Закон Кыргызской Республики "Об образовании": Проект // Кут билим. – 2002. – 25 июля. – С. 3-6.
71. Закон Кыргызской Республики "Об образовании". 30 апреля 2003 г. // Кут билим. – 2003. – 6 июня. – С. 3-6.
72. Закон Кыргызской Республики "Об общем среднем образовании": Проект // Кут билим. – 2004. – 9 января. – С. 7-11.

73. Зарипов, Р.Н. Новые образовательные технологии в подготовке инженеров для наукоемких производств [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Р.Н. Зарипов. – Казань, 2001 – 42 с.
74. Захарова, Е.В. Организация самостоятельной работы студентов с использованием информационно-коммуникационных технологий (на примере иностранного языка) [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е.В. Захарова. – Якутск, 2008 – 22 с.
75. Захаревич, В.Г. Болонская декларация и задачи ТРТЦ по ее реализации [Текст] / В.Г. Захаревич, Н.П. Заграй, В.А. Обуховец., – Таганрог, 2004. – 46 с.
76. Зеер, Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход [Текст]: учебное пособие / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. – М., 2005. – 216 с.
77. Зимняя, И.А. Проектная методика обучения английскому языку [Текст] / И.А. Зимняя, Т.Е. Сахарова // Иностран-е языки в школе.–1991. –№3. – С. 9-15.
78. Зимняя, И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия [Текст] / И.А. Зимняя. – М., 2004. – 40 с.
79. Зиннурова, Ф.М. Формирование профессионально-языковой компетентности студентов ССУЗ в полиэтническом регионе (на примере строительных специальностей) [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Ф.М. Зиннурова. – Йошкар-Ола, 2006. – 25 с.
80. Зинкина, Л.С. Иностранный язык в техническом вузе [Текст] / Л.С. Зинкина, Н.Ю. Мамонтова // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 28-32.
81. Иловайский, И.В. Инженерное дело в высшей школе. Чему учить инженера? [Текст] / И.В. Иловайский // Интеллектуальные инновации в обществе и развитие образования. – Новосибирск, 1997. – С. 77-92.
82. Исраилова, Т.Ш. Проблемы межкультурной коммуникации в обучении иностранным языкам [Текст] / Т.Ш. Исраилова // Вестник КГУ им. И.Арабаева. – Бишкек, 2011. – №5. – С. 103-107.

83. Искандаров, О. Иноязычная профессиональная компетентность [Текст] / О. Искандаров // Высшее образование в России. – 1999. – №6. – С. 53-54.
84. Ишмурадова, А.М. Формирование иноязычных компетенций студентов технического вуза в проектной деятельности [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.М. Ишмурадова. – Казань, 2008. – 21 с.
85. Кабакчи, В.В. Практика англоязычной межкультурной коммуникации [Текст] / В.В. Кабакчи. – СПб: Союз, 2001. – 480 с.
86. Кадырбекова, П.К. Аспекты лингво-культурной коммуникации [Текст] / П.К. Кадырбекова // Вестник КГУ им. И.Арабаева. – Бишкек, 2011. – №5. – С. 112-117.
87. Кадырбекова, П.К. Межкультурная коммуникация как новое направление в образовательном пространстве Кыргызстана [Текст] / П.К. Кадырбекова // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2013. – Вып.1. – С. 145-150.
88. Кадырова, Ш.К. Использование пословиц и поговорок в обучении английскому языку в кыргызско-язычной аудитории [Текст] / Ш.К. Кадырова // Вестник КГУ им. И.Арабаева. – Бишкек, 2011. – №5. – С. 129-133.
89. Калдыбаева, А.Т. Роль самостоятельной работы студентов в условиях кредитной системы обучения [Текст] / А.Т. Калдыбаева // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – Бишкек, 2010. – С. 258-260.
90. Каниметов, Ж.К. Кыргыз Республикасындагы жалпы билим берүү системасын реформалоо жана анын өнүгүү багыттары [Текст] / Ж.К. Каниметов // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012. – №3. – С. 16-20.
91. Калугина, С.В. Роль игр при обучении говорению [Текст] / С.В. Калугина // Пути повышения эффективности обучения иностранным языкам в школе и вузе в свете современной образовательной парадигмы: сб. науч. труд. – Тюмень, 2004. – С. 43-44.
92. Кибардина, Л.П. Проблемы и пути повышения профессиональной компетенции школьного педагога (в новых социально-экономических

- условиях) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Л.П. Кибардина. – Бишкек, 2000. – 34 с.
93. Ким, А.Б. Перспективы развития контроля качества обучения профессиональному английскому языку [Текст] / А.Б. Ким, Р.И. Толбанова, О.Б. Шамина // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – С. 126-130.
94. Клименко, Н.В. Социально-культурное формирование личности студентов в процессе языкового образования [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н.В. Клименко. – М., 2007. – 20 с.
95. Ковалева, М.К. Роль иностранного языка в формировании профессиональной компетентности студента технического вуза [Текст] / М.К. Ковалева, С.Е. Каплина // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – С. 44-49.
96. Комарова, Ю.А. Дидактическая система формирования научно-исследовательской компетентности средствами иностранного языка в условиях последипломного образования [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Ю.А. Комарова. – СПб, 2008. – 50 с.
97. Кондратьев, В.В. Фундаментализация профессионального образования специалиста в технологическом университете [Текст] / В.В. Кондратьев. – Казань, 2000. – 323 с.
98. Концепция развития системы развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года. Распоряжение Правительства КР // Бюл. Министерства образования и науки КР, 23 марта 2012 года. – №201.
99. Копылова, В.В. Методика проектной работы на уроках английского языка [Текст] / В.В. Копылова. – М.: Дрофа, 2003. – 96.
100. Крейдлин, Г.Е. Невербальная семиотика [Текст] / Г.Е. Крейдлин. – М., 2002.
101. Коршунов, С.В. Подходы к проектированию образовательных стандартов в системе многоуровневого инженерного образования [Текст] / С.В. Коршунов. – М., 2005. – 88 с.

102. Краснощекова, Г.А. Организация учебного процесса в профессионально-ориентированном обучении иностранным языкам [Текст] / Г.А. Краснощекова // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 49-54.
103. Крыштановская, О.В. Инженеры: Становление и развитие профессиональной группы [Текст] / О.В. Крыштановская. – М.: Наука, 1989. – 144 с.
104. Кудрявцев Т.В. О психолого-педагогических основах инженерного образования. Новые методы и средства обучения [Текст] / Т.В. Кудрявцев, О.Г. Ким. – М., 1990. – 165 с.
105. Кузнецов, А.Н. Совершенствование содержания профессионально-ориентированной иноязычной подготовки студентов агроинженерных вузов [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / А.Н. Кузнецов. – М., 2003. – 239 с.
106. Лабунская, В.А. Невербальное поведение [Текст] / В.А. Лабунская.– Ростов-на-Дону, 1986.
107. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 320 с.
108. Леушина, И.В. Вопросы подготовки кадров к иноязычной инженерной деятельности [Текст] / И.В. Леушина // Информационные технологии в проектировании и производстве. – 2002. – №4. – С.89-91.
109. Листвин, Д.А. О внутрикультурном аспекте межкультурной коммуникации [Текст] / Д.А. Листвин // Альманах. – 2005. – №3. – С. 138-147.
110. Лихачева, Ж.В. Формирование умений делового общения как основы профессионализма у будущих переводчиков [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Ж.В. Лихачева. – Казань, 2003. – 190 с.
111. Логинова, А.В. Использование метода проектной работы при обучении английскому языку в техническом вузе [Текст] / А.В. Логинова, Н.В. Морозова // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 267-271.

112. Майер, А.К. Активизация самостоятельной работы студентов при обучении английскому языку [Текст] / А.К. Майер, А.А. Фицлер, О.А. Чалмова // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 345-348.
113. Мамбетакунов, Э.М.К вопросу об обновлении образования в школах Кыргызстана [Текст] / Э.М. Мамбетакунов // Образование и наука в новом образовательном пространстве. – Бишкек, 1995. – С. 98-100.
114. Мамбетакунов, Э.М. Качественное образование путь к личному и профессии-му успеху [Текст] / Э.М. Мамбетакунов. – Бишкек, 2001. – 133 с.
115. Мамбетакунов, Э.М. Системный подход к образованию в средней школе [Текст] / Э.М. Мамбетакунов, У. Мамбетакунов // Материалы международной конференции «Образование и наука в меняющемся мире». – Бишкек: Илим, 2001. – С. 226-230.
116. Мамбетакунов, Э.М. Педагогиканын негиздери [Текст] / Э.М. Мамбетакунов, Т.М. Сияев. Бишкек, 2002.
117. Мамбетакунов, Э.М. О методике исследования проблемы межпредметных связей в формировании естественнонаучных понятий [Текст] / [Э.М. Мамбетакунов, У. Мамбетакунов, Р.Чыныбаев, А.Ибраев] // Материалы международной научно-практической конференции «Методология и методика формирования научных понятий у учащихся школ и студентов вузов». – Челябинск, 2005. – Ч. 3. – С. 8-12.
118. Мамбетакунов, Э.М. Табигый математикалык предметтердин мугалимдерин даярдоо системасы жөнүндө [Текст] / Э.М. Мамбетакунов // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2011. – Вып. 5. – С. 253-258.
119. Мамбетакунов, Э.М. Компетентностный подход в педагогическом образовании [Текст] / Э.М. Мамбетакунов // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. – Бишкек, 2011. – Вып. 1. – С. 37-39.
120. Мамбетова, А.А. Инновационный характер работы высших учебных заведений США [Текст] / А.А. Мамбетова // Инновации в высшем образовании: опыт и перспективы. – Бишкек, 1996. – С. 33-37.

121. Мамытов, А.М. Пути интеграции высшего физкультурного образования Кыргызстана в международное образовательное пространство [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / А.М. Мамытов. – Алматы, 1998. – 51 с.
122. Мамытов, А.М. Демократизация управления высш. учебным заведением как одно из необходимых условий интеграции системы образования Кыргызстана в международное образовательное пространство [Текст] / А.М. Мамытов // Современные методологии высшего образования: опыт адаптации и внедрения. – Бишкек, 2000. – С. 78-85.
123. Макарова, Е.А. Применение теории схем в преподавании иностранных языков для формирования культурных фоновых знаний студентов [Текст] / Е.А. Макарова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 132 с.
124. Маркова, А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя [Текст] / А.К. Маркова // Советская педагогика. – 1990. – №8. – С.45-52.
125. Матвеевко, И.А. Исследовательский проект как средство организации самостоятельной работы студентов по профессиональному иностранному языку [Текст] / И.А. Матвеевко, З.Ж. Федоринова // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 85-93.
126. Месяц, Г.А. Российское инженерное образование. Проблемы и пути трансформации [Текст] / Г.А. Месяц, Ю.П. Похолков // Инженерное образование. – 2003. – Вып. 1. – С. 5-10.
127. Мещеряков, А.С. Педагогические основы проектирования общепрофессионального образования в высшем техническом учебном заведении [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / А.С. Мещеряков. – СПб, 2000. – 40 с.
128. Мигиренко, Г.С. Педагогика высшей школы. Будущий инженер [Текст]: монография / Г.С. Мигиренко. – Новосибирск, 1992. – 115 с.

129. Милбруд, Р.П. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам [Текст] / Р.П. Милбруд, И.Р. Максимова // Ин-е языки в школе. – 2000. – №4. – С. 9-15.
130. Миролубов, А.А. Вопросы контроля обученности учащихся иностранному языку [Текст] / А.А. Миролубов. – Обнинск, 2001 – 80 с.
131. Мищенко, Н.В. Актуальность и проблемы использования компьютера и мультимедийных технологий на уроках английского языка для студентов языковых специальностей неязыковых вузов [Текст] / Н.В. Мищенко // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 306-311.
132. Мусаева, В.И. Компетентүүлүктүн негизинде кыргыз тилин натыйжалуу окутуу [Текст] / В.И. Мусаева // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012. – №2. – 203-206-бб.
133. Мясищев, В.Н. Психология отношений [Текст] / В.Н. Мясищев. – М., 1995. – 356 с.
134. Найманова, Ч.К. Языковой и речевой аспекты комбинаторики [Текст] / Ч.К. Найманова // Международная научно-практическая конференция «Информационные технологии в образовании: состояние, проблемы и перспективы» // Вестник КГУСТА им. Н.Исанова. – Бишкек, 2011. – №2 (32). – С. 345-348.
135. Наркозиев, А.К. Теоретические основы компетентностного подхода при проектировании образоват-х программ по кредитной технологии [Текст]: автореф. дис...д-ра пед. наук/А.К. Наркозиев.–Бишкек, 2011.–50 с.
136. Нестерова, Н.В. Информационные технологии в обучении английскому языку [Текст] / Н.В. Нестерова // Иностранные языки в школе. – 2005. – №8. – С. 102-103.
137. Нусубалиева, Е.Ш. Формирование межкультурной коммуникативной компетентности у студентов в условиях педагогического вуза [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук / Е.Ш. Нусубалиева. – Бишкек, 2006. – 32 с.

138. Нусубалиева, Е.Ш. Поликультурное образование – ведущее условие формирования межкультурно-коммуникативной компетентности [Текст] / Е.Ш. Нусубалиева // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – Бишкек, 2010. Вып. 1. – С. 147-149.
139. Об исполнении Министерством образования науки и культуры Кыргызской Республики Закона Кыргызской Республики "Об образовании": Постановление СНП ЖК Кыргызской Республики от 21 ноября 2000 г. // Ведомости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики. – Бишкек, 2000. – №12. – С. 213-221.
140. Общеευропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, преподавание, оценка. – М., 2000. – 245 с.
141. О президентской образовательной программе "Кадры XXI века": Указ Президента Кыргызской Республики от 11 сентября 1995 г. // Нормативные акты К. Р. – Бишкек, 1995. – №9. – С. 12.
142. «Образование через культуру» Концепция на 1995-2000 гг. 9 марта 1995 г. // Постановление Правительства Кыргызской Республики 1995. – №3. – С. 229-243.
143. О концепции «Образование через культуру» на 1995-2000 гг. // Постановление Правительства Кыргызской Республики 1995. – №3. – С. 227-228.
144. О принятии Закона Кыргызской Республики "Об образовании": Постановление ЗС ЖК Кыргызской Республики 17 февраля 2003 г. // Ведомости Жогорку Кенеша К. Р. – 2003. – №3 – С. 171.
145. Орлов, Ю.М. Стимулирование побуждения к учению [Текст] / Ю.М. Орлов, Н.Д. Творогова, В.И. Шкуркин. – М.: Высшая школа, 1988. – 79 с.
146. Павлова, Т.П. Игровые приёмы работы на внеклассных занятиях по англ. языку [Текст] / Т.П. Павлова // Ин. яз. в школе. – 1995. – №8. – С. 46-48.
147. Панкова, Г.Д. Теоретические и практические проблемы совершенствования самостоятельной работы студентов на основе

- использования современных образовательных технологий [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Г.Д. Панкова. – Бишкек, 2005. – 42 с.
148. Панкова, Т.В. К вопросу об оценке учебных достижений студентов вузов в условиях внедрения Болонского процесса [Текст] / Т.В. Панкова // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2013. – Вып. 1. – С. 293-295.
149. Пассов, Е.И. Коммуникативный метод в обучении иностранным языкам [Текст] / Е.И. Пассов. – М.: Высшая школа, 1995. – 120 с.
150. Пендюхова, Г.К. Методологические основы формирования иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции в неязыковом вузе [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук / Г.К. Пендюхова. – М., 2006. – 17 с.
151. Петрова, Г.А. Формирование иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции студентов экономического профиля [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Г.А. Петрова. – Новокузнецк, 2008. – 22 с.
152. Петрусинский, В.В. Игры для интенсивного обучения [Текст] / В.В. Петрусинский. – М.: Прометей, 1991. – 219 с.
153. Плюхина, З.А. Англичане говорят так [Текст]: учебное пособие / З.А. Плюхина. – М.: Высшая школа, 1991. – 175 с.
154. Плужник, И.Ш. Формирование способности к межкультурной иноязычной коммуникации [Текст] / И.Ш. Плужник // Сборник научных трудов вузов РФ. – Тюмень, 2004. – С. 85-89.
155. Полат, Е.О. Метод проектов на уроках иностранного языка [Текст] / Е.О. Полат // Иностранные языки в школе. – 2002 – №2 – С. 3-10.
156. Поливанов, А.С. Невербальные средства коммуникации у высших приматов [Текст] / А.С. Поливанов // Биолингвистика. – Спб, 2003. – Вып. 4. – С. 37-38.
157. Постановление Минтруда РФ №37 «Квалификационный справочник должностей руководителей, специалистов и других служащих» от 21 августа 1998 г.

158. Похолков, Ю.П. К вопросу формирования национальной доктрины инженерного образования / Ю.П. Похолков, Б.Л. Агранович // Инновации в высшей технической школе России. – М., 2002. – С. 62-79.
159. Примерная программа дисциплины «Иностранный язык» федерального компонента цикла общегуманитарных и социально-экономических дисциплин в ГОС ВПО второго поколения // УМО по лингвистическому образованию. – М.: Минобрнауки России, 2000. – 27 с.
160. Прудникова, Н.Н. Педагогическая технология формирования иноязычной компетенции студентов неязыковых вузов [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н.Н. Прудникова. – Саратов, 2007. – 23 с.
161. Раимкулова, А.С. Научно-педагогические основы формирования профессиональных компетенций будущего учителя по активизации познавательной деятельности школьников [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / А.С. Раимкулова. – Бишкек, 2012. – 41 с.
162. Ракитов, А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – М.: Политиздат, 1991. – 287 с.
163. Райымбекова, К.К. Высшее образование суверенного Кыргызстана [Текст]: автореф. дис. ... канд. ист. наук / К.К. Райымбекова. – Бишкек, 1999. – 26 с.
164. Рахимова, М.Р. История образования и педагогической мысли [Текст] / М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова, А.Т. Калдыбаева. – Бишкек, 2002. – 316 с.
165. Рахимова, Т.А. Организационно-педагогические условия подготовки переводчиков в сфере профессиональной коммуникации в техническом вузе [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т.А. Рахимова. – Томск, 2006. – 17 с.
166. Ревзин, И.И. О роли коммуникативного аспекта языка в современной лингвистике [Текст] / И.И. Ревзин // Вопросы языкознания. – 1972. – №11. – С. 92-107.
167. Романов, Р.А. Образовательные возможности информационных технологий при обучении иностранному языку в техническом вузе

- [Текст] / Р.А. Романов // Прикладная филология и инженерное образование: Сб. научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 317-320.
168. Рябцева, Е.В. Технологии обучения иностранному языку студентов инженерно-технических специальностей [Текст] / Е.В. Рябцева // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 104-110.
169. Рыбкина, А.А. Педагогические условия формирования профессиональных умений курсантов учебных заведений МВД в процессе обучения иностранному языку [Текст] / А.А. Рыбкина. – Саратов, 2005. – 152 с.
170. Рысбаев, С.К. Кыргыз Республикасындагы тил саясаты жана мамлекеттик тилди үйрөтүүнүн жаңы модели тууралуу [Текст] / С.К. Рысбаев // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012.–№3.–С.153-156.
171. Садохин, А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации [Текст] / А.П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – 310 с.
172. Саматов, К. Лингвокультурологические проблемы речевого этикета в межкультурной коммуникации [Текст] / К. Саматов, М.Ж. Тумонбаева // Вестник КГУСТА им. Н.Исанова // Материалы международной научно-практической конференции «Информационные технологии в образовании: состояние, проблемы и перспективы». – Бишкек, 2011. – №2 (32). – С. 337-339.
173. Сарсембаева, А.А. Педагогические условия организации самостоятельной работы студентов технического вуза по иностранному языку на основе лично-ориентированного подхода [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.А. Сарсембаева. – Караганда, 2008. – 29 с.
174. Сартбекова, Н.К. Терминологические слова и выражения для технических дисциплин [Текст]: учебное пособие с грифом МОиН КР / Н.К. Сартбекова. – Бишкек, 2011. – 456 с.
175. Сартбекова, Н.К. Разговорный Английский Conversational English [Текст]: учебно-методическое пособие / Н.К. Сартбекова. – Бишкек, 2011. – 62 с.

176. Сартбекова, Н.К. Болочок инженердин коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу [Текст]: монография / Н.К. Сартбекова. – Бишкек, 2012. – 184 б.
177. Сборник нормативно-правовых актов в области образования Кыргызской Республики (среднее, высшее, дополнительное и послевузовское профессиональное образование). – Бишкек, 2004. – Вып. 2. – 50 с.
178. Сияев, Т.М. Педагогдун профессионалдык компетенттүүлүгү жана анын курамдык бөлүктөрү [Текст] / Т.М. Сияев // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. – Бишкек, 2011. – 5-чыг. – С. 298-303.
179. Сияев, Т.М. Педагогдун профессионалдык компетенттүүлүгү: креативдүүлүк [Текст] / Т.М. Сияев // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012. – №3. – 412-414-бб.
180. Сияев, Т.М. Азыркы мезгилдин мугалиминин профессионалдык компетенттүүлүгү: мотив компоненти [Текст] / Т.М. Сияев // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012. – №2. – 20-24-бб.
181. Сияев, Т.М. Кыргыз Республикасындагы телетренинг: теория жана практика [Текст] / Т.М. Сияев // Известия ВУЗов. – Бишкек, 2011. – №4. – С. 233-235.
182. Скалкин, В.Л. Основы обучения устной иноязычной речи [Текст] / В.Л. Скалкин. – М.: Просвещение, 1981. – 137 с.
183. Словари и энциклопедии на Академикe. Загл. с экрана. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/646847> 20.09.2009.
184. Сманбаев, Ө.А. Окуучуларга кесиптик багыт берүү ишине мамиле кылуунун аспекти [Текст]/Ө.А. Сманбаев, А.Ө. Аманова // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012. – №2. – 377-381-бб.
185. Смирнова, Н.И. Невербальные аспекты коммуникации [Текст] / Н.И. Смирнова. – М., 1973.
186. Соловова, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам [Текст]: базовый курс лекций / Е.Н. Соловова. – М., 2002. – 239 с.

187. Соловова, Е.Н. Методика преподавания английского языка в школе [Текст] / Е.Н. Соловова. – М., 2008. – 240 с.
188. Соколова, Л.А. Рефлексивный компонент деятельности как необходимое условие развития учителя и учащихся [Текст] / Л.А. Соколова // Иностранные языки в школе. – 2005. – №1. – С. 19-26.
189. Стрюковский, В.И. История и логика развития научно-технической деятельности [Текст] / В.И. Стрюковский. – М.: Мысль, 1985. – 160 с.
190. Стародубцева, Е.А. Обучение языку с использованием ИКТ [Текст] / Е.А. Стародубцева // Высшее образование в России. – 2007. – №5. – С. 93-95.
191. Степанова, Е.И. Психология взрослых – основа акмеологии [Текст] / Е.И. Степанова. – СПб, 1995. – 168 с.
192. Суходольский, Г.В. Инженерно-психологический анализ и синтез профессиональной деятельности [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук / Г.В. Суходольский. – Л., 1982. – 407 с.
193. Талызина, Н.Ф. Теоретические основы разработки модели специалиста [Текст] / Н.Ф. Талызина. – М.: Знание, 1986. – 268 с.
194. Татур, Ю.Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования: авторская версия [Текст] / Ю.Г. Татур. – М., 2004. – 16 с.
195. Татур, Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалистов [Текст] / Ю.Г. Татур // Высшее образование сегодня. – 2004. – №8. – С. 34-41.
196. Тарасова, Л.В. Ситуативное общение на уроках иностранного языка [Текст] / Л.В. Тарасова // Прикладная филология и инженерное образование: Сб. научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 326-331.
197. Теслина, О.В. Проектные формы работы на уроке английского языка [Текст] / О.В. Теслина // Ин-е языки в школе. – М., 2002. – №3. – С. 41-46.
198. Толпа, Д.В. О средствах формирования профессионально-языковой компетентности / Д.В. Толпа // <http://res.krasu.m/paradigma/2/5.htm>.

199. Токтомышев, С.Ж. Первые результаты и проблемы на пути к Болонскому процессу [Текст] / [С.Ж. Токтомышев, И.Ч. Исамидинов, К.Б. Колбаев, А.Н. Гудимова] // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. – Бишкек, 2013. – Вып. 1. С. 346-351.
200. Токсомбаева, Э.Т. Компетентностный подход – основа подготовки к педагогической деятельности [Текст] / Э.Т. Токсомбаева, Н. Молдокунова // И.Арабаев атындагы НМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2012. – №2. – 239-241-бб.
201. Трубицина, М.С. Опыт использования проектного метода в учебной деятельности [Текст] / М.С. Трубицина // Проблемы содержания и методики преподавания иностранных языков: Сборник научных трудов. – Владимир, 1998. – С. 356-359.
202. Уметов, Т.Э. Игра в системе народной педагогики [Текст] / Т.Э. Уметов. – Бишкек, 1998. – 138 с.
203. Уреева, А.И. Использование творческих проектов в обучении английскому языку [Текст] / А.И. Уреева // Язык и методика его преподавания: Сб. научных трудов. – Казань, 2004. – Ч. 2. – С. 166-168.
204. Усубалиева, Л.С. Коммуникативно-ориентированный подход в обучении студентов иностранному языку [Текст] / Л.С. Усубалиева // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. – Бишкек, 2011. – Вып. 5. – С. 311-317.
205. Федоров, И.О. Социология и психология в инженерном образовании [Текст] / И.О. Федоров // Высш. Образование в России. – 2000. – №1. – С. 98-105.
206. Фролов, Ю.В. Компетентностная модель как основа оценки – качества подготовки специалистов [Текст] / Ю.В. Фролов, Д.А. Матохин // Высшее образование сегодня. – 2004. – №8. – С. 34-39.
207. Фрумин, И.Д. Компетентностный подход как естественный этап обновления содержания образования [Текст] / И.Д. Фрумин // Материалы XI научно-практической конференции «Педагогика развития, ключевые компетенции и становление». – Красноярск, 2003. – С. 34-40.
208. Халяпина, Л.П. Интернет коммуникация и обучение иностранным языкам [Текст] / Л.П. Халяпина. – Кемерово, 2005. – 210 с.

209. Харатьян, А.Ш. Формирование инженерной культуры студентов технического колледжа средствами интеграции общетехнической, информационной и профессиональной подготовки [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.Ш. Харатьян. – М., 2008. – 24 с.
210. Хомский, Н. Язык и мышление [Текст] / Н. Хомский. – М., 1972. – 122 с.
211. Хорхордин, А.А. Язык символов и научно-технический прогресс в обществе [Текст] / А.А. Хорхордин, В.В. Паслен // Матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції "Динаміка наукових досліджень", 21-30 червня 2004.
212. Хуторской, А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования [Текст] / А.В. Хуторской // Доклад 4-й Всероссийской дистанц. пед. конф. «Обновление российской школы» (26 августа-10 сентября 2002 г.) // <http://www.eidos.ru/conf>.
213. Цатурова, И.А. Многоуровневая личностно-ориентированная система языкового образования в высшей технической школе [Текст] / И.А. Цатурова // [http://www.education, rekom.ru/5_2003/26.html](http://www.education.rekom.ru/5_2003/26.html).
214. Чанышева, Г. О коммуникативной компетентности [Текст] / Г. Чанышева // Высшее образование в России. – 2005. – №2. – С. 35-39.
215. Челпанов, И.В. Компетентностный подход при разработке государственных образовательных стандартов высшего кораблестроительного образования [Текст] / И.В. Челпанов. – М., 2005. – 97 с.
216. Чернова, Н.И. Формирование лингвогуманитарной компетентности специалистов в системе высшего технического образования [Текст] / Н.И. Чернова. – М., 2005. – 214 с.
217. Чичерина, Н.В. Самостоятельная работа: личностные стратегии изучения иностранного языка. Заглавие с экрана. – Режим доступа: <http://www.pomorsu.ru/bodv.php?page=sm50315> – 05.09.2009.
218. Чоров, М.Ж. Социально-педагогические проблемы повышения профессиональной компетентности педагогов [Текст] / М.Ж. Чоров, И.Н. Байназаров // Вестник КГУ им. И.Арабаева. – Бишкек, 2010. – С. 231-235.

219. Чучалин, А.И. Формирование мультязыковой среды и языковая подготовка студентов в Томском политехническом университете [Текст] / А.И. Чучалин, С.Б. Велединская, Ш.С. Ройз // Современное образование: инновации и конкурентность: Сб. научных трудов. – Томск, 2004. – 162 с.
220. Чуракова, О.В. Ключевые компетенции как результат общего образования. Метод проектов в образовательном процессе [Текст]: дидактические материалы для обучения педагогов / О.В. Чуракова, И.С. Фишман. – Самара, 2002. – 42 с.
221. Шадриков, В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход [Текст] / В.Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – №8. – С. 26-34.
222. Шамурзаева, Т.Т. Формирование коммуникативной компетенции на уроках русского языка [Текст] / Т.Т. Шамурзаева // Вестник КГУ им. И.Арабаева. – Бишкек, 2011. – №5. – С. 305-309.
223. Шатохина, С.А. Внеаудиторная работа как фактор повышения эффективности обучения иностранному языку в неязыковом вузе [Текст] / С.А. Шатохина // Прикладная филология и инженерное образование: Сборник научных трудов. – Томск, 2006. – Ч. 1. – С. 326-331.
224. Шишов, С.Е. Компетентностный подход к образованию как необходимость [Текст] / С.Е. Шишов, И.Г. Агапов // Мир образования в мире. – 2001. – №4. – С. 8-19.
225. Шевченко, О.А. Обучение в коллективе как форма организации обучения иностранному языку в учебнике контекстного типа [Текст] / О.А. Шевченко // Фундаментальные исследования. – 2006. – №8. – С. 74-75.
226. Шепелева, В.И. Принципы организации внеклассной работы [Текст] / В.И. Шепелева. – М.: Высшая школа, 1991. – 117 с.
227. Шкуркин, В.И. Влияние мотивов на учебную деятельность [Текст] / В.И. Шкуркин // Потребности и мотивы учебной деятельности студентов медвуза: Сборник научных трудов. – М., 1976. – С. 4-8.

228. Штейнберг, В.Э. Технологические основы педагогической профессии [Текст]: учебно-методическое пособие / В.Э. Штейнберг. – Уфа, 2002. – 80 с.
229. Щукин, А.Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика [Текст]: учебное пособие для преподавателей и студентов / А.Н. Щукин. – М.: Филоматис, 2006. – 480 с.
230. Щепотин, А.Ф. Современные педагогические технологии – основа повышения качества подготовки специалистов / А.Ф. Щепотин // Специалист. – 1998. – №3. – С. 8-12.
231. Эльконин, Д.Б. Развитие устной и письменной речи учащихся (микроформа) [Текст] / Д.Б. Эльконин. – М., 2004.
232. Юдахин, К.К. Кыргызско-русский словарь [Текст] / К.К. Юдахин. – Бишкек: Шам, 1999. – 970 с.
233. Юдахин, К.К. Русско-кыргызский словарь [Текст] / К.К. Юдахин. – Бишкек: Шам, 2000. – 992 с.
234. Юсупов, Т.Т. Компетентностный подход к преподаванию КСЕ и экологии в свете Болонского процесса [Текст] / Т.Т. Юсупов // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2011. – Вып. 5. – С. 327-332.
235. American Library Association: Presidential: Committee on Information: Literacy. Final Report; (Chicago: American Library Association, 1989;) <http://www.ala.org/acrl/nili/ilitlst.htm>. 9.
236. Bachman, L. Fundamental Considerations in Language Testing. – Oxford University Press, 1990. 385 p.
237. Baum, E. Engineering accreditation in the United States of America / E. Baum // Criteria 2000. Proc. 2nd Global Congress on Engng. Educ. Wismar, – Germany, 2000. – P. 17 – 20.
238. Barber, C. The English language. A Historical Introduction / C. Barber. – Cambridge Univ. Press, 2000. – 218 p.
239. Berufliche Kompetenzentwicklung. Bulletin. – Berlin, 1999. Hymes D. On Communicative Competence. In J.B. Pride and J. Holmes (eds.), Sociolinguistics / D. Hymes. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269 – 293.

240. Brown, G. T.L. Teachers' conceptions of assessment: implications for policy and professional development / G. T.L. Brown // *Assessment in Education*. – 2004. – N.il. – P. 301 – 318.
241. Brumf, Ch. *Communicative Methodology in language leaching*. Cambridge University Press, 2000. 326 p.
242. Burns, G.R. The role of work – based learning methodologies in the development of life – long engineering education – in the 21s t century /G.R.Burns, C.U. Chsholm. – *Global J. of Engng. Educ*, 2003. – P.179 – 187.
243. Cohen, L. *Research Methods in Education* / L. Cohen, L. Manion. – London: Croom Helm Ltd, 1996. – 168 p.
244. Hymes, D. On Commun – ve Competence. In J.B.Pride and J.Holmes (eds.), *Socioling – cs* / D. Hymes. –Harmondsw – th: Penguin, 1972. – P.269 – 293.
245. Crystal, D. The future of English's / D. Crystal // *English Today*. – 1999. – N 15 (2) . – P . 10 – 20.
246. Darwin, Ch. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. New York: Philosophical Library, 1872 3rd edition—1965., p. 44.
247. Davies, A. The logic of testing lang – s for spec. purposes. – *Lang. – g* 2002, issu 35 /A. Davies. – *Cambrid. Univer. Press*, 2002. – P. 14 – 64.
248. Davis, W. *The Innovators. The Essential Guide to Business Thinkers, Achievers and Entrepreneurs*. London: Guild Publishing, 2001.
249. De Vito, J.A. *Human Communication* / J.A. De Vito. The Basic Course, 6th edition. –New York: Harper Collins College Publishers, 1994. – 180 p.
250. Dray, M. *Grammar in Focus* / M. Dray, J. Koren, T. Ronen, J. Baum. – Ra' anana (Israel), 1993. – 390 p.
251. Duncan, S., Fiske D. W. *Face – to – face interaction: Research, methods, and theory*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1977.
252. *European Qualification Frameworks* // www.esib.org.
253. *Educ – n and training in Scotland: sum–ry–2001*. Scott. Exec–ve, 2001. – 32 p.

254. Efron, D. *Gesture and Environment*. New York: King's Crown Press, 1941 (2nd edition — 1972: в 1972 году книга вышла под названием *Gesture, Race and Culture*), p. 38 – 39, 94, 142.
255. Ekman, P. An argument for basic emotions // *Cognition and emotion*, 6, №2, 1992, p. 169 – 200.
256. Ekman, P. Expression and the nature of emotion // K. R. Scherer, P. Ekman (eds.) *Approaches to emotion*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum, 1984, p. 31, 93, 44.
257. Engeström, V. *Learning by expanding/ An activity theoretical approach developmental research*. Helsinki, 2001.
258. Fanre, Bu E. *Learning to be. The world of education today and tomorrow* / Bu E. Fanre, F. Herrera etc. – Paris: UNESCO: London: Harrap, 1972. 313 p.
259. Foltz, P. W. *Comprehension, Coherence and Strategies in Hypertext and Linear Text* / P.W. Foltz. – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1996. – P. 109 – 136.
260. Fox Gerald geraldfox@aol.com *The Internet: Making it Work in the ESL Classroom* <http://www.aitech.ac.jp/~iteslj/Articles//Fox-Internet.html>.
261. Freeley, A. J. *Argumentation and Debate. Critical Thinking, for Reasoned Decision Making.* / A.J. Freeley. – Wadsworth Publ. Company, 1996. – P. 3; – 6.
262. Fridlund, A. J. *Human facial expression*. San Diego, CA: Acad. Press, 1994.
263. Gamble, T., Gamble M. *Communication works.* – N.Y., 2001. 387 p.
264. Goffman, E. *Behavior in public places*. New York: Free Press, 1963, p. 83, 84.
265. Gotz I.L. *Symbols and the Nature of Teaching* // *Education Theory* 1997 – Winter.
266. Gousseva, J. igousseva@usa.net *Crossing Cultural and Spatial Boundaries: A Cybercomposition Experience. The Internet TESL Journal.*, <http://www.aitech.ac.jp/~iteslj/Articles?Gousseva-CyberComb.html>:
267. Griffin, M.P. *The teacher – artist* / M.P. Griffin. // *The education digest.* – 1989. – Vol. 54. – № 1. – P. 33 – 38.
268. Grunwald, N. *Qua vadis German engineering education* / N. Grunwald // *Proc. 2nd Asia-Pacific Forum on Engng. Educ.* – Sydney, Australia, 2000. – P. 371 – 374.
269. Hall, E. T. *The silent language*. Garden City, New York: Doubleday, 1959.

270. Hatch, E. *Discourse and Language Education* / E. Hatch. – Cambridge Univ. Press, 1992. – 333p.
271. Harmer, J. *The Practice of English Language Teaching* / J. Harmer. – Longman, 1991. – 37 p.
272. Heslin, R., Alper T. *Touch: A bonding gesture* // J. M. Wiemann, R. P. Harrison (eds.) *Nonverbal interaction*. London: Sage, 1983, p. 47 – 75.
273. Hewitt, J. *Disclaimers* / J. Hewitt, R. Stokes // *American Sociological Review*. – 1975. – P. 1 – 11.
274. Hof, A. *Adaptive Help for Speech Dialogue Systems Based on Learning and Forgetting of Speech Commands* / A. Hof, E. Hagen, A. Huber // *Proceedings of the 7th SIG dial Workshop on Discourse and Dialogue*. – Sydney: Association for Computational Linguistics, 2006. – P. 1 – 8.
275. Hoffmann, T. *The meanings of competency* / T. Hoffman // *Journal of European Industrial Training*. – 1999. – Vol. 23. – N. 6. – P. 275 – 285.
276. Holec, H. *Autonomy and Foreign Language Learning* / H. Holec. – Pergamon Press, 1979. – 178 p.
277. Hymes, D. *On Communicative Competence*. In J.B.Pride and J.Holmes (eds.), *Socioling – cs*. N. York: Harmondsworth: Penguin, 1972 – P. 269 – 293.
278. Hutmacher, W. *Key competencies for Europe* / W. Hutmacher // *Report of the Sympos. Berne, Switzerland 27 – 30 March, 1996. Council for Cultural Co – operation (CDCC) // Secondary Edu – n for Eur. Strasburg, 1997. – P. 28 – 34.*
279. Hutchinson, T. *Introduction to Project Work* / T. Hutchinson. – Oxford University Press, 1991. – 23 p.
280. Hutmacher, W. *Key competencies for Europe 11 Report of de Symposium Berne, Switzerland 27 30 March, 1996/ Council for Cultural Cooperation (CDCC) a Secondary Education for Europe. Strasburg, 1997.*
281. Hymes, D. *Communicative Competence* / D. Hymes // *Sociolinguistics*. Ed. By J.B. Pride & J. Holmes., Penguin Books Ltd, 1976. – P. 269 – 293.
282. *Investing in Education. Analyses of the 1999 World Education Indicators*. – Paris, OECD, 2000. – 60 p.

283. Izard, C. E., Kagan J. & Zajonc R. E. Emotions, cognition and behavior. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1984.
284. James, W. The principles of psychology. Vol. 1. New York: Holt, 1984 (1st edition 1890), p. 207.
285. James, W. What is an emotion // Mind, 9, 1884, p. 188 – 204.
286. Jensen, H.P. Life – long Learning in Engineering / H.P. Jensen // Proceedings of the 3d Asia – Pacific Forum on Engineering and Technological Education. – Changhua, Taiwan, 2001. – P. 17 – 20.
287. Jibson, J. J. Observations on active touch // Psychological review, 69, 1962, p. 477 – 491.
288. Jones, F.L. Scoring occupational categories for social research: A review of current practice, with Australian examples / F.L. Jones, J. Mc Millan // Work, employment & society. – 2001. – Vol. 15. – No. 3. – P. 539 – 563.
289. Johnson, H. G., Ekman P., Friesen W. V. Communicative body movements: American emblems // Semiotica, 15, № 4, 1975, p. 335 – 353.
290. Johnson, K. Black kinesics: Some non – verbal communication patterns in the Black culture // The Florida foreign language reporter, 57, 1971, p. 17 – 20.
291. Johnson, M. The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1987.
292. Kendon, A. Geography of gestures, p. 155.
293. Kendon, A. Some functions of gaze direction in social interaction // Act psychological. 26. 1967, p.27.
294. Krashen, Stephen D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. English Language Teaching series / D. Stephen Krashen. – London: Prentice – Hall International (UK) Ltd., 1981. – 202 p.
295. Katona, L. The C – Test. A Teacher – Friendly Way to Test Lang – ge Proficiency / L. Katona, D. Zoltan // Teachers Devel – nt. – Washington, 1994.p. 270 – 273.
296. Kennedy, C. English for Specific Purposes / C. Kennedy, R. Bolitho. – London, 1984. – 149p.

297. Kirton, M. *Adaptors and Innovators: Description* / M. Kirton // *Applied Psychology*, 61, 1976, – P. 92 – 99:
298. Kjarsdam, F. *Engineering, education for the knowledge society* / F.Kjarsdam // *Proc. 3rd Global Congress on Engng. Educ.* – Glasgow, Scotland, UK, 2000, – P. 87 – 90.
299. Knapp, M. L. *The Rhetoric of Goodbye: Verbal and Nonverbal Correlates of Human Leave-taking* / M.L. Knapp, R. P. Hart etc. // *Communication Monographs*. – 1973. – P. 182.
300. Knopf, E.A. *Psychology. Inc. Visual Education Corporation*, Princeton, New Y. 2002/
301. Kohler, J. *Universität Greifswald. Schlüsselknoten und "employability" in Bologna Prozess. Konferenz Schlüsselknoten: Schlüssel zu mehr (Aus.) Bildungsqualität und Beschäftigungsfähigkeit?* /J. Kohler. – Heidelberg, 2004. P. 143 – 148.
302. Krivinos, P. D. *Initiating Communication: What do you Say When you Say Hello?*/V.D. Krivinos, M.L. Knapp // *Central St. Speech Journ.* # 26.1975.P. 115 – 125.
303. Lamy, Marie – Noelle. *REFLECTIVE CONVERSATION IN THE VIRTUAL LANGUAGE CLASSROOM* <http://ilt/msu.edu/vol2num2/article2/>
304. Leki, I. *Teaching Second – Language Writing: Where We Seem to Be* // *Teacher Development: Making the Right Moves* / edited by Thomas Krai. – Washington, D.C.: US Information Agency, English Programs Division, 1994: – P. 170 – 178.
305. *Learning to be. The world of education today and tomorrow.* / edited – by Bu E. Fanre, F. Herrera etc. – Paris: UNESCO: London: Harrap, 1972 – 313p.
306. *Learning Sharing. Manual for Adult Education Practitioners* / edited – by A.Carlsen and J. Irons. – Vilnius, 2003. – 104 p.
307. Lessard – Clouston, Michail [z950r4\(o\)kgupvr.kwansei.ac.jp](mailto:z950r4(o)kgupvr.kwansei.ac.jp) *Towards an Understanding of Culture in L2/F1 Education*, *The Internet TESL Journal* [http://www.aitech.ac.jp/itesli/Articles/Lessard – Clouston – Culture.html](http://www.aitech.ac.jp/itesli/Articles/Lessard%20-%20Clouston%20-%20Culture.html).

308. Mac Farlane, A. Information, Knowledge and Learning / A. Mac Farlane // Higher Education Quarterly. – Oxford; 1998. – Vol. 52. – No. 1. – P. 77 – 92.
309. Maslyko, E.A. "Communicative English for Intensive Learning" / E.A.Maslyko. – Minsk, 1989. – 240 p.
310. McBeath, N. C – Test – Some Words of Caution / N. McBeath // Teachers Development. – Washington, 1994. – P. 274 – 278.
311. McClelland, D.C. The achievement motive / D.C. McClelland etc. – New York: Appleton – Century – Crofts, – 1953. – 284 p.
312. Mc Namara, T. Language assessment as social practice: challenges for research. Language Testing / T. Mc Namara. – London, UK, 2001, issue 18.4. – P. 33 – 49.
313. Melcug, I. Phrasemes in language and phraseology in linguistics //Everaert M. Idioms, Hillstale, N.J., 1995, p.79.
314. Methodology. 2001 – 2003. Phase 1, www.relint.deusto.es/Tuning Project/index.htm
315. Millrood, R. Theory of Language Teaching. University of Tambov, 2003. 166 p.
316. Muller, V. The Use of Dictionaries as a Pedagogical Resource in the Foreign Language Classroom / V. Muller // The tenth Euralex International Congress. Proceedings Vol. II – Copenhagen, 2002. – P. 56 – 63.
317. Mythology of International Project Work // Eng. – 2000; – N. 38. – P.6 – 10.
318. National Research Council. Commission on Physical Sciences, Mathematics, and Applications. Committee on Information Technology Literacy, Computer Science and Telecommunications Board. Being Fluent with Information Technology. Publication. – Washington, DC: National Academy Press, 1999. <http://www.nap.edu/catalog/6482.html>
319. Neuner, G. The Role of Socio cultural Competence in Foreign Language Teaching and Learning; / G. Neuner. – Strasbourg: Council of Europe.Council for Cultural Cooperation (Educational Committee), CC – LANG,1984. – 88p.
320. New – Trends – in the Utilization: of Educational Technology for Science: Education, – Paris: UNESCO press, 1974 – 198p.

321. November, A. Teaching Zach to think // High School Principal. – 1998. Retrieved from World Wide Web from <http://www.mediaawareness>.
322. Objectives for Foreign Language Learning. – Vol. I: Scope. – Strasbourg: Council of Europe Press, 1993. – 87 p.
323. Objectives for. Foreign Language Learning. – Vol. II: Levels. – J Strasbourg: Council of Europe Press, 1992.— 77 p.
324. Oiler, J.W. Language Test at Schools. L., 1999
325. Ortony, A., Turner T. "What's basic about basic emotions?" //Psychological review. 74. 1990, p. 318.
326. Paltridge, B. Genre, text type and the language learning classroom /B.Paltridge // ELT Journal. – 1996. – Vol. 50/3. – P. 237 – 244.
327. Phillips, Diane. Projects with Young Learners / D. Phillips, S. Burwood, H. Dunfbrd. – Oxford University Press, 1999. – 180 p.
328. Richards, LA. Communication between Men: the Meaning of language /LA. Richards7/ Heinz von Foerster (ed.) Cybernetic, Transactions of the Eighth Conference. – 1951. – P . 132 – 139.
329. Riemer, M. J. The Impact of Global English on Engineering Education. Proc. 4th Baltic Region Seminar on Engineering Education / M. J. Riemer. Lyngby, Denmark, 2000. – P . 66 – 69.
330. Rivers, W.M. Teaching foreign language skills / W. Rivers. 2nd ed. – Chicago, London: The Univ. of Chicago press, 1981. – 162 p.
331. Romiszowski, A.J. Producing instructional systems Lesson planning for Individ – zed and group lear – ng – activities / A.J. Romiszowski. – Minsk, 1999. 98p.
332. Ross, D.S. Efective structure for group projects. Pfoc. 3rd Global Congress. On Engng. Educ./ D.S.Ross. B. K. Temple. S. Grainger. – Glasgow, Scotland UK; 2000 – P.49 – 52.
333. Sadler, R. Formative assessment and the design of instructional systems /R. Sadler//Instructional Science. – 1989. – N.18. – P 119 – 144.
334. Salisbury, C.L. On the nature and change of an inclus. elem – ry school/ C.L. Salisbury M.M. Palombaro W.M. Hollowood // The Journal

- of the Association for Persons with Severe Handicaps. – 1993. – Vol. 18. – P. 75 – 84.
335. Savignon, S.J. Communicative Competence Theory and Classroom Practice / S.J. Savignon. – McGraw – Hill, 1997. – 272 p.
336. Savignon, S.J. Interpreting communicative language teaching.
337. Schefflen, A. How behavior means. N.Y., 1973, p. 61 – 63.
338. Schooler, L.J. How Forgetting Aids Heuristic Inference / L.J. Schooler, R.Hertwig // Psycholog. Review. – 2005. – Vol. 112, – N . 3. – P. 610 – 628.
339. Shoemaker, E.F. Communication of innovation / E.F. Shoemaker // Across – cultural approach. – 1971. – N . 4. – P. 58 – 66.
340. Shohamy, E. Democratic assessment as an alternative. Language Testing /E. Shohamy. – London, UK, 2001, issue 18.4. – P. 91 – 173.
341. Sissom, L.E. Engineering Education in the [Soviet] Commonwealth of Independent States (CIS) / L.E. Sissom // Proceedings of the 3 rd World Conference on Engineering Education. International Quality and Environmental Issues. – Portsmouth, UK, 1992. – Vol. 1. – P 29 – 430.
342. Singhal, Meena meena@azstarnet.com The Internet – and Foreign Language Education: Benefits and Challenges, The Internet TESL Journal <http://www.aitech.ac.ip/~itesli/Articles/ Singhal – Internet.html>.
343. Smith, F. Comprehension and Learning / F. Smith – New York: Holt and Winston, 1991. – 168 p.
344. Temple, B. K. Engineers and Business – spanning the divide by means of cross – disciplinary activities. British J. of Engng. Educ. / B.K. Temple, M.Allan 1,9, 2000.
345. Temple, B. K. Multi – site design and build assignments – giving students experience of team working at a distance. Proc. Improving Student Learning through Course Design / B. K. Temple, A. Eastwood, L. Service, M.D.Bramhall. – Oxford Brookes, 1976. – 373 p.
346. Terry, G. International dictionary of education / G. Terry, J. Thomas. – New York, 1977. – 381 p.

347. Thamhain, H.J. Criteria for Controlling Project Accounting to Plan Project Management Journal. / H.J. Thamhain, D.L. Wileman. – Management Journal – 1986. – P. 75 – 87.
348. Trokeloshvili, David, A. The Internet and Foreign Language Instruction: Practice and Discussion. The Internet TESL Journal /. A.Trokeloshvili David, H. Jost Neal [http://www.aitech.ac.jp/~itesli/Articles/Trokeloshvili Internen.html](http://www.aitech.ac.jp/~itesli/Articles/Trokeloshvili_Internen.html) –
349. Velde, Ch. Crossing borders: an alternative conception of competence /Ch. Velde // 27 Annual SCITREA conference, 1997. – P. 27 – 35.
350. What Teachers Should Know and Be Able to Do: The Five Core Propositions of the National Board //National Board, offers National Board Certification // <http://www.nbpts.org/pdf/coreprops.pdf>.
351. Ward, R.B. Bringing – the real world into engineering management education. Proc. 3rd Asia – Pacific Forum on Engng. and Technology Educ. / R.B. Ward. – Chanhua, Taiwan, 2001. – P. 195 – 199.
352. Ward, R. B. Educating management: by case. World Trans. On Engng. and Technology Educ. / R.B. Ward. – Chanhua, Taiwan, 2003. – P.361 – 366.
353. Warschauer, Mark. Computer – Assisted Language Learning: An Introduction // <http://www.lll.hawaii.edu/web/faculty/markw/call.html>.
354. Weimar, O.K. Methoden der NLP Analyse. Munchen. 2001, s. 70 – 74.i
355. Wolf , K. Developing an effective teaching portfolio / K. Wolf // Educational Leadership. – 1996. – P. 34 – 37.
356. WWW.Intuit.kg.
357. WWW.ksucta.kg.
358. WWW. Kg/news – 162548 – ru.html.
359. WWW.time.kg/uchebnyy – god/2085 – rektory – v.
360. Wikipedia (Материал из Letopisi.Ru – «Время вернуться домой»; материал из свободной энциклопедии).
361. Wikipedia (Укипедия. Ачык энциклопедия.Кыргызстан.)

Студенттердин коммуникациялык жөндөмдүүлүктөрү

Окуу жайы	Жыл дар	Жалпы саны	Студенттердин коммуникациялык жөндөмдүүлүктөрү пайыз менен				
			Абдан төмөн	Төмөн	Орто	Жогору	Эң жогору
КМКТ АУ	2008	147	7	22	52	16	-
	2009	203	9	21	45	18	2
	2010	167	8	19	50	19	4
баары		517	8	21	50	18	3
ЭИТУ	2008	30	7	23	56	10	-
	2009	23	5	18	44	29	3
	2010	33	8	14	51	24	3
баары		86	7	18	51	21	3
НМУ	2008	55	6	21	58	10	-
	2009	52	4	17	46	25	3
	2010	66	5	28	42	19	2
баары		173	5	21	54	18	2
КӨУ	2008	78	4	20	57	15	-
	2009	82	7	28	46	11	2
	2010	74	6	23	49	15	2
баары		234	6	24	50	13	2
жалпы		1 010	7	21	52	18	2

ТИРКЕМЕ 2

Урматтуу студент! Сиздин коммуникациялыгыңызды аныктоо үчүн төмөнкү тест сунушталат. Мүмкүн болушунчаачык, даана жоопту тандаңыз. Ийгилик каалайбыз!

№	Суроолор	Ооба, дайыма	Кээде	Эч качан	Балл
1.	Сиз кадимки же болбосо абдан маанилүү жолугушууга барганы турасыз. Жолугушуу күтүү Сизди кабатыр кылбайбы?				
2.	Кандайдыр бир кеңешмеде, жолугушууда сөз сүйлөө Сизди бушаймандыкка алып келеби?				
3.	Сиз дарыгерге барууну акыркы мезгилге чейин калтырасызбы?				
4.	Сизди өзүңүз барбаган шаарга иш сапарга барып кел деп жатышат. Иш сапарга барбай калыш үчүн себептерди издейсизби?				
5.	Сиз ички сезимиңизди ким менен болсо деле бөлүшө бересизби?				
6.	Көчөдө бара жаткан бейгааныш адамдын ар түрдүү суроолору Сиздин кыжырыңызды пайда кылбайбы?				
7.	Сиз “ата” жана “бала” маселеси бар экендигине ишенесизби? Чын эле улуу муун жаш муунду түшүнбөйбү?				
8.	Сиз таанышыңызга бир топ убакыт мурун алган акчаны берүүнү унутуп жатканын айткандан тартынасызбы?				
9.	Ресторанда же кафеде Сизге сапатсыз тамак берип койду. Сиз аны унчукпай эле жылдырып коесузбу?				
10.	Бейгааныш адам менен жалгыз калдыңыз. Анын биринчи сөздү башташын күтө бересизби?				
11.	Айрым жерлерде (дүкөндө, кинотеатрда, кассада жана башка жерлерде) адамдардын узун турган тизмеги Сиздин үрөйүңүздү учурбайбы? Сиз узун тизмекке турбайсызбы				
12.	Сиз конфликтти териштүрүү комиссиясында чечүүнү калабайсызбы?				
13.	Адабият, искусство, маданият багытында өзүңүздүн жеке баалоо критерийлериңиз бар. Бул багытта башка пикирлерди кабыл албайсыз, ушундайбы?				
14.	Өзүңүз билген маселе боюнча туура эмес пикирди угуп калдыңыз. Бул учурда деле, Сиз унчукпай эле коесузбу?				
15.	Кимдир бирөөнүн жардам сурап кайрылганы Сизде кыжырланууну жаратпайбы?				
16.	Сиз өзүңүздүн көз-карашыңызды оозеки айтуу караганда жазуу түрүндө бергенди жактырасызбы?				

Анкета

1. Англис тили жана келечектеги инженерлердин кесиптик компетенттүүлүгүн байланышы кандай?
2. Билим берүүнүн компетенттүүлүк мамилесинин негизги мүнөздөмөлөрү кайсылар?
3. Коммуникация процессинин жалпы мүнөздөмөлөрүн аныктагыла.
4. Коммуникациялык компетенттүүлүктүн аныктамасын бергиле.
5. Башка тилдүү коммуникациялык компетенттүүлүктүн аныктамасын бергиле.
6. Чет тилин окутуудагы негизги формалар кайсылар?
7. Формалдуу билим берүү кандай түрлөргө бөлүнөт?
8. Бейформалдуу билим берүүнүн айырмачылыгы кандай?
9. Информалдуу билим берүүнүн негизги мүнөздөмөлөрү кандай?
10. Көп тилдүү билим берүүнүн өзгөчөлүктөрү кайсылар?
11. Чет тилин өздөштүрүүдөгү студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгү кандай уюштурулушу зарыл?
12. Чет тилин окутууда кандай технологиялар натыйжалуу деп эсептелет?

Окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдерин аныктоо

Окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдерин аныктоо боюнча белгилүү метод— А.А. Реан, В.А. Якунинанын модификациясы Ленинград университетинин педагогикалык психология кафедрасында даярдалган.

Инструкция. Окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдеринин тизмесин абдан көңүл буруп окуу зарыл. Бул мотивдеринин арасынан алдыңкы он мотивди тандап, алардын рангын аныктагыла.

Мотивдердин тизмеси:

1. Жогорку кесиптик мүмкүнчүлүктөргө ээ болуу.
2. Дипломго ээ болуу.
3. Стипендияга ээ болуу.
4. Интеллектуалдык деңгээлди жогорулатуу.
5. Чет өлкөлөр жөнүндө маалыматка ээ болуу.
6. Ата – эненин көңүлүн оорутпоо.
7. Чет тилин жакшы үйрөнүү.
8. Жаңы коммуникациялык жөндөмдөргө ээ болуу.
9. Улам жаңы билимдерге ээ болуу.
10. Акыл-эсти жогорулатуу.
11. Ата-эненин, курбуларды нишенимине ээ болуу.
12. Келечекте кесиптик ишмердүүлүккө даяр болуу.
13. Педагогдордун талаптарын аткаруу.
14. Бейформалуу жана информалдуу билимдин кызыктуу өтүшү.
15. Экзамендерди жакшы тапшыруу.
16. Жогорку билим менен чет тилин билүү материалдык мүмкүнчүлүктү түзөт.

Тест «Өз алдынча башкаруу жөндөмдүүлүгү»

«Өз алдынча башкаруу жөндөмдүүлүгү» методикасы Н.М. Пейсаховдун жетекчилиги алдында жогорку мектептердин психологиялык проблемалары лабораториясында иштелип чыккан.

Инструкция. Сунушталган анкета ар кандай учурда өзүн колго алуу жөндөмдүүлүгү жөнүндө билүү мүмкүнчүлүгүн берет. Анкетада эки ырастоо тобу келтирилген:

1. Тажрыйбага кайрылуунун талап кылган ырастоо, мисалы, 5 пайыз. Эгерде, Сиз өз иш-аракеттериңизди жана жоруктарыңызды дайыма бааласаңыз, анда «ооба», деп жооп бергиле, ал эми Сиз муну анда-санда жасай турган болсоңуз «жок», деп жооп бергиле.

2. Жалпы кабыл алынган ой-пикирге карата Сиздин мамилеңизди мүнөздөгөн ырастоолор, мисалы 28 пайыз. Эгерде, Сиз ой-пикирге макул болсоңуз, «ооба», ал эми макул болбосоңуз «жок» деп жооп бергиле. «Ооба», деген жооп «+», «жок» деген жооп «-», белгиси менен белгиленет.

Анкета:

1. Практика кандай гана иште болбосун өз мүмкүнчүлүктөрүмдү туура аныктаганымды көрсөтөт.
2. Мен алдын-ала караштырган адаммын.
3. Ишти аягына чейин чыгара ала турганды гана алам.
4. Ойлогого жетүү үчүн, эмне жасаш керектигин жакшы билем.
5. «Эмне жакшы, эмне жаман?» деген суроого дайыма жооп табууга аракет кылам.
6. Эмне болуп жаткандыгыма дайыма отчет берем.
7. Алдын ала билинбеген тоскоолдуктар менин ишти аягына чыгарышыма тоскоол болбойт.
8. Дароо чечилбей көпкө тадоого менин чыдамым жетпейт.

9. Өз жоруктарымда жана иштеримде алдыга кароону жакшы көрбөйм.
10. Өз жашоомдун башкы максаты жөнүндө анда-санда гана ойлоном.
11. Ойлонулган пландардын жоктугу жакшы натыйжаларга жетишүүмө жолтоо болбойт.
12. Мен эмнени кааласам ошого жеткенимди айтуудан дайыма тартынам.
13. Менин чечимдеримди тандоого коюлбаган максаттарга таасирин берет, ал эми ушул учурдагы көңүлүмө.
14. Мага бир же эки саат белгисиз жакка кеткендей сезилет.
15. Кимде ким баардык кетирилген каталарды оңдош керек деп эсептесе, жаңы каталарды жасап жатканын байкабайт.
16. Оор кырдаалды талкуулоо керек болгондо, энергия жана күч пайда болгонун сезем.
17. Мен өзүмдүн жашоо келечегимди так билем.
18. Максаттарымдан алаксытып жаткан баардык нерседен баш тартканды билем.
19. «Жети өлчөп, бир кес» макалын дайыма өз сөзүмдө жана ишимде эске алам.
20. Өз ишимди кайсы позициядан баалоо керектигин түшүнүү үчүн, көп убакыт бөлөм.
21. Өз ишимде тобокелдикти этияттык менен айкалыштырам.
22. Өзүмдү өзүм текшерүү зарылдыгы менин экинчи натурам болуп калды.
23. Адамдар менен болгон мамилем бузулганда, мен аны өзгөртө алам.
24. Эреже катары, түзүлгөн кырдаалдагы башкы нерсени бөлүп кароо мага кыйын.
25. Менин болжолдоолорум дайым эле боло бербешин турмуш көрсөтүүдө.
26. Эмне кааларын так билген адамдар мага өтө рационалдуу көрүнөт.
27. Ийгилик коштойт.
28. Мага жакындарым менен болгон мамиледе сезим жетишпейт.
29. Мени тез чечимдерди кабыл алуу эзип жиберет.
30. Адатта өз сөзүмдү байкай албайм.

31. Өзүмдүн бир катар адаттарымды аны кандай кылуу керектигин билсем, жандилим менен өзгөртөөр элем.
32. Эмне кылаарымды билем, бул менин дайыма ой жүгүртүүм.
33. Адамдардан кандай жоруктарды күтүүгө болоорун күн мурунтан билем.
34. Адатта башында эле келечек жыйынтыкты так билем.
35. Башымда так, конкреттүү план болмоюнча, олуттуу сүйлөшүүнү баштабайм.
36. Менде дайыма так багыттар бар, ал боюнча өз эмгегимди баалайм.
37. Кабыл алган чечимдердин натыйжасын дайыма эске алам.
38. Талаш-тартыш учурунда мени түшүнөөрлүгүнө кунт коюп байкап турам.
39. Мен уламдан улам бүткөн жумушту жакшыртуу менен алектенүүгө даярмын.
40. Өзүмдүн жашоо кыйынчылыктарымды канчалык анализдебейин, толук айкындыкка жете албайм.
41. Жашоо татаал, окуялардын жүрүшүн башкалардан мурда билүү убакытты коротуу деп билем.
42. Бир жолу коюлган максаттардын артынан жүрүү, жашоону жакырдантат.
43. Пландайсыңбы, пландабайсыңбы, жагдай баары бир күчтүү.
44. Акыркы убакта башкыны унутуп, майдаларга көңүл бөлгөнүмдү байкайм.
45. Мага көп сандагы варианттардан улам, туура чечимди табуу кыйынга турууда.
46. Талаш-тартышта « өзүмдү билбей калганымды» байкабайм.
47. Ишти жасагандын кийин аны кайра оңдобоону артык көрөм.

Окуу дисциплиналарына карата мамилелерди

Г.Н. Казанцева боюнча изилдөө

I-бөлүм

1. Баардык окутулуп жаткан дисциплиналардын ичинен сага жаккан эң башкысын ата:

- А. Жакшы көргөн.
- Б. Жакшы көрбөгөн.

2. Университетте окутулуп жаткан баардык дисциплиналардын ичинен сага жаккан эң башкысын ата:

- А. Жакшы көргөн.
- Б. Жакшы көрбөгөн.

II-бөлүм

Дисциплинага карата сенин мамилеңди мүнөздөгөн себептерди сыз. Жетпеген китептерди жаз.

Дисциплинаны жакшы көрөм, анткени:

- 1. Бул дисциплина кызыктуу.
- 2. Окутуучунун окутканы жагат.
- 3. Дисциплинаны баары билүүгө тийиш.
- 4. Дисциплина келечектеги иш үчүн керек.
- 5. Дисциплина оңой өздөштүрүлөт.
- 6. Дисциплина ойлоонууну талап кылат.
- 7. Дисциплина пайдалуу болуп эсептелет.

Дисциплинаны жакшы көрбөйм, анткени:

- 1. Бул дисциплина кызыктуу эмес.
- 2. Окутуучунун окутканы жакпайт.
- 3. Дисциплинаны баары билүүгө тийиш эмес.
- 4. Дисциплина келечектеги иш үчүн керек эмес.
- 5. Дисциплина кыйынчылык менен өздөштүрүлөт.
- 6. Дисциплина ойлоону талап кылбайт.
- 7. Дисциплина пайдалуу болуп эсептелбейт.
- 8. Байкоочулукту, зиректикти талап кылат.
- 9. Дисциплина чыдамкайлыкты талап кылат.
- 10. Дисциплина кызыктуу.
- 11. Жолдошторум бул дисциплинага кызыгышат.
- 12. Айрым фактылар кызыктуу.
- 13. Ата-энелер бул дисциплинаны маанилүү деп эсептешет.

14. Окутуучу менен жакшы мамиле.
15. Окутуучу дайыма мактайт.
16. Окутуучу кызыктуу түшүндүрөт.
17. Аны үйрөнүүдө канааттануу алам.
18. Келечек кесип үчүн дисциплина боюнча билүү керек.
19. Дисциплина жалпы маданиятты өнүктүрүүгө жардам берет.
20. Дисциплина курчап турган дүйнө жөнүндө билимдердин өзгөрүүсүнө таасирин тийгизет.
21. Жөн эле кызыктуу.
22. Баамчылдыкты, зиректикти талап кылбайт.
23. Дисциплина чыдамдуулукту талап кылбайт.
24. Дисциплина кызыктуу эмес.
25. Жолдошторум бул дисциплинага кызыгпайт.
26. Айрым фактылар кызыктуу.
27. Ата-энелер бул дисциплинаны маанилүү деп эсептешпейт.
28. Окутуучу менен жаман мамиле.
29. Окутуучу анда-санда мактайт.
30. Окутуучу кызыксыз түшүндүрөт.
31. Аны үйрөнүүдө канааттануу албайм.
32. Келечек кесип үчүн дисциплина боюнча билүүнүн кереги жок.
33. Дисциплина жалпы маданиятты өнүктүрүүгө жардам бербейт.
34. Дисциплина курчап турган дүйнө жөнүндө билимдердин өзгөрүүсүнө таасирин тийгизбейт.
35. Жөн эле кызыксыз.

III-бөлүм

Сен эмне максатта окуп жатасың? Бул суроого тиешелүү жоопту сиз же жетпегендерди жаз.

1. Бул менин парзым.
2. Сабаттуу болгум келет.
3. Акылдуу жана бышык болгум келет.
4. Толук жана терең билимге жетүүнү каалайм.
5. Өз алдынча иштөөгө үйрөнгүм келет.
6. Баары окуп жатат. Мен дагы.
7. Ата-энем талап кылууда.
8. Жакшы бааларды алуу жагат.
9. Окутуучу макташы үчүн.
10. Жолдошторум мени менен дос болуусу үчүн.
11. Акыл кругозорун кеңейтүү үчүн.
12. Окугум келет.

Долбоорду коргоо тартибиндеги негизиги компетенцияларды баалоо критерийлери

Окуучунун аты-жөнү	Баалардын көрсөткүчү (5 баллдык шкала боюнча)					Жыйынтыктоочу сумма: (баллдардын суммасы/ студенттердин саны)
	1	2	3	4	5	

- 1 – баяндоонун ачыктыгы жана логикалуулугу;
- 2 – баяндоонун тапкычтыгы, эмоционалдуулугу;
- 3 – креативдүүлүгү, чет тилде булактарды пайдалануу сапаты;
- 4 – көрсөтмө материалдардын сапаты (плакаттар, слайддар, графиктер, компьютердикбет ачаар ж.б.);
- 5 – өз позициясында тура билүү жана/же угуучулардын суроолоруна жооп берүү процессинде аны түзөтүү.

Программанын аталышы: Студенттер үчүн «English language day – Англис тили күнү» программасы.

Программанын маалыматтык картасы:

Программанын автору жана жетекчиси: Сартбекова Н.К. – педагогика илимдеринин кандидаты, доцент.

Программаны колдоно турган аймак: Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университети, жаңы маалыматтык технологиялар институту

Өткөрө турган уюмдун аталышы: Маданий аралык коммуникация жана котормолордун автоматташтырылган системасы кафедрасы.

Уюмдун дареги: Бишкек ш., Малдыбаев көч. 34 «б»

Өткөрүү формасы: Программа «Play and learn English» («Ойноп жатып, оку») девизи алдында ишке ашырылат.

Программанын максаты: «English language day– Англис тили күнү»:

1. Чет тилдерди дагы тереңирээк үйрөнүүгө карата студенттердин кызыгуусуна дем берүү.

2. Тил билүү ыкмалары жана ыктары сапаттарын жогорулатуу жана жакшыртуу.

3. Англис тилин үйрөнүп жаткан студенттерди, улуттар аралык маселелерге карата этият мамиле кылууга тарбиялоо.

Өткөрүү мөөнөтү: окуу жылы ичинде.

Өткөрүү орду: маданий аралык коммуникация жана котормолордун автоматташтырылган системасы кафедрасы. (аудиториясы көрсөтүлөт).

Кадрлар: МК жана КАС кафедрасынын окутуучулары, ошондой эле Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин чет тилдерин жакшы билген жогорку курстардын студенттери.

Программанын расмий тилдери: кыргыз, орус, англис, немец, француз.

Программага катышуу шарттары: коммуникациялык чыгармачылык жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү, жыл ичинде студенттердин тил билүү ыкмаларын жана көнүгүү ыктарын түзүү.

Катышуучулардын географиясы: чет тилин өнүктүрүүнү каалаган Кыргызстандын шаарларындагы жана райондорундагы студенттер.

Программанын милдеттери:

Билим берүүчүлүк:

1. Чет тилди үйрөнүүгө карата кызыкчылыкты жогорулатуу.
2. Чет тилдер чөйрөсүндө сүйлөшүү ыкмаларын түзүү.
3. Сөздү кабыл алуу жана кайталоо, айтуу, грамматикалык түзүмдөрдү колдонуу, роль аткаруу оюндары аркылуу лексиканы иштеп чыгуу сыяктуу сүйлөө ыкмаларын өнүктүрүү жана машыктыруу.

4. Англис тилиндеги чөйрөнү түзүү.

Өнүктүрүүчүлүк:

1. Студенттердин көңүл буруусун, эске тутуусун, ой жүгүртүүсүн жана интеллектин өнүктүрүү.
2. Маалымат аламаша билүүсү, сөздү кубаттоо.
3. Жеке жана жуп болуп иштей билүүсү.

Тарбия берүүчүлүк:

1. Тилди билүүсүн, билгичтигин жана ыкмаларын корректирлөө.
2. Интеллектуалдуу коммуникациялык мүмкүнчүлүктөрдү түзүү жана өнүктүрүү.
3. Маданият аралык коммуникацияны (байланышты) түзүү жана чет тилдер маданиятына кызыгууга тарбиялоо.
4. Студенттерди мамиле кылуумаданиятына тарбиялоо.
5. Чет тилдин жардамы менен улут аралык мамилеге тарбиялоо.
6. Тандап алган ишке карата жоопкерчилик сезимин өнүктүрүү.

Даярдоо иштеринин мазмуну

Методикалык жактан камсыз кылуу:

1. Программаны түзүү.
2. Методикалык китептерди англисче (немец, француз) алмашуу программасына ылайык даярдоо.
3. Көрсөтмө куралдардын фондун, окутуунун техникалык каражаттарын, иш үчүн маалым даректерди түзүү.
4. Программаны кайрадан корректирлөө.
5. Педагогикалык жана тарбиялоо ишин контролдоо ыкмаларын иштеп чыгуу.

Уюштуруу-педагогикалык камсыздоо.

1. Чет тилин билген педагогдор катары иштөө үчүн педагогдорду тандап алуу:
 - чет тили боюнча теоретикалык терең билимге ээ болгондорду;
 - тил жана тарбия аспектинин логикасын колдонуу менен өз ишин түзгөндөрдү;
 - балдардын психологиясын жашка ылайык жана педагогикалык психологиясын жакшы билген кадрларды.
2. Педагогикалык жамаатты даярдоо боюнча программаны ишке ашыруу:
 - профилдүү «English language day– Англис тили күнү» программасы боюнча курстардан өтүү;
 - студенттерге тарбиялык таасир берүү каражаттарын ойлоп чыгуу;
 - студенттерге таасир берүүчү авторитардык стилди алып салуу;
 - ар бир педагог күн сайын сабактын тематикалык планын, бул программанын белгилүү бир темалары боюнча иштеп чыгууларды, б.а. иш-чаралардын календардык планын өз алдынча жазуусу.

– иш формасын күн сайын ойлоп табуу. (Мелдешүү формасындагы сабактар жана оюндар: конкурс, турнир, эстафета, дуэль, ШОК (КВН), ишке байланыштуу оюндар, кроссворд, викторина ж.б.у.с).

Уюштуруу түзүмү. Жогоруда коюлган милдеттерди ишке ашыруу үчүн, чет тил чөйрөсүндө орун алган жана чыгармачыл адам катары чет тилин билген адам катары өзүн ачууга мүмкүндүк берген уюштуруу түзүмү түзүлгөн.

Сабактарды бөлүштүрүү программа башталганга чейин жүргүзүлөт, анткени, топторду керектүү материалдар, китептер, маалым даректер менен камсыз кылуу үчүн. Педагогикалык жана тарбиялыкиштин жыйынтыктарын контролдоо ыкмалары ойлонулат жана даярдалат.

«English language day – Англис тили күнү» профилдүү программасында англис (немец, француз) тилдерин окутууга, программанын максаттары жана милдеттери менен шартталган кружоктор, чыгармачыл чеберканалар сабактарына артыкчылык берилет.

Техникалык топ: пресс-борбор, видео оператор, ди-джей, фотограф, маданий уюштуруучу.

Материалдык-техникалык камсыздоо:

- сметаны түзүү жана бекитүү;
- керектүү кеңсе товарларын сатып алуу, анын ичинде «English language day – Англис тили күнү» логотиби менен, байге фондун, футболкаларды;
- даярдоо иштерин жүргүзүү үчүн баардык каражаттар жана материалдар менен педагогикалык жамаатты камсыз кылуу.
- реквизиттерди (буюмдарды) даярдоо;
- аудио жана видео аппаратураларды, байланыш каражаттарын сатып алуу.

Окуу жылына карата календардык-тематикалык план:

1-сабак. «Day of English and American songs» Англис жана америкалык ырлардын күнү.

2-сабак. «Little state» – Кичинекей мамлекет программасын ачуу.

3-сабак. «English speaking countries» – Англис тилинде сүйлөгөн өлкөлөр.

4-сабак. «Seasons» – Жыл мезгили.

5-сабак. «Halloween» – Хеллоуин.

6-сабак. «Birthday» – Туулган күнүн белгилеп жаткан адамдын күнү.

7-сабак. «Thanksgiving» – Алкышайтуу күнү.

8-сабак. «Christmas» – Рождество.

9-сабак. «National features» – Улуттук өзгөчөлүктөр.

10-сабак. «St. Valentine's Day» – Ыйык Валентин күнү.

11-сабак. «English theater» – Англия театры.

12-сабак. «Day of folk arts» – Эл чыгармачылыгы күнү.

13-сабак. «Sport Games» – Спартакиада.

14-сабак. «April Fools Day» – 1-апрель күнү.

15-сабак. «Day of Kyrgyz – English Friendship» – Кыргыз – Англия достугунун күнү.

16-сабак.«Bishkek is the capital of Kyrgyzstan» – Бишкек– Кыргызстандын борбору.

17-сабак.«Language Conference»– Тил конференциясы.

18-сабак.«Final-concert» – Гала-концерт.

Окуу жылына карата сабактардын тематикалык планы:

1. Introduction Welcome to KSUCTA.
2. Meals.
3. Medicine.
4. Appearance – My body. (Appearance, character and behavior).
5. In the city (My native town).
6. Shopping. Clothes.
7. Holidays.
8. At the seaside.
9. Animals and birds.
10. My family.
11. Travelling.
12. Rest and Recreation (Эс алуу жана көңүл ачуу).
13. Students' Life.
14. The world of work – choosing a career.

Программанын планы:

«English language day – англис тили күнү» варианттарынын бири:

1-сабак. «Day of English and American songs» – Англия жана Америка ырларынын күнү.

- Топтук даярдануу. Сабактар.
- Студенттердин Англия жана Америка ырларын аткаруусу.
- «Обонду тап» – конкурсу Англия жана Америка ырларын билүү үчүн.

2-сабак. «Little state» – Кичинекей мамлекет программасын ачуу.

- Жыйналуу. Сабактар.
- Кичинекей мамлекет катары университет жөнүндө бет ачаар, университет, анын салт-санаасы, күн тартиби жана эрежелери менен таанышуу.
- Топтун бет ачаары. Окуу жылы мезгилинде университет кичинекей мамлекет болуп калат, анын жарандары – студенттер. Университет жетекчилиги негизги талаптарды коет. Университеттин жашоосунун калган эрежелерин түзүүдө, студенттердин катышуусу сунушталат.
- Университеттин өз алдынча башкаруу органдарын түзүү.
- Университеттин жашоо эрежелерин топ менен талкуулоо.
- Топто иштөө. Өлкөлөрдү таануу боюнча сабактар. Материалдарды окутуучулар күн мурунтан даярдашат «Independence Day – Көз карандысыздык күнү». Окутуучулар АКШнын пайда болуу тарыхын (мүмкүн инсценировка)

тааныштыруу аркылуу, жарандуулук жана көз карандысыздык темасын негиздешет.

– «Declaration of Independence and Constitution – Көз карандысыздык жана Конституция Декларациясы».

– «Declaration of Independence and Constitution» кабыл алуу. Жарандуулук боюнча иш – чаралар жана конкурстар.

3-сабак. «English speaking countries» – Англис тилинде сүйлөгөн өлкөлөр.

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– «English speaking countries» көрсөтүүсү. 4 топ – 4 өлкө: Англия, Шотландия, АКШ, Австралия. Ар бир топ өз өлкөсүн, анын мүнөздүү улуттук өзгөчөлүктөрүн, майрамдарын көрсөтөт. Ар бир топ көрүүчүлөр үчүн номерлер, конкурстар боюнча көрсөтүшөт.

4-сабак. «Seasons» – Жыл мезгили.

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– «Жыл мезгили» темасы студенттердин боюнча жалпы билими, сүйлөө ыкмаларын жана ыктарын жакшыртуу.

– Оозеки речти активдештирүү жана машыгуу.

– Кроссворддор менен оюндар.

– Halloween майрамына даярдануу. Ар бир топтон – плакаттар,

– конкурстарды кооздоо. Ыр саптарын, ырларды үйрөнүү.

5-сабак. «Halloween» – Хеллоун

– Топтордун жыйналуусу.

– Эртең менен плакаттар илинет. Аудиториялар, корпустар кооздолот.

– Студенттер «Trick or Treat» ойноо менен, кошуна топторго барышат.

– Коркунучтуулар жана мыкты кийимдер шоусу. Көрүүчүлөр менен конкурстар.

6-сабак. «Birthday» – Туулган күнүн белгилеп жаткан адамдын күнү. «Letter's day – Каттар күнү».

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– «Happy birthday to you!» – «Туулган күнүң менен!» ырын үйрөнүү.

– «A Birthday Party» оюну.

– «Wishes» оюну.

– Окутуучулар студенттерге кат жана ачык катар кантип пайда болгондугун айтып берет. Заманбап почта: e-mail, expressmail. Каттардын түрү англис тилинде. Катты тура жазуу эрежесин үйрөтүш.

7-сабак. «Thanksgiving» – Алкыш айтуу күнү

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– «Menu mix-up» оюну. Ар бир оюнчуга жана оюнчулар командасына адаттагы майрамдык тамак-аштын тизмесин берет, бирок, сөздөгү баардык тамгалар аралашып калган, мисалы, krutye (turkey). Тапшырма – белгилүү бир убакыттын ичинде бул сөздөрдү “түшүндүрүү” керек.

– «mai-boxes» почта ящиктери иштейт, почтальондор каттарды таратышат.

– «Алкыш айтуу күнүнө» кулактандыруу жана «Christmas season» башталышы.

– Майрамга даярдануу. Ар бир отряд ыр саптарын, ырларды, көрсөтүүлөрдү, костюмдарды даярдашат.

– Балатыны кооздоо.

8-сабак. «Christmas» – Рождество.

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– Рождество жолугушуулары. Санта-Клаус келет. Оюндар, конкурстар, шараддар (ыр түрүндөгү табышмактар) өткөрүлөт.

– Бал-маскарад менен рождестволук дискотека.

– «Socks» илинет. Ага кичинекей белектер салынат. Белектерди студенттер жана жетекчилер күн мурунтан даярдашат.

– Санта-Клаустан белектерди почта менен келгендерди алуу.

9-сабак. «National features» – улуттук өзгөчөлүктөр.

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– Иш-чарага карата даярдык (Студенттер факультетин көрсөтө алышат жана башка студенттер менен таанышышат). Улуттук костюмдарды кооздоп жасалгалоо боюнча чыгармачыл иш, тамак-аш, эс алуу, иш, тиричиликтеги англис, америка жана кыргыз салттарын үйрөнүү.

– «Улуттук өзгөчөлүктөр» аттуу темада иш-чара.

10-сабак. «St. Valentine's Day» – Ыйык Валентин күнү

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– Түшкө чейин жумушчу ящиктери иштейт. Түшкү тамактан кийин почтальондор каттарды, «валентинкаларды» таратышат.

– «Бир көрүп сүйүп калуу» же «Идеалдуу жуп» оюну.

– Мыкты «валентинкага» карата конкурс.

11-сабак. «English theater» – Англис театры.

– Тайпалык жыйналуулар. Сабактар.

– Англис пьесаларынан, жомокторунан, чыгармаларынан сценка даярдоо.

– Викторина. Белгилүү Англия жазуучулары жана акындары.

– Англис тилинде инсценировкалоо.

12-сабак. «Day of folk arts» – Эл чыгармачылыгы күнү

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– «Англия, Шотландия, АКШ, Австралия эл чыгармачылыгы» калейдоскобуна даярдануу.

– «Англия, Шотландия, АКШ, Австралия эл чыгармачылыгы» калейдоскобу.

13-сабак. «Sport Games» – Спартакиада

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– «Bingo» дидактикалык оюну.

– «Дене тарбия машыгуусу» оюну.

– Спорттун белгилүү түрлөрү жөнүндө аңгемелешүү.

– Анекдоттор конкурсуна даярдануу.

14-сабак. «April Fools Day» – 1-апрель күнү

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– Күнү бою бири бири менен ойношот. Балким, радиорубка аркылуу тамашалуу кулактандыруулар.

– Анекдоттор конкурсу.

15-сабак. «Day of Kyrgyz-English Friendship» – Кыргыз-Англия достугунун күнү.

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– Викторина. Кыргыз жана Англия улуттук өзгөчөлүктөрү жана салт – санаалары.

16-сабак «Bishkek– is the capital of Kyrgyzstan» – «Бишкек– Кыргызстандын борбору»

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– «Брейн-ринг» түрүндөгү командалык оюнда өлкө таануу боюнча конкурс (Алып баруучу суроолорду берет, талкуулоого убакыт берет. командалар атаандаштары үчүн суроолорду даярдашат).

– Тарыхтын окуяларынын биринен инсценировка: мисалы, Бишкек шаары жөнүндө).

– «Language Conference – Тил конференциясына» катышуучуларды көрсөтүү жыйынтыгы боюнча.

– Тил конференциясына даярдануу.

17-сабак «Language Conference – Тил конференциясы»

– Топтордун жыйналуусу. Сабактар.

– Конференциянын программасы (пленардык отурум; секциялардын иши; семинарлар жана мастер класстар; тегерек үстөлдөр; мадний – экскурсиялык иш – чаралар) боюнча инсценировка.

– гала-концертке даярдануу.

18-сабак «Final concert» – Гала-концерт

– Студенттердин эң мыкты номерлери менен гала-концерт.

– «English day» сертификаттарын ар кандай граматоларды, байгелерди тапшыруу.

– «Englishday» логотиби менен белектер, футболкалар.

Англис тилин үйрөнө баштаган студенттер үчүн I-кирүү тести

Ар бир саптагы ашыкча жаныбарды сызып кой. Өзүңдүн тандооңду түшүндүр:

I. Жашаган жери боюнча:

Example: a bear, a sheep, a fox, a wolf (кой токойдо жашабайт)

1. a horse, a cow, a giraffe, a goat;
2. a fog, a hippo, a crocodile, a lion;
3. a monkey, a camel, a snake.

II. Түрү боюнча:

1. a crocodile, a mouse, a frog;
2. a zebra, a tiger, a camel.

III. Тышкы көрүнүшү боюнча:

- La mouse, a bird, a cock, a duck;
2. a goat, a cow, a fish, a sheep.

IV. Жазуу, окуу жана которуу эрежелери боюнча:

1. a lion, a tiger, a crocodile, a hippo;
2. a goat, giraffe, tiger, a dog;
3. a kangaroo, a cow, a cat, a camel;
4. a horse, a hen, a hare, an elephant.

Англис тилин үйрөнө баштаган студенттер үчүн 2-кирүү тести
Англис тилин үйрөнүүнү уланткан студенттер үчүн:

I. Төмөндөгү сөздөрдүн маанисин аныктагыла, аларды которгула:

1. to act	26. freedom
2. also	27. form
3. always	28. general
4. attack	29. government
5. be	30. hand
6. because	31. high
7. big	32. history
8. body	33. human
9. call	34. indicate
10. century	35. industrial
11. class	36. information
12. come	37. keep
13. condition	38. knowledge
14. date	39. language
15. develop	40. last
16. different	41. left
17. distance	42. lesson
18. early	43. letter
19. effect	44. life
20. end	45. nation
21. enter	46. new
22. example	47. obtain
23. fact	48. open
24. finish	49. order
25. free	50. paper

II. «Read» этишинин убактылуу тиешелүү формасын толтурулбаган жерге коюу менен, төмөндөгү сөздөрдү көчүрүп жазгыла. Сүйлөмдү которгула.

1. He the paper every morning at breakfast.
2. He Crime & Punishment at the moment.
3. I that before.
4. I "Hamlet" for three weeks.
5. I that article yesterday.
6. I the paper when a pigeon looked through the window.
7. I said heit before.
8. I that tomorrow morning.
9. By the time you come I the instructions.
10. Tomorrow I that book for 3 months.
11. I that book if I had the time.
12. That book by all my students.

«My school life» темасына кыскача аңгеме жазгыла (8-10 сүйлөм).

Англис тилин үйрөнө баштаган студенттер үчүн 3-кирүү тести

1. Суффикстерди таянуу менен зат атоочтун баардык катарын белгилегиле:

- A. mixture, combustion, dictation, origimator, knowledge, researcher.
- B. contribution, daily, theoretician, organization, medicine.
- C. present, binder, rarest, animal, moisture, activity.

2. Этишти белгилегиле:

- A. normalize, behave, regulate, apply, take, touch, calculate
- B. concentrate, intensify, enable, variety, easy, empty
- C. went, translate, realize, synthesize, read, table, go

3. Сын атоочту белгилегиле:

- A. furious, different, high, successful, law, happy, essential
- B. unexpected, number, different, penniless, also
- C. organic, profitable, diplomatic, positive, phosphorous, highest

III. Төмөндө суффикс – ed формасындагы сүйлөмдү белгилегиле:

1. Баяндоочту белгилегиле (сказуемое) Past Simple (Indefinite):

- a. On Saturday I decided to go to the country to see my friend.
- b. Special research institutes have been established to study problems connected, with railway transport.
- c. He was invented by my friend yesterday.

2. Баяндоочтун экинчи компонентин

- a. One who translated: was a translator.
- b. This book was printed – many years ago.
- c. She walked there through the forest.

3. Атоочтун өткөн чагы (аныктама):

- a. Here is a letter received from Nick;
- b. He received a letter last week;
- c. She had cleaned her coat;

IV. «My students life» темасына карата кыскача аңгеме жазгыла (10-15 сүйлөм).

Certificate of achievement

This is to certify that

has satisfactorily completed english language

course at the «English language day»

from _____ to _____

it is our hope that this student will continue to study

english language as part of his/her overall educational development.

Sartbekova N.K. The head of the program

«English language day – Англис тили күнү»

1-анкета

Университеттин сабактан тышкары шартында чет тилин үйрөнүүгө умтулуу артыкчылыктары

1. Чет тилин үйрөнүүнү абдан кеңири мүмкүнчүлүктөрүнө кызыгасызбы?
2. Билүүнүн жаңы формаларына умтулууну сезип жатасызбы?
3. Программадагы сабактардын деңгээлин кандай баалайсыз?
4. Сабактан тышкары шарттарда студенттер жана жаштар үчүн атайын иштелип чыккан лингвистикалык программалардын артыкчылыктары барбы?
5. Келечекте атайын лингвистикалык программаларды өнүгүүсүнө кызыгасызбы?

Жыйынтыктоочу сурамжылоо:

1. Менин күткөндөрүм.
2. Лингвистикалык программада мен эмнеге үйрөндүм?
3. «English language day – Англис тили күнү» программасы мага эмнени берди?
4. Менин каалоолорум.
5. Келечектеги менин пландарым.

2-анкета

Программаны ишке ашыруу процесси:

1. Сиз башка лингвистикалык программаларга катыштыңыз беле?
 - ооба;
 - жок.
2. Сиз канчанчы жолу лингвистикалык программага катышып жатасыз?
 - биринчи жолу;
 - экинчи жолу;
 - көп жолу.
3. Эгерде, Сиз лингвистикалык программага катышсаңыз, анда Сиздин оюңузча «English language day – Англис тили күнү» программасы жактыбы?
 - мурункулардан эң жакшы;
 - бул программа өз алдынча жакшы;
 - бул программа башка программаларга караганда анча жаккан жок;
 - жаккан жок;
 - жооп бере албайм.
4. «English language day – Англис тили күнү» программасында кызыксыз учур болобу?
 - бул жерде дайыма кызыктуу;
 - мен бул жерде зэригем;
 - анда-санда, бирок болот.
5. «English language day – Англис тили күнү» программасы досторду табууга жардам бердиби?
 - ооба;
 - жок;
 - ооба, бирок аз эле.
6. Менин тобумдагы окутуучулар:
 - мага абдан жакты;
 - мага күчтүү таасир калтырган жок;
 - мага эч кандай көңүл бөлгөн жок.
7. Англис тилиндеги иш-чаралар Сизге жактыбы?
 - ооба;

- жок;
- анча эмес;
- түшүнгөн жокмун.

8. Сиз баардык иш-чараларга жана майрамдарга активдүү катышасызбы?

- ооба;
- баарына эмес;
- таптакыр катышпайм.

9. Оозеки тил практикасы боюнча сабактарды кандай баалайсыз?

- эң жакшы;
- жакшы;
- анчалык эмес;
- начар;
- жаман.

10. Кийинки окуу жылы Сиз программага катышасызбы?

- ооба;
- жок;
- билбей турам.

3-анкета

- 1. Сиз долбоорду иштеп чыгууда группалаштарыңыз менен чогуу катышасызбы?**
 - а) ооба.
 - б) жок.
 - в) эмне үчүн?

- 2. Долбоорду иштеп чыгуу үчүн мугалим тарабынан сизге сунушталган проблемалар, темалар менен Сиз макулсузбу?**
 - а) ооба.
 - б) жок.
 - в) билбейм.

- 3. Сиз өзүңүз долбоордун темасын сунуш кылган учурлар болобу?**
 - а) ооба.
 - б) жок.
 - в) эмне үчүн?

- 4. Долбоордун үстүндө иштөө үчүн Сиз, мугалимге өзүңүздүн тобунуздун курамын сунуш кыласызбы?**
 - а) ооба.
 - б) жок.
 - в) эмне үчүн?

- 5. Өзүңүздүн имаратыңызды иштеп чыгуу учурундагы убакытты бөлүштүрүүдө Сиз кыйынчылыкка дуушар болосузбу?**
 - а) ооба.
 - б) жок.
 - в) эмне үчүн?

- 6. Долбоорду презентациялоодо Сиз катыша турган форманы көрсөтүңүз:**
 - а) баяндама, постер, дубал газетасын, дүйнө таануу буклетин даярдоо.
 - б) бет ачаардын техникалык жактан колдоо көрсөтүүсүнө жооп берүү.
 - в) презентацияга түздөн-түз катышуу.
 - г) башка топтун катышуучуларына суроо берүү жана даярдоо.
 - д) өзүнүн тобунун лидеринин сүйлөгөн сөздөрүн угуу жана кошумча суроолорду берүү.

7. Долбоордун үстүндө иштөө Сизди өзгөчө эмнеге үйрөттү?

- а) башка тилдеги маалыматтар менен иштөөгө.
- б) англис тилинде сүйлөшүүгө, ишти талкуулоого катышууга, анын жыйынтыктарына.
- в) жамааттык жана өз алдынча иштин жыйынтыгын көрсөтүүгө үйрөттү.

8. Сиз эмнеден өзгөчө ырахат алдыңыз?

- а) маалыматты чогултуудан;
- б) аны уюштурууда, жасалгалоодон;
- в) бет ачаардан.

9. Долбоорду иштеп чыгууда өзүңүзгө кандай баа бересиз?

- а) активдүү.
- б) активдүү эмес.
- в) пассивдүү.

10. Долбоордун үстүндө иштөөдө кайсы жеке сапаттарды түзүү жардам берет?

- а) талаптануучулукка.
- б) эмгекчилдикке.
- в) мамиле түзүүгө.
- г) чыгармачылыкты өркүндөтүүгө.
- д) жоопкерчиликке.
- е) чыдамдуулукка.
- ж) максатка жетүүгө.

Долбоорду иштеп чыгуу этаптары

Долбоор үстүндө иштөө этаптары	Ар бир этаптагы иштин мааниси	Окутуучунун ишмердүүлүгү	Студенттердин ишмердүүлүгү
Даярдык	Долбоордун темаларын аныктоо	<p>1. Долбоордун тиешелүү темасын, проблемасын тандайт жана студенттерди аларды өз алдынча тандоого жана жеке пикирлерин негиздөөгө түрткү берет.</p> <p>2. Долбоордун темасын аныктоого, ошондой эле топтогу иштерге ар биринин катышуусун пландайт жана алардын каалоосун, кызыкчылыгын табуу үчүн аны студенттер менен талкуулайт, алардын өз алдынча эркин билдирүүгө алып келет. Студенттерди жеке пландарын түзүүгө кызыктырат.</p> <p>3. Керектүү лексиканы табуу үчүн студенттерди тартууга алдын ала аракеттенүү менен, керектүү лексикалык, грамматикалык көрүнүштөрдү иштеп чыгуу үчүн, сабактардын тиешелүү түзүмүн пландайт.</p> <p>4. Студенттерди талкуулоо үчүн болжолдуу суроолорду сунуштоо менен, долбоордун проблемаларын тааныштырат, студенттер менен маалыматтарды алуу булактарын жана ыкмаларын талкуулайт.</p> <p>5. Студенттерин активдүүлүгүнө ар кандай жол менен дем берүү аркылуу, долбоордун максаттарын коюуга жардам берет.</p>	<p>1. Өз алдынча фантазиясын көрсөтүү менен, жеке тажрыйбасына таянып, долбоорду иштеп чыгуу үчүн өз варианттарын сунуш кылышат.</p> <p>2. Ар кандай дисциплина ортосундагы байланыш жаатында жеке билимин актуалдаштыруу менен, талкуулоо үчүн өз суроолорун сунуш кылуу аркылуу, дискуссияга катышат.</p> <p>3. Тигил же бул продуктынын артыкчылыгына негизделүү менен, мүмкүн болуучу продуктыны жана долбоордун максатын формулировкалашат.</p>
Пландоо	<p>1. Топ боюнча бөлүү.</p> <p>2. Маалымат жыйноо жана анализдөө</p>	<p>1. Студенттерди маалымат жыйноо боюнча милдеттерин өз алдынча бөлүштүрүүгө багыттоо.</p> <p>2. Ролдорду бөлүштүрүү, жамааттык талкуулоо</p>	

	<p>ыкмаларын аныктоо</p> <p>3. Ар бир алынган жыйынтыкты көрсөтүү ыкмасын аныктоо</p> <p>4. Топтун мүчөлөрүнүн ортосундагы максаттарды (милдеттерди) бөлүшгүрүү</p>	<p>жыйынтыктары менен таанышуу. Ар бир студент үчүн социалдык өнүгүүнү түзүүгө аракеттенүү менен, өз сунуштарын киргизишет, бирок топтун катышуучуларынын пикирлерин милдеттүү түрдө сурашат.</p> <p>3. Зарыл болгон учурда идеяларды сунуш кылат, болжолдоолорду айтат, анын ар бири менен топто талкуулайт.</p>	
Изилдөө	<p>1. Ортодогу жыйынтык-тарды тал-куулоо үчүн маалыматтарды жыйноо.</p> <p>Изилдөөнүн негизги инструменттери: интервью, суроо – жооп, байкоо, студенттердин өз алдынчалыгына анализ жүргүзүү.</p>	<p>1. Студенттердин күндөлүктөрү менен таанышат, аларды өз пикирин билдирүүгө, анализ жүргүзүүгө, алынган жыйынтыктарды салыштырууга ж.б. дем берүү мененар бир топтун жетекчилери же анын катышуучулары менен жеке аңгемелешет.</p> <p>Алынган материалдардын бет ачаар варианттарын талкуулоо, биринчи пландоодо кай жерден ката кеткендигин түшүндүрүү, автономияны өнүктүрүү менен, ар бири өз ишин пландайт.</p> <p>2. Эгерде, зарыл болсо талаш – тартышта арбитр катары чыгат. Окуу, жеке инсандык ортосунда пайда болгон проблемаларды чечет.</p> <p>3. Студенттер менен бирге долбоорду аткарууга карата даярдалган көнүгүүлөрдү аткарат, мүмкүн болушунча аларды көнүгүүлөрдү түзүүгө жана аткарууга, лексикаларды тандоого ж.б. иштерди алып барат.</p>	<p>1. Топтун мүчөлөрүнүн ортосунда ролдорду бөлүшгүрөт, маалыматтарды тандоодо ар биринин катышуу үлүшүн белгилейт, кызыгуу чөйрөсүн жана өзүнүн билгендигин эске алуу менен тематиканы аныктайт, долбоорду иштеп чыгуу этаптарын, биринчи жыйынтыктарды алуу датасын белгилейт. Өзүнө жоопкерчиликти алууну, ар кандай социалдык ролдорду “ченөөнү” үйрөнөт. Долбоордун иштеп чыгуу этаптарын белгилейт.</p> <p>2. Долбоорду иштеп чыгуу боюнча өзүнүн ой жүгүртүүсүн жеке күндөлүгүнө жазат. Чогултулган материалдарды жана жасалган иштерди анализдөөгө үйрөнөт.</p>
Долбоор-лордун жыйынтык тарын талкуулоо.	<p>1. Маалыматты анализдөө.</p> <p>2. Корутундуну формулировкалоо</p> <p>3. Алынган маалыматты жана анын бет ачаар варианттарын</p>	<p>1. Байкоого алат, кеңеш берет.</p> <p>2. Топтун мүчөлөрү менен бирге алынган маалыматтар көрсөтүүсүн талкуулашат, ошону менен бирге толеранттуулук, эмпатия сыяктуу мүнөздөрдү өнүктүрүү менен, айрым учурларда нравалык тандоону коюу менен, аларга өз көз карашын аргументтеп айтуу</p>	<p>1. Жеке же бирөө менен долбоор үстүндө иштөөдө өзүнүн милдеттерин аткарат: материалдарды тандайт, анкеталарды түзөт, анкета жүргүзүүнү өткөрөт, сценарийлерди жазат, керектүү топторго барат, диаграммаларды жазат ж.б.</p>

<p>Долбоор менен таныштыруу</p>	<p>талкуулайт.</p>	<p>мүмкүнчүлүгүн берүү. 3. Долбоор үстүнө ишгөөдө ар бири менен анын ролун жана ар бирин сыйлоо аркылуу долбоор үстүндө ишгөөнүн аяктоо этабына катышуусун талкуулайт. 4. Баяндамалар, сценарийлер, бет ачаарлар, постерлер менен таанышат. Зарыл болгон учурда карандаш менен каталарын оңдойт, активдүүлүктү, өз алдынчалыкты, креативдүүлүктү, максатка умтулгандыкты кантип көрсөтүү керектигине жардам берет. 5. Бет ачаарды пландайт: конокторду чакыруу, маселелерди талкуулоо үчүн керек болгон аудио жана видео техникаларды, компьютерди колдонуу, өзүн өзү таануу, курчап турган чөйрөнүн рефлексиясына карата ар бирине дем берүү менен, жалпы дискуссияга баардык студенттердин катышуу варианты.</p> <p>1. Угат, лингвистикалык, тематикалык, социалдык-маданий жана компенсатордук компетенцияларды мүмкүнчүлүгүн, ошондой эле нравалык активдүүлүк атмосферасын түзүү, рефлексия тажрыйбасын байытуу менен, “бүтпөй калган” аягы менен проблемалуу маселелерди атайылап берип, өз көз карашын айтууга студенттерге дем берүү аркылуу, катардагы катышуучу ролунда максатка ылайыктуу суроолорду берет. 2. Долбоор үстүндө ишгөөнүн жыйынтыктарын чыгаргандан кийин андан ары аларды талкуулоо үчүн, дискуссиянын катышуучуларынын типтүү каталарын жазат.</p>	<p>Ар кандай дисциплиналар жаатында өзүнүн билимин кеңейтет, маалыматтардын ар кандай булактарынан алынган жыйынтыктарды талкуулашат, маалыматтарды анализдешет жана корутундуларды чыгарышат.</p> <p>1. Долбоорду аткаруунун изилдөө этабында ар биринин ролун жана маалыматты анализдейт. Өзүнүн ой жүгүртүүсүн айтат, талкуулайт. 2. Алынган материалдардын бет ачаар варианттарын талкуулоо. 3. Мүмкүнчүлүгүнө жараша презентацияга катышуучуларды аныкташат. Бет ачаарлардын (презентациянын) кооздоп жасоодогу (оформление) этикалык жана эстетикалык маселелерди талкуулашат. Күтүсүз суроолорду жана болушумүмкүн болгон суроолорду башка тайпалар менен талкуулашат. Суроо бергенди, эң негизги маалыматты баяндоону өнүктүрүү.</p>
---------------------------------	--------------------	---	--

<p>Долбоор-дун жыйынтык тарын баалоо жана анын үстүндө иштөөнүн жалпы ишин баалоо.</p>		<p>1. Ар бир студенттин жана бүтүндөй топтун аракетин баалайт: креативдүүлүгүн, булактарды, потенциалды колдонуу сапатын жана алынган жыйынтыктардын даярдалган бет ачааржанаотчет катары ар биринин мүмкүнчүлүгүн.</p> <p>2. Ар бир катышуучу менен жеке аңгемелешүүнү жүргүзөт жана долбоор үстүндө иштөө планын аткарылышын, ошондой эле студенттерде креативдүүлүгүн, өзүн сындай билүүсүн, өз алдынча окуп үйрөнүүгө умтулуусун, андан ары ийгиликтерге жетүүнү каалоосун өнүктүрүү менен, топтогу өз ара мамилелерди анализдейт.</p> <p>3. Долбоорго өзүнүн катышуусуна анализ жүргүзөт. Студенттер менен иштөө планына өз түзөтүүлөрүн киргизет.</p>	<p>1. Алынган жыйынтыктар жөнүндө отчет берүү</p> <p>2. Долбоорлорун, ошондой элебашка катышуучулардын долбоорлорун талкуулашат. Уга билүүнү жана башка адамдын көз карашын кабыл алууга үйрөнүшөт</p> <p>3. Суроолорду берет, өз пикирин, мамилесин айтат. Ойду корутундулоону, дискуссия жүргүзүүнү үйрөнөт, речтик этикетке катышат, маданияттуу мамиле кылууга ээ болушат.</p>
--	--	---	--

4-анкета**Урматтуу студент!**

Сизден Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин окуу процессин жакшыртуу жана изилдөө башкы максаты болуп эсептелген изилдөөгө, ошондой эле чет тилдерин үйрөнүүгө катышууңузду сурайбыз. Текстегини сызгыла же толуктап жазгыла:

1. Жогорку окуу жайда окуу мен үчүн:

- а) кызык;
- б) кызык эмес;
- в) билбейм.

2. Мен жакшы көргөн сабактар _____

3. Мен өз алдынча иш жасоодо:

- а) бат эле ишке киришем, ар дайым тез иштейм;
- б) адегенде тапшырманы түшүнүүгө аракет кылам, кылдаттык менен ойлоном, андан соң бат эле ишке киришем;
- в) көп ойлоном, өзүмө өзүм ишене албайм;
- г) ар дайым толкунданам, өзүмдү жаман сезем, себеби дегенде _____

4. Мен көпчүлүк убакта:

- а) иштин максатын түшүнбөйм;
- б) тапшырманы түшүнбөйм;
- в) аны кантип аткарышты билбейм;;
- г) өзүмдүн иштеген ишимди контролдой албайм;
- д) жыйынтыгын кантип текшерээрин билбейм;
- е) убакытты туура бөлүштүргөндү билбейм.

5. Досторундун, мугалимдериндин жардамын кадырлайсыңбы?

- а) ооба.
- б) жок.

6. Эгерде, мен мугалим болсом, анда мен сыяктуу студенттерге кийинки учурларда жардам бермекмин: _____

5-анкета

Сиздин оюңузду билдирген жоопторду тегеректегиле.

1. Чет тил боюнча өз алдынча ишке Сиз кандай карайсыз?

- а) жакшы;
- б) жакшы эмес,
- в) баары бир.

2. Анын ичинен сизди эмне кызыктырат?

- а) билимимди тереңдетүү жана толуктоо мүмкүнчүлүгү;
- б) өз алдынча болуу мүмкүнчүлүгү;
- в) өз билимин текшерүүнү каалоо;
- г) зачетту экзамени жок алууну каалоо;
- д) башка бирдеме (жазып койгула).

3. Сиз өз алдынча иштин кайсы түрлөрүн кызыгуу менен аткарасыз?

- а) долбоордук ишти;
- б) текст которууну;
- в) реферат жазууну;
- г) жана башка түрлөрү (жазып койгула).

4. Мугалимдин кандай жардамына сиз муктажсыз?

- а) тапшырманы түшүндүрүп берүү;
- б) корректирлөө;
- в) жыйынтыктарды анализдөө жана текшерүү;
- г) башка жардам (жазып койгула).

5. Сиздин ойуңуз боюнча окутуучу эмнеге көңүл буруш керек?

- а) сабак учурунда убакытты өз алдынча ишти аткарууга бөлүш керек;
- б) көбүнчөсү чыгармачылык тапшырманы сунуштоо керек;
- в) көбүнчөсү жеке тапшырманы сунуштоо керек;
- г) дагы эмнеге? Жазып койгула.

Чет тилдерди окутууда үстөмдүк кылуучу мотивди табуу

Сабакта студенттерге төмөндөгүлөр боюнча айырмаланган тапшырманы тандоо боюнча өз алдынча аткарууну сунуш кылат:

1. Иштин татаалдыгы жана мүнөзү (чыгармачыл же репродуктивдүү);
2. Таануу ишинин практикалык же теоретикалык багыты;
3. Тапшырманы аткаруу мөнөзү (жеке же топтук).

Бир эле убакта ар бир студент барак алат, анда тигил же бул тапшырманы тандоо себебин көрсөткөн позиция белгиленген:

1. Чет тили боюнча өз мүмкүнчөлөгөн жакшы билүү.
2. Чет тилге болгон кызыгуу.
3. Тилин үйрөнүп жаткан өлкө жөнүндө билүүнү каалоо.
4. Чет тили боюнча кесиптик-багыттоочу лексика келечекте иште керек болот.

5. Андан ары билим берүү үчүн чет тилин билүү.
6. Чет тилин үйрөнүү боюнча ийгиликке жетүү ишеними.

7. Чет тили оңой окулат.

8. Тил тоскоолдугун, тил кыйынчылыгын жеңүүнү каалоо.

9. Аудитория жана аудиториядан сырткары чет тилинде сүйлөшүү кызыктуу.

10. Группалаштар ичинде кадыр-баркка ээ болуу, анткени, чет тилин билүү артыкчылыктуу.

11. Бул дисциплинанын окутуучусу жана анын ыкмалары жагат.

12. Билген жана билимдүү адам болууну каалоо, достор үчүн кызыктуу.

13. Руханий жактан бай, маданияттуу жана коомчулук үчүн пайдалуу болуу каалоосу.

14. Ата-энелерди капалантпаш үчүн, окутуучулар урушпашы үчүн. Бул жагымсыз.

Чет тилин үйрөнүү боюнча баардык аталган мотивдерди окутуучу негизги сегиз багыт боюнча бөлөт, бул болсо студент үчүн тандап алган тапшырмалардын маанисин талкуулоого мүмкүндүк берет:

Интерпретациялоо. Көрсөткүчтөр:

1. Өзү аныктоо 5, 14
2. Таануу 3, 4
3. Тар практикалык 5, 6
4. Өзүн өнүктүрүү 1, 2, 9

5. Окутуучу менен мамиле 12
6. Тентуштары менен мамиле 10
7. Өзүн жактоо 13
8. Жаман окуялардан качуу 8, 15

Тандалган мотивдерди анализдөө, окутуучуга студенттерди үч топко бөлүүгө мүмкүнчүлүк берет:

Биринчи топ учурдагы зарыл болгон позиция менен окууну кабыл алган студенттерди камтыйт.

Экинчи топтогу студенттер кезектеги жана келечектеги кызыктыруучу күч деген пикирин чагылдырат.

Үчүнчү топтогу студенттер алар үчүн органикалык жана аргасыз баалуулуктарга ээ “убактылуу” жашоо катары жогорку окуу жайында окууну кабыл алуу менен, бир гана келечек максатка окуу кызыкчылыктарын баш ийдирет.

**Чет тилин үйрөнүүдө студенттердин жөндөмдүүлүгүнүн
деңгээлин аныктоо үчүн анкета**

- 1. Чет тилиндеги сөздөрдү эске тутууда Сизде кыйынчылык болбойбу?**
 - а) жок;
 - б) эгерде, сөздөр оор болсо;
 - в) эске тута албайм.

- 2. Сиз англис тилинин грамматикасын билесизби?**
 - а) жок, билбейм;
 - б) анча-мынча билем;
 - в) билбейм.

- 3. Чет тилиндеги текстерди которуу Сизге кыйынчылык туудурабы?**
 - а) текстти оңой эле которм;
 - б) сөздүктүн жардамы менен которм;
 - в) которгондон кыйналам.

- 4. Ээн эркин сүйлөшүүнү канчалык деңгээлде билесиз?**
 - а) диалогдо ээн-эркин сүйлөшө алам;
 - б) досумдун суроосуна жооп бергенден кыйналам;
 - в) сүйлөшө албайм.

- 5. Чет тилин түшүнүү Сизге кыйынчылык туудурбайбы?**
 - а) чет тилин түшүнөм;
 - б) жарым-жартылай түшүнөм;
 - в) түшүнө албайм.

- 6. Сиз тексттеги эң башкы ойду чет тилде аныктап жана жеткирип бере аласызбы?**
 - а) ооба, албетте;
 - б) жарым-жартылай;
 - в) аныктай албайм.

- 7. Чет тилиндеги долбоордук ишке катышуу Сиз үчүн кыйын болбойбу?**
 - а) жок;
 - б) жарым-жартылай;

в) катышкым келбейт.

8. Сиз мугалим тарабынан сунушталган темага чет тилинде реферат жазып жана аны коргой аласызбы?

- а) колуман келет;
- б) эгерде, тема оор болбосо;
- в) колуман келбейт.

9. Чет тилиндеги студенттик конференциянын катышуучусу болуу Сиз үчүн кызыкпы?

- а) катышкым келет;
- б) жооп бере албай турам;
- в) катышкым келбейт.

10. Чет тилиндеги олимпиаданын катышуучусу болуу Сиз үчүн кызыкпы?

- а) катышкым келет;
- б) жооп бере албай турам;
- в) катышкым келбейт.

**Бейформалдуу билим берүү алкагында англис тили боюнча
иш-чаралар
ШОК (темасы «Көңүлдүү Англис тили»)**

Максаты:

1. “Улуу Британия”, “Майрамдар”, “Театр жана кино” темалары боюнча материалдарды активдештирүү.
2. Диалог машыгууларын өркүндөтүү.
3. Фонетикалык машыгууларды өткөрүү.
4. Чет тилин үйрөнүүгө кызыгууну колдоо.

Жабдуулар: капитандар үчүн тапшырмасы бар карточкалар; «Сылык болобуз» конкурсу үчүн командаларга 2 тапшырма: музыкалык ырдоо; жаңылмачтар конкурсу үчүн тапшырмасы бар карточкалар.

Иш-чаранын жүрүшү:**I. Уюштуруу учуру.**

– Good evening!

– Today we shall have a competition of two teams. The topic of our competition is "Learning English is Fun". Think of the names for your teams and choose the captains.

Мугалим ШОК боло тургандыгы жөнүндө кабарлайт. Катышуучулар алдын-ала эки топко бөлүнүп, капитанын тандашат жана оюн башталаардын алдында топко ат ойлоп табышат (топтор үчүн үй тапшырмасы). Ар бир туура тапкан тапшырма үчүн топтор өзүнө тиешелүү упай алышат. Эң көп упай алган топ жеңүүчү деп аталат.

II. “Разминка” конкурсу (“Улуу Британия”)

– The first task for our teams is to answer my questions. They are connected with Great Britain, its history and its parts. Our teams will answer the questions one by one.

Топторкезек – кезегименен 6-8 суроого жооп бериши керек. Эгерде, топ берилген суроого жооп таба албай калса, анда жооп берүү укугу атаандашка берилет. Ар бир тура жоопко топтор бир упайдан алышат.

Бол жолдуу суроолор:

1. Why the Westminster Palace clock is called "Big Ben"? (*It is called so after Sir Benjamin Hall, a large man who was the chief commissioner in 1859.*)
2. In the sixteenth century King Henry VIII hunted wild animals in this park. (*It is Hyde Park.*)
3. What is the seventh biggest city in the world? (*It is London.*)

4. What area is known as the garden of England? (*The County of Kent is known as the garden of England*).

5. This monarch ruled for the longest period in the English history, for 64 years. (*It was Queen Victoria*).

6. It is famous Scottish song about Prince Charles Edward Stewart who was a national hero of Scotland. (*"My Bonnie Lies Over the Ocean"*).

7. The symbol of this country is a thistle, its patron saint is St. Andrew. (*It is Scotland*).

8. This festival is known throughout the world and takes place every August and September in Edinburgh. (*It is the military tattoo*).

9. What are the largest youth organizations in Britain? (*They are the associations of the Boy Scouts and the Girl Guides*).

10. She said: «I know I have the body of a weak and feeble woman, but I have the heart and stomach of a King ...» (*Queen Elizabeth I*).

III. “Жаңылмачтар” конкурсу.

– It's time to practice tongue twisters. Each team will choose two members and they'll have to read the following poems quickly and in a natural manner.

Жаңылмачтар оюнуна катышуу үчүн ар бир топ экиден оюнчуну чыгарат. Катышуучулар бирден жаңылмач алып, 2 минута ичинде окуйт, андан кийин калыстар тобуна берет. Ар бир топтун катышуучусу жаңылмачты тез жана туура окуганы үчүн өзүнүн тобуна 3-кө чейин упай алып келиши мүмкүн. Бул конкурска жаңылмач айтуучуларды даярдоо убагында, алып баруучу капитандар конкурсу үчүн тапшырманы түшүндүрөт.

Болжолдуу жаңылмачтар:

Peter Piper picked a peck

Of pickled peppers;

A peck of pickled peppers

Peter Piper picked;

If Peter Piper picked a perk

Of pickled peppers;

Where's the peck of peppers

Peter Piper picked?

There was a young fellow named Fisher,

Who was fishing for fish in a fissure,

When a cod with a grin

Pulled the fisherman in;

Now they are fishing the fissure for Fisher.

IV. Капитандар конкурсу. Катышуучуларды даярдоо учурунда мурунку конкурстун эки командасынын капитандары диалог ойноо тапшырмасы менен

карточкаларды алышат. Диалог оюну калыстар тобунун жана окуучулардын алдында ойнолот. Капитандардын даярдануу убактысы 5 мүнөт.

Капитандар үчүн болжолдуу карточкалар:

1-вариант (1,5-2 minutes). You would like to buy a ticket for the Saturday performance «Sleeping Beauty». You need a seat in the dress circle but can spend only 280 rubles.

Ask the box-office attendant and with speak first.

Remember:

- to be active and polite;
- to get the needed information by asking questions;
- to buy a ticket;
- to talk 1,5-2 minutes.

2-вариант (1,5-2 minutes). You would like to buy a ticket on Monday for the film "Harry Potter and a Secret Room". You need a seat at the back but can spend only 160 rubles.

Ask the box – office attendant questions about:

- the ticket price;
- the time of the film.

The teacher will play the part of the box – office attendant and will speak first.

Remember:

- to be active and polite;
- to get the needed information by asking questions;
- to buy a ticket;
- to talk 1,5 – 2 minutes.

V. «СЫЛЫК БОЛОБУЗ» КОНКУРСУ. As you know, the English people are very polite. Now you will get the task and choose the suitable variant of your answer in each situation.

Ар бир команда карточкадагы тапшырманы алышат. Тапшырманы аткаруу үчүн 3-4 мүнөт берилет. Бул тапшырманы аткаргандыгы үчүн максималдуу 5 упай берилет. Бул тапшырманы аткаруу убагында алып баруучу тынч музыка же чет тилдеги ырды коюп коет.

Командалар үчүн болжолдуу тапшырма (choose the suitable reply):

1. Can I speak to Sam, please?

- a. No problem.
- b. Hold the line, please,
- c. He's fine. Thank you.

2. Hello, Walter! What's up?

- a. Someone has stolen my bike.
- b. It's nice to see you.
- c. The same to you.

3. Let's have lunch today.

- a. That doesn't matter.
- b. OK. Where shall we meet?
- c. Yes, I'd love one.

4. Would you mind telling me why he doesn't go to the cinema?

- a. I have no idea, I'm afraid.
- b. You're welcome.
- c. He looks wonderful.

5. We've won the football game!

- a. Thank you, I will.
- b. It's not a problem,
- c. congratulations.

6.1 suppose there are few good shows on television.

- a. Just so.
- b. No, thank you. I've had a lot.
- c. My best wishes.

7. Have a nice weekend.

- a. Tastes differ.
- b. I'm glad you enjoyed it
- c. Thanks. The same to you.

8. I'm awfully sorry. I've torn your book.

- a. You are welcome.
- b. That doesn't matter.
- c. I don't like reading now.

9. He doesn't buy dairy products at the supermarket.

- a. Neither do I.
- b. So do I.
- c. My brother does.

10. Thanks a lot, officer.

- a. I'm awfully sorry.
- b. Anytime,
- c. Sure.

11. Excuse me being late.

- a. Don't worry about it.
- b. I'm sorry.
- c. You are very kind.

12. You look great!

- a. He's fine, thank you.
- b. Well, have a good trip,
- c. So do you.

13. May I help you?

- a. Wait for a moment, please.
- b. Well, have a good trip.
- c. I have a reservation for tonight.

14. It might be an idea to go to the theatre.

- a. Great!
- b. What's the matter?
- c. Take it easy.

15. It's so nice to see you again, dear.

- a. You must have some more salad.
- b. It's nice to see you too.
- c. That doesn't matter.

Ачыктар:

1 – b; 2 – a; 3 – b; 4 – a; 5 – c; 6 – a; 7 – c; 8 – b; 9 – a; 10 – b; 11 – a; 12 – c; 13 – c; 14 – a; 15 – b.

VI. «Үй тапшырмасы» конкурсу. Now it's time to check up the home task. Our teams have prepared some songs and poems and the topic is. «The Holidays of English – speaking countries». I am sure it is the most interesting part of our competition. Who is ready to start?

«Англис тилинде сүйлөгөн өлкөлөрдүн майрамдары» темасы боюнча ырлар.

Чыгып сүйлөөнүн болжолдуу сценарийи:

1-алыпбаруучу. Saint Valentine's Day is celebrated in many countries all over the world. On this day people present beautiful spring flowers to those, whom they love. They dream about their wonderful future ...

The language of love is understandable for everyone, and people from different countries can easily understand each other, when they speak of love, sing love songs or read poems about this feeling. Love can also be expressed through a dance.

2-алыпбаруучу. We have some foreign guests here today. They are from Great Britain! They came to our park to enjoy the beauty of our nature ... and not only for this. They want to tell each other about their feelings.

English girl. Oh, the flight from Great Britain to here was a little bit boring, but looks, how nice it's here!

English boy. Yes, it's so sunny and warm here, not like it was in London when we left.

English girl. Still I miss our Britain. By the way, do you know if they have the same holidays and traditions as we do?

English boy. I only know they don't dance round the May Pole, but they also enjoy spring here, in Russia and they also fall in love with somebody.

English girl. And they read poems to their beloved.

English boy. Ugh... I'd like also to do so. I want to recite you one poem. It's not mine. It is written by Burns, but it's exactly what I feel.

O, my love is like a red, red rose,
That's newly sprung in June.
O, my love is like the melody,
That's sweetly played in tune.
As fair art thou my bonny lass,
So deep in love am I,
And I will love thee still, my dear,
Till all the seas go dry.
Till all go dry, my dear,
And the rocks will melt with the sun!
And I will love thee still, my dear,
While the sands of life shall run.
And fare – the – well, my only love.
And fare – the – well, a while!
And I will come again, my love,
Though it were ten thousand miles!

1-алып баруучу. There is a way to say about love so that everyone understood. It's to sing a song. In the song we can express different feelings and emotions, but you will easily recognize a love song, even if you don't understand the language of it. Now you can see it yourselves. Helen will sing a song «My all».

Бир ырдалат.

2-алып баруучу. The legendary group "Beatles" sang. "All you need is love".
We wish you great love, now and forever, because
Love is a wonderful
Thing though it's sad.
Love makes you happy
And goes to your head.
Love keeps you warm
On cold winter night.
Love makes you day – dream
Makes things seem alright.

VII. Жыйынтыктарды чыгаруу;

– Do you like our competition today? What do you like best of all?
Thank you for your work. You were clever, active and attentive.

Тема «Англис тилиндеги макал-лакаптар»**Максаты:**

1. Чет тилин үйрөнүүгө карата кызыгууну колдоо.
2. Лексикалык ыкмаларга машыгуу.
3. Тил жорууну жана логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү.

Жабдуулар: Ар бир команда үчүн макалдар жыйындысы (10 макал орус тилинде жана 10 макал англис тилинде); сүрөттөр (шайтан, пальто, ит, мышык, булут, алма); сөздөрдү коюу үчүн карточкадагы тапшырма; шифрленген макал менен плакат; «Макалдарды түз» конкурсу үчүн карточкадагы тапшырмалар; “Деңиз согушу” оюну үчүн оюн талаасы менен плакат.

Иш-чаранын жүрүшү:

I. Уюштуруу учуру. Катышуучулар ар бир командада 5-6 адам болгон эки командага бөлүнөт.

II. Алып баруучу. I want you to match the English proverbs with their Russian equivalents. Each team will have twenty sentences to match.

Алып баруучу катышуучуларга англис тилиндеги макалдарды алардын орус тилиндеги котормосу менен өз ара байланыштырууну сунуш кылат. Ар бир команда 20 макал алат: 10 макал орус тилинде, 10 макал англис тилинде. Тапшырманы аткарууга 5 мүнөт берилет.

Мисалы, макалдар:

Live and learn (Кылым жашап, кылым оку).

To know everything is to know nothing (Баарын билүү – эч нерсени билбөө).

Repetition is the mother of learning (Кайталоо – окуунун энеси).

Knowledge is power (Окуу – жарыктык, ал эми окубагандык – караңгылык).

Eat at pleasure, drink with measure (Каалаганыңча же, ченеми менен ич).

A new broom sweeps clean (Жаңы шыпыргы таза шыпырат).

Still waters run deep (Жооштон жоон чыгат).

Forbidden fruit is sweet (Тыюу салынган мөмө таттуу).

Two heads are better than one (Кеңешип кескен бармак оорубайт).

First think, then speak (Сөз таранчы эмес, учса кармай албайсың).

III. Алып баруучу. You will have 3 minutes to check up your home task. We shall see your plays or listen to the dialogues which can illustrate the proverbs.

Командалар кезек менен өзүнүн үй тапшырмаларын көрсөтөт: катышуучулар макалдарды түшүндүрүү үчүн, сценка көрсөтүүлөрү же диалогдорду ойноолору керек. Атаандаштар макалды таап, аны англис тилинде

аташы керек. Ар бир команда экиден макал даярдашат. Жыйынтык чыгарууда актерлердун артисттиги жана команда мүчөлөрүнүн тапкычтары эске аланат.

Аткаруу үчүн макалдардын мисалдары:

He laughs best who laughs last.

Don't look a gift horse in the mouth.

So many men, so many minds.

A friend in need is a friend indeed.

Let sleeping dog lie.

Everything is good in its season.

IV-алып баруучу. Look at the pictures. These pictures will help you to complete the following proverbs. You'll name the pictures and write the words in the sentences on the cards.

Алып баруучу катышуучулардын көңүлүн сүрөттөргө бөлөт. Катышуучулар карточкадагы макалдарды сүрөттөгү дисциплиналардын аталыштардын – сөздөрдүн жардамы менен толукташы керек. Командалар үчүн кошумча тапшырма – макалдарды орус тилине которуу берилет. Бул конкурста атаандаштарына караганда тура жана тез тапшырма аткарган команда жеңет.

Сүрөттөр: шайтан, пальто, мышык, булут, алма.

Карточкадагы тапшырма:

1. Curiosity killed the...
2. Every ... has a silver lining.
3. An ... a day keeps a doctor away.
4. The ... is not so, black as he is painted.
5. Cut your ... according to your cloth.
6. Every ... has his day.

Ачкычтар:

7. Curiosity killed the cat. Аз билсен жакшы уктайсың (Любопытство до добра не доводит.)

8. Every cloud has a silver lining. Жаман айтпай жакшы жок (Нет худа без добра).

9. An apple a day keeps a doctor away.
10. The devil is not so, black as he is painted.
11. Cut your coat according to your cloth.
12. Every dog has his day.

V. «Макал түз» конкурсу. Now each team will have the task on the cards. You will have 4 minutes to make up the proverbs. Are you ready to start?

Алып баруучу катышуучуларга төмөндөгүдөй тапшырманы түшүндүрөт: 4 мүнөттүн ичинде команда сунуш кылынган сөздөрдүн ичинен макалдарды

түзүшү жана жазышы керек. Кошумча тапшырма катары катышуучулар сүйлөмдөрдү которо алышат.

Карточка боюнч атапшырма: (put the words in a logical order):

1. Policy, the best, honesty, the, is.
2. Bird, worm, catches, the, early, the.
3. Smoke, fire, without, there, no, is.
4. To, two, stone, birds, with, kill, one.
5. Better, one, two, than, heads, are.
6. Done, undone, what, be, is, cannot.

Ачкычтар:

1. Honesty is the best policy.
2. The early bird catches the worm.
3. There is no smoke without fire.
4. To kill two birds with one stone.
5. Two heads are better than one.
6. What is done cannot be done.

VI. «Белгилүү бир сөз менен макалдарды ата» конкурсу I can see you know English proverbs very well. The next task for you isto name the proverbs with a certain word.

Алып баруучу командаларга белгилүү бир сөздөр менен макалдарды айтууну жана эстөөнү сунуштайт. Бул конкурстун ийгиликтүү өтүшүү чүн, командаларга better, one, two, don't, etc сөздөрү менен макалдарды жаттоого үй тапшырмасы берилиши керек. Бул конкурста макалды акыркы айткан команда жеңүүчү болот.

Макалдардын мисалдары:

Better:

- A gift in the hand is better than two promises.
Better late than never.
Better an egg today than a hen tomorrow.
Two heads are better than one.
Better to do well than to say well.
Better three hours too soon than a minute late.
Better pay the butcher than the doctor
Better be first in the village than second in Rome.
Better risk a risk than lose the whole.
Better untaught than ill – taught.

One:

One cloud is enough to eclipse the sun.
One man, no man.
To kill two birds with one stone.
Two heads are better than one.
One man does not make a team.
One hand washes the other.
One good turn deserves another.
One man's meat is another man's poison.

Two:

Two heads are better than one.
To kill two birds with one stone.
No man can serve two masters.
There are two sides of every question.
Two dogs over one bone seldom agree.
A gift in the hand is better than two promises.
A bird in hand is worth in the wood.
Between two stools one falls on the ground.

Don't:

Don't count your chickens before they are hatched.
Don't cross a bridge before you come to it.
Don't halloo till you are out of the wood.
Don't look a gift horse in the mouth.

VII. «Макалды чечмеле» оюну. It's time to look at the wall newspaper. You can see some numbers there. It is our last task.

Алып баруучу катышуучулардын көңүлүн күн мурун илинген плакатка көңүлдөрүн бурат. Анда шифрленген макал жазылган. Команда чечмелөө үчүн кодду алышат. Бул оюн да атаандаштарына караганда тапшырманы туура жана тез аткарган команда жеңет.

Плакаттагы болжолдуу жазуу:

21 25 93436 188 7013 18 73069

Макалдарды чечмелөө үчүн код:

Г – 2; т – 1; s – 5; n – 9; e – 3; v – 4; r – 6; o – 8; l – 7; a – 0

Ачкычтар:

It is never too late to learn. (Учиться никогда не поздно.)

VIII. Жыйынтыктарды чыгаруу. Thank you for your work. Now it's time to finish our work. It is interesting to know who the winner today is. I want you to count your score. Let's clap our hands.

Иш-чара: Аукцион (темасы «Майрамдар»)**Максаты:**

1. «АКШ жана Улуу Британиядагы майрамдар» темасы боюнча материалдарды жалпылоо.
2. Аудио кылууга жана оозеки речке ыкмаларды жакшыртуу.
3. Өлкө таануу материалдарын бекитүү.

Жабдуулар: ойноочу кубик; балка; «фунттар»; суроолор менен карточкалар; жеңүүчүлөргө байгелер.

Иш-чаранын жүрүшү:

I. Уюштуруу учуру. Hello, my dear! We are glad to see you at our auction! There are two teams and we have three members of our jury today. The first team is called ... and its captain is ... The second team is called ... and its captain is ... The members of our jury are ... Do you know how to play «Auction»? Listen to me, please.

Алып баруучу оюн эрежесин түшүндүрөт:

Оюн 10-15 адамдан турган эки команда ортосунда өткөрүлөт. Ар бир команда команданын капитанын жана атын тандашат. Оюндун суроолору тематикалык топторго бөлүнгөн. Жооп үчүн теманы тандоо, кырларында теманын аталышы жазылган кубиктердин жардамы менен аныкталат. Ар бир команда оюн алдында 100 упай капитал алышат. Командалар түшкөн тема боюнча суроолорго жооп берүү укугун соодалашышат. Соодалашуу аукцион формасында өтөт. Жеңген команда бул тема боюнча суроо тандашат жана 30 секунддук талкуудан кийин суроого жооп берет. Эгерде, жооп туура эмес болсо, атаандаш команда суроого жооп бериши мүмкүн. Ар бир турдан кийин калыстар тобу ортодогу жыйынтыкты чыгарышат, акыркы турдан кийин жеңген команда жарыяланат жана сыйланат. Аз акча короткон жана көп упай иштеп тапкан команда женет.

– Now listen to the rules of our auction. It consists of the stages each of them includes 5 questions. These questions deal with different holidays. Let's choose the first theme. This die will help us to do it.

Алып баруучу кубиктерди чачат жана теманы окуйт.

– Oh, it's «Thanksgiving Day». Do you like it? You do! So, if you have a question on this topic, you have to buy it. So the first lot is «Thanksgiving Day» and the starting price is 10 pounds? One, two, three – it is sold. So, you've bought the question and you've bought the right to answer it. But if your answer is wrong, the other team could give its variant. Now, please, captain, come to me and choose one of these cards. So, your question costs ... points. You have 30 seconds to discuss it.

– What is your answer?

– It's right (wrong) ... and you've got your first point today.

- The next question will be about this holiday?
- So. The final score is ... Let's congratulate the winners. Please, go to the jury to get your prize!
- Thank you for the game. Thanks to our jury for their work.

II. Аукцион өткөрүү:

1. "Christmas"

- 1) What are the Christmas celebrations dedicated to? (3 points)
 - The Christmas celebrations are dedicated to the birth of Jesus Christ.
- 2) When is Christmas celebrated? (2 points)
 - Christmas is celebrated on the 25 of December.
- 3) What do the Christians usually do on the Christmas Eve? (3 points)
 - They go to the midnight mass.
- 4) What are the traditional symbols of Christmas? (4 points)
 - They are Santa Claus, Snowmen, a holly, a Christmas tree.
- 5) Why do children like Christmas so much? (5 points)
- 6) – They like it because they get many presents and eat a lot of delicious food (Christmas pudding, cookies, sweets) at Christmas.

2. "Thanksgiving Day"

- 1) What are the Thanksgiving celebrations dedicated to? (4 points)
 - They are dedicated to the harvest and other blessings of the past year.
- 2) What do you know about the history of Thanksgiving Day? (5 points)
 - As most Americans believe, Thanksgiving is modeled on the harvest feast, which took part in 1621 and was shared by the Pilgrims and Native Americans (in fact, today's Thanksgiving doesn't reflect that event).
- 3) Where did that harvest feast take place? (3 points)
 - The harvest feast of 1621 took place in Plymouth.
- 4) When is Thanksgiving Day celebrated? (2 points)
 - Thanksgiving Day is celebrated on the last Thursday in November.
- 5) What is the traditional Thanksgiving meal? (3 points)
 - The traditional Thanksgiving meal consists of a turkey, cranberry sauce and a pumpkin pie.

3. «Halloween»

1. When is Halloween celebrated? (2 points)
 - Halloween is celebrated on the 31st of October.
2. What happens at Halloween, as most people believe? (4 points)
 - Most people believe that ghosts and witches go out and walk all night before the first of November.
3. Why is Halloween a religious holiday among some Christians? (5 points)
 - Halloween is a religious holiday among some Christians because it is eve of All Saints' Day.

4. What did Halloween originate in? (4 points)
 - Halloween originate in the festival of Samhain among the Celts of ancient Britain and Ireland.
5. What do usually children do at Halloween? (3 points)
 - Children usually go from house to house with the threat that they will pull a trick if they do not receive a treat, which is usually candy.

4. «Independence Day»

1. When is Independence Day celebrated? (3 points)
 - Independence Day is celebrated on the 4 of July.
2. What country celebrates Independence Day annually? (2 points)
 - The USA annually celebrates Independence Day.
3. Why is this holiday called so? (4 points)
 - Independence Day called so because it commemorates the passage of the Declaration of Independence?
4. Who wrote the Declaration of Independence? When was it written? (3 points)
 - The Declaration of Independence was written on the 4 of July in 1776 by the American colonists.
5. Why is Independence Day so important for Americans? (5 points)
 - Independence Day is important for Americans because it remains a potent symbol of national power and it is the celebration of nationhood.

Грамматикалардын конкурсу

Максаты:

1. «Герундий» жана «Шарттуу багыңкылар» (Условные придаточные) темалары боюнча материалдарды активдештирүү.
2. «Модалдык этиштер» темасы боюнча грамматикалык ыкмаларды бекитүү.
3. Лексикалык ыкмаларга машыгуу.

Жабдуулар: капитандар үчүн, конкурсту өткөрүү үчүн тапшырмалар.

1. 2, 4, 6 – конкурстары үчүн эки командага карточкаларда грамматикалык тапшырмалар.

Иш-чаранын жүрүшү:

I. Уюштуруу учуру. Today we have two teams and they are ready to take part in our competition.

We shall do different tasks and find out who knows the English grammar very well.

Окутуучу иш-чаранын максатын айтат. Топ эки топко бөлүнөт. Ар бир команда капитанды тандашат жана команданын атын ойлоп табышат. Иш-чаранын жүрүшүндө командалар ар кандай грамматикалык тапшырмаларды аткарышат. Ар бир аткарылган тапшырмага карата катышуучулар белгилүү бир сандагы баллдарды топтошот. Көп сандагы балл топтогон команда жеңүүчү болуп эсептелет.

I-конкурс.

– Can you make up the words with negative meaning using prefixes? We shall work in two teams. Ask the tag – questions to these sentences on the cards.

– Силер приставканы колдонуу менен, терс маанидеги сөз түзө аласыңарбы?

Биз эки командада иштейбиз. Картадагы бул сүйлөмдөргө карата бөлүнүүчү суроолорду сурагыла. Команданын капитандары сөздөр менен карточканы алышат. Студенттер аларга терс маанини берүү үчүн, бул сөздөргө карата приставка жазышат.

III. Кошумча тапшырма катары капиатндарга бул сөздү которууну сунуш кылууга болот. Ар бир туура которулган сөз жана колдонулган приставка үчүн, капитан 1 балл алат.

Карточкадагы болжолдуу тапшырма:

Variant 1:

- legal;
- active;
- dependent;
- lucky;
- pleasant;
- responsible;
- accurate;
- friendly;
- visible;
- perfect.

Variant 2:

- usual;
- patient;
- regular;
- common;
- honest;
- comfortable;
- happy;
- tidy;

- regular;
- definite.

Variant 1:

- illegal
- inactive
- independent
- unlucky
- unpleasant
- irresponsible
- inaccurate
- unfriendly
- invisible
- imperfect

Variant 2:

- unusual
- impatient
- irregular
- uncommon
- dishonest
- uncomfortable
- unhappy
- untidy
- irregular
- indefinite

III.2-конкурс. Капитандар тарабынан карточкадагы тапшырма аткарылып жаткан учурда, алып баруучу командаларга грамматиканын ыкмаларын контролдоо үчүн тапшырманы аткарууну сунуш кылат. Студенттер бүтүндөй сүйлөмдү көчүрүп жазышпастан, болгону жооптун номерин жана вариантын гана жазып алышат. Ар бир сүйлөм үчүн команда 2 баллдан алат. Карточкадагы болжолдуу тапшырма (choose the right form to complete the sentences) (сүйлөмдү бүтүрүү үчүн тура форманы тандагыла):

1. Mr. Green is not a good doctor. If he (were/had been) more patient, people would (respect/have respected) him.

2. If you (didn't break/hadn't broken) the glass, you wouldn't (wake/have woken) me.

3. Helen wouldn't (be/have been) busy now if she (did/had done) her homework before.

4. I would (be/have been) happy now if I (wrote/had written) the essay yesterday.

5. If Kate (were/had been) older now she wouldn't (do/have done) it.

6. If my brother (went/had gone) to college when he was younger he would' (be/have been) a programmer now.

7. If they (didn't spend/hadn't spent) all their money last week they would (be able/have been able) to buy a new bike tomorrow.

8. You wouldn't (be/have been hungry) now if you (had/ had had) lunch at 11 o'clock.

Ключи: 1. were, respect; 2. hadn't broken, have woken; 3. be, had done; 4.

be, had written; 5. were have done; 6. had gone, be; 7. hadn't spent, be able; 8. be, had had.

IV. 3-конкурс. As I see you know mixed conditionals very well. It is interesting to find out if you can make up the sentences using modal verbs well. Look at the blackboard and read the words, please. You'll think of the sentences with the modal verbs and then ask another team to translate your sentences.

– Силер аралаш шарттуу сүйлөмдөрдү мыкты билериңерди көрүп турам. Эгерде, Силер модалдык этиштерди колдонуу менен сүйлөм түзсөнөр, аны табу кызыктуу. Досканы карагыла жана сөздү окугула. Силер модалдыу этиштер жөнүндө сүйлөмдөрдү ойлоносуңар, андан соң башка команда Силердин сунушуңарды которуусун сурагыла.

Алып баруучу командаларга сунуш кылат: мурдатан доскада жазылган модалдык этиштерди окугула. Командалар ошол сөздү колдонуу менен 3 мүнөттүн ичинде сүйлөм түзүшөт, андан соң кезек менен түзүлгөн сүйлөмдү окушат.

Атаандаштар үчүн тапшырма: сүйлөмдү окуп, аны которуу керек. ар туура түзүлгөн жана которулган сүйлөм үчүн, катышуучулар 1 баллдан алышат.

Доскадагы жазуу: have to, must, can, should, to be, need.

Болжолдуу сүйлөмдөр:

1. You must go to University immediately. It's 7.45 already.
2. If you want to get excellent marks, you will have to improve your knowledge.
3. Clara had to go shopping yesterday.
4. My petrol tank is empty. I need to go to the petrol station and have it filled.

V. 4-конкурс. Now I want you to use the suitable words in the following sentences. You must choose two students to do this task. They will have two minutes to complete the sentences.

– Эми Силер, төмөндөгү сүйлөмгө тура келүүчү сөздөрдү колдонушуңар керек. Силер булл тапшырманы аткара турган эки студентти тандап алышыңар керек. Алар да сүйлөмдү бүтүш үчүн эки мүнөт убактысы болот.

Кийинки тапшырманы аткаруу үчүн командалар 2 өкүлдү тандашат. Эки мүнөттүн ичинде катышуучулар карточкадагы тапшырманы аткарышат. Бул тапшырманы аткаргандыгы үчүн команда 5 баллга чейин упай топтойт.

Карточкадагы болжолдуу тапшырма: (choose either, neither, any, none to complete the sentences):

1. I have got two horror films and I like ... of them, I think they are too scaring.
2. Buy ... of the books: they are both interesting.
3. I have many relatives: ... of them is a doctor. They don't like hospitals and medicine.
4. .. of my parents attended that meeting: they had to be at work that time.
5. Please, give me ... of these sweets: I like all ten of them.

Ачыктар: 1. neither; 2. either; 3. none; 4. neither; 5. any.

VI. 5-конкурс. Say the same in a different way. Make up one sentence of two.

– Ушуну эле башкача айткыла. Бир сүйлөмдү эки жолу түзгүлө.

Алып баруучу командаларга сүйлөмдү угуп, герундийди колдонуу менен, бул ойду бир сүйлөм менен берүүнү сунуш кылат. Алып баруучу ар бир команда үчүн 3-4 сүйлөм окуйт. Ар бир туура жооп үчүн команда 2 балл алат.

Болжолдуу сүйлөмдөр:

1. Alice missed the bus. She blames her friend for this.
2. I lost my money. I blame my younger brother for this.
3. Mike got bad marks for the test. He blames his neighbour for this.
4. His mother didn't visit his grandpa. She blames her boss for this.
5. They lost their way out. They blame Mrs. Phillips for this.

Ачыктар:

1. Alice blames her friend for her missing the bus.
2. I blame my younger brother for my losing money.
3. Mike blames his neighbour for his getting bad marks for the test.
4. His mother blames her boss for her not visiting his grandpa.
5. They blame Mrs. Phillips for their losing the way out.

VII. 6-конкурс. The next task for you is to use the words in the brackets. Start your work, please.

– Силер үчүн кезектеги тапшырма каша ичиндеги сөздү колдонууда турат.

Өз ишиңерди баштай берсеңер болот. Катышуучулар тапшырманы 4 мүнөттүн ичинде аткарышат, андан соң окутуучу фронталдык текшерүүнү

жүргүзөт: катышуучулар сүйлөмдү окушат жана которушат. Ар бир сүйлөм үчүн команда 2 балл алат.

1. Dr. Harris welcomed the members of the committee and went on ... the subject of the meeting, (to tell, telling)

2. They decided ... a break, (to have, having)

3. To help me get to sleep, I tried ... about something pleasant, (to think, thinking)

4. They stopped ... vegetables two years ago. (to buy, buying)

5. Remember ... your answers before handing in your exam paper, (to check, checking)

6. When he found that he couldn't walk, he began ... for someone, (to shout, shouting)

7. I remember ... the money in the top drawer, but it's not there now. (put, putting)

8. The orchestra was just beginning ... this music, (to play, playing)

Ачыктар: 1. telling; 2. to have; 3. to think; 4. buying; 5. to check; 6. shout/shouting; 7. putting; 8. play/playing.

VIII. Жыйынтыктарды чыгаруу. Now it's time to finish our contest. I am very to have such clever students. You know the English grammar very well. But only the members of one team are the winners today. Let's congratulate them all together. Clap your hands, please.

– Эми биздин мелдешти аяктоо убактысы келди. Акылдуу студенттер көп экен. Силер англис тилинин грамматикасын жакшы билет экенсиңер, бирок бир команданын мүчөлөрү гана жеңүүчү болушат. Кана эмесе, аларды баарыбыз бирге куттуктап, кол чабалы.

Өзү чечүүгө карата тесттер.

Студенттер көптөгөн проблемаларга кызыгышат, жана булл проблемалар сунуш кылынган тесттерди аткаргандан кийин талкууланышы мүмкүн. Тесттер ар бир студентке таркатылат, алар анны өздөрүнө эстелик катары калтыра алышат жана бир нече убакыттан кийин аудиториядан тышкары убакытта өз достору менен же өз алдынча аткарышса болот.

Test 1. Fighting fit test. Жакшы формадагы тест

How much do you know about keeping fit? Do this test with a partner.

Read the following statements and say whether they are true or false.

Тышкы келбетти кармоо жөнүндө Силер канчалык билесиңер? Бул тести өнөктөшүңөр менен бирге жасагыла.

Төмөндөгү билдирүүнү окугула жана ал туура же жалган экендигин айткыла.

1. If you take more exercise, your appetite will increase and keep you from losing weight. Эгерде, Силер көнүгүүнү көп жасасаңар, анда аппетитиңер ачылып, салмагыңарды жоготосуңар.

2. Exercise changes fat into muscle. Көнүгүү майды булчуңга айландырат.

3. A good way to lose weight is to do exercises which make you sweat heavily.

Арыктоонун жакшы ыкмасы, Силерден тердөөнү талап кылган көнүгүүлөрдө турат.

4. Vitamin pills can give an extra burst of energy. Витаминдер энергияга кошумча жардам берет.

5. Physical exercise is not necessary for losing weight. Dieting alone, is enough. Дене тарбия көнүгүүлөрү арыктоо үчүн эмес. Бир гана диетада отуруу жетиштүү.

6. To burn up the calories contained in a 4 oz (approx. 110 g.) bar of chocolate you must walk for over 2 hours at 4 m. p. h; (approx.. 6.5;km. p. h.). 4 уницианы (болжол менен 110 г.) камтыган каллорияны кетирүү үчүн. Сиз 2 сааттан көп 4 м р. Н (болжол менен 6.5; км. р. h.) басышыңыз керек.

7. A high protein, low carbohydrate diet is ideal for losing weight. Белогу көп, углеводу аз камтылган диета арыктоо үчүн идеалдуу.

8. People who do not eat meat, fish or poultry are not as healthy as those who do. Эт, балык же үй канаттууларын жебеген адамдар, буларды жеген адамдарга караганда ден соолугу жакшы эмес.

9. When dieting you should avoid starchy; foods such as bread and potatoes. Диетада отуруп, Сиз крахмалы болгон нан жана картофель сыяктуу продуктылардын качышыңыз керек.

10. Eating between meals is bad for you. Тамак ортосундагы тамак Сиз үчүн жакшы болбойт.

11. A Large lunch will not cause you to put on as much weight: as meal of the same size eaten in the evening. Кичинекей тегерек щитте түшкү тамактануу, Сизди кечинде жеген тамактардын өлчөмүндөй салмактай кылбайт.

12. If your diet is varied you must be getting proper nourishment. Эгерде, Сиз айырмаланган диетада отурсаңыз, Сиз тиешелүү тамактанышыңыз керек.

13. Alcohol helps you sleep well. Алкоголь Сизге жакшы уктаганга жардам берет.

14. Most people need eight or nine hours of sleep per night. Көпчүлүк адамдарга түн ичинде сегиз же тогуз саат талап кылынат.

15. Sleeping less than five hours a night shortens your life expectancy. Беш сааттан кем уктоо, Сиздин өмүрүңүздү кыскартат.

16. Laughter helps you keep fit. Күлкү тышкы келбетиңизди кармоого жардам берет.

How did you score? Сиз канчаны уттуңуз?

All 16 statements correct: If you answered all of them right, you know all about keeping fit. You could star in a "Baywatch" episode.

More than 10 correct: You have quite a good idea of how to keep yourself in good shape. Now that you know more ... get started!

Less than 10 correct: You are victim of quite a few common misconceptions and may well not be as fit as you could be. Buck up, all is not

lost! Take heart – it's better to start late than never! Баардык 16 туура билдирүүлөр: Эгерде, Сиз баарына туура жооп берсеңиз, анда Сиз тышкы келбетти кармоо жөнүндө баардыгын билесиз. Сиз «Baywatch» эпизодунда башкы ролду ойной алмаксыз. 10дон ашык туура билдирүүлөр: Сизде толук жакшы идея бар, өзүңдү ушундай жакшы абалда карма. Эми, Сиз... каранууну билесиз! 10дон аз туура билдирүүлөр: Сиз көп жайылтылган туура эмес көрүнүштөрдүн курмандыгысыз жана ал Сиз каалагандай анчалык жарактуу болбошу мүмкүн. Эсиңерге келгиле, баары жоголгон жок! Кайраттуулукту көрсөткүлө, ийгиликтин эрте-кечи жок!

Ачыктар: 1. false, 2. false, 3. false, 4. false, 5. true, 6. true, 7. false, 8. false, 9. false, 10. false, 11. true, 12. false, 13. false, 14. false, 15. true, 16. true.

Test 2. How you react under stress. Сиз стресске кандай көңүл бурасыз?

Read each statement on the left with each statement on the right, and tick the one of the two which is more true of you when you are under stress, e.g. in an argument or quarrel with a friend or member of the family. Does the Left or Right remind you also a friend's style of argument? Ар бир оң жактагы билдирүү менен, ар бир сол жактагы билдирүүнү окугула жана Сизге ынанымдуу болгон экөөнүн бирөөсүн белгилегиле, качан Сиз стресс абалында болгондо, мисалы, аргументте же досуң же үй-бүлө мүчөлөрү менен урушканда. Сол же оң Сизге ошондой эле башка аргументтин стилин эске салабы?

Right (words information): content Оң (сөздөр жөнүндө маалыматтар): мазмуну:

1. I get emotional, e.g. I cry or laugh. Мен эмоционалдуу болуп баратам, мисалы, мен кыйкырам же күлөм.

2. I become more impulsive and irresponsible. Мен абдан ачуулуу жана жоопкерликсиз болуп баратам.

3. I feel sleepy or hungry. Мен өзүмдү уйкудагы же ачка абалда сезем.

4. I experience pain or I experience enjoyment, or – both. Мен кайгырууну же канаттанууну, же экөөнү тең сезип жатам.

5. I want to move around. I don't want to stay still. Мен баскым келет. Мен кыймылсыз болуп калгым келбейт.

6. I want to have the whole picture of the overall situation. Мен кырдаалды толук билгим келет.

7. I want to survive. Менин жашагым келет.

Left (feelings, emotions): process Калтырылган (сезим, эмоциялар): процесс

1.I consciously control my emotions. Мен өзүмдү аң – сезимдүү кармап жатам.

2.I become more «logical» and rational. Мен абдан «туура» жана сарамжалдуу болуп баратам.

3.I feel anxious and worried. Мен тынчы жок жана санаачыл болуп баратам.

4.I become more critical of other people or their ideas. Мен башка адамдарга же алардын идеяларына карата абдан сын көз карашта карай турган болуп баратам.

5.I stop moving and talk a lot. Мен кыймыл-аракетти токтом жана көп сүйлөйм.

6.I analyze the situation step, piece by piece. Мен кырдаалдын аракетин бөлүк бөлүгү менен анализдейм.

7. I try to find an answer. Мен жооп табууга аракет кылып жатам.

A. If your total is more on the left than the right, you tend to use only half your brain, the left side, when you are under stress. If there is stress overlong time, e.g. revising for important exams, you tend to make detailed revision, plans, but you also procrastinate. You tend to try too hard and work too hard. Your arguments are cold, verbal, logical.Эгерде, Сиздин жалпы саныңыз оңго караганда солдо көп болсо, анда Сиз стресс абалында турганда мээңиздин сол тарабынын жарымын гана колдоносуз. Эгерде, көп убакытка чейин чыңалуу болсо, мисалы, маанилүү экзамендерди кароочу, анда Сизде талдаштырып планды кайрадан карайсыз, бирок ошондой эле Сиз таштап да коесуз. Ошондой эле Сиз жан үрөп иштей аласыз. Сиздин аргументтер сөз менен гана, логикалуу.

B. If your total is more on the right than the left, you tend to use only half your brain, your right side, when – you are under stress. If there is stress over a long time, e.g. revising for important exams, you tend to eat and; sleep more than usual, you have surges of emotion and rush off and do other things, e.g.. dancing, instead of revising. Your arguments are heated note so much verbalas emotional and illogical; Эгерде, Сиздин жалпы саныңыз солго караганда оңдо көп болсо, анда Сиз стресс абалында турганда Сиздин мээңиздин оң тарабынын жарымын гана колдоносуз. Эгерде, көп убакытка чейин чыңалуу болсо, мисалы, маанилүү экзамендерди кароочу, анда Сиз демейдегиге караганда тамак жеп жана уктайсыз. Сиздин эмоцияңыз жогорулап, башка нерселерди жасайсыз, мисалы кайрадан кароонун ордуна бий бийлеп. Сиздин аргументтер жетилген,

эмоционалдуу жана логикалуу эмес айтылган сөздөр абдан көп экендиги белгиленет.

C. If your total is half left and half right, you have a good balance because you are using both sides of your brain. Эгерде, Сиздин жалпы саныңыз жарымынан жана оңунан жарымы калтырылса, анда Сизде жакшы баланс бар, анткени, Сиз мээнин эки тарабын тең пайдаланасыз.

D. The best balance for coping with stress is to use both sides of your brain. (Concentrate on being (right side) as well as doing (left) side. Acknowledge: how you are feeling (right side) as well; as what you – are thinking (left side). See the situation as whole (right) and the details (left). Make a conscious plan (let) me well as letting your body move, (right): to use up the adrenalin. For clear, balanced – whole brain thinking it, is best to breathe evenly and deeply, and to drink water; rather the meat food (egg. immediately before a test or exam); Stand – still with your – hands together (linking the left and right sides of your body), and remind yourself of what you read in paragraph above this one. Good luck with your arguments and stress in future! For discussion, you might consider which is expected of you. In many countries the boys and men are encouraged /expected to be left – brain arguers, the girls and women are encouraged /expected to be right – brain arguers. Is this true in your country, your University, among your friends, in your family? You can also link your own results with the tips on reading, writing, speaking and listening in this issue. Эң жакшы баланс, чыңалууну алуу үчүн, Сиздин мээңиздин эки тарабын тең пайдалануу керек.

(Тараптардын (калтырылган) аткаруусунда болуш үчүн (оң тарап) оюңарды топтогула. Макул болгула: Сиз кандай сезип жатасыз (оң тарап), ошондой эле Сиз эмнени ойлоп жатасы (сол тарап). Бүтүн (оң) жана (калтырылган) деталдар катары жагдайды карагыла. Сиздин денениңиздин кыймыл-аракетине (оң тарапка) уруксат катары, мага жакшы (мүмкүндүк берүү) деген аң-сезимдүү планды күчөткүлө: адреналинди чыгымдоо менен. Ачык, оор басырыктуу мээ үчүн – бүтүндөй мээ, ал ойлонуу менен, терең бир калыпта дем алуу жана суу ичүү болуп эсептелет; баарыдан мурда эт жеш керек (жумуртка тест же экзамен алдында); Сиздин колунуздун аракетсиздиги менен бирге (Сиздин денениңиздин оң жана сол тарабынын биригиши), мындан жогорку параграфта Сиз сиздин даярдыгыңыздын кандайлыгы жөнүндө эске салат. Сиздин аргументтерге жана келечектеги чыңалууларга ийгилик! Талкуулоо үчүн Сиз Сизден күтүлүп жаткандарды карашыңыз мүмкүн. Көптөгөн өлкөлөрдө балдар жана эркектер сол жак мээ менен талашып-тартышуучулар болуп күткөндөр сыйланган, кыздар жана аялдар мээ менен туура талашып-тартышуучулар болуп күткөндөр сыйланган. Сиздин өлкөдө, Сиздин университетте, Сиздин досторуңуздун жана үй-бүлөңүздүн ортосунда бул чындыкпы? Ошондой эле Сиз жеке жыйынтыктарыңарды бул проблемага

окуу, кат жазуу, сүйлөшүү жана угуу боюнча айтып берүү менен байланыштырсаңар болот.

Test 3. How superstitious are you? Сиз жок эле нерсеге канчалык ишенесиз?

Do you turn back when a cat crosses the path in front of you, or do you avoid opening umbrellas in a room?

Well, why not do this quiz by yourself or with a partner and judge for yourself how superstitious you are?

Give 0 point for every "no"; 2 for every "yes"; 1 for every "maybe".

Questions: no, yes, maybe. Мышык алдыңыздан өтүп кетсе, Сиз кайра артка кайтасызбы же кол чатыр менен бөлмөгө качып киресизби?

Кана, эмне үчүн бул викторина өнөктөшүң же сени менен эмес, Сиз канчалык жок нерсеге ишенесиз?

0 пункттарын бергиле, ар бири үчүн "жок"; 2 ар бири үчүн "ооба"; 1 ар бири үчүн "мүмкүн".

Суроолор: жок, ооба, мүмкүн.

1. Do you believe it is un lucky to walk under a ladder? Сиз тепкич алдынан басуу кырсык деп эсептейсизби?

2. When you tell someone about something that you hope is going to happen, do you ever touch wood or cross your fingers, or feel a strong urge to do so?

Анда, Сиз кимдир – бирөөгө бир нерселер жөнүндө айтып жатканда, Сиз үчүн бир нерсе жасалат, болот деп ишенесизби, качан болсо сөңгөккө тиешелүү болсо же Сиздин колдоруңуз кайчылаша же Сиздин колдоруңуз ушундай кылуу керек деген катуу ишенимди сезсе?

3. Are you the slightest bit bothered by the number 13? Сиз чын эле 13 номерге тынчсызданасызбы?

4. Have you got the lucky number? Сиздин сүйүктүү числоңуз барбы?

5. Do you read your horoscope regularly? Сиз өз гороскобуңарды дайыма окуйсузбу?

6. Have you ever consulted a fortune teller, palmist, etc? Сиз качандыр бир кезде төлгөчү, хиромант ж.б. менен кеңештиңиз беле?

7. Have you ever thrown a coin into wishing well? Сиз качандыр бир кезде жакшы тилек менен тыйын ыргыттыңыз беле?

8. Have you ever made a decision after consulting a deck of cards? Сиз качандыр бир кезде карта ачтыргандан кийин чечим кабыл алдыңыз беле?

9. Is there a particular day of the week which is lucky or unlucky for you? Сиз үчүн жуманын ийгиликтүү же ийгиликтүү эмес өзгөчө күнү барбы?

10. Have you ever changed your plans because of a dream? Сиз качандыр бир кезде кыялдануу планыңызды өзгөрттүңүз беле?

11. Have you any kind of talisman or lucky object? Сизде кандайдыр бир тумар же ийгиликтүү объект түрүндө нерсе барбы?

12. Do you believe in any other superstitious customs of your own country?

Сиз өз өлкөңүздөгү башка жок нерсеге ишенген бажыга ишенесизби?
Analysis:

Less than 4: You are very hard – headed and have virtually no trace of superstitious tendencies or beliefs. This is very unusual. Are you sure you answered the questions honestly?

Between 4 and 12: This is a very low score and suggested you are a very practical person and perhaps in a profession where facts and figures are more important than hunches and inspirations.

Between 12 and 24: People in this bracket usually have a good mixture of skepticism and flexibility in the way they relate to the unexplained areas of experience. For you, the superstitions of today may well be the facts of tomorrow. Анализдөө.

4төн кем эмес: Сиз абдан эптүүсүз жана Сизде жок нерсеге ишенүү тенденциялары жана динге ишенүү жок. Бул адаттан тышкары. Сиз суроолорго чын ниетиңиз менен жооп бергениңизге ишенесизби?

4 жана 12 ортосу: Бул абдан төмөнкү балл жана Сиз жоромолдорго жана эргүүлөргө караганда факты жана сандар маанилүү болгон кесиптесиз жана абдан тажрыйбалуу адамсыз.

12 жана 42 ортосу: булл кашаадагы адамдарын жолунда ийкемдүүлүк жана скептицизмдин жакшы кошулмасы бар, алар тажрыйбанын түшүндүрүлбөгөн жаатына тиешелүү. Сиз үчүн бүгүн жок нерсеге ишенүү, эртеңкинин фактысы болушу мүмкүн.

Test 4. How long will you live? Сиз канча убакыт жашайсыз?

We are going to live longer. Or so the experts tell us. In fact? Everybody has the biological capacity to live until they are 100. In Britain, those hitting the century collect a «congratulations telegram» from the Queen herself. The following test has been devised by doctors and insurance companies. What they ask will intrigue and surprise you. So play the life expectancy game. Start with the number 72 and add or subtract according to you answers. Don't worry if the total is not as high as you'd like ... just adjust that lifestyle and you'll make 100!

Биз узак жашагыбыз келет. Ушинтип эксперттер да айтышат. Чын элеби? Баардыгында аларга 100 жыл болмоюнча жашоонун биологиялык мүмкүнчүлүгү бар. Улуу Британияда 100 жашка чыккандар Королеванын өзүнөн “куттуктоо телеграммасын” чогултушат. Кийинки тест докторлор жана камсыздандыруу компаниясы тарабынан иштелип чыккан. Анда, алар сурагандар Сизди кызыктырат, ошондуктан жашооңуз артуу оюнун ойногула.

72 номеринен баштап, кошумчалагыла жана Сиздин жоопко ылайык алып салгыла. Толкунданбагыла, Сиз каалаган жалпы саны жогорубу ... жөн гана ошол жашоо образы жөнгө салат жана Сиз 100гө чыгасыз!

Start with the figure 72...Сүрөттөн баштагыла 72...

Personal data:

– If you are male, subtract 3. If female, add 4. Эгерде, Сиз – эркек болсоңуз, 3тү алгыла. Эгерде, аял болсо 4тү кошот.

– If you live in an urban area with population over half a million, subtract. 2. Эгерде, Сиз жарым миллиондон ашык калкы бар шаардын аймагында жашасаңыз, 2ни алгыла.

– If you live in a town of under 10000, add 2. Эгерде, Сиз 10000 калкы бар шаарда жашасаңыз 2ни кошкула.

– If any grandparent lived to 85, add 2. Эгерде, кайсы бир ата-бабалары 85 жашка чыкса, 2ни кошкула.

– If all four grandparents lived to 80, add 6. Эгерде, төрт чоң эне, чоң ата тең 80 жашка чыкса, 6ни кошкула.

– If either parent died of heart attack before the age of 50, subtracts. Эгерде, ата-энесинин бири 50 жашка чыкпай жүрөк оорусунан каза болсо, алынат.

Lifestyle data. Жашоо образы жөнүндө маалыматтар:

– If you lead a very sedentary life, subtract 3. Эгерде, Сиз дайыма отурган жашоо өткөрсөңүз, 3тү алгыла.

– If you exercise strenuously (tennis, running, swimming etc.) five times a week for at least half an hour, add 4. Эгерде, Сиз жумасына беш жолу дайыма үзгүлтүксүз машыксаңыз, (теннис, сууда сүзүү ж.б.) 4тү кошкула.

– If you exercise two or three times a week, add 2. Эгерде, Сиз жумасына эки же үч жолу машыксаңыз, 2ни кошкула.

– Do you sleep more than 10 hours each night? Subtract 4. Сиз түнү дайыма 10 сааттан ашык уктасаңыз, 4тү алгыла.

– Are you intense, aggressive? Subtract 3. Чын эле Сиз интенсивдүү агрессивдүүсүзбү? 3тү алгыла.

– Are you easy – going and relaxed? Add 3. Сиз чын эле боорукерсизби? 3тү кошкула.

– Are you usually happy and in good mood? Add 1. Сиз бактылуу болуп, маанайыңыз жакшы болуп турабы? 1ди кошкула.

– Do you often feel down or pessimistic? Subtract 2. Сиздин дайыма маанайыңыз чөгүп турабы же пессимистсизби? 2ни алгыла.

– Do you smoke more than two packets of cigarettes a day? Subtract 8. Сиз күнүнө экиден ашык пачка тамеки тартасызбы? 8ди алгыла.

– One or two packets of cigarettes a day? Subtract 6. Күнүнө бир же экиден пачкабы? бны алгыла.

– Are you overweight by 25 kgs or more? Subtract 8. Сиз нормадан 25 кг жогорусузбу? 8ди алгыла.

– By 15 to 25 kgs.? Subtract 4. 15-25 кг.? 4тү алгыла.

– By 5 to 15 kgs.? Subtract 2. 5-15 кг.? 2ни алгыла.

– If you prefer simple food, vegetables and fruit to richer, meatier fatty food, and if you always stop eating before you're full, add.

1. Эгерде, Сиз майлуу, этүү тамактарга караганда, жөнөкөй тамакты, жашылчаларды жана жемиштерди артык көрөсүзбү? Эгерде, Сиз курсагыңыз тойгуча жегенди токтотсоңуз, 1ди кошкула. Now add up your score for your life expectancy. Эми Сиздин жашооңузду узарышы үчүн, өз эсебиңерди кошкула.

Here are some questions on life expectancy that you could discuss with your friends from your group: Сиздин тобуңуз дагы Сиздин досторуңуз менен талкуулай турган жашоону узартууга карата бир нече суроолор:

1. Does our making the century, depends on how we eat and how we follow our daily routine? Биздин жүз жылдык жаралышыбыз, биз кандай тамактанып жатканыбызга жана биздин күн тартиби биз кандай түзүлгөндүгүнө жараша болобу?

2. Why is living in a city unhealthy? Эмне үчүн оорулуу шаарда жашайт?

3. Why is leading a sedentary life unhealthy? Эмне үчүн дайыма отурган оорулуу турмушту өткөрөт?

4. Why do you add points if you are female and subtract if you are male? Эмне үчүн Сиз пункту кошумчалайсыз, Эгерде, Сиз – аял болсоңуз аласыз, эгер Сиз – эркек болсоңузчу?

5. Does your grandparents' age really affect your age? Сиздердин чоң эмерелериңердин жана чоң аталарыңардын жашы Сиздердин жашка таасирин тийгизеби?

Test 5. Are you typical of your astrological sign? Өзүңдүн астрологиялык белгине туура келесиңби?

T: Look through the astrological signs, find yours and say if you are typical of your sign or not. Use the words: extremely, not at all, quite/fairly, a bit, rather, very.

Бул сөздөрдү колдонула: өзгөчө, эчкандай, толук/туура, бироз, тез, абдан.

Model: I think I'm quite happy and I'm rather emotional. I don't think I'm very happy but I'm rather emotional.

Capricorn: (23 December-19 January) – kind, patient, hardworking, artistic, critical, selfish, intelligent.

Текечер: (23-декабрь-19 январь) – боорукер, чыдамдуу, эмгекчил, кесипкөй, бойкөтөргөн, өзүмчүл, интеллектуалдуу.

Aquarius: (20 January-18 February) – loyal, kind, critical, responsible, creative, sociable, intelligent.

Суупери: (20-январь-18-февраль) – калыс, боорукер, бойкөтөргөн, жоопкерчиликтүү, чыгармачыл, мамиле кыла билген, интеллектуалдуу.

Pisces: (19 February-20 March) – artistic, creative, quite, calm, friendly, emotional, hardworking, reliable.

Балык: (19-февраль-20-март) – кесипкөй, чыгармачыл, оорбасырыктуу, ылымы жакын, эмоционалдуу, эмгекчил, ишенимдүү.

Aries: (21 March-19 April) – brave, honest, serious, friendly, quick – witted, enthusiastic

Кой: (21-март-19 апрель) – эр жүрөк, ак ниет, олуттуу, ылымы жакын, зирек, шайыр.

Taurus: (20 April-20 May) – reliable, practical, careful, patient, stubborn, kind

Букачар: (20-апрель-20-май) – ишенимдүү, чыдамдуу, этият, чыдамдуу, өжөр, боорукер.

Gemini: (21 May-20 June) – lively, intelligent, selfish, optimistic, unpredictable, creative.

Эгиздер: (21-май-20-июнь) – шамдагай, интеллектуалдуу, өзүмчүл, оптимист, чыгармачыл.

Cancer: (21 June-22 July) – romantic, thoughtful, friendly, sensible, careful, hardworking, responsible.

Чаян: (21-июнь-22-июль) – кыялкеч, ойлоптапкыч, акылдуу, этият, эмгекчил, жоопкерчиликтүү.

Leo: (23 July-22 August) – happy, generous, emotional, willful, independent, proud, enthusiastic.

Арстан: (23-июль-22-август) – бактылуу, жоомарт, эмоционалдуу, акниеттүү, көз карандысыз, текебердүү, шайыр.

Virgo: (23 August-22 September) – hardworking, honest, sociable, practical, lively, critical.

Бийкеч: (23-август-22 сентябрь) – эмгекчил, акниет, мамиле кыла билген, чыдамдуу, шамдагай, кекирейген.

Libra: (23 September-22 October) – easy-going, optimistic, greedy, sociable, just, honest.

Тараза: (23-сентябрь-22 октябрь) – жоош, оптимист, сараң, мамиле кыла билген, жөнөкөй, акниет.

Scorpio: (23 October-21 November) – imaginative, enthusiastic, sensitive, responsible, brave; cunning; independent.

Чаян: (23-октябрь-21 ноябрь) –кыялкеч, шайыр, сезимтал, жоопкерчиликтүү, куу, көз карандысыз.

Sagittarius: (21 November-21 December) – relaxed, generous, careless, practical, optimistic, friendly, easy-going.

Жаачы: (21-ноябрь-21 декабрь) – боорукер, берешен, шалакы, тыкан, оптимист, досчул, токтоо.

The Chinese calendar which follows the moon, divides the year into groups of 12. Each year is named for an animal. Put the animals in the correct order, say in what year we live now, find your year and say what you have – taken from the animal your year is called: the snake, the pig, the dragon, the horse, the dog, the rat, the ox, the tiger, the hare, the sheep, the monkey, the rooster. Айды байкоого алган кытай календары жылды 12 топко бөлөт. Ар бир жыл жаныбардын атынан аталган. Жаныбарларды туура жайгаштырып, эми биз кайсы жылда жашап жатканыбызды айткыла, Сиздин жылыңызды таап, жаныбарлардан алынган Сиздин жыл кандай аталат: жылан, каман, ажыдаар, жылкы, ит, чычкан, уй, жолборс, коен, кой, маймыл, короз.

KEY: the monkey, the rooster, the dog, the pig, the rat, the ox, the tiger, the hare, the dragon, the snake, the horse, the sheep. Маймыл, короз, ит, каман, чычкан, уй, жолборс, коен, ажыдаар, жылан, жылкы, кой.